

Sotkamo - Kainuun etelä

Sotkamon kulttuuriympäristöohjelma

Kari Tervo

KAINUUN YMPÄRISTÖKESKUKSEN RAPORTTEJA
I | 2008

Sotkamo - Kainuun etelä

Sotkamon kulttuuriympäristöohjelma
2. tarkistettu painos

Kari Tervo

Kajaani 2008

Kainuun ympäristökeskus

KAINUUN
YMPÄRISTÖKESKUS

KAINUUN YMPÄRISTÖKESKUKSEN RAPORTTEJA 1 | 2008

Kainuun ympäristökeskus

2. tarkistettu painos

Taitto: Seija Kemppainen

Kansikuva: Saijanlahden Laatikalan peltoaukea kohti itää, Kari Tervo

Takakannen kuva: Vaarankylän Laatikalan ylväs kivinavetta on yksi vanhimpia Sotkamossa, Kari Tervo

Nimisivun kuva: Tyypillinen ikkunakoriste Tuhkakylän Kallolasta, Kari Tervo

Sisäsivujen kuvat: Kari Tervo

Kartat: Anu Heikkinen

Pohjakartat: © Maanmittauslaitos lupanro 7/MYY/08

Kohdeluettelon korjaus: Nea Meriläinen

Julkaisu on saatavana myös internetistä:
www.ymparisto.fi/julkaisut

Kajaanin Kirjapaino Oy, Kajaani 2008

ISBN 978-952-11-3010-6 (nid.)

ISBN 978-952-11-3011-3 (PDF)

ISSN 1796-1955 (pain.)

ISSN 1796-1963 (verkkok.)

ESIPUHE

Sotkamo – hiukan kaikkea

Tämä ohjelma on Sotkamon kunnan ympäristön arvoja ja ominaisuuksia esittelevä kooste. Ohjelma listaa ja esittelee erilaisia ympäristökohteita esimerkiksi päätöksentekoa varten. Se ei pyri antamaan tarkkoja ohjeita omistajalle. Ohjelma muokkaa mielipiteitä ja pyrkii tuomaan esille myös paikkakunnan omaperäisyyden. Ohjelma on otos elävästä elämästä ja tietoa on kerätty ympäristöstä ja kirjallisuudesta valikoiden. Koska kaiken todenperäisyydestä ”ei ota Erkkikään selvää”, voi tästä eteenpäin edetä lukijan omalla vastuulla: tämä ei ole tieteellinen tutkimus.

Sotkamo on kulttuuriympäristönä vireä. Ennen kaikkea fyysiseen toimintaan, matkailuun, liikkumiseen ja urheiluun liittyvät teemat ovat nykyään hyvin esillä. Henkisen kulttuurin kohdalla on sitten matalampi profiili. Usein kuulee mainittavan, että Sotkamossa ei vaalita kulttuuria. Se ei pidä paikkaansa, sillä kulttuuria tuotetaan ihmisten keskuudessa alati! Helposti unohdetaan kaikki arkinen, jokaista koskettava ja sukupolvien ajan kehittynyt kulttuuri, jonka arvot eivät aina sovi viimeisimpien ajatusmallien mukaisiin raameihin. Laajasti ottaen kulttuuria on kuitenkin kaikki ihmisen tekemä.

Sukupolvesta toiseen kuntamme maastoon on jäänyt merkkejä ihmisen toimista. Niiden tuominen yleiseen tietoisuuteen on tärkeää, sillä vain siten tiedämme ympäristömme taustoja ja voimme ohjata sen kehitystä. Merkit korreloivat ympäristön monipuolisuutta ja kauneusarvoja ja juuri siksi niitä tulee pitää esillä.

Ensimmäiset Sotkamon asukkaat, tai ainakin paikalla hetken viivähtäneet, ovat olleet vuoden aikojen mukaan kierteleviä luonnon antimien keräilijöitä. Ympäristöämme käyttivät erästyksen rannikon ”meriläiset”, Pielisjärven ja Vienen ”karjalaiset” ja alkuperäiskansaksi luokiteltava saamelainen väestö. Eri heimojen väliset kahinat

Sotkamo oli rannikon alueen talonpoikien nautinta-aluetta. Piirros Olaus Magnus.

Kiikarusniemeltä etelään.

asuintilasta keskisessä Suomessa ajoivat muutamia sukuja aina Oulujärven tuntumaan saakka. Täällä ne hiljalleen sekoittuivat ja kehittyivät edelleen. Aivan turhaan ei ole Korhosten kesken huudeltu ”nyt vaimot piiloon, meriläiset tulloo!” Ruotsin valtapyrkimykset johtivat suurempaan ympäristömme asuttamiseen kaskeamisineen ja silloin luotiin juuret laajamittaiselle ihmisen koskettamalle ympäristölle koko Kainuun alueella. Tämä aiheutti paitsi sisäisiä paineita, myös ulkoisia, joita piti selvittää verisiä sotia myöten.

Sotkamon pitäjä on muotoutunut asutuksen osalta pääasiassa suurimpien vesistöjen ja vesireittien varsille. Kaiken aikaa Vuokatin vaaroilla on ollut suuri merkitys pitäjän luonteelle. Kunnan keskellä risteävät vesistöt, vaarat ja harjumaisemat. Niiden ympärillä on laajoja erämaa-alueita korkeine vaaroineen ja laajoine soineen. Asutus on levinnyt kauemmas järvien rannoilta ja jossain vaiheessa lähes jokaisella asumiskelpoisella vaaran kyljellä oli savu tai useampi. Sotien jälkeen syrjäisimmät ja kaikkein vaikeimmin asuttavat seudut pyrittiin saattamaan asuinkelpoisiksi.

Kaskeamisen ohella tervanpoltto oli suuri metsän kuluttaja. Tervan tekeminen ja sen kuljetus olivat pääasiallisia elinkeinoja 1700 – luvun alusta 1800 – luvun loppuun saakka. Myöhempi laajamittainen metsätalous on muuttanut metsämaastot metsäpelloksi, joten oikeastaan kaikki ympäristömme on ihmisen muokkaamaa ja jopa useampaan kertaan.

Edistyskellisyys on yhdistetty monilta osin sotkamolaiseen elämänmenoon. Kaskiaikojen jälkeen historian tiedoissa erottuu persoonia, joiden merkitys uusien ajatusten esille tuonnissa on ollut merkille pantavaa. Uudet ajatukset ja niiden suodattuminen paikkakunnalle on ollut kohtuullisen nopeaa. Ympäristön erikoisuus ja jylhä kauneus on ehkä osaltaan houkuttellut muualta Suomesta henkilöitä, joilla on ollut tässä suuri merkitys. Ihminen on kuitenkin varsin ympäristökonservatiivinen olio. Yksittäisen puun kaatokin voidaan mieltää lähes rikokseksi ja emme aina näe kokonaisuutta. Usein myös sokeudumme lähiympäristöllemme, käperryimme paikoilleen ja väheksymme paikallisina sitä hyvää, mitä meillä on.

Arkeologia tutkii todella vanhoja asioita ja löytöjä maastosta, kun taas biologi huomioi mm. kasvistosta oleellisia ja esille nostettavia kulttuurin tuomia ominaisuuksia. Rakennustutkimus kiinnittää huomiota ihmisen rakentamaan ympäristöön ja sen kehitykseen. Nämä näennäisen erilaiset tieteenalat tutkivat ja vaalivat kaikki yhteistä alkuperää, esi-isiemme jälkiä. Sotkamossa arkeologisesti edukseen erottuvat ennen kaikkea keskustan lähellä sijaitseva Kiikarusniemi lähiympäristöineen ja Tipaksen Räätäkankaan järvenrannat. Tervan tekeminen on paikkakunnalla osattu ja sen tärkeimmät kohteet ovat Pöllyvaara sekä Räätäkangas lukemattomine tervahautoineen.

Perinnemaisemien osalta toiminnassa olevat maatalot lähiympäristöineen ovat avainasemassa, sillä näissä paikoissa säilyy automaattisesti arvokasta luonnon monimuotoisuutta. On myös vanhoja hakoja ja lepikoita, jotka vielä laidunnuksen ja käytön loputtuakin antavat ympäristölle paljon.

Rakennushistoriallisesti kunnan alue on uusiutunut rankalla ja raa'alla kädellä, joten vanhojen pihapiirien ympäristöjä on vähän. Jäljellä on kuitenkin muutamia edustavia kokonaisuuksia, kuten Hongikko Juurikkalahdessa ja Uitinniemi Kusialla. Julkisten rakennusten joukko on myös kattava, joskin niiden joukossa ei ole kaikkein kunnianhimoisimpia teelmiä lukuun ottamatta seurakunnan rakennuksia. Sen sijaan matkailuun ja liikuntaan liittyvien rakennusten joukko on tavallista korkeatasoisempaa ja kulttuuriympäristöohjelmaan on otettu luonnollisesti myös näitä mukaan. Huviloiden ja kesämökkien rakentaminen on ollut viimeisen sadan vuoden aikana kiihtyvää. Niiden joukossa on hyvin kauniita ja arvokkaitakin esimerkkejä. Nuasjärven rannoille sijoittuu Kainuun mittakaavassa keskimääräistä monipuolisempi kokoelma vapaa-ajan asuntoja.

Paakin Rinteen pihamaalta.

Riivalin hieno kivinauetta.

Pitäjän erikoisuus on kuitenkin kivinauetat. Vaikka niitä on kuopattu tarpeettomina kankaisiin, on niitä jäljelläkin lukemattomia. Ensimmäinen kohosi siltavouti Heikki Härmän mukaan Kivirannan Martikkalan pihaan jo vuonna 1868 ja sitä ”käytiin katsomassa kuin ihmettä” laajalti ympäröivistä pitäjistäkin. Toinen erikoisuus ovat isoluudit, joita on pitänyt tehdä jokaiseen vähän suurempaan taloon. Se on ollut selvä elintason mittari, ”pörhistelyn” aihe. Viisiosainen Ruokomäen isoluhti Sumsalla on tämän rakennustyyppin huippu paikkakunnalla.

Ympäristöämme muokkaavat maaperän rikkauksista juontavat kaivokset, joiden merkitys on hyvin suuri. Ajankohtaisen Talvivaaran kaivospiirin alle jääviä ympäristökohteita on ohjelmassa muutamia.

Ympäristömme onkin tosiaan rikas. Näin monipuolista kokoelmaa saa läheisistä kunnista turhaan hakea. Rikas ympäristö vaatii kerroksellisuutta. Se tarkoittaa eri aikakausien jälkiä, jotka antavat ihmiselle tunteen omasta lähiympäristöstä ja edistää mm. kotiseuturakkautta. Historia on kärsimyksiä, vaikeita aikoja ja siihen voi kytkeytyä inhimillistä kärsimystä yli sietorajan. Silti olisi väärin jättää kertomatta myös noista ajoista, sillä jo koettu opettaa helpoiten tulevia sukupolvia selviytymään tulevaisuudessa: vanhasta oppii!

Arkeologit ovat löytäneet paitsi asuinsijoja, koruja ja valinmuotteja, myös komeita rakiviä merkintöineen. On vanhoja korpitaloja pihapiireineen, kirkonkylän virkataloja puistomaisine ympäristöineen, laajojen peltoaukeiden asuin ympäristöjä, korkeiden vaarojen rinteille syntyneitä karkupirttejä, todella vanhoja koulurakennuksia, varhaisen matkailun tuomia majoitusrakennuksia, erikoisia liikuntapaikkoja ja -tiloja, vanhaa teollisuusrakennetta, rautatierakenteita siltoineen, hyvin vanhoja huviloita sekä moderneja ”matkailulinnoja”.

Aarreniemen polulta.

Urpialan luhti.

Mutta ympäristömme nojaa silti kolmiyhteyteen, jota ei voi sivuuttaa: vaarat kuten Vuokatinvaara, harjumaisemat kuten Hiukka ja monipolvisiin ja monipuolisiin vesistöihin. Näiden katveeseen on sitten syntynyt useita asuinkeskittymiä, joista Naapurinvaaran alue on nykyään komeinta kulttuuri-maisemaa.

Ympäristössämme on siis hiukan kaikkea ja vähän päällekin. 1800 – luvulla pyrittiin aivan tietoisesti asettamaan Kainuulle erikoisasema laulamalla surkeudesta ja kertomalla alueen olevan nälkäämaata, vaikka sama nälkä muuallakin vaivasi. Tuon ajan mainoslauseena se oli hyvin muistiin syöpyvä ja maine on kestänyt kiitettävästi. Samalla unohdetaan se tosiasia, ettei muuallakaan ole nälältä säästyty, päinvastoin, salo on usein ollut pelastus; sieltä on saanut riistaa ja kalaa, kun heikko viljan saanti on yllättänyt etelän miehet. Nälkäämaa – teema on kulttuurihistoriaa, joka nostattaa varsin ristiriitaisia tunteita nykyä ja kulttuuririentoja katsellessa.

Kunnan alueella on korjattu vanhaa rakennuskantaa huomattava määrä viime vuosikymmenen aikana. Erityisen iloisia voi olla arvorakennusten korjauksista. Juuri rakennelmien kautta vanha elämäntyyli tulee kaikkein konkreettisimmin esille. Korjaamiseen ovat vaikuttaneet yksittäisten ihmisten teot ja kannanotot, sekä niiden keinojen kehittäminen, joka on mahdollistanut ko. työt esimerkiksi valtion työllisyyden hoitoon suunnatuista varoista. Korjaukset ovat olleet toki hyvin vähäisiä tarpeeseen nähden, mutta hyvä näinkin.

Sotkamon kulttuuriympäristöohjelma on tehty yhteistyönä Kainuun Ympäristökeskuksen ja Sotkamon kunnan kanssa. Työtä on rahoittanut EU:n aluekehitysrahasto EAKR siihen liittyvine kansallisine rahoituksineen ja Sotkamon kunta. Ohjelman laatimiseen ovat osallistuneet useat eri ihmiset ja viimeisen yhteenvetotyön teki suunnittelija Kari Tervo. Ohjelman laatimista ohjasi arkkitehti Pertti Perttola. Työn ohjausryhmään kuuluivat Tuula Jakonen, Juha Mustonen, Juhani Pieniniemi ja Pentti Piirainen Sotkamon kunnasta. Kari Tervo oli myös Sotkamon kotiseutuyhdistys Sotkamo-Seura ry:n edustaja. Kainuun Museon edustajia olivat Päivi Tervonen ja Esa Suominen. Maarit Vainio ja Pertti Härkönen olivat Kainuun Ympäristökeskuksen edustajia ja Heikki Heikkinen Kainuun Maakunta kuntayhtymän edustaja.

Nyky-Sotkamo erottuu ympäristöstään ulospäin suuntautuvana kuntana. Kehityksen nimissä on myös uhrattu paljon. Sotkamolaisen erottaa ympäristöstään jatkuva uskalus uuteen. 1900 – luvun alussa ja toisen maailmansodan jälkeen erikoisen valoisana koetut ajat ja asenteet ovat ”jääneet päälle” ihmisten mieliin. Vanhaan suhtauduttiin ja suhtaudutaan yhä nurinkurisesti, mummosta lähes vaippaikäiseen löytyy kommentteja, joiden mukaan uuden tekeminen on parempi kuin vanhan säästäminen. Vanhan vähättely on itsensä ja taustansa vähättelyä ja siitä on aika luopua, myös muualla kuin Sotkamossa. Kaikkea vanhaa ei tarvitse säästää, mutta sen erottelu, millä on arvoa ja millä ei, on ehkä tämän ohjelman avulla helpompaa.

Ajat muuttuvat ja pellot pusikoituvat. Ympäristön muutoksen hidastaminen on osittain jo tavoittamaton unelma. Hidastaminen olisi tärkeää, sillä ympäristön kerroksellisuus ja historiallinen syvyys on hyvän asuinympäristön edellytys. Huonon ja hyvän ympäristön erottaa toisistaan vain siisteys, ei ikä. Tämä ohjelma osoittaa paikkakunnalla vielä löytyviä paikkoja ja alueita, joissa muutoksen tulisi huomioida myös historian tuomat erityispiirteet ja painoarvo. Toivottavasti se tuo lisänsä arkipäiväiseen elämänmenoon Sotkamossa ja antaa välineen suhtautua paikalliseen kulttuuriperintöön hellivästi.

Hoito-ohjelman käyttäminen suunnitteluvälineenä on käytännössä ohjaava eikä pyri määräämään yksittäisten maan- tai kiinteistönomistajia. Ohjelman avulla voidaan saada selviä sytykkeitä ympäristön hoitoon herättämällä asukkaat ja omistajat tuntemaan oma ympäristönsä, sekä näyttämällä, mitä yleisesti pidetään arvokkaana mm. kulttuurihistoriallisesta näkökulmasta. Usein tunnemme omakohtaisesti vain sen tavallisen arkirutiinien tavoittaman ympäristön, joka sinällään voi arvoiltaan olla erinomaisen hieno tai erikoinen, mutta jota emme ”sokaistuneena” näe. Ympäristön hoito on luontevaa silloin kun se tapahtuu ympäristön asukkaiden huomioiman syyn vuoksi. Tässä ohjelmassa on pyritty osoittamaan myös muita syitä.

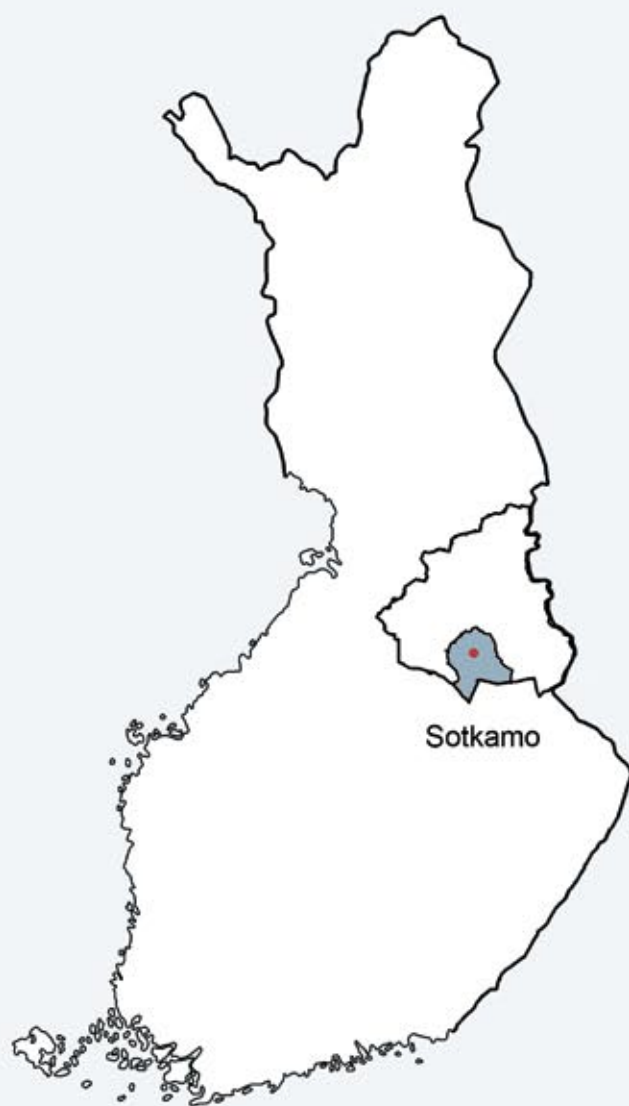
Yläkainuulaisten mukaan Sotkamon vehreys tuo mieleen Etelä-Suomen: Sotkamo - Kainuun etelä.

Ammonsaaressa löydetty viikinkikoru.

SISÄLLYS

Esipuhe, Sotkamo – hiukan kaikkea	3
Johdanto.....	11
1. Kulttuuriympäristöohjelman lähtökohtia	13
1.1 Mitä kulttuuriympäristö tarkoittaa?	14
1.2 ”Kainuun etelän” ympäristöjä.....	14
1.3 Tutkimukset ja säilyminen	15
2. Sotkamon asutuksen historiaa.....	19
2.1 Maaperä.....	19
2.2 Esihistoriallinen asutus ja muinaismuistojen hoito	21
2.3 Savolaiset	24
2.4 Nälkää ja tervaa	25
2.5 Elämän keinojen muutos.....	29
2.6 Matkailua ja urheilua	32
3. Maisemia	35
3.1 Maiseman kerrokset.....	35
3.1.1 Perinnemaisemat.....	37
3.1.2 Inventoidut perinnemaisemat.....	37
3.1.3 Järvi- ja jokimaisemat	39
3.1.4 Perinnemaisemia vaaralta vaaralle ..	43
3.1.5 Tienvarsimaisemat	44
4. Sotkamolaisen rakennuskulttuurin piirteitä... 51	51
4.1 Kehitys	51
4.2 Kylät	52
4.3 Pihapiiri ja sen rakennukset	55
4.4 Julkinen rakentaminen, teollisuusrakennukset, savottarakennukset, ym.....	60
4.5 Kesäasuminen, matkailu ja liikunta.....	63
5. Kohteet kylittäin	67
5.1 Haapalanlahti – Määttälänmäki – Vaarankylä – Vuokatti	67
5.2 Heinämäki – Sipinen.....	107
5.3 Juholankylä – Kiikarusniemi – Kirkonkylä – Riekinranta – Sapsoranta	114
5.4 Juurikkalahti – Teerivaara – Varpuniemi.....	153
5.5 Kaitainsalmi – Kokkovirta – Kuninkaanlahti.....	167
5.6 Korholanmäki – Parkua.....	179
5.7 Korvanniemi – Pohjavaara.....	209
5.8 Laakajärvi	229
5.9 Maanselkä – Saviaho.....	239
5.10 Naapurinvaara – Pekkilä	249
5.11 Ontojoki – Soidinvaara – Sumsa	281
5.12 Paakki – Torinkylä – Suovaara.....	303
5.13 Sapsokoski – Saukko – Suonenvaara	317
5.14 Talvivaara – Tuhkakylä.....	325
5.15 Tipas – Tipasjärvi	347
6. Korjausohjeita.....	364
6.1 Vanhalla on arvonsa.....	364
6.2 Käytännön ohjeita rakennusten hoitoon	364
6.2.1 Perustus ja alapohja	364
6.2.2 Katto ja sen rakenteet.....	366
6.2.3 Runko ja välipohja	367
Korjauskirjallisuutta	368
Yhteistyötahoja	369
WWW-sivuja	370
Lähteet.....	371
Kohteet kylittäin, kartta ja luettelo	373
Kuvailulehti.....	378
Presentationsblad.....	379
Documentation page	380

Kiimaselta.

JOHDANTO

Sotkamon vanhan rakennuskannan inventointi on aloitettu 1960 – luvulla, jolloin listattiin muutamia vanhoja rakennuksia koko Kainuuta käsittelevään koosteeseen. Varsinaisen tutkimuksellisen työn aloitti Turo Jokiharju vuonna 1983 Naapurinvaa-
ran ympäristössä. Työtä jatkoi Toini Vinha-Mustonen 1986—87. Vuonna 1995 koko kunnan alueella tehtiin kokonaisvaltainen vanhojen rakennusten inventointi Kari Tervon toimesta ja rakennustutkija Päivi Tervosen ohjauksessa.

Unohtaa ei sovi siltavouti Heikki Härmän laajaa Sotkamon alueen rakentamiseenkin liittyvää tietojen keräystä 1860 – luvulta lähtien. Unto ”Uti” Korhosen tietous kirkonkylän vaiheista ja lähihistoriasta tutkimuksineen ovat erikoisen ansiokkaita lähteitä. Myös Sotkamon historia – kirjan kirjoittaneet Jorma Vilmi ja Vesa Laulumaa on tässä mainittava.

Ohjelman laatiminen edellyttää suurta panosta tekijältä ja luontevaa yhteyttä ympäristöalan eri sidosryhmiin. Ilman biologi Maarit Vainion perinnemaisematietoutta ja arkeologi Esa Suomisen tietoja arkeologista kohteista, ei ohjelman laadinta tässä laajuudessa olisi onnistunut.

Lukuista määrä kunnan asukkaista on kertonut tietojaan ympäristöstä ja historian vaiheista. Perimätieto on tutkimuksellisesti haastavaa, mutta se ei myöskään synny ilman jonkinlaista tosipohjaa. Se on liitetty osaksi kohteita esittelevää tekstiä, sillä ei sitä voi poiskaan jättää. Ammattitutkijat kumotkoot tai vahvistakoot ne tarvittaessa. Tämä ohjelma ei ole tieteellinen tutkimus. Ohjelmasta tulee www – sivut internetiin ja ohjelma on sieltä vapaasti luettavissa. Ohjelman yksittäisiäkin kohtia on mahdollista myöhemmin päivittää, joten kaikki täsmennykset ja korjaukset ovat jatkossa tervetulleita.

1. Kulttuuriympäristöohjelman lähtökohtia

Kulttuuriympäristö on ihmisen jättämä käden jälki ympäristössä. Konkreettisesti se viittaa rakennettuun ympäristöön, johon ovat vaikuttaneet maan käytön ja rakentamisen historia ja tavat.

Kulttuuriympäristö muodostuu turvallisuutta ja viihtyisyyttä edistävästä tekijöistä, joilla on myös esteettisiä ominaisuuksia. Rakennetussa ympäristössä on yleensä harmonisuutta, kauneutta ja perinnettä. Lauenut katto tai yhdellä saranalla roikkuva ovi ovat tuskin kenenkään mielestä myönteisiä asioita, mutta sekä ympäristö, että rakennus voivat olla vanhoja ja elämää nähneitä, kunhan niitä vain hoidetaan niiden arvokkuus säilyttäen.

Kulttuuriympäristö jakautuu perinnemaiseen ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaaseen rakennettuun ympäristöön. Luonnonympäristöstä se eroaa mm. siten, että se sisältää näkyviä jälkiä eri aikakausilta. Sotkamosta ei löydy niin alkupe räistä luontoa, että siitä ei ammattilainen löytäisi merkkejä ihmisen toiminnallaan aiheuttamista muutoksista.

Vanhimmat kulttuurijäljet ovat esihistorialliselta ajalta olevia muinaisjäännöksiä. Nämä ovat enimmäkseen maastossa olevia painaunia, kohoumia, nuotiopaikkoja ja kiviröykkiöitä. Lähes kaikki noiden aikojen puurakenteet ovat hävinneet hiilikasoja lukuun ottamatta. Sotkamossakin tavattavat säilyneet rakennelmat ovat historialliselta ajalta. Näkyvimmat kulttuurimaisemat, kylien vanhimmat tiet tai polut, pellot ja pihapiirit ovat Sotkamossa yleensä myöhemmältä ajalta.

Kaikki nämä jäljet sitovat aikaisempia sukupolvia sekä heidän tarinaansa maisemaan. Hyväksyvä suhtautuminen näihin kohteisiin kertoo myös arvostuksesta esi-isiä kohtaan.

Eränkävijä. Piirros Paavo Sairo.

Viereisellä sivulla:
Näihin Nuasjärven maisemiin asettuivat
ensimmäiset talot Sotkamossa.

Naapurinvaaran Korhola.

1.1

Mitä kulttuuriympäristö tarkoittaa?

Kulttuuriympäristön suojelu on kaiken kaikkiaan syytä nähdä yhtä tärkeänä kuin alkuperäisen luonnon suojelu. Jos monimuotoiseen luontoon liittyy kaikelle elämälle tärkeitä ominaisuuksia geenitasolta alkaen, on myös monimuotoinen kulttuuriympäristö tärkeä ihmisten kollektiivisen tiedon ja tietämyksen säilyttämisessä. Kulttuuriympäristö on tähän asti eläneiden sukupolvien kollektiivinen muisti - muistiin ei voi palauttaa sellaista, mistä ei enää ole omakohtaisia kokemuksia, eikä kollektiiviseen muistiimme voi palauttaa jo tuhoutuneita kulttuuriympäristön merkkejä. Eikä kulttuuriympäristökään ole tärkeä vain ihmiselle, sillä monet kasvit ja eläimet ovat sopeutuneet ja esiintyvät ensisijaisesti ihmisen muokkaamassa ympäristössä.

Ihmissilmälle kaunis maisema voi olla suhteellisenkin käsite - "kauneus on katsojan silmässä" - mutta ihmisten toiminnan tuloksena syntynyt maisema ja rakennukset koetaan hyvin hoidettuna oman kylän tai asuinalueen käyntikortiksi. On tarpeen muistaa, että luonto valtaa ihmisen hylkäämät alueet verrattain pian.

Suomalainen ja sotkamolainen ovat maailmanlaajuisesti sikäli poikkeavia luomakunnan kruunun edustajia, että he elävät metsien keskellä eivätkä juuri pelkää metsää. Silti täälläkin metsä ja luonnonympäristö ovat saaneet usein väistyä ihmisen ja tämän toiminnan tieltä.

1.2

"Kainuun etelän" ympäristöjä

Sotkamo on reilun 10 000 asukkaan kirkonkylä Oulun läänissä Kainuun maakunnan keskiosassa. Matkaa Kainuun hallinnolliseen keskukseen Kajaaniin on maanteitse 35 km, sekä Oulun läänin keskukseen Ouluun 200 km. Naapuripitäjiä ovat Kajaani, Kuhmo, Paltamo, Ristijärvi, Sonkajärvi ja Valtimo.

Pieni väkimäärä ja suhteellisen suuri alue tarkoittavat jatkuvaa sopeutumistarvetta luonnon kanssa ja elämistä sen ehdot huomioiden.

Kunnan alue oli aikoinaan nautinta-aluetta ja tuolta ajalta on jäljellä omaperäistä sanastoa. Kunnan nimeä on epäilty Sotkan maaksi (maa on murteella moa), mikä lieenee tällä tietoa paras selitys asialle. Muita mo – loppuisia nimiä on ympäristössä muitakin: Paltamo, Valtimo, Jouhkimo, Vihtamo, jne.

Sotkamo on historiallisena aikana 1500–1600 -luvuilla asutettu lähinnä savolaisten uudisraivaajien toimesta, ja valtaosa nykyisistä asukkaista on heidän jälkeläisiään. Korhosia on paljon, samoin Heikkisiä. Sotien jälkeisinä vuosikymmeninä asutus on keskittynyt kirkonkylän ja myöhemmin Vuokatin taajamiin, joissa asuu nykyään noin 6 000 henkeä, lisänä on erittäin huomattava matkailuyöpyvien määrä.

Sotkamon vanhin asutus sijaitsi enimmäkseen järvien ja jokien rannoilla, mutta peltoviljelyn yleistyminen ajoi hakemaan talonpaikkoja vähemmän hallanaroilta paikoilta eli vaarojen rinteiltä. Kyläkeskuksia syntyi useita, joista voimallisin oli

Jormas- eli Tuhkakylä, josta kaavailtiin yhdessä Korholanmäen ja Laakajärven kanssa omaa kirkonkyläänsä 1800 – luvun lopussa. Kylittäin kulttuuriympäristöjen määrä ja ominaisuudet ovat erilaisia. Tuhkakylällä on yhä paljon vanhoja rakennuksia, puhumattakaan Naapurinvaarasta. Sen sijaan Pohjavaaralla ja Juholankylällä vanhat rakennukset ovat vähissä.

Elämisen eväät on haettu peltöjen ohella metsästä eri elinkeinoja kunakin aikana painottaen. Nykyäänkin metsät ovat sotkamolaisille yksi suurimpia elinkeinolähteitä. Sotkamossa on muutamia erämaamaisia seutuja, kauniita vanhoja asuinympäristöjä kuusikkorinteiden lomassa, laajojakin peltoaukeita viljelytalojen läheisyydessä ja paljon rantoja mökkikäytössä. Vesistöt ovat säännösteltyjä mutta kalaisia.

Sotkamossakin on rakentamisen tekniikka ja tehokkuus muuttunut huomattavasti, eikä vanhaa ole aina arvostettu. Paljon arvokasta, muun muassa keskustaajaman vanhaa rakennuskantaa, on saanut väistyä uuden tieltä. Toki löytyy vielä sellaisiakin kohteita, joissa silmä lepää. Vuokatin alueen kasvu on pysäyttänyt Sotkamon keskustaajaman kehittämistä: suurin osa taajamaa on 1970 – luvulta. Näin kirkonkylästä on kehitymässä uusi vanhojen rakennusten kyläraitti, joskin ominaisuuksiltaan epäyhtenäinen.

Vaarojen kaskeaminen muokkasi ympäristöä kotieläinten kasvattamiselle. Lehmänlanta on rikastuttanut laidunmaita tehokkaasti. Kasvisto ja mm. hyönteislajisto on ollut runsas. Sotkamosta löytyy yhä kohtuullisesti käytössä olevia ja edustaviakin laidunmaita ja niittyjä. Niiden ohella on hyvin runsaasti puolikäyttöisiä laitumia, joiden arvo on suuri maisemallisesti, mutta tulevaisuus hyvin epävarma. Naapurinvaara on tyypillinen puolikäyttöinen ja kuitenkin valtakunnallisesti tunnustettu perinnemaisemakokonaisuus.

1.3

Tutkimukset ja säilyminen

Museoviraston ja Ympäristöministeriö ovat inventoineet 1990-luvulla valtakunnallisesti merkittäviä kulttuuriympäristökohteita. Sotkamosta näitä kohteita ovat Sotkamon Naapurinvaaran vaaraviljelysmaisema, Saponrannan rantaviljelysmaisema, Korvanniemen kulttuurimaisema, Pohjavaaran vaara-asutus ja Vuokatin rautatieasema.

Kainuun museo on inventoinut muutamia kohteita myös alueellisen tutkimuksen yhteydessä (mm. pajoja ja myllyjä). Alueellista inventointia täydentävää rakennusinventointia on tehty Sotkamossa

vuonna 1995 arkkitehti Kari Tervon toimesta. Maakunnallisesti arvokkaiksi on julistettu seuraavat kohteet: Aarreniemen huvila Korvanniemellä, Aatoksen pappila kirkonkylällä, Alppilan huvila Lontanniemellä, Haapalanlahden kyläalue, Hongikon piha-piiri Juurikkalahdessa, Horsmalan huvila Korvanniemellä, Hotelli Tuliketun Hiukanhovi kirkonkylällä, Huovilan puromylly Tuhkakylällä, Kallioisten voimalaitos, Kruunun viljamakasiini ja lainajyvästö (Makasiinimuseo), Lakiahon mylly Saviahossa, Naapurinvaaran tanssilava (huvikeskus), Naapurinvaaran työväentalo, Ontojoen erottelu- ja niputuspaikka, Päiväkummun huvila, Riivalin kolmikerroksinen vilja-aitta, Rytilahden maja, Siltasaaren asuinalue, Sotkamon kirkko, Tikkasen matkailijakoti, Varpuniemen pappila ja Vuokatin urheiluopiston urheilukenttä lähiympäristöineen.

Perinnemaisemien inventointia on Sotkamossa tehnyt biologi Maarit Vainio Kainuun ympäristökeskuksesta. Valtakunnallisesti merkittäviä perinnemaisemia ovat Naapurinvaaralla Heikkilän metsälaidun ja Schroderuksen haka, Hiidenportin Kovasinvaara ja Tuhkakylän Puhakan laitumet. Maakunnallisesti arvokkaita perinnemaisemia on aimo määrä ja niitä onkin eniten juuri Sotkamossa. Perinnemaisemakohteet on tässä ohjelmassa esitelty yhdessä muiden kohteiden kanssa aakkosjärjestyksessä.

Muinaisjäännostien inventointia on tehty kunnan alueella kohtuullisessa määrin. Valtakunnallisesti arvokkaita löytöjä on tehty erityisen runsaasti Ammonsaaren ja Kiikarusniemen esihistoriallisilla asuinpaikoilla. Maakunnallisesti arvokkaita ovat historialliset rajakivet Maanselässä sekä Tiilikalla, Tipaksen Syväjärven Palolahden pyyntikuopat ja esihistoriallinen asuinpaikka sekä läheiset Räätäkankaan muut asuinpaikat, Rimpilänniemen pyyntikuopat, Hokkilan uhrikivi, Tervajärven rautahytty ja Petäjäkosken ruukin jäänteet. Ensimmäisen varsinaisen muinaisjäännostien inventoinnin teki Martti Linkola 1957 – 1958. Sitä täydensivät Aarni Erä-Esko 1972, Matti Huurre ja Eeva-Liisa Nieminen vuonna 1981 ja Vesa Laulumaa vuonna 1990 – luvulta lähtien yhdessä Esa Suomisen kanssa. Alan harrastajilla on ollut myös suuri merkitys.

Kivikautisia asuinpaikkoja tai niihin viittaavia löytöjä on havaittu eniten Ammonsaari – Kiikarusniemen ja toisaalta Tipaksen Räätäkankaan ympäristöistä. Kiikarusniemen lintukoristeiset saviasiat ovat Suomen pohjoisimmat ja vanhimmat lintukeramiikkalöydöt. Samasta ympäristöstä on myös löydetty valumuotti (sulatusupokas), mikä kertoo astioiden valmistuspaikasta ja siten tosiaan

Perinnemaisema Pihlajamäen rinteiltä Vuokatille.

erikoisen kiinteästä asuinpaikasta. Muotti on Suomessa ainutlaatuinen esinelöytö.

Yksittäisistä esinelöydöistä on Korvanniemen Turunkorvan kourutaltoa erikoisen hieno yksilö ja se onkin esillä Kansallismuseossa. Hirvenniemen Ahtolan ristinuja on harvinaisin esikeraamiselle ajalle sijoittuva löytö. Vuonna 1871 Räätäjärven Kiuluniemestä löydetty permalaistyylinen pronssikoru lukeutuu rautakauden esinelöytöjen parhaimmiston Suomessa. Keihäitä ja metallikirveitä on myös löydetty, mutta Ammonsaaressa viikinkityylinen hevosenkenkäsolki kiviladoksen sisään sijoitettuna on ollut ajatuksia herättävin.

Lapinhautoja ja muita hautapaikoiksi epäiltyjä kohteita on useita. Kalmistoja tunnetaan useita ja uhripaikkoja Suonenvaaralta ja Tenetin Hokkilasta. Pyyntikuoppia tunnetaan useasta kohtaa ja niistä arvokkain lienee Rimpilänniemen 25 kuopan ketju. Ensi askeleita maanviljelyyn otettiin Kainuussakin siitepölyanalyysien mukaan 2000–1500 eKr, joten laidunnuksella voi paikoitellen olla todella pitkä historia.

Arvokkaat arkeologiset kohteet on tässä teoksessa esitelty kaikkien muiden kohteiden kanssa nimen mukaisessa järjestyksessä.

Tärkeiden kohteiden esilletuominen maastossa esim. kilvillä ja kartalla voisi nostaa yleistä tietoisuutta arvokkaista kohteista. Hankkeena se olisi pieni toimi, mutta kohteiden arvoa yleisön silmissä se nostaisi.

Suojelukohteita

Muinaismuistolain nojalla on suojeltu Sotkamon kunnan alueella esihistoriallisia asuinpaikkoja ja muita vastaavia kohteita melkoisen paljon, yhteensä 118 kpl. Lukumäärä tarkistuu ylöspäin koko ajan.

Rakennussuojelulain nojalla suojeltuja kohteita Sotkamossa ei ole, mutta Vuokatin asema-alueen status valtakunnallisesti merkittävänä ympäristönä on voimakas. Luonnonsuojelulain nojalla rauhoitetut alueet, joita Sotkamossakin on paljon, vaikuttavat uuteen rakentamiseen mutta harvoin vanhojen rakennusten kunnostamiseen tai säilyttämiseen.

Metsähallitus on suojellut omatoimisesti Hiidenportin Kovasinvaaran vanha asuinpaikan ympäröivine niittyineen ja se kuuluu osana Hiidenportin kansallispuistoon.

Kulttuuriympäristön hoito

Menneet sukupolvet eivät ole enää itse hoitamassa luomiaan kulttuuriympäristön merkkejä. He eivät myöskään ole antamassa meille ohjeita siitä, mitkä kohteet ja jäljet ovat tärkeämpiä suojeltavia, ja taatusti he esimerkiksi jotakin rakennusta pystyttäessään ajattelivatkaan luovansa tulevien kaukaisien sukupolvien kulttuuriympäristöä. Meidän itse on arvotettava heidän jättämiensä kiinteiden jälkien merkitys ja huomioitava nämä omassa toiminnassamme.

Suomen valtiolla on käytössään useita lakeja, joilla on merkitystä kulttuuriympäristön suojelun ja hoidonkin kannalta. Tällaisia lakeja ovat esimerkiksi rakennuslaki, rakennussuojelulaki, muinaismuistolaki ja luonnonsuojelulaki. Alueellisesti näiden lakien toteutumista valvovat muun muassa ympäristöministeriö, ympäristökeskukset, lääninhallitukset, maakuntamuseot ja kunnat.

Oulun läänin kulttuuriympäristöohjelmatyöryhmä asetti vuonna 1994 yhdeksi tavoitteeksi kuntiin perustettavat kulttuuriympäristön hoitoryhmät, joiden tehtävänä on laatia kuntiin omat hoito-ohjelmat. Tämän jälkeen ympäristöministeriö on ohjannut alueellisten ympäristökeskusten kautta kulttuuriympäristön hoito-ohjelmien laatimista. Alueellista neuvontaa ja ohjausta ovat vuodesta 1995 lähtien antaneet Kainuun ympäristökeskus ja Kainuun kulttuuriympäristötoimikunta.

Kuntatasolla kulttuuriympäristöön vaikutetaan kaavoituksella ja rakennusjärjestyksellä. Keskeisiä päätöksiä vallitsevien lakien ja asetusten rajoissa tehdään valtuustossa, hallituksessa ja lautakuntatasolla. Kaavoitus ei kuitenkaan vaikuta kaikkialle. Rakennuskaava-alueen ulkopuolella kulttuuriympäristön hoidon tulee perustua ensi sijassa asukkaiden omaan tietoisuuteen ympäristönsä arvosta. Tässä kulttuuriympäristöohjelmasta on oma apunsa.

Kulttuuriympäristön hoitoon voi saada tukea monelta taholta. Paikallisesti tukea voi saada omalta kaupungilta tai kunnalta. Alueellisten ympäristökeskusten kautta saa muun muassa ympäristöministeriön rakennussuojeluavustusta kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden kohteiden säilyttämiseen. Museovirastolta saa rakennusten entistämisavustusta. Maatilahallitukselta voi saada maaseutuelinkeinolain nojalla myönnettäviä lainoja ja avustuksia korjauskustannuksiin, peruskorjauslainoja sekä asuinympäristön parantamislainoja. Maaseutuelinkeinolain mukaisia lainoja ja avustuksia voi saada myös perinnemaisemien hoidossa tarvittavien ensimmäisen vuoden inventointien suorittamiseen. Kirkkohallitus myöntää avustuksia kirkollisten rakennusten entistämiseen. Opetusministeriön kautta saa työväen- ja seurantaloiden korjaukseen rahallista apua ja Raha-automaattiyhdistyksen kautta muihinkin kohteisiin. Lisäksi voi hakea sisäministeriön avustuksia maakunnan kehittämisrahana sekä työministeriön avustuksia työllisyysperusteisena valtionapuna. Uusimpina rahoituskanavina voi hyödyntää joitakin Euroopan Unionin rahastoja.

Sotkamolaisen kulttuuriympäristön hoidon vaiheita

Sotkamossa kulttuuriympäristöjen vaaliminen on ottanut tulta vasta 1900 – luvulta lähtien. Vaikka seurakunnan henkilöiden toimesta korkeimmille ja helposti tavoitettaville paikoille sijoitettiin näkötorneja maisemien ihailua varten, varsinainen kulttuurihistoriaan oleellisesti vaikuttanut henkilö on ollut siltavouti Heikki Härmä toimiessaan kiertokoulun opettajana. Hän taltioi kirjallisesti huomattavan määrän sotkamolaista elämänmenoa aina rakentamisesta vaatteisiin saakka 1800 – luvun lopulla. Sotkamosta ja Vuokatista kiinnostuttiin yleisemmin 1870 ja 1880 – luvuilla, jolloin yliopistojen opiskelijat tekivät retkiä Vuokatile. Kirjailija Heikki Meriläinen kirjoitti ajan kuvauksia, joissa taltioitiin ajan elämänmenoa ja otti talteen huomattavan määrän henkistä kansanperinnettä. Juho Akseli Tervo seurasi hänen polkujaan perustamalla muiden kirkonkylän vaikuttajien kanssa kotiseutuyhdistyksen ja kotiseutumuseon, johon taltioitiin

Vuokatin rautatieaseman rakennuksia.

Räätäjärven Ikolan rannasta.

perinnetietoutta ja –esineitä. Lehtori Lauri Lounela taltioi 1930 – luvulta 1960 – luvulle kotiseutuperinnettä. Sotkamo-Seura ry:n hakemuksesta luovutettiin kahdelle pitäjän vanhalle ja hyvin säilyneelle talolle, Riekinrannan Päätalolle ja Juholankylän Keskitalolle, vuonna 1960 Talonpoikakulttuurisäätiön kunniakilvet, joissa lukee ”Esi-isäin kauniin rakennustavan säilyttämisestä tunnustuksena on tämä tähän naulattu”.

Sotkamoon puuhattiin talomuseota 1970 – luvulta lähtien, joskin aihe heräteltiin jo J. A. Tervon toimesta 1930 -luvulla. Museon paikaksi suunniteltiin kirkonkylän Syntiniemeä, mutta lopputuloksena se jäi Sumsan Tervajärvelle. Valtakunnallinen herätys ympäristön vaalimiselle koettiin laajemmin vasta 1980 – luvulla, ja 1990 – luvulla oli lukuisia projekteja, joiden kuluessa kunnostettiin työllisyystöinä mm. Naapurinvaaran maisemaa. Varsinainen vilkas korjausrakentamisen kausi käynnistyi 1990-luvulla, kun sotkamolaiset alkoivat hakea museoviraston ja lääninhallituksen avustuksia rakennusten entistämiseen. Kunnostustöissä on käytetty apuna Kainuun Museon asiantuntemusta.

Muutamia vanhoja rakennuksia on korjattu viime aikoina, joista Makasiinimuseon, Salmelan puukoulun ja Varpuniemen pappilan päärakennuksen työt ovat olleet julkisuudessa esillä. Sotkamon kunta ylläpitää muutamia arvokkaita

kiinteistöjä kirkonkylällä, mm. Aatoksen entistä pappilaa, Niemelän entistä kauppakartanoa ja em. Salmelan koulua. Kunnan alueella on lukuisa määrä itsenäisiä kotimuseoita, joiden esineistö on arvokasta ja kaipaisi inventointia arvon määrittämiseksi. Kirkonkylästä on tehty komea pienoismalli, jossa esitetään kylän ympäristö sellaisena kuin se oli 1930 – luvulla. Toini Vinha-Mustonen on toimittanut useita kotiseutuaiheisiin liittyvää kirjaa, joissa on paneuduttu mm. kouluhistoriaan, seurojen historiaan, kaskuperinteeseen, kylähistorioihin, jne. Mainio Sotkamon historia – kirja ilmestyi vuonna 1997 ja sen toimitti Jorma Wilmi.

Vanhojen rakennusten purkamiset ovat aiheuttaneet ja syystäkin reaktioita kuntalaisissa. Vanha pappila ja Tähtelä ovat yhä ihmisten mielissä. Tikkasen matkailijakodin kohtalo on huolestuttanut viimeiseksi ja odottaa ratkaisuaan.

Kainuun alueen kunnista juuri Sotkamossa perinnemaastoa on ollut 1950 – luvulle saakka reilusti eniten. Vanhojen perinnemaisemien hoito on tuore asia ja siihen on kiinnitetty huomiota vasta 1990 – luvulta saakka. Sotkamon kohteista Naapurinvaaran ja Vuokatin Porttivaaran tilan hoitotyöt ovat olleet näkyvimpiä. Erityisesti täytyy kuitenkin mainita Tuhkakylän Puhakan talon laidunmaat, joiden olemassaolo ja yhä jatkuva käyttö ovat pienestä koostaan huolimatta valtakunnallisesti erikoisen hienosti toteutettuja.

2. Sotkamon asutuksen historiaa

2.1

Maaperä

Sotkamon maisemaa hallitsevat järvet ja vaarat. Lisäksi etelässä on muutama pienempi järvi (mm. Laakajärvi). Vaarat kuuluvat Kainuun liuskevyöhykkeeseen, jonka kvartsiittihuiput uhmaavat aikaa. Vuokatin vaarajonon 20 huippua ovat hyvin kulunut jäännös muinaisesta poimuvuoristosta. Eteläistä osaa halkoo Maanselän - Suomenselän vedenjakaja korkeine vaaroineen. Etelässä ja pohjoisessa on laajoja suomaa-alueita.

Hailuodosta Vuokatin pohjoispuolitse aina Ilo-mantsiin saakka ulottuu viimeisen jääkauden aikana muodostunut pitkittäismoreeni, jonka merkittävimpiä kohteita Oulun läänissä ovat em. Hailuoto, Rokua, Säräisniemi, Manamansalo ja Paltaniemi. Sotkamossa harjualueeseen kuuluu Tipaksen Räätäkankaat, Huh-tikangas, kirkonkylän Hiukanharju, Vuokatin harjut ja Rimpilänniemen hiekkakankaat. Hiekkakankaita on Kuhmon Katermalta Sumsalle ja Poromäen tuntumassa, ulottuen aina Ristijärven Hiisijärvelle.

Jääkauden jälkeen. Kuva teoksesta Kivi-Konstan Kainuu 2005, Geologian tutkimuskeskus.

Hiukan Aittoranta talvella 2005.

Kvartsiittihiippuja ym. kalliopaljastumia, soita ja harjuja lukuun ottamatta maanpintaa peittää moreeni. Sotkamon jääjärven viimeinen purkausoma on ollut Kajaanin Kattilamäessä, kun taas aikaisemmin purkausreitteinä kaakon suuntaan on ollut nykyisen Hiidenportin kalliolaakso.

Vettä oli siis aikoinaan niin paljon, että Vuokatin vaaralla on laen tuntumassa rannoille tyypillisiä jälkiä kallioissa. Toisaalta veden paetessa paljastui veden huuhtomia ja nykyisin hyvin karuja maastoja, kun toisin paikoin vesi kasasi ravinnepitoista ainesta laajoille alueille, kuten Naapurinvaaran maastot todistavat. Vaarojen rinteillä on jäänyt paikkoja, joissa maaperä ei ole huuhtoutunut ja pellot ovat kasvattaneet satoa hyvin.

Jääkausi muokkasi ympäristöä ja vanha asutus on noudattanut hyvin tarkoin sen luomaa kaakkoisluode suuntaista maastoa hyväkseen. Yksittäisen vaaran tai mäen rinne nousee kaakosta loivasti kohti luodetta, jolloin ennen mäen huippua on ollut otollinen paikka talolle peltoineen ja niittyineen. Luoteen- ja pohjoispuolella mäkeä on yleensä jätetty enemmän tuulilta suojaavaa puustoa, kun taas länsi- ja eteläsivuilla sijaitsevat laidunmaat. Naapurinvaara on esimerkki suuresta vaarasta, jossa sama toistuu suuremmassa mittakaavassa.

Osa etäisimmistä ja karuimmista vaararinteistä säilyi kaskimaana vielä 1900 – luvulle saakka. Vaaroja ympäröivillä soilla on ollut talojen suoheinäniityt ja vaaran jyrkän luoteisrinteen alla lähes poikkeuksetta lampi tai järvi. Suoniittyjen lukumäärä on ollut suuri ja niiden merkitys erämaataloille elinehto huomattava pitkälle 1900 – lukua. Soiden muuttaminen ojitetuiksi saroiksi on hyvin tuore ja uusi tapa esim. heinän viljelemiseksi.

Hiekkakankaat ovat olleet tervanpoltolle mitä parhaita maastoa. Siihen on saanut helposti haudalle kolon ja männikköä on vieressä kasvanut runsaasti. Puun kuljetus haudalle on ollut maaston vuoksi helppoa ja valmiin tervan kuljetus venepaikoille samoin. Sotkamossa suurimmat vesireitit ovat kohdanneet kirkonkylän tuntumassa. Kirkko ja kaupat syntyivät samoin vesiliikenteen risteyspaikkaan. Tavara liikkui vesireittejä pitkin itä – länsisuunnassa. Vesistöjen varsille syntyneiden suurten talojen merkitys on ollut suuri. Liikenne ja yhteydet ulkomaailmaan ovat olleet korostuneesti itä-länsisuuntaisia vesistön vuoksi ja vasta tiestön rakentaminen Maanselän yli mahdollisti yleisen liikenteen etelä-pohjoissuunnassa.

Esihistoriallinen asutus ja muinaismuistojen hoito

Esihistorian ihmisen elämää ja asumista voidaan tutkia arkeologian avulla, jolloin eletystä elämästä luodaan kuvaa irtolöytöjen ja kaivausten avulla. Ihmisten jälkiä asuinpaikoillaan kutsutaan kulttuurikerrokseksi. Tällainen kerros voi olla puoli metriä korkea punaisen ruskeaksi värjäytynyt maakerros, jossa on rikkoutuneita saviastioita, kvartsi-iskoksia, ruuan jätteitä ja tunkioita. Työkaluja tehtiin piistä ja koska sitä ei löydy Suomen maaperästä, löydetty piiesineet antavat mielenkiintoisia tietoja kivikauden kulttuureista ja ihmisten liikkeistä. Kvartsi korvasi usein piitä ja kun siitä oli vaikeampaa tehdä esineitä, iskoksia syntyi paljon.

Muinaisjäännöksiä ovat:

- ihmisten tekemät maa- ja kivitummut, rökkiöt, kivikehät tai latomukset
- hautapaikat, kalmistot, uhrikivet tai –kuopat, merkityt tai maalatut kalliot ja kivet
- uhrilähteet ja muuta palvontapaikat, sekä muinaiset käräjäpaikat
- muinaisasumusten jäännökset
- muinaislinnat, linnamäet, vallit, kirkkojen ja luostareiden tai vastaavien rauniot
- risti, patsaat ja muut muistomerkit
- kulkuteiden, tienviittojen, siltojen ja vartiotulien jäännökset
- kiinteät luonnonesineet tarinoineen ja historiallisine muistoinen
- esihistorialliset asuinpaikat, historiallisen ajan kiinteät muinaisjäänneet kuten mm. toisen maailmansodan puolustusvarustukset.

Muinaismuistojen säilymisen turvaamiseksi on laadittu muinaismuistolaki. Museovirasto valvoo niitä ja osa tehtävistä on jaettu maakuntamuseoille.

Asuinpaikkoja, hautoja, kalliomaalauksia ja pyyntikuoppia löytää maastosta harvoin. Periaatteessa muinaisjäännöksiä löytyy kaikkialta missä on ollut asumiseen kelpaavaa maata. Ihmisellä on ollut tapana järjestää ja merkitä elinympäristönsä jollain tavalla kautta aikain ja siihen luonnonkivi on ollut luonnollisin. Siten erikoiset kivet, kivirykelmät ja hautaröykkiöt ovat mielenkiintoa herättäviä löytöjä.

Kivikasoja ei kannata omin päin aukoa, vaan soittaa Kainuun Museolle havainnosta.

Rannoilta löytää helposti kvartsia ja maata kaivettaessa palanutta luuta. Yllättävä usein näiden perusteella löytyy pitkään käytettyjä asuinpaikkoja. Näitä edellä lueteltuja löytöjä nimitetään irtolöydöiksi.

Kiinteä muinaisjäänne on esimerkiksi vanha ja raunioitunut asuinpaikka, jolla arvoa tuo esimerkiksi historialliset tapahtumat tai henkilöt. Uudemman ajan muinaisjäännöksiä ovat taas kaskirauniot, nauriskuopat ja tervahaudat.

Muinaismuistojen hoito

Muinaismuistojen hoidon kannalta niiden tunnistaminen maastossa on oleellisen tärkeää. Kaavoitus on avainasemassa muinaisjäännösten hoidossa. Kaavoittaja ottaa huomioon tiedossa olevat muinaismuistot. Arkeologisten tutkimusten ajantasaisuus helpottaa kaavoitusta, kohteiden säilymistä ja tarvittaessa myös tunnettavuutta.

Yleiskaavassa merkintä SM tarkoittaa muinaismuistolain rauhoittamaa kiinteää muinaisjäännettä ja tällaisen ”kohteen säilyminen tulee turvata kaikissa olosuhteissa”.

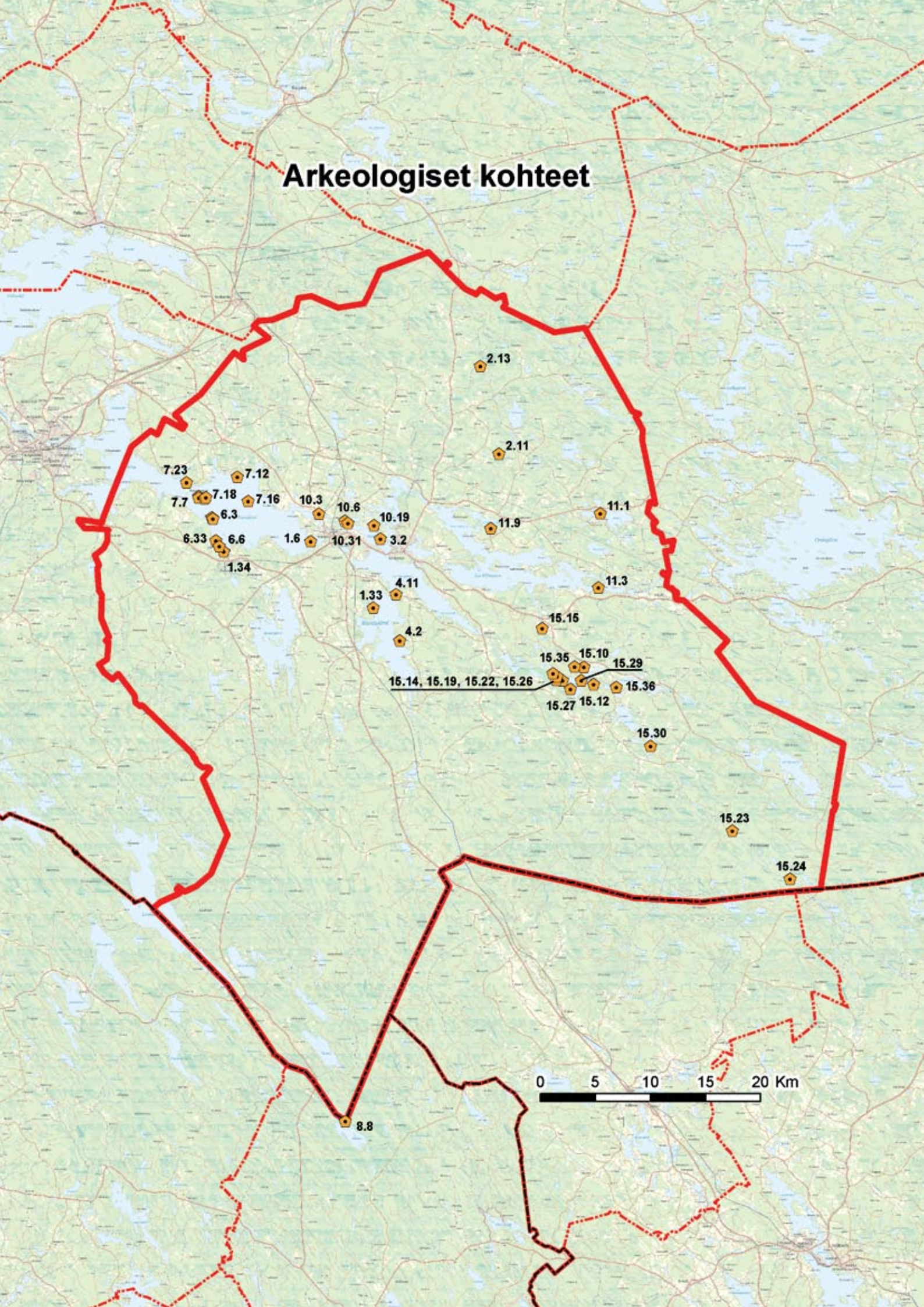
Asemakaavassa Museovirasto määrittelee kunkin kohteen erikseen. Jos kohde määritellään säilytettäväksi, merkintätapa on sama SM, mutta sanamuodolla ”alueen osa, jolla sijaitsee muinaismuistolailla rauhoitettu kiinteä muinaisjäänne”.

Kohteiden hoito on suunniteltava yhteistyössä Museoviraston tai maakuntamuseon kanssa. Kohteiden säilytys nähdään usein lyhytnäköisesti esteenä ympäristön esim. taloudelliselle käytölle. Säilytettävät kohteet tulee sitä vastoin nähdä ympäristöä rikastuttava elementti.

Muinaisjäännöksille on jätettävä riittävän suuri suoja-alue. Parhaassa tapauksessa niistä on laadittu informaatiotaulu paikalle ja alue rajattu asiaankuuluvasti.

Maatalousmaisemaan sijoittuvissa kohteissa voi saada avustusta hoitoa varten. Metsänhoidolliset toimenpiteet suunnitellaan yleensä tilakohtaisesti. Niissä muinaismuistot huomioidaan osana maisemanhoitoa. Niiden lähiympäristössä kannattaa suosia eri-ikäistä puustoa, lahoppuutakin. Muinaismuiston välittömässä läheisyydessä oleva puusto poistetaan. Vesakon torjunta tulee suorittaa mekaanisesti. Kulutus ja risujen polttaminen on kiellettyä, samoin torjunta-aineet ja lannoitteet. Hakkuu on yleensä muinaismuistokohteelle myönteinen toimenpide, mutta ne tulisi suorittaa jäisen maan aikaan ja metsurin työnä. Usein arvokas kohde sijaitsee maisemallisessa kiintopisteessä ja maisemakokonaisuuden huomioiminen olisi tärkeää.

Arkeologiset kohteet

Sotkamon maastoon on jäänyt elämisen merkkejä aina siitä saakka kun viimeisen jääkauden sulamisvedet laskivat ja paljastivat maaperän. Arkeologisia löytöjä on kovasti ja etenkin vesien rannoilta, mikä on tietysti luontevaa, sillä vettä pitkin liikuttiin ja vedestä saatiin ruokaa. Asuinsijoja on löydetty runsaasti ja niistä Kiikarusniemen ympäristön löydöt ovat olleet erikoisen antoisia. Erilaiset ruuhilöydöt kertovat alkeellisimmista liikkumistavoista ja kalastusta on harjoitettu mm. verkoilla, mistä on todisteita Sotkamostakin. Sotkamosta löydettiin ensimmäinen kalliomaalaus keväällä 2007 Tikkalanniemen Halolankalliosta Tenetin Mujehoulun rannalta. Lienee vain ajan kysymys, milloin niitä löytyy lisää.

Erikoisempia löytöjä ovat mm. korut ja erilaiset työkalut valumuotteineen. Sotkamo sijaitsee vesireittien risteyksessä ja siten erilaisia kulkijoita tavaroineen on ollut runsaasti. Rannikon ihmiset kalastivat alueella, karjalaiset käyttivät aluetta pitkään nautinta-alueenaan ja saamelaiset tai porot

kuten heitä valkolaiset kutsuivat, viettivät kiertävää elämäänsä alueella. Näin mm. alueen nimistö on sekoitus eri heimoilta ja kielialueilta.

Rautakauden alku kutkuttaa tutkijoiden mieltä. Sotkamosta löytyneitä esineitä ovat erilaiset kirveet, keihäänkärjet ja mm. Räätäjärven Kiuluniemestä löydetty pronssikoru. Se kuuluu selvästi tyyppiltään ns. permalaisiin koruihin ja on matkannut aina Uralilta Tipakselle. Pronssikoru on ajoitettu vuosien 300 -500 jkr väliselle ajalle. Ammonsaaressa kivilatomuksesta löydetty hevosenkenkäsolkki on antanut aihetta epäillä viikinkiaikaista hautausta.

Lisätietoa ja kirjallisuutta:

- Hiidenkivas ja tulikukka 1999: Opas arkeologisen kulttuuriperinnön hoitoon. Museovirasto. Helsinki.
- Kiinteiden muinaisjäännösten hoito-opas 1993: Metsähallitus. Vantaa.
- Kainuun museo, arkeologi Esa Suominen.

Kiikarusniemen joutsenkuvioitunut saviruukun palat on tehty 6000 vuotta sitten.

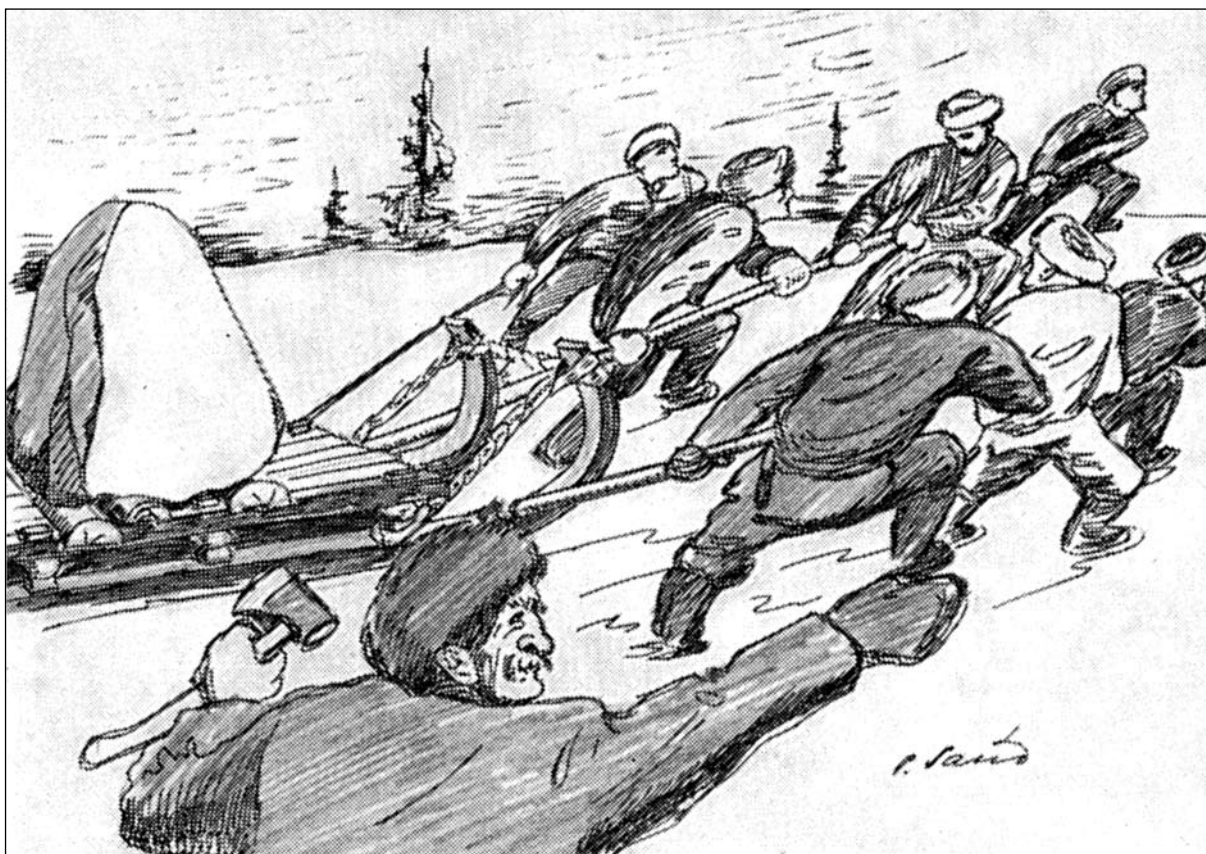
Savolaiset

Historiallisen ajan alku on hyvin hatarien tietojen varassa. Sotkamo ja koko Pohjois-Suomi edusti tuntemattomia takametsiä. Veropakolaiset ja muut rikkurit pakenivat näihin korpiin, mutta varsinaista asujaimistoa oli silti hyvin niukasti. Ruotsin vallan nousu asetti alueen uuteen asemaan ja 1500 – luvulla pyrittiin asuttamaan kiinteämmin paikalliset erämaat. Samaan aikaan vaikutti myös eri heimojen väliset kiistat ja mm. savolaisväestön kasvu ja siirtymispaineet uusille maille. Vanha viha eli Ruotsin ja Venäjän sota oli rankkaa aikaa savolaisillekin 1400 – luvulla ja on mahdollista, että osa savolaisista oli siirtynyt jo tuolloin Oulunjärven tuntumaan mm. Veneheittoon ja Säräisniemelle. Pähkinäsaaren rauhan raja oli tehty tyypiltään nykyistä rajakäsitystä paljon laajemman mukaan eli rajakansat saivat käyttää Kainuun maita nautinta-alueinaan 1300 – luvulta lähtien ja sama lienee ollut tilanne jo aikaisemminkin.

Varhaiset Savosta ja Pohjanmaalta Sotkamon seuduille tulleet asukkaat kuuluivat suureen Oulunjärven eli sittemmin Paltamon seurakuntaan.

Oulunjärven ympäristö oli ensimmäisten asukkaiden luonnollinen asuinympäristö.

Pian kuitenkin huomattiin Sotkamon vesireitin varrella olevan kelpollisia asuinpaikkoja. 1500 – luvulla valtioiden käytännön rajamaasto oli Nuasjärven Vuokatinvaaraketjun kohdalla, joten vanhat tarinat Tikkalanniemen paikalla käydyistä taisteluista rappareiden kanssa saattavat olla peräisin 1500 – luvun lopun viha-ajoilta. Tuosta ajasta on vähän tietoja ja mm. paikannimistö on muuttunut runsaasti. Ensimmäiset asukkaat, jotka ilmoittivat vuonna 1555 asuinpaikoikseen Sotkamon vesistön, asuivat Sotkamon salmen niemellä, Sunen pellolla, Moisen pellolla, Sapsolahdenperällä, Tipaksen suulla ja Saijalahden niemellä. Nopeasti nousivat savut myös Korvanniemen Turunkorvaan, Korholanmäen kylälle vanhaan Kolehmalan, Jormasjokivarteen Määttälänmäelle ja Vaarankylälle, Tuhkakylälle Rönkkölään, Naapurinvaaralle Mujehouluun eli Hiltulaan, Vihtamoon nykyisen Torin ja Joutsenuksen paikkeille Korholaan, Tenetin suulle Koreniemeen sekä Tikkalanniemeen ja Kallioon eli Halolaan, Jäätiönlahdelle Kohveroon, Haapalankylälle Haapalaan, Pirttijärven etelärannalle Pirttiin, Kuolanniemelle Liuskiin, Sotkumaan eli Sopalan seuduille, Kimaskeijan rannalle Pienolaan eli nykyisen Sirviölän läheisyyteen, Tipasojan Räättään

Rajakiven siirto. Piirros Paavo Sairo.

eli Heiskalaan, Ontojoen Kurikkaniemeen jne. Jopa Kuhmossa asti saattoi olla etäisimmät piilopirttien savut. Oman kirkon puuttuessa oli ensimmäisten savujen aikaan käytävä Paltaniemellä ja tätä ennen jopa Manamansalossa sanaa kuulemassa.

Koska rajakäsite ei ollut nykyisen kaltainen, ruotsit eivät siten edenneet omasta mielestään varsinaisesti toisen maalle muuttaessaan nykyisen Kainuuseen. Sen vuoksi Maanselän rajakivi on hyvin kiistanalainen vuoden 1323 Pähkinäsaaren rauhan rajakivenä. Alue ei vain ollut vielä varsinaisesti kenenkään maata. Asia tuntui tietysti toiselta niiden 14 karjalaisen mielestä, joiden mainitaan asuneen Maanselän pohjoispuolella eli Sotkamons alueella jo vuoden 1540 tienoilla. Lisäksi tiedettiin, että heti Maanselän rajan takana oli lukuisa määrä karjalaistaloja.

Karjalaiset, joiden joukossa oli mm. Vienan, Repolan, Lieksan ja Nurmeksen isäntiä, eivät pitäneet ruotsien työntymisestä itään ja seurasi verinen rappasodan aika 1500 – luvun lopulla. Erittäin armoton vihanpito puski jäljelle jääneet savolaiset uudisasukkaat kauemmas kaskipirteille ja tilapäisille saunoille kauemmas lähiympäristöön. Suuri osa ei tietysti tuosta ajasta selvinnyt. Utajärveläinen sissipäällikkö Pekka (Juho) Vesainen teki hyvin mittavia hävitysretkiä Venaan ja Vesaisten reitti kulki Torinkylän Torin kautta, missä onkin säilynyt tallella erilaisia tarinoita tuosta ”salamannopeasti” liikehtineestä miehestä joukkoineen. Puhuttiin myös ”suuresta karkukesästä” vuodesta 1611, jolloin moni syrjäkylä sai ensimmäiset asukkaansa pakopirteistä. Stolbovan rauha vuonna 1617 vakiinnutti olot.

Raja muuttui Täyssinän rauhassa vuonna 1595 Maanselän kivistä kohden itää, mikä helpotti huomattavasti rajapaineita Sotkamossa siirtäen ne Kuhmoniemiäisten uudisasukkaiden harteille. Sen sijaan etelän suunnan rajan ”piikkikulmaus” tarjosi vielä 1700 – luvun alkupuolelle saakka reitin karjalaisille liikkua varsin syvällä nykyisen Suomen alueella. Laakajärven eteläpuolitse kulki vanha karjalaisten ns. Volokin polku, jonka etäisin piste lieene sijainnut Sukevalla nykyisessä Vanha Volossa. Joka tapauksessa vielä isovihan aikaan tapeltiin myös näiden rajojen tuntumassa. Tapani Löfvingin päiväkirjojen mukaan Laakajärven Hiissä sijaitsi karjalaisten puulinna, joka lie ollut kuitenkin vähäinen rakennus. Sarkasodan aikaan vuonna 1712 venäläisjoukot tulivat muuan muassa tuon rajapiikin kautta Maanselän yli ja hävittivät hyvin laajalti pitäjää.

Maanselän kivi sijoittuu erikoiseen paikkaa vedenjakajalle. Sen kautta kulkee erittäin vanha

karjalaisten Pohjantie Laatokalta Ouluun. Vesireitti tunnetaan myös ns. Nousia venäläisen reittinä. Reitin varrelta on löydetty mm. viikinkimiekka, joten Ammonsaaressa salaperäinen viikinkiajalle tyyppilinen hauta ja sen hevosenpääsolkilöytö pistävät mielikuvituksen lentoon.

Tikkalanniemi on vanhimpia asuinsijoja Sotkamossa ja sen strateginen sijainti koko pitäjän alueen vesireitin ja vanhan tiestön tai oikeastaan poluston risteyksessä ylityspaikkoinen on ollut elintärkeä. Talo oli aina 1700 – luvulle saakka tärkeimpien roolissa pitäjän alueella ja pirtissä pidettiin mm. ensimmäiset kärkevät Sotkamossa. Taloon liittyikin monia varhaisia tarinoita, joissa puolustetaan taloa viholaajilta. Samanlainen oli tilanne alkujaan Sotkamoon kuuluneella Katermanniskan Anttilalla (Kuvajala), joka toimi myöhemmin Kajaanin kompanian upseerin talona. Kajaanissa oli samanlainen vesistön kapeikossa sijaitseva kuninkaan kartanoksi kutsuttu talo Vuohengissa ilmeisesti ensimmäisenä näistä.

1600 – luvun alkuvuosikymmeninä suurin osa niistä suvuista, joita nyt kunnastamme löytyy, asettuivat vanhojen talojen pohjille ja perustivat runsaasti myös uusia taloja ja torppia.

2.4

Nälkää ja tervaa

1600-luvun puolivälin jälkeen elettiin ns. kreivin aikaa, joka oli Sotkamollekin edullinen. Ruotsin valtioneuvoston päätöksellä perustettiin osa Paltamosta Sotkamons pitäjäksi vuonna 1647. Kajaaniin saatiin linna sotkamolaisen profossin Klemetti Eerikinpojan kuninkaalle laatiman ehdotuksen kautta. Linna oli kyllä sijaintinsa puolesta varsin kaukana käytännön itärajasta, mutta sen merkitys maailman pohjoisimpana kivilinnana olikin enemmän henkistä laatua oulujokivarren asukkaille. Samaan aikaan laadittiin Kainuusta ensimmäinen jotakuinkin kunnollinen kartta Claes Claessonin toimesta.

Varakkaimmat talot sijaitsivat vesireittien varrella ja veronkantajat muistivat ne säännöllisesti. Usein suuren talon titteliä puolustaneen talon kohdalla veronkantajasta tuli myös omistaja. Näin kävi muun muassa Turunkorvalle, Okkolalle eli nykyiselle Hietalahdelle, Saijanlahdelle ja Alasotkamons Hiltulalle.

Turunkorvan talo oli mm. aikaisemmin Kajaanin hopmannina ja linnan rakentajana kunnostautuneen majuri Samuel Långin hallussa. 1700 – luvun taitteessa isäntänä oli Simon Affleck eli legendaarinen Simo Hurtta. Hän oli viimeinen alueellisen

hallintotavan edustaja Pohjois-Karjalan ja Kainuun alueilla. Hurtta vaikutti 1600 – luvun lopulta 1700 – luvun sarkasodan jälkeisiin aikoihin saakka. Hänen raaka veronkantotyylinsä oli nostanut pielisjärveläiset kapinamielelle ja siten hävitysjoukko tavoitteli myös Hurttaa ja hävittikin perusteellisesti Hurtan Turunkorvan talon. Venäläisten sotajoukkojen vyöryessä Suomen halki, myös Turunkorva ja Kajaanin linnan joutuivat lopulta hyökkäyksen kohteeksi ja linna räjäytettiin vuonna 1716. Ajalle tyypillisesti suomalaiset tekivät kostoretkiä Karjalan puolelle ja vastaiskuna Karjalasta tuli Nurmeksen kautta Tipakselle ja Sotkamoon n. 3000 miestä, jotka tuhosivat Sotkamon kirkonseudun ja runsaasti muutakin pitäjän alueella. Seurauksena olivat rosvoajat eli hyvin sekavat aikajaksot. Siikajoella syntynyt Henrik Meriläinen oli toiminut Affleckin renkinä ja osti olojen rauhoittuessa Turunkorvan talon itselleen.

Kajaanin linnan tyrmä oli useiden kuuluisien vankien sijoituspaikka ja eräs heistä oli juuri ennen linnan tuhoa vapautettu Isak Schroderus. Hän oli varakas mies, sillä vapauduttuaan osti kolme taloa

Sotkamosta 1700 – luvun alkuvuosikymmeninä ja hänen jälkeläisistään tuli yhdessä Cajanus – suvun kanssa pitäjän mahtisuku tuomareineen ja valtiopäivämiehineen.

Kirkollinen elämä kehittyi pitäjässä 1600 – luvun puolivälistä alkaen rakennusten sijoittuessa nykyisen Kirkkoniemen alueelle. Ensimmäisen papin eli Mansvetuksen sanotaan asuneen kyllä ensiksi Rimpilänniemen Kekkolananiemellä. Sielunhoitajilla oli täysi työ pitää kirkkokansa kurissa ja nuhteessa sanaan tukeutuen. Vanhat mm. savolaiseen perinteeseen kuuluneet pyhät puut ja kivet uhrilahjoineen sekoittuivat ihmisten mielissä kristinuskoon 1900 – luvulle saakka. Sotkamossa on Suomen pohjoisin savolaistyyppinen uhrikuppikivi Hokkilassa Tenetin rannalla. Kuuluisa on myös pihlajista koostuva uhripuulehto Suonenvaaralla. Kirkkoja rakennettiin ja pappiloita tehtiin kirkon läheisyyteen. Asutus laajeni Kuhmon suuntaan ja papiston matkat pitenivät jatkuvasti etäämmälle. Kuhmoniemen (nyk. Kuhmo) kappeli kuului Sotkamon seurakuntaan vuosina 1753–1856. Osa nykyistä Sumsaa oli osa Kuhmoniemen Katerman kylää. Matkat kirkkomaille olivat todella pitkiä ja välimaastoihin muodostui useita kyläkuntien omia väliaikaishautapaikkoja, joista ruumiit siirrettiin myöhemmin parhaan mukaan pyhiin multiin kirkon läheisyyteen. Kalmo- alkuisia paikannimiä on joka kylällä ja Tipasjoella saaressakin. Kirkko ja uskon asiat ovat olleet keskeisessä roolissa ihmisten elämänmenossa ja kirkon roolia ei voi tarpeeksi korostaa. Sen piiristä nousi esiin monia vaikuttajia, kuten taloustieteilijänä tunnettu Sotkamossa syntynyt Antti Chydenius.

Hallinnollinen ilmansuunta oli veden alajuoksulla eli Kajaani ja Oulu, joista tuli mm. tuomarit käräjiä varten. Käräjäpirtiksi valittiin useimmiten Sopala, joka oli kehittynyt 1700 – luvulla Schroderusten vaikutuksesta suureksi ja myöhemmin jopa Kainuun suurimmaksi tilaksi. Schroderuksista muodostui Sotkamossa paikallinen mahtisuku, jonka joukosta tuli mm. kaksi talonpoikien valtiopäiväedustajaa ja tuomareita, jne. Kuhmosta saakka tultiin käräjille Sopalan pirttiin. Vankilana toimi Kajaanin linnan tyrmä ja Niemelän piharakennus 1800 – luvun lopulta 1900 – luvun alkuun. Ruoskapetäjiä oli joka kylässä ja kaakinpuu kirkon edessä.

Syrjäisimpien kyläalueiden talot alkoivat maksaa veroja 1700 – luvulta alkaen. Silloin asutus levisikin laajalle ja 1800 – luvun alussa jokainen kunnollinen ja helpommin käyttöön otettava maatilkkku oli löydetty. Sen jälkeen asutettiin kivisimmät ja vaikeimmat seudut. Näille myöhäisimmille tiloille elintärkeitä olivat suoheinäniityt, joita kyllä riitti. Vaarojen

Ote Claess Claessonin piirtämästä Kainuun kartasta vuodelta 1650.

Vanha Kuhmontie.

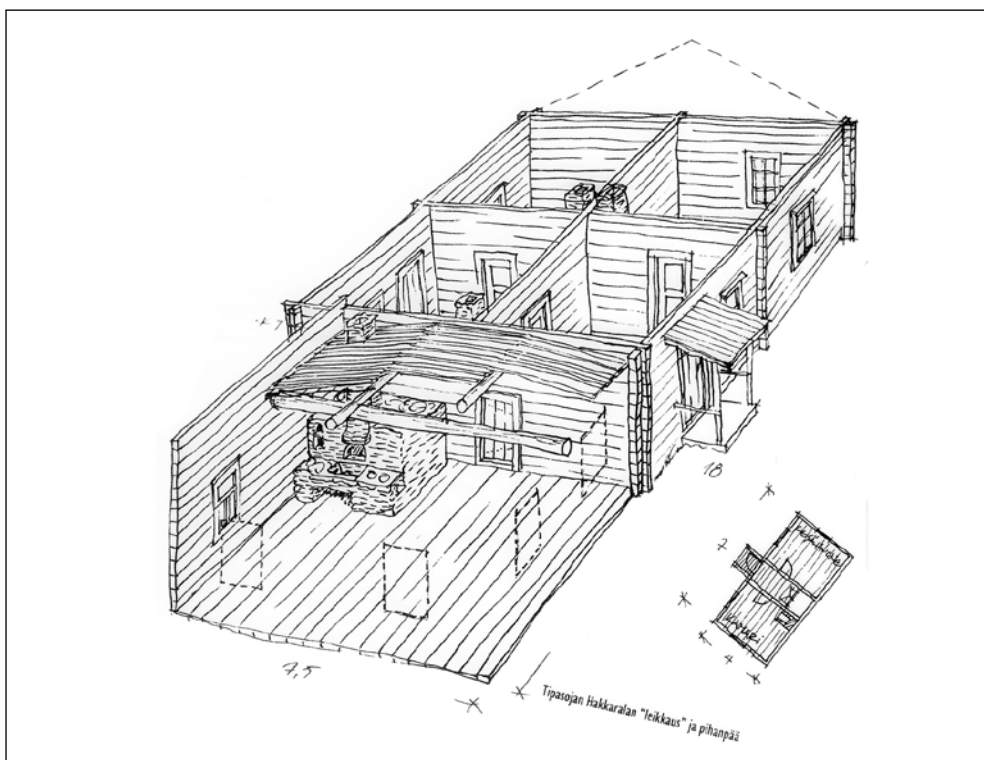
rinteitä kaskettiin yhä ja syntyi nykyisten vaarojen perinnemaisemien pohjat. Kaunein ja komein tuon ajan syrjävaaroista on nykyään Halmevaara. Ahkerimmat sotkamolaiset kaskeajat kautta aikain ovat historian kirjojen mukaan olleet Mustolan eli nykyisen Parkuan Mikkoset, sekä Takkulan Määtät, joista osa muutti myöhemmin Kuusamoon.

1700 – luvulta saakka tunnetaan varhaisimmat myllypaikat, jotka ovat kaikella todennäköisyydellä olleet myös varhaisemmin käytössä. Sapsoperän Sapsokoski, Kusianjokisuu, Jormasjoki, Myllyvihtamo ja Tipasjoki ovat niistä tunnetuimmat ja Kusian, sekä Sapsokosken myllyt toimivat 1800 – luvun lopulla jopa tullimyllynä. Näiden yhteyteen muodostettiin varhain myös sahaustoimintaa.

Kaivostoimintaa ei sanan varsinaisessa merkityksessä ennen 1900 – lukua ollut, mutta uunikivi-kaivantoja kyllä ja järvien pohjista ja soista nostettiin hölmää rautakalujen tekoa varten. Talvivaaran rinteillä on moneen otteeseen tehty koekaivauksia ja 1700 – luvulla malmia vietiin jopa Kemiin koerikastusta varten. Samassa rinteessä väitettiin olevan myös hopeaesintymä. Raudanteko nousi 1800 – luvulla esille yleisesti Suomessa ja Laakajärven Petäisenkoskeen tehtiinkin ruukki. Toiminta ei kuitenkaan kestänyt pitkään.

Vanhimmat Sotkamossa tutkimusten ja inventointien yhteydessä tavatut rakennukset ovat 1700 – luvulta. Hirsi on helposti siirrettävissä uuteen rakennukseen vaikka olisi vanha, ja siten osa tuolta ajalta olevista rakennuksista sisältää todennäköisesti vanhempaakin hirttä. Esimerkiksi Naapurinvaaran takana Ruokosen talon vanha vilja-aitta on vuodelta 1712. Kaunis paikka on niin hyvin piilossa mäkien kätköissä, että 1700 – luvun alun isovihan hävitys ei paikalle osunut.

Vuonna 1765 sai Oulu tapulikauppaoikeudet ja tervaa sai myydä suoraan Oulusta. Sitä edelsivät vaikeudet aikaisemmillä tervatuotantoalueilla sotien vuoksi. Tervanpoltosta tuli erikoisen tärkeä elinkeino ja vuosina 1770–1780 tervaa poltettiin hyvin runsaasti Oulunjärven ympäristössäkin. Oulusta tuli yhdessä Arkangelin kanssa maailman johtava tervasatama 1800 -luvulla. Sotkamossa hautoja kärysi etenkin Saponrannan ja Räätan maastoissa. Näiltä paikoin löytää yhä useita satoja hautoja. Suurin yksittäinen hauta lienee ollut saijanlahtelaisilla Ontojoen Romuvaaran läheisyydessä. Erikoisia tervanpolton taitajia 1800 – luvun lopulla olivat Suovaaran samannimisen talon ja Tuhkakylän Ärvään isännät. Kainuun tervanpolton kukoistuskausi oli vuosina 1840 – 1900, mikä

Hakkaralan pirtti on vuodelta 1810.

Ruokosen aitoista taaempi on vuodelta 1721 ja mahdollisesti pitäjän vanhimpia rakennuksia.

johtui myöhäisestä isojaosta seudulla ja metsät nähtiin siihen saakka olevan yhteistä omaisuutta. Viimeinen tervavene on laskenut Oulujoella vuonna 1927 kuhmolaisten toimesta.

Tervalla oli huomattava vaikutus myös Sotkamon ympäristöön ja kulttuuriin yleisesti. 1700 – luvun loppupuoli oli aina 1800 – luvun sotiin saakka edullista myös Sotkamolle. Takapajuinen eläminen syrjässä sai uusia tuulia tervansoudusta. Uudet ajatukset ja konkreettiset virikkeet hyvin ajassa kiinni olevasta Oulusta elähdyttivät paikkakuntaa. Toki tervaveloista tuli myös suuria vaikeuksia yksittäisille perheille.

1750 – luvusta saakka koitti siis rauhallisemmat ajat ja siihen oli suuri vaikutus ruotujärjestelmän kehittämisenä. Kajaanin komppania sai Sotkamon alueelle kolme puustellia eli upseeritaloa, joista majoittajan virkatalo oli Korholanmäen Antikkala eli nykyinen Hyyrö, vänrikin talo Haapalanlahden Urpiala ja Katerman Kuvajala eli nykyinen Antikkala varusmestarin sija. Lisäksi tuli knihti-kontrahdin mukaiset ruotumiesten torpat, joita oli Sotkamon alueellakin koko joukko.

Vesistöjen varsilla oli myös majapaikkoja matkustavaisille. Heti kun majataloja alettiin vaatia pitäjiin, oli sellainen Sopalassa ja varsin varhain myös Urpialassa. Kuuluksia on ollut myös Kokkovaaran kieväri Pohjavaaralla. Oikeaa tietä raivattiin Nuasjärven pohjoispuolelle ja Sotkamon kylän

seudulle jo 1600 – luvun alussa, mutta varsinaisia polkuja kummempia ei saatu aikaan. Varsinainen liikennepaikka pitäjän alueella oli Tenetin Tikkalanniemi, jossa ristesivät päävesireitit ja -polut.

1800 – luvulla suurena riesana olivat kulkutaudit ja katoajat. Järkyttävimpiä olivat juuri nämä ns. moruajat, jolloin joka talosta kuoli etenkin lapsia. Suuret nälkävuodet 1860 – luvulla olivat samoin lähes ylittämätön tapahtuma, kylmyys jätti viljat ja marjat kasvamatta vuosien ajan. Samaan aikaan kehittyi pakosta yhteiskunnan yhteisvastuullisuus, sillä alettiin tehdä mm. vilja-aittoja, joihin kerättiin viljaa hätäaikoja varten. Köyhäinhuolto ja kunnan toimet yhteisten asioiden vuoksi saivat jalansijaa. Vuosisadan loppupuoli kehitti erityisesti rahataloutta ja kaupankäyntiä, joten kauppiaita ilmestyi Sotkamoonkin. Tuon ajan rakennuksia on jäljellä vielä kirkonkylällä: manttaalikunnan lainamakasiini ja valtion veromakasiini sekä Niemelän entinen kauppakartano. Köyhäinrakennuksia oli eri kylillä ja niistä mm. Tuhkakylän Tuhkalan piharakennuksen pirtti ja Naapurinvaaran Määttälän köyhäinpirtti ovat yhä jäljellä.

Karmeat 1800 – luvun vuosikymmenet ajoivat ihmisiä liikkeelle ja ajoivat osan Venäjälle sekä Yhdysvaltoihin saakka. Siirtyminen Venäjälle oli helppoa, sillä vaikka raja oli olemassa ja passi tarvittiin, ei kukaan vartioinut rajaa.

Koulujen rakentaminen alkoi Sotkamossa 1880 – luvulta lähtien. Jormasjoella on pitäjän vanhin yhä pystyssä oleva koulurakennus vuodelta 1894. Joka kylään tehtiin sitkeästi koulu ja niitä oli parhaimmillaan kunnan alueella 44 kappaletta.

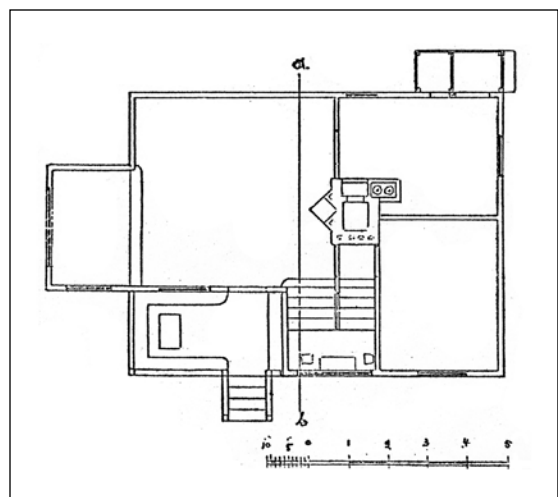
Jormasjoen koulu.

2.5

Elämän keinojen muutos

1900 – luvun vaihteessa Kajaanista kehittyi etenkin rautatien ansiosta oikea kaupunki ja kaupungin kerma alkoi rakennuttaa ajan hengen mukaisesti kesäasuntoja. Niitä sijoitettiin lähelle kaupunkia ja Sotkamon Nuasjärvi maisemineen houkutteli. Järven ympäristössä on huomattava määrä kauniita huviloita ottaen huomioon pitäjän pohjoisen sijainnin. Niistä vanhimpien lomaan on tehty myös uudempia. Vanhat huvilat tehtiin ajan uutuustuotteesta, joka oli sahattu lankkuhirsii.

Saha- ja puuteollisuuden kasvu heijastui Sotkamon metsiinkin 1800 – luvulta alkaen ja ympäristömme päättyi lopulta puupelloiksi. Metsien kohdalla tehty työmäärä on ollut jättimäinen ja erilaiset siihen liittyvät toimet ovat luoneet rakenteita, joista osa on jo hävinnyt kokonaan. Sotkamon alueella ei löydy enää puu-uittoon liittyviä

Sipilän huvilan pohja.

Kalettoman käämpä Tipaksella.

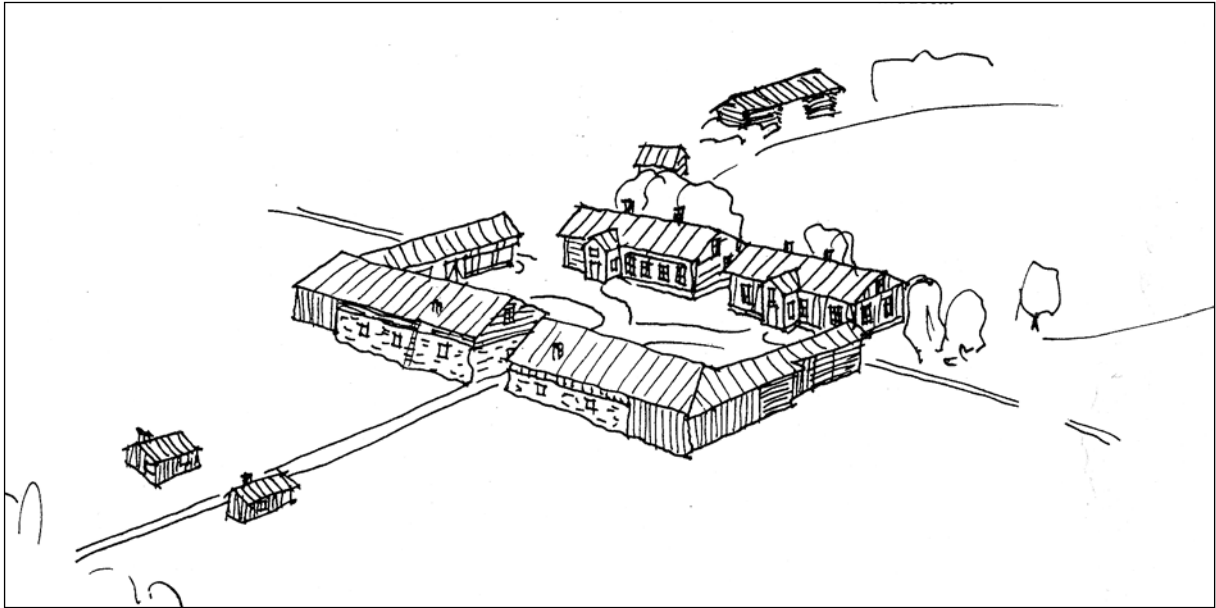

1960-luvun raju modernismin usko näkyy kirkonkylällä yhä.

kiinteitä jäänteitä lukuun ottamatta Ontojoen erotuksen viimeisiä vaiheita. Samoin mm. työmies-ten metsäkämpät ovat lähes hävinneet. Viimeisiä käämpäiä löytyy Tuhkakylältä ja Tipakselta, joista Kalettoman käämpäalue on harvinaisen hyvin säilynyt kokonaisuus. Metsätyö on koneellistunut ja nyt viedään oksatkin hyötykäyttöön, aivan kuten aikoinaan mummot keräsivät ne talojen ympäriltä hellapuiksi.

Sotkamon vanhat asuinpaikat sijoittuivat vesistön varrelle ja vaarojen rinteille. Kaskeaminen sääтели sen alueen kokoa joka kuului yhdelle tilalle. Siten maanomistus poikkesi maan länsiosien mallista, jossa peltojen keskellä maata jaettiin pitkiksi saroiksi. Sarkojen keskellä talot saattoivat sijaita hyvin lähekkäin, kun taas meidän ympäristössä talot sijoittuivat yksittäin, omalle vaaralle. Veljekset rakensivat taloja myöhemmin samaan pihapiiriin ja siitä syntyivät nykyiset muutaman talon vaarakylät. Kaskivaaroille etäälle vanhoista sijoista tehtiin hiljakseen uusiakin taloja. Uusia viljalajikkeita viljeltiin ja tuli myös uusi vihannes, peruna, mikä laajensi ratkaisevasti ruokaomavaraisuutta. Osa pitäjän taloista oli ulkoiselta olemukseltaan varsin hyvin toimeen tulevan oloinen.

Kirkonkylän ilme alkoi saada muotonsa, kun Sopalan maille tuli kauppiaita, räätäleitä, kelloseppiä jne. Lopulta Sopalasta erotettiin tiloja nykyisen kirkonkylän paikalta ja laadittiin tontitus. Maailmansotia ennen rakentunut kirkonkylän taajama oli yhtenäinen ja oikeastaan yhden kadun varteen muodostunut raittikylä. Maailmansotien vaikutus oli Sotkamolle ulkoisesti pieni, mutta sitäkin suurempi sotien jälkeen. Kirkonkylästä hävitettiin sotien jälkeen suuri määrä kauniita rakennuksia, joista osa oli tietysti huonossakin kunnossa, mutta suurempi syy oli päästä vanhasta muistoiheen ja suosia vain uutta. Pitäjän vanha rakennuskanta säästyi sodasta lähes 100 prosenttisesti, toisin kuin naapuripitäjä Kuhmossa. Silti Sotkamosta purettiin ehkä vielä enemmän ja omin voimin sotien jälkeen kuin naapuripitäjässä. Siirtoväestölle kehitettiin nopeasti uusia asuinpaikkoja. Esimerkiksi Tipakselle perustettiin tarkoitusta varten Nimisenkan-kaan pika-asutusalue. Ympäri pitäjää rakennettiin ennätysmäisellä tahdilla uusia puolitoistakerroksisia taloja tiilinaivetoineen ja tulevaisuus tuntui hyvin valoisalta. Uuden rakentaminen jatkui myös vanhojen tilojen vanhojen rakennusten paikalle. Joka kylälle tehtiin myös koulurakennus ja kauppola oli jopa useita. Koulut tehtiin parhaan rakennustiedon ja – taidon mukaan, mutta harvalla on ollut myöhemmin jatkuvuutta.

Karjala-Leppilän yhteispihapiiri.

Rautatie tuli 1920 – luvulla ja osa puu-uitosta siirtyi raiteille heti. Suuret hakkuut Maanselän alueella näkyivät Maanselän aseman seudulla, sillä sen kautta lähti eniten puuta Suomessa. Suuri merkitys rautatiestä oli myös paikalliselle rakennustaidolle, sillä tuolloin opeteltiin tekemään betonia ja rossilattioita, valmistamaan kaksinkertaisia ikkunoita, jne. Rautatien siltojen kivenhakkaajat tekivät myös erikoisen hyviä kivinavetoita isoille taloille. Viinimarjat levisivät asemien kautta joka kotiin.

Ontojoelle tehtiin sähkövoimalaitos ja puuta uittettiin kylän suuren erottelusysteemi kautta.

Tiestö kasvoi hurjaa vauhtia ja suorat maisemien halki 1970 – luvulla sijoitetut asfalttitiet rakennettiin ympäristöarvoista piittaamatta suurimpiin kyliin. Puiden kuljetus siirtyi renkaille ja vanhat työtavat jäivät muutoinkin, kun tilalle saatiin koneita eri töihin.

Uudet rakennustavat toivat tiilivuoratut ja betonipintaiset rakennukset kustannustehokkuuden nimissä. Nyt luonto pyrkii armahtamaan rakennettua ympäristöä eli puusto ja pensaat ovat kasvaneet näiden ristiriitaisuuksien ympärille. Yleisesti puhutaan kerroksellisesta ympäristöstä ja pyritään näkemään sekavuudessa ja monimuotoisuudessa hyviä puolia.

Maaseudun rakenne ja työtavat ovat muuttuneet kiihtyvällä tahdilla koneineen ja laitteineen. Talojen ympäristöt ovat nyt joko pusikoituneet ja rakennukset lahoamassa paikoilleen tai sitten tilalla on eletty ja laajennettu tuotantoa nykyvaatimukset täyttäväksi suurtiloiksi.

Lahdenpohja.

Urheiluopiston vanha hyppymäki.

2.6

Matkailua ja urheilua

Vuokatin emäntäkoulun ovet ovat kauniit.

Sotkamossa matkailusta on tullut viime vuosisadan aikana hyvin tärkeä elinkeino. Yliopistojen Osakaskuntien ylioppilaat olivat ensimmäisiä, jotka ”löysivät” Vuokatin ja siitä lähtien matkailun merkitys on vain kasvanut. Myös karelianistit ja useat kuuluisuudet vierailivat Vuokatilla jo varsin varhain. Paikalla vieraili muun muassa Viktor Sucsdorf, Yrjö Blomstedt, Ilmari Kianto, Eino Leino, Akseli Gallén-Kallela, Samuli Paulaharju ja Juhani Aho. Herman Renforsin lohimajassa Kaitainsalmella kävi vieraita Englannista saakka 1900 – luvun alussa. Urheilulla on ollut sijansa seudun matkailussa 1930 – luvulta lähtien ja 1940 – luvulla perustetulla (Vuokatinmaja) Urheiluopistolla on jo nykymittakaavassa historiallista merkitystä vanhoine kenttineen ja hyppyreineen. Jo tuolloin valmistauduttiin olympialaisiin ja muihinkin suurin urheilutapahtumiin treenaamalla urheilijoita Hiukan ja Vuokatin kankailla. Paikallisista kuuluisuuteen nousseista urheilijoista voi mainita vaikka mäkihyppääjä Veikko Kankosen. Koululaisten hiihtolomat ”keksittiin” Tikkasen Matkailijakodissa erään opettajista koostuneen seurueen kesken. Majoitusrakennuksista Tikkasen matkailijakodilla

ja Hiukanhovilla on kulttuurihistoriallista arvoa tuolta ajalta säilyneinä erikoisrakennuksina.

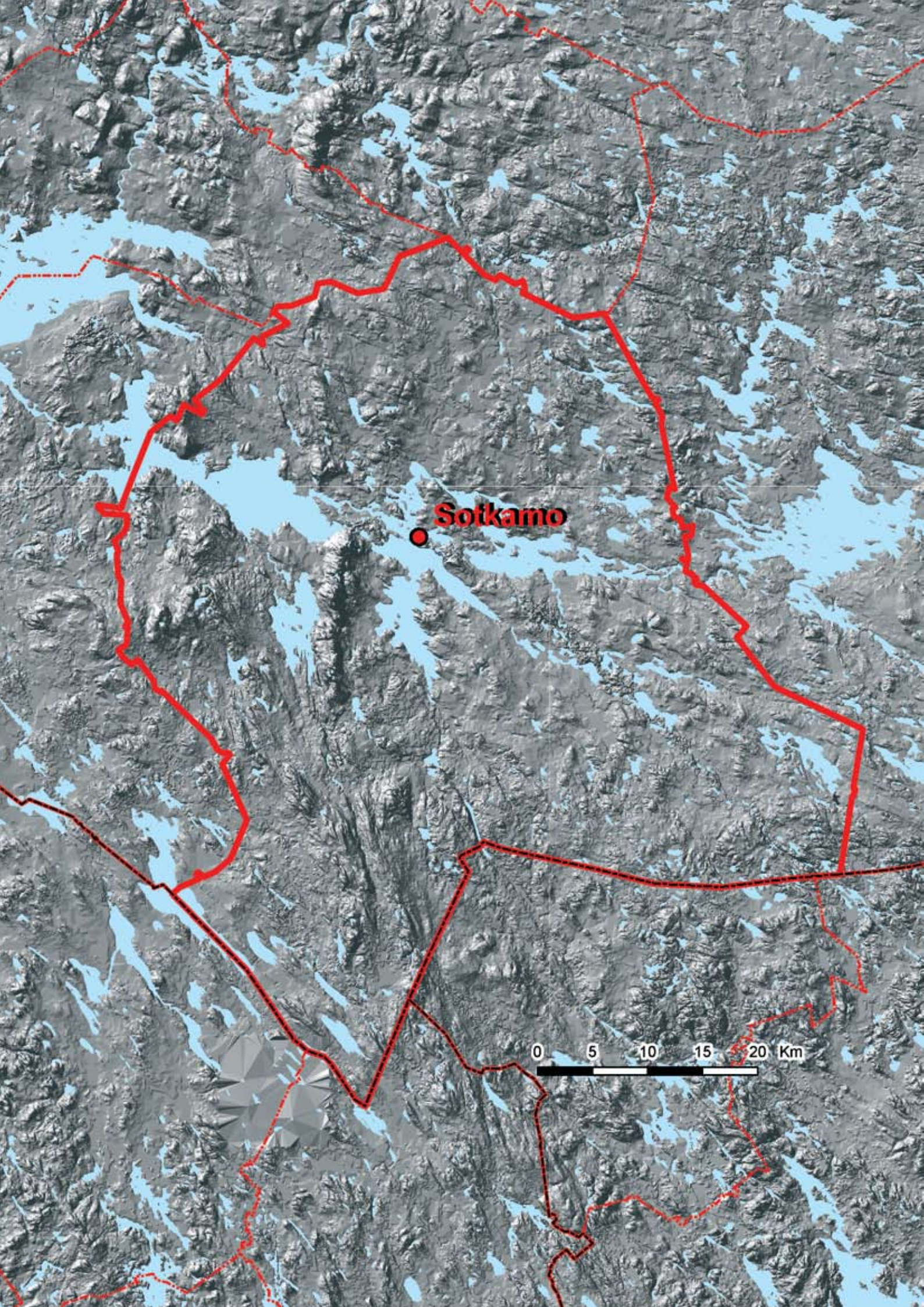
1950 – luvulla lähtien matkailu on kasvanut vauhdilla. Vuokatinrinteiden ja Katinkullan alueelle liikuntaan ja matkailuun liittyvä varustus rakennuksineen on huomattava Pohjoismaisestikin tarkasteltuna. Sitä on täydentänyt alueen muu kehittyminen ja mm. maailman ensimmäinen hiihtoputki ja Snowpolis – teknologiapuisto. Sotkamon elinkeinojen määrä ja laatu on kasvanut ja erikoistunut matkailun ja urheilun ansiosta huomattavasti.

Sotkamon ja Vuokatin toiminnallinen monipuolisuus on sen valttikortti. Matkailuun harvoin liitetään kulttuurihistoriallisia kohteita vakavassa mielessä, ne koetaan vain museotoiminnaksi, jolla

ei ole arjen kanssa mitään tekoa. Sen vuoksi matkailukohteista tulee usein ns. pintaliitopaikkoja ja ympäristöjä ilman historiaa ja taustaa. Vuokattiin tullaan perheen kanssa juuri toimimaan ja ympäristö tarjoaa sille sitten puitteet. Kannattaa muistaa, että matkailun kovan kasvun vuoksi koko kunnan alue alkaa olla tärkeää matkailuympäristöä. Ympäri pitäjää sijoittuvien kulttuurihistoriallisesti tärkeiden kohteiden merkitys on näin matkailullisestikin tärkeää. Näiden kohteiden siisteys tai säällinen hoito riittävät sinällään matkailullisiin tarpeisiin. Erikoisen tärkeitä koko alueen kannalta ovat kuitenkin tienvarsimaisemat ja etenkin ns. porttikohdat. Seuraavassa on otettu esille myös matkailua palvelevia maisemakohtia niihin liittyvine kulttuurihistoriallisine piirteineen.

Suomen mäkihyppäjien parhaimisto leireili ensi kertaa Sotkamossa vuoden 1934 marraskuussa. Sotkamoon oli juuri valmistunut suojeluskunnan talkootyönä hyppymäki, joka oli Suomen suurimpia. Oikealla leirin johtaja herra Palmroos. Kuvan omistaa Elvi Tikkanen.

3. Maisemia

Hiukan maisemia.

3.1

Maiseman kerrokset

Muinaismaisema ja rakennettu ympäristö ovat kietoutuneina kerroksittain toisiinsa. Muinaislöydöt löytyvät yleensä sieltä, missä ihminen nykyäänkin toimii. Maisema muuttuu luonnonvoimien vuoksi hyvin voimakkaasti, mutta yleisesti ottaen hyvin hitaasti. Ihmisen kosketus muuttaa sitä nopeasti ja peruuttamattomasti. Kaskitalous muutti metsiä ja mäkirinteitä, tervanpoltto ja muu metsien tehokäyttö sekä karjatalous peltoineen aiheuttivat suuria ympäristömuutoksia. Kyläkeskusten toimintojen ja niiden välisten liikenneyhteyksien jäljet ovat kaikkein rajuimpia ympäristötekijöitä nykyään.

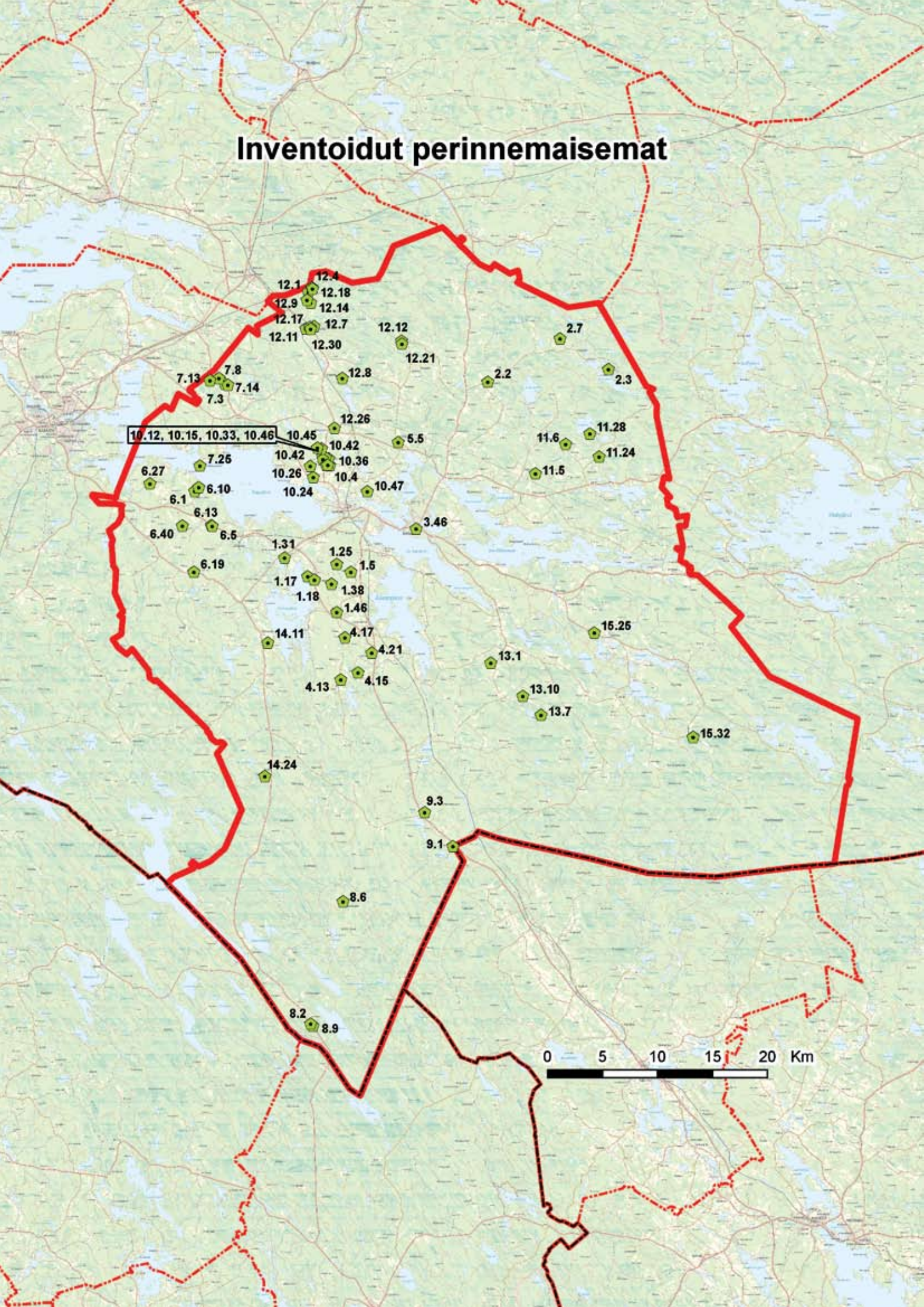
Sotkamossa metsämaisema on syvällä ihmisessä. Koskemattomia metsiä ei enää ole, mutta osa synkimmistä ja rikkaimmista metsikoista on suojeltu. Sotkamolainen maisema on hyvin monipuolinen. Vesistöjen varret, niemet, hiekkaiset kankaat, louhikkoiset mutta rehevät vaaranrinteet ovat täällä kaikki edustettuina. Kahta samanlaista kyläaluetta maisemapiirteineen ei löydy. Hierarkiset painopisteet ja kiinnostuskohdat vaihtelevat. Solmukohdissa sijaitsevat kylien keskukset, joissa asuminen on ollut monesti myös elämäksellisesti rikkainta. Kovin erilaiset maisemat ovat mm. Korholanmäen Pöppölässä, missä tuntee pitkän kaskihistorian läsnäolon ja toisaalta esimerkiksi saman kylän Lontassa, missä upeassa järven niemessä asutusta on ollut niin kauan kuin ihmisiäkin veroja maksamassa. Suomaiden takana Tervajärvellä on asuttu

erikoisen pitkään ja erähenkeä löytää kulttuuri-maisemasta huolimatta vieläkin. Korvanniemen komeisiin maisemiin järven selälle on saattanut eksyä kajaanilaista herrasväkeä huviretkelle ja sehän on tuonut elämään välähdyksiä muun maailman menosta.

Kyliä keskuksissa on muutamia mielenkiintoisia eroja. Korholanmäellä erottuu pääasiassa suuria yksittäisiä taloja vaarojen rinteillä, mutta esim. Tuhkakylällä ja Vaarankylällä on enemmän rypästyypilliset kyläkeskukset. Vaara-asutus on keskittynyt Sotkamon keskeisille osille, ja Naapurinvaara, Torinkylä ja Paakki ovat tyypillisiä vehmaiden vaarojen kyliä. Pohjavaaralla on tyypillinen raittikylä.

Sota muutti maisemaa ja koitti ns. suuri jälleenrakennusaika, jolloin tulevaisuudenusko muutti ajattelua ns. uuden ajan kynnyksellä. Vanha maisema arvoineen oli koetuksella, jota se ei kestänyt kuin harvoin. Kylärakenteet tuhoutuivat perusteellisesti ja esimerkiksi kulkuväylien uudet linjaukset muuttivat suurimman osan lähiympäristöistä takapihoiksi. Taloja rakennettiin usein täysin piittaamatta vanhoista. Venereittien varret, rantamaisemat ja talojen rantapolut aittoineen jäivät unholaan ja niitä ei arvostettu kuin saunarantoina. Vanhat vesistöjen varsien maisemat korvautuivat pääasiassa tylsemillä tienvarsinäkyksillä. Nykyajan ihminen näkee usein vain sen maiseman, minkä auton lasin takaa sattuu vauhdissa hoksamaan.

Inventoidut perinnemaisemat

Puhakan arvolaitumilta.

3.1.1

Perinnemaisemat

Maisemia ja niiden hoitoa riittää tuleville sukupolville. Hoitotehtävä on lähes mahdoton, varsinkin kun asiaan ei mikään luonnollinen suoraan elantoon vaikuttava syy pakota. Sen vuoksi on erikoisen tärkeää löytää ne maiseman pisteet ja kokonaisuuden kannalta keskeiset paikat, joihin keskittymällä on mahdollista päästä ihmisen konservatiiviselle ympäristökäsitykselle mieluisen muutoskierteeseen säilyttävällä tavalla kiinni.

Maisemia on luetteloitu erilaisiin kategorioihin: arvokkaat maisema-alueet, perinnemaisemat, maa-seutumaiset ympäristöt, arvokkaat luontomaisemat, jne. Tästäkin uhkaa tulla kovin pitkä listaus säilyttämismahdollisuuksia arvioitaessa.

Perinnemaisemat erotetaan kahteen osaan: perinnebiotyyppeihin (niitty, hakamaat, laitumet, nummet, jne.) ja rakennettuun perinnemaisemaan (rakennukset lähiympäristöineen, muinaismuistot). Tässä julkaisussa perinnemaisemia ovat myös historialliset rakennukset ympäristöineen, muun muassa varhaisen rautateollisuuden jäänteet maisemineen ja metsien kulttuurien rakennusjäänteet kämpistä uittorakenteisiin.

3.1.2

Inventoidut perinnemaisemat

Sotkamon inventoiduista perinneympäristöistä löytyy poikkeuksellisen paljon arvokasta ja edustavaa esiteltävää. Kunnan perinnebiotyypppejä on inventoitu vuosina 1992 – 2000. Kohteet löytyvät Kainuun Perinnemaisema – julkaisusta (Kainuun Ympäristökeskus). Kohteiden tarkempi esittely löytyy kohdeluettelosta.

Valtakunnallisesti tärkeät

A. Maiseman vaalimisen kannalta valtakunnallisesti tai maakunnallisesti arvokkaat alueet

1. Vuokatti
2. Naapurinvaara

B. Valtakunnallisesti arvokas kulttuurihistoriallinen alue

1. Naapurinvaaran vaaraviljelysmaisema
2. Pohjavaaran vaara-asutus
3. Saponrannan rantaviljelysmaisema
4. Korvanniemen kulttuurimaisema
5. Vuokatin rautatieasema

C. Valtakunnallisesti arvokkaat perinnemaisemat

1. Heikkilän metsälaidun, Naapurinvaara
2. Schroderuksen haka, Naapurinvaara
3. Kovasinvaara, Hiidenportti
4. Puhakan laitumet, Tuhkakylä

Maakunnallisesti tärkeät

D. Maakunnallisesti arvokkaat perinnemaisemat

1. Peltolan kuusimetsälaidun, Naapurinvaara
2. Korholan ja Keskitalon laitumet, Naapurinvaara
3. Vaaralan laidun, Naapurinvaara
4. Keskitalon haka, Naapurinvaara
5. Honkavaaran niitty, Lykintö
6. Ohra-aho, Juurikkalahti
7. Väliharjun rinnehaat, Lehtomäki, Laakajärvi
8. Heikkilän laitumet, Lehtomäki, Laakajärvi
9. Niittykorven laitumet, Eevala, Jormasjoki
10. Viisikannan metsälaidun, Korholanmäki
11. Jokikylän puronvarsilaidun, Soidinvaara
12. Ärväänniemi, Tervajärvi, Sumsa
13. Kuokkapenttilän laidun, Paakki
14. Ruma, Laakajärvi
15. Porttimäen niitty, Juurikkalahti, Vuokatti
16. Alanteen metsälaidun, Halmevaara, Paakki
17. Lehdon laidun, Leppilänvaara, Pohjavaara
18. Uuden Kaura-ahon laidun, Juurikkalahti

Joenaluksen pellot.

Perinnemaisemat säilyvät, jos niitä hoidetaan perinteisin menetelmin. Perinnebiotyypin paras ja oikeastaan ainoa hoitokeino on karjanhoito. Euroopan Unioni on tuonut uusia velvoitteita karja- ja viljailoille liittyen mm. lannan käsittelyyn ja varastointiin. Vaatimuksia riittää muutenkin ja harvassa alkavat olla Sotkamossa ne tilat, joilla tilan hoitoon kyetään jatkossa satsaamaan em. määräysten mukaisesti.

Perinnemaisemien hoitoon voi saada ympäristötukea, jota haetaan TE-keskuksen maaseutuosastolta. Erityiskohteiden toimenpiteisiin ja niistä aiheutuviin tulon menetyksiin voi saada erityistukea.

Lisätietoja:

Kainuun TE-keskus, Pekka Korhonen 010-6023734 ja Sotkamon kunnan maaseutupäällikkö Jari Korhonen 08-61558133.

Muu maaseutumainen ympäristö

Erikoiskohteiden lisäksi Sotkamossa riittää perinnemaisemia ja arvokkaita ympäristöjä joka lähtöön. Niitä on lukumääräisesti enemmän kuin muissa Kainuun kunnissa, vaikka suuri osa on ehtinyt metsittyä. Kylien ja tilojen ympäristöjen avaruuden tunne, käytön näkyminen ja maaseutumaiseman säilyminen vaatii omistajaltaan aikaa vievää, mutta sinällään yksinkertaista kunnostustyötä: niittoa, raivausta ja lähimetsien hoitoa. Peltöjen metsittäminen on vähintään kaksipiippuinen ympäristöteko ja tulisi pohtia tarkoin arvoja,

jotka samalla menettää. Mielenkiintoinen ristiriita sisältyy myös siihen, että vaikka perinteen mukainen vahva puukielteisyys elää vanhemmalla sukupolvella taajamien ympäristön käsittelyssä, ollaan omilla juurilla valmiita istuttamaan kaikki vapaat paikat puuntaimia täyteen, vaikka käkkyrät ja paksuoksalet puut eivät ole kummoisia edes polttopuiksi. Perinteiden mukainen puun käsittely pohjautui puun ahkeraan käyttöön eli kaikki palava poltettiin talojen ja kylien läheisyydestä. Toisaalta se oli mitä helpoin keino osoittaa ihmisen ylemmyyttä ympäristön käsittelyssä. Virallisten ja julkisten ympäristöjen avoimuus ja sijoittuminen muuta ympäristöä korkeammalle osoitti myös hierarkista asemaa.

Kedot, niityt, laitumet ja muu ihmisten muokkama tai eläimilleen osoittama ympäristö kasvoivat aikanaan mitä monimuotoisimmiksi keitaiksi muuten köyhässä maaperässä. Lehdot ja lepikot kasvavat parhaillaan kuusikkotaimia ja niiden viimeisiä puuttomia kasvupaikkoja sieltä täältä jäänteinä. Koska heinää kasvoi suolla, ensimmäiset ”heinäpellot” sijaitsivat joskus erittäin kaukaisilla soilla. Hyvin laajat suoviljelyalueet on nyt ojitettu, vaivaiskoivu valtaa alaa ja järvet ojien päissä ovat ruskeavetisiä, sekä kasvavat osin umpeen.

Uitto ja puun käsittely yleensä on muokannut metsiä ja purorantoja. Näiden suoranaisia jälkiä ei ole enää juurikaan näkyvissä.

Järvi- ja jokimaisemat

Sotkamon järvet ovat pienehköjä, mutta pari sellää, jotka antavat kohti Vuokattia, muodostavat komeita kaukojärvimaisemia. Perinteinen verkko- tai muu vanha kalamajakulttuuri on hävinnyt tyystin, mutta palautuneen osittain uuden rakennusjärjestyksen kautta, joka sallii luontevan venevajakentän veden rajaan kiinni.

Tilalle on tullut lomarakentaminen rannan tuntumaan. Lomarakentamisen määrä kunnassa on suuri, sillä rantakilometrejä riittää ja Vuokatti on haluttava makailukohde. Sotkamossa on paljon rantakaavoitettua ympäristöä.

Järvimaisemat

Nuasjärven ympäristössä on niin paljon komeita maisemia, että niiden luetteleminen ei ole järkevää. Erikseen on kuitenkin mainittava Korvanniemen ja Rimpilänniemen maisemat kohti järveltä kohti niemiä perinnemaisemia. Korvanniemen Kamarilahden laguuni viereisine peltoineen on hyvin kaunis. Lontanniemen puolella sijaitseva Alppilan huvila sijaitsee erikoisella maisemapaikalla pyöreän kummun päällä vanhojen lehtipuiden katveessa. Alppilan ympäristö on poikkeuksellisen vehreä ja Lontan sekä Koukkarin peltoaukea vanhoine rakennuksineen on komeaa perinnemaisemaa järvelle päin. Hietalahden pihapiirin perinnemaisemasta on yksi kauneimpia kaukomaisemia kohti Vuokatinvaaraa. Lähes samanmoinen on Iivonlahden rantapeltojen yli näkyvä maisema Vuokatille ja Korholanmäelle. Mujehoulun jokisuulla ennen Tenettiä on mahtava maisemakohta, jossa hiekkaiset mäntykankaat muodostavat portin ja kaukomaisema rantapeltojen yli kohti Naapurinvaaran lepikoita on kaunis kuin joulukortti. Jormasjokisuussa on pienempi maisema-alue.

Pirttijärven kohdalla erityishuomio on Kiikarinniemen pelloilla ja Ammonsaren kauniilla kallioilla. Mulkkusaarten kohdalta Kiikarinniemen yli avautuu veneilijälle maisema, joka pakottaa hiljentämään ja ihailemaan Kiikarinniemen valtakunnallisesti arvokkaan kohteen tuntumassa perinnemaisemia ja sen takana aukeavaa näkymää kohti Vuokatinvaaraa.

Sapsojärven maisemapaiikkoja ovat Haapalanlahden pusikoituneet rannat ja Hiukan suurharju. Hiukka jatkuu usean kilometrin matkan ja sille sijoittuu mm. Aittorannan kaunis uimaranta Ryttilahdessa, sekä seurakunnan moderni leirikeskus. Hiukka jatkuu Sapsonrannan valtakunnallisesti

arvokkaalle rantakylälle saakka. Sapsonrannalta aukeavat komeat kaukomaisemat Vuokatille.

Sotkamojärven reitti Pirttijärveltä vie läpi keskeisen ja vanhimman osan kirkonkylää arvorakennuksineen. Matkan varrella on Salmelan koulu, Niemelän vanha kauppakartano, vanha Laukkolahden laivaranta Toivolan korjattuine rakennuksineen ja Hiukan harjun rinteet. Matka vie pappilan ja Syntiniemen kauniin perinnemaiseman kautta Seurakuntakeskuksen ja Tsasounan ohi Kansalan kohdalle, josta kirkon rannan ohitettuaan aukeaa näkymä Sotkamojärvelle. Reitti on kulttuurihistoriallisesti hyvin mielenkiintoinen ja mahdollista käydä läpi vaikka soutuveneellä.

Kiantajärvi ja Jormasjärvi sijaitsevat Vuokatin kahta puolta. Jormasella Vaarankylän ranta lepikkoineen ja yhä käytössä olevine hakoineen ovat uskomattoman komeita perinnepuistikkoja: Kapakan haka on kuin henkäys vanhoilta hyviltä ajoilta aarteen löytöpaikkoineen. Kivirannan kohdalla vehmaus yllättää veneilijän. Vanhat rantapelot ja niityt ovat vielä paikoin näkyvissä. Kannaksen talo ei ole enää

Sapson savuja.

järven napa, vaan on jäänyt puiden piiloon. Sen sijaan Kannaksen pengertien lahdelta aukeaa aivan huikea maisema kohti Vuokatinvaaroja. Myös Tuhkakylän rannasta aukeaa komea näköala samaan suuntaan.

Kiantajärvellä perinnemaisemia on vähän, sillä rannat ovat korpimaisempia tai kallioisempia. Itäniemen kohdalla vehmeys ja lepikot ovat hienolla tavalla vielä esillä ja Lehtoniemen talo rantaan ulottuvine peltoineen on järven ykköspaikka maisemallisesti. Järven saarista Keinosaaren Herrankukkaron maisema Juurikkalahden suuntaan ja Pahkosaaren arkeologinen löytöpaikka erikoisine ympäristöineen ovat veneilijän kulttuurimaisemia.

Kiimasjärven rannoilta on mainittava Kalmonien komea ja lepikkoinen niemi yhdessä Vuokatin kaukomaiseman kanssa. Myös Riekinrannan rantapellot ja niityt laskeutuvat paikoin hienosti veteen. Lämsän ja Viettolan rantapellot ovat perinnemaisemia aivan järven rannassa sanan varsinaisessa tarkoituksessa. Samaa voi sanoa Vetelänniemen ja Hiltulanniemen rantapelloista, joskin lepikot ovat kasvamassa liikaakin peittäen näkymät järvelle. Hiltulan ja Salmelan talot näkyvät järvelle. Koko järven kaunein ja maisemallisesti rikkain kohde on Joenalus. Rakennushistoriallisesti arvokkaan pihapiirin ympärillä kumpuilevat pellot levittäytyvät

koko niemelle ja rajautuvat kauniiden lepikoiden kautta järvelle. Samaan ympäristöön liittyy Joenaluksenniemi ja rakennushistoriallisesti erikoinen Lahdenperän kauppa rantamakasiineineen. Lahdenperän makasiineilta aukeaa Ontojokisuun kaukonäkymä Vuokatille. Näkymä on vertaa vaille ja jokaisen sotkamolaisen tulisi se kokea. Lahdenperä olisi mainio paikka Sotkamon veneliikenteen huoltopisteeksi. Se toisi kauniin Kiimasen maisemat myös matkailullisesti paremmin saapuville.

Laakajärven Sotkamon puoleiset rannat ovat korpimaiset lukuun ottamatta Venäjänniemen kohdalla olevaa perinnemaisemaa. Harjumainen peltoaukea on yhdessä järven kanssa maisemallisesti poikkeuksellisen komea perinneympäristö.

Kolmisopenjärven kohtalo on sinetöity kaivos-hankkeen pilatessa sen maisemat. Malmirannan ja Niemelän pienten pihapiirien järven rantaan sijoittuvat perinnemaisemat häviävät muutamassa vuodessa.

Tervajärven Ärväänniemen maakunnallisesti arvokkaan perinnemaiseman sivulla on Tervajärven museo, joten tämä pari on kaunis ja näyttävä ympäristö järvellekin.

Naapurinvaaran Autiojärven maisemat Pekkilänniemelle ja toisin päin eivät selityksiä kaipaa, katso kohdeluettelosta Autiojärvi, Naapurinvaara.

Laukanlahti.

Kusianjärven järvimaisemat ovat varsin korpi-
maisemat, mutta Uitinniemen hyvin säilyneen pihapiirin kohdalla on poikkeus. Lepikkoinen niemeke peltoineen ja neliöpihapiireineen sekä rantasaunoineen on perinnemaisemana järvelle päin silmiä hivelevän kaunis.

Erikoinen kohde löytyy Kusianjokivarresta, jossa Miinoanjärven niemessä sijaitseva pihapiiri on koivikkosisessä ympäristössä. Pihapiirin rakennukset ovat kierrätystavaraa ja paikkaa käytetään huvilana, mutta järveltä katsoen kohde on leppoisa ja piirteiltään perinteinen.

Räätäjärven maisemissa korostuvat kosteat rantaniityt ja hiekkaiset Räätäkankaan rannat tervahautoineen. Räätäniemen pellot ja vanhat rantaniityt ovat perinnemaisemia parhaimmillaan. Järven rannoilta on tehty paljon arkeologisia löytöjä ja Korkeaniemen talon jyrkkäseinäinen saari on maisemallisesti yllättävä. Räätäjärvellä on monipuolisia maisemia ja alueen kulttuurihistoriallista statusta maisemineen tulisi kohentaa.

Herttuajärven pohjoispuolen Taivallammen kohdalla yksittäinen pihapiiri peltoineen ja niittyineen tulee mainita. Lammen asemaa tulisi kohentaa ja estää umpeenkasvu perkaamalla Herttuajärven ja Taivallammen välinen puroyhteys.

Tipasjärven Syväsalmi (Vuorisaaari) ei helposti vaikuta perinnemaisematyyppiseltä ympäristöltä, mutta sitä se on, sillä komeassa kallioseinäisessä salmessa on kaunis ja vanha suoniitty, jonka sivussa laituri polkuineen juuri ja juuri metsän siimeksessä sijaitsevalle pienelle Salmelan pihapiirille. Paikka edustaa kaunista ja herkkää, sekä karuinta ihmiselämän kosketuspintaa luonnossa.

Unohtaa ei sovi Naapurinvaaran takana sijaitsevaa Iso-Ruokosta, jonka rantaan sijoittuu kolmen talon pihapiirit peltoaukeineen ja lepikoineen. Laaksomainen aukea on erikoisen komea kevät-auringossa ja järveltäkin antoisa.

Laakajärven Hiisijärven maisema on yksinkertaisesti komeaa katseltavaa. Kaunis ja jyrkkärintainen Hiidenvaara antaa maisemalle korkeussuuntaista jyhkeyttä ja kolme taloa pihapiireineen ja peltoineen aivan vesirajassa kiinni ovat kauniita. Korpimaisemien keskellä sijaitseva perinneympäristö on näkemisen arvoinen puromyllyineen.

Jokimaisemia

Jokimaisemien parhaimmistoa löytää Jormasjoelta koko joen matkalta suvantoineen. Neuvolanniemen rantapellot, Pieni-Jormanen niittyineen, Sil-lankorvan siltamaisema, Sikovirta, Myllylänkosket ja jokisuisto ovat vertaansa vailla oleva kokonaisuus. Jokivarsi on lähes yhtä perinnemaisemaa.

Tölpänniemi Kiimasella.

Pulikan lepikot ja pellot ovat hyvin edustavia ja Määttälänmäen rantapellot kahlitsevat maiseman tarkkailijan. Myllylän kohdalla vanha pihapiiri rakennelmineen muodostavat elämyksen.

Tenetin virran varrelta yhdessä siihen laskevan Vihtamo- ja Aunojoen varren kohteineen löytää hyvin monipuolisia maisemia. Mujehoulussa Vuokatinvaara muodostaa kaukomaisemia vanhojen rantaniittyjen yli. Tikkalanniemen ikivanha asuinpaikka on kuin portti Tenetille ja sen rantasaunojen ohi sillan alta kulkiessa aukeaa näkymä komeille rantapelloille. Tytti Parraksen huvilan kautta vesireitti kapenee ja saavutaan komealle rautatiesillalle. Hokkilan talot sijoittuvat virran pohjoispuolella ja paikkaan, jossa Vuokatti näkyy kohtisuoraan Tenetin rantaan. Hokkilassa on uhrikivi, mikä ei hämmästyttä sijoituksellaan maisemia tarkastellessa. Aunojoensuu Kalliojärvellä on erikoisen kaunis pienmaisema vanhan heinäniittyinä käytetyn maaston keskellä. Joki purkautuu Autiojärveen, jonka rannoilla on ehkä eräs kauneimmista yksittäisistä rakennusperintömaisemista Sotkamossa ja siitä matka jatkuu myllynpohjakiveyksiä vilisevää Vihtamojokea pitkin Vihtamolampeen ja edelleen Tenettiin kohdalla, jossa Vuokatinvaaran maisema taustalla avautuu rantamaisema Riivalin pelloille ja pihapiiriin. Reitin varrella on siis silmän ruokaa

yllin kyllin. Tenetti on helposti tavoitettavissa ja sen matkailullista merkitystä ei ole hyödynnetty kunnolla, vaikka ollaan Vuokatin sydämessä.

Kaitainsalmen salmimaisema ja siihen liittyvä Kusianjokisuus ovat komeita maisemallisesti. Salmen alajuoksulla on luhtia ja lintumatalikoita rantapeltoineen. Salmi kapenee Repakkeenniemen kohdalla ja Mattilan pihapiiri on rantapeltoineen kiinni vesiväylässä. Kusian jokisuun ja salmen väliin on muodostunut dyynimäinen hiekkaniemi, jonka salmen puolella sijaitsee Herman Renforsin kalastusmaja asuinrakennukseksi laajennettuna. Salmi laajenee kookkaaksi väyläksi ylävirtaan päin ja pohjoispuolelle kallioisen Mustikkamäen rinteesen sijoittuu uusi ja moderni Nikulan talo. Edessä näkyy suuri Kaitainsalmen silta ja eteläpuolella Pelkolanmäen vanha niitty ja lossiranta, sekä sillan jälkeen komea Sirviölän ranta.

Tipasjokivarsi on hyvin pitkä ja maisemiltaan todellakin vaihteleva, aina Tipasjärveltä alkunsa saava virta. Kiimasjärven puoleinen suisto on matala ja vanha Paason tila rantapeltoineen on aivan

tasaista maastoa. Jokivarsi puikkelehtii muutaman talon kautta Kuhmontien sillan ali Kourulehdon ja Pirolan talojen sivuitse, sekä rantapeltojen läpi. Merilehdon mansardikattoinen vanha talo erottuu länsipuolen kukkulalta komeasti joelle. Seuraava etappi on vanha Lappasaari, joka on ollut myös Tipaksen kalmasaari eli tilapäishautapaikka. Jokivartta ylöspäin saavutaan Heikkilänkylälle ja tässä talojen rantapellot, sekä lepikot laskeutuvat kauniisti veteen saakka. Suvannon jälkeen erottuu pieniä niittyjä, kunnes sukelletaan Myllyvaaran rotkomaiseen ympäristöön kalanviljelylaitoksen kohdalla. Tervasuon jälkeen saavutaan Louhikoskelle, missä on vanha ja suurikokoinen myllylaitos patolaitteineen myllärin taloineen romanttisesti raunioitumassa niille sijoilleen. Muutaman kosken kautta saavutaan Kotaniemen arkeologisesti arvokkaalle Räätäjärven rantueelle ja itään aukeaa yksi kauneimpia niitty- sekä peltomaisemia Sotkamossa. Räätäniemen ja Tipasjoen kylän viljelysaukea tarjoaa kaikkea sitä mitä perinnemaisemista kiinnostunut maisemafriikki kaipaa! Välikosken rannat tarjoavat jälleen rantamaisemia ja kalastus onnistuisi myös tarvittaessa. Sen jälkeen aukeaa Herttuajärvi ja sen joka puolella on sekä vanhoja, että käytössä olevia perinnemaisemia. Kalliojoen ja Kalliojärven korpimaisemien jälkeen alkaa Tipasjoki, joka alkaa Pieni Tipasjärvestä ja itäisemmästä Iso Tipasjärvestä. Vuorisaaressa kohdalla järvet kohtaavat kahtaalla ja Syväsalmen puoli on maisemiltaan Salmelan pienen pihapiirin kohdalla ihmeellinen, elämys vailla vertaa. Vuorisaaressa talojen rannat laskevat kauniisti rantaan, mutta ovat pusikoituneet. Vesireitti saa alkunsa Maanselän puroista Sotkamon ja Valtimon rajalla.

Tipasjoen reitti tarjoaa pitkän erittäin korkeatasoisen ja monipuolisen jokivarsimaisemakokonaisuuden, jonka arvo tulisi huomata ja sen matkailullisia käyttömahdollisuuksia tutkia.

Maanselän historiallisen vesireitin varsi tarjoaa korpimaisemia, vanhoja niittyjä ja lopulta puromaisuuksia yhteyksiä Maanselän rajakivelle. Lappajärven kohdalla huomio kiinnittyy kauniiseen asemanhoitajan taloon sivurakennuksineen ja järven takana siintävään mahtavaan Lappavaaraan. Perinnemaisemat ovat harvassa, mutta mystinen korpimaisemaa esittelevä Rommakkovaaran luonnonsuojelualue on kuin kontrasti rautatielle ja paikalla yhdistyy villi luonto rakennettuun ympäristöön mieliin painuvalla tavalla. Torvelanahon pihapiiri ja Maanselän pystyyn lahoava komea asemarakennus torneineen päivineen on kuin menneestä maailmasta.

Tuhkajoen alajuoksulla tapaa muutamia kauniita yksittäisiä vanhoja joenvarsiniittyjä Pernunmäen

Louhikosken myllyn patolaitteita.

Perttulan peltoaukea.

kohdalla. Ylempänä jokivartta sijaitsevien Huovilan ja Kosken kohdalla laidunmaat ja rantapuusto ovat komeita. Paikalla on voimakas vanhan ja erikoisen arvokkaan asuinympäristön leima. Joessa on ollut talojen kohdalla kaksi myllyä ja toinen on maakunnallisesti arvokas Huovilan mylly. Kosken puolella on joen rannassa arvokas perinnemaisema-alue ja huomattavan vanha aittarakennus, kun taas Huovilan puolella on vanha talo yhä pystyssä. Aikaisemmin myös Tuhkalan pihapiiri on näkynyt joelle, mutta nyt paikalle istutettu koivupelto estää komeat näkymät. Sillan jälkeen aukeaa maisema Tuhkakylän koululle ja Seppälään koivikoineen. Tuhkajoki on vaaravyöhykkeellä Talvivaaran kaivospiirin vuoksi. Kaivosyritys koettaa estää jokivarren saastumisen.

3.1.4

Perinnemaisemia vaaralta vaaralle

Sotkamo sijaitsee keskeisellä paikalla Kainuun vaaraketjua, joten alueelta löytyy komeita vaaroja, jopa keskittymiä. Niiden perinneympäristöt tarjoavat mainioita maisemakokemuksia.

Vuokatinvaaralla on kaiken kattava merkitys kunnalle sekä henkisesti, että fyysisesti. Luonto on järjestänyt sen läheisyyteen maastot ja vesistöt,

jotka luovat sille erikoisia maisemallisia ominaisuuksia. Katso lisää Palovartijan maja, torni ja näköalapaikka, Vuokatinvaara.

Naapurinvaara on esitelty jo tässä eri yhteyksissä. Sen sijainti Vuokatin vieressä luo sille omat kaukomaisemapiirteensä ja sen rinteille sekä läheisyyteen sijoittuu useita perinneympäristöjä, jotka näkyvät Vuokatile ja joilta näkee Vuokatin.

Naapurinvaaran merkitys on kulttuurimaisemana vertaa vailla. Kaukomaisemat eri suuntiin ja eri suunnista tekevät siitä esillä olevan ja arvostetun maisemallisesti. Sen laen tuntumaan on synnyttänyt huomattavia laidun- ja niittymaisemia, jotka arvostetaan ominaisuuksien puolesta valtakunnan mittareilla korkeimpaan kastiin.

Paakin Halmevaarassa on laajoja perinnemaisemia, joita arvostetaan maakunnallisesti arvokkaina. Vanha kaskiperinne on synnyttänyt vehmaat ympäristöt ja vaaran päältä on makoisat maisemat aina Saukkovaaralle saakka pohjoiseen.

Suovaaran ja Hemmilän talon, koulun, sekä Tolpan ja Tuhkalan peltoaukeat ovat vaarojen perinnemaisemaa tyypillisimmillään. Jokaisessa em. kohteissa on myös huomionarvoista rakennusperinnettä, joten alue on kaunis ja suhteellisen eheä kokonaisuus. Suovaaralta aukeaa komeita kaukonäkymiä etelään ja kohti Vuokattia. Suovaara erottuu kirkonkylälle Suovaaran ja Hemmilän talon korkeiden pihapuiden vuoksi.

Ärväänkylän Teikarinvaaralta näkee Kaitainsalmen laaksoon ja kohti Pelkolanvaaraa. Näkymä tarjoaa Ohtolan vanhoja rakennuksia, laajan peltoukean laidunmaita lehmineen ja välähdyksiä Ärväänlahdesta. Teikarinvaaran vanha nimi on ollut Kaitainvaara.

Suonenvaaralla on erikoisasema pyhien pihlajensa takia. Mutta vaara on toki muutakin ja sen rinteillä on sekä arvostettuja perinnemaastoja yhä laidunkäytössä olevine lepikoineen, että kauniita vanhoja rakennuksia. Suomaiseman ympärillä vaara on melkoisen voimakkaasti näkyvillä muille läheisille vaaroille.

Eteläisen Sotkamon vaarojen kaunein perinmaisema löytyy Saukosta. Saukkovaaran mäkinen peltomaasto on yhä avointa maastoa ja kauniisti aaltoileva mäkimaaisema luo komeita maisemia. Kaunein ja samalla monipuolisin on Ällävaaran talo ympäristöineen. Vaaralla on vanha metsänvartijan asuinpaikka ja komea vanha pihapiiri. Katso Ällävaara, Saukko. Ällästä näkee monille muille vaaroille ja tietysti etäisyydestä huolimatta Vuokatinvaaroille saakka!

Laakajärven Lehtomäen talojen pihapiirit vanhoine rakennuksineen ja erikoisen arvokkaine laidunmaineen ovat ehtaa vaaraperinmaisemaa. Kaukomaisemat kohti Rautavaaraan korpimaita

ulottuvat pitkälle kaakkoon ja pohjoisen Maanselän mäet erottuvat paikalle monin paikoin.

Pappilanvaaran sivulta aukeaa näkymät itään.

Tuhkakylän Suutarinvaaran Pukilta avautuu komea maisema itään.

Tuhkakylän Kolmisopenvaaran Linnakalliolta avautuu erikoisen leveä näkymä koko Vuokatinvaaraketjulle. Kaikki vaaran huiput näkyvät paikalle.

Parkuanvaaran Takkulan pelloilta on näkymät laaksomaiseen Teerijärveen ja sen takana siintävään Teerivaaraan. Näkymät jatkuvat aina Maanselkään saakka.

3.1.5

Tienvarsimaisemat

Nykyajan ihmiselle pikitie on entisajan joki. Tienvarsilla on Sotkamossakin erikoisia maisemapaiikkoja, joiden arvoa hyljeksitään niiden jatkuvasti esillä olemisen eli "tavanomaisuuden" vuoksi. Toisaalta tienvarsimaisemat ovat mitä tasapuolisin mahdollisuus esitellä paikkakuntaa erilaisille ihmisille. Teiden sijoittelussa maisemat eivät ole olleet pääasiassa, mutta harvinaisen paljon komeita maisemapaiikkoja silti löytyy.

Myllylä.

Maisema Naapurivaaran alta Vuokatille.

Pääteiden perinnemaisemat

Lähestyttäessä Sotkamoaa lännestä päin on paikkoja, joissa silmä lepää. Korholanmäen vaaran harjanteen ylitettyään aukeaa tiellä 6 kaukomaisema kohti kumpuilevaa Vuokatinvaaraketjua. Porttimainen lehtopaikka on muuttumassa hiljalleen lepikosta kuusikoksi, mikä on sääli. Paikkaa edeltää Keltamäen vanha pihapiiri ja tien läheisyydessä riihi on hyvin näkyvä tienvarsirakennus. Jormasjoen sillalta aukeaa herkullinen jokivarsimaisema kohti Myllylän pihapiiriä. Kohde on perinnemaisema sananmukaisessa merkityksessä.

Leihunvaaralla on tiellä 8990 samanlainen Korholanmäen kaltainen portti vaaran laelta kohti itää. Aukeava kaukomaisema on laajempi, kuin Korholanmäellä. Vaikka Leihun talo ei ole Sotkamon puolella, sen merkitys Sotkamoaa lähestyttäessä on suuri. Kohta Leihun jälkeen tulee vielä esille maamerkkinäinen Kokkovaaran talo perinnemaisemineen.

Pohjoisesta lähestyttäessä paikkakunnan tienvarsien portti on luonnollisesti tiellä 899 Pohja-vaaralla Pohjan talon kohdalla. Maisema on lähes yhtä hieno kuin Leihulla, ja seurantalot sekä Ahola muodostavat tienvarren perinneympäristöä.

Pohjavaaran Anttilan peltoaukea on tienvarren 8990 selviä perinnemaisemakohteita, joskin pihapiireissä ei vanhoja rakennuksia juuri ole lukuun ottamatta kaunista koulua.

Naapurinvaaran peltoaukean laita Raivion kohdalla on komein yksittäinen maisemapaikka koko Sotkamon tiestön varrella. Se toimii sisään-tuloporttina Naapurinvaaran alueelle ja siihen kuuluu perinnemaisema Raivion pihapiiriin, peltomaisema aina Nuasjärvelle, maisema Tenetin jokisuistoon, kaukonäkömä Vuokatille, mahtava näkömä Naapurinlouhelle ja Naapurinvaaran laajaan lepikkorinteeseen. Tienvarsimaisemana se on yksi Kainuun komeimpia kohtia. Peltoaukean läpi ajaessa huomaa muutamia vanhoja rakennuksia ja maisema-alue tiivistyy itäreunassa Kestin vanhan talon kohdalla pieneen porttimaiseen tilaan.

Tietä 9010 Jormuasta ajellessa ei voi ajaa Paakin kylän läpi silmäilemättä vanhan koulun kohdalla sijaitsevia maisemia. Maisema Halmevaaralle, korkea puurivi koulun kohdalla ja vanhat pelto- sekä laidunmaat Vilmilän kohdalla ovat sellaisia tienvarren perinnemaisemia, joita kelpaa esitellä. Samaa tietä ajaessa Torinkylän aukean pohjoisreunassa avautuu hyvin pitkä kaukomaisema kohti kaakkoa. Maisemassa on peltojen keskellä Ylitalon pihapiiri ja Torinkylän koulu vehreän puutarhamaisessa ympäristössä.

Heti tämän näkymän jälkeen henki salpautuu, kun esiin tulee Torinkylän kaukomaisema kumpuilevalle Naapurinvaaran rinteelle. Sotkamolaiset pitävät tätä näkymää yhtenä kotinäköymistä, joka erikoisella tavalla heilauttaa sydäntä pohjoisesta saavuttaessa.

Naapurinvaaran harjanteella sitten taivas aukeaa ja hyvin laaja näköala aina idästä länteen salpaa henkeä. Näkömä lienee Kainuun paras tienvarsinäkömä ja siksi vaarallinenkin, auton kuljettaminen jää vähemmälle. Paikalla on vanhan Korholan porttimainen pihapiiri puukujineen ja komeita perinnemaisemia etenkin Keskitalon suuntaan. Rinteessä sijaitsevat Naapurinvaaran laidunmaat, työväentalo ja koulu täydentävät kokemuksen.

Tien nro 8990 maisemat Tikkalanniemellä eivät paljoa Naapurinvaaralle häviä. Paikalla on laaja peltoaukea, pari vanhaa pihapiiriä, komea Tenetinvirta rantapeltoineen, näkömä Uiton saareen, vanhaa lepikkoa sillan itäpuolella ja kaukomaisema sekä Vuokatille, että Mujehoulun suvantoon kohti Kajaania. Alueen kulttuurihistoriallinen merkitys on hyvin suuri, katso kohdeluettelosta Tikkalanniemi, Naapurinvaara.

Sotkamoaa etelästä tietä 6 lähestyvä kohtaa ensimmäiset hykerryttävät maisemat jatkamalla suoraan tietä 899 Haapalanlahdelle. Tie 6 kääntyy

Vesikkotielle ja kohti Kajaania ja sen varteen osuu Vaarankylän komea kylä maisemineen. Aukealla on useita vanhoja rakennuksia, joista tien varteen erikoisesti erottuu Laatikalan kivinavetta, Kanalan vanhat rakennukset ja Pohjasmäen pihapiiri. Tieltä aukeaa laaja näkymä kauas lounaaseen Korholanmäelle ja Parkuan vaaroille. Tien sivuilla on arvokkaita laidunmaita ja peltoaukeaa viljellään. Kanan tornimainen kuivaamorakennus peltoaukean keskellä on tienvarren maisemallinen kiintopiste.

Tien 899 Haapalanlahden maisema aukeaa porttimaisesti kohti komeaa harjupeltoa ja Haapalan taloa maisemapuineen. Näkymä ilmoittaa autoilijalle, että nyt saavutaan vauraaseen pitäjään. Haapalanlahden ja Sapson välissä sijaitseva kosteikko kannattaisi ainakin osittain raivata, jotta rautatien ylittävältä sillalta olisi kaukonäkymän järvelle kohti itää. Se olisi maisemallisesti mainio lisä. Nopeusrajoitukset antavat lisää aikaa tutkia maisemaa ja Hiltulan sekä Kankaalan vanhat rakennukset nostavat sen perinneympäristökokemusta. Särkisen lampi ja sen takana komeasti kohoava Vuokatinvaara tekevät Haapalanlahden kylämaisemasta erikoisen.

Kuhmon suunnasta tiellä 76 sijaitseva Ontojoen kylä luo vanhoine rakennuksineen perinnemaisemakohteen tien molemmiin puoliin. Varsinainen pysäyttävä on kuitenkin tehokas pienen peltoisen kummun päällä sijaitseva Pirolan riihiryhmä Timpasjokisuussa. Se näkyy pitkälle tien suoralle ja on antanut aiheen maisemaa käsittelevään juttuun Helsingin Sanomissa 1980 – luvulla. Otsikko kuului, ”Voiko näissä maisemissa asua pahoja ihmisiä?”.

Saman tien seuraava maisemakohta on selkeästi Härkölä, joka yhdessä naapuritalojen kanssa antaa hyvin elävän vaikutelman yhdessä vanhan kahden talon pihapiirin kanssa. Erikoisen kauniin pihapiirin takaa näkyy laaja peltoaukea, joka laskee kohti pohjoista ja Kiimasjärveä. Tämä maisemakohta huipentuu Okkolan ja Valkolan kohdalla.

Kaitainsalmen merkitys lähestyttäessä kirkonkylää pohjoisesta tietä 888 pitkin on keskeinen. Salmen silta tarjoaa katselijalle laajan kirjon rantamaisemia, joista osa on vanhoja Sirviölän rantaviljelyksiä. Kaukomaisema Kiimaselle kohti itää on valokuvauksellinen ja alajuoksun Kusianjokisuuta on vesilintujen levähdyspaikka. Heti sillan jälkeen

Sirviölän pellot.

sijaitseva komea lepikkorinne loppuu Sirviölän peltoaukeaan ja Pelkolan pihapiirin kohdalle. Pelkolan lähes museomainen pihapiiri muodostaa perinnettä arvostavalle harvinaisen mieluisan maisemakohteen. Vaikka tie jatkuu suorana tästä kirkonkylälle saakka, on kirkontorni tien päätteenä yksinkertaisen tehokas häivyttäessään tielinjauksen tylsyyttä.

Sivuteiden perinnemaisemat

Sapsonrannan tie nro 9002 ei ole pekkaa pahempi mitä maisemiin tulee. Tie alkaa vanhan pihapiirin tuntumassa sijaitsevasta risteyksestä ja jatkuu Hiukan harjanteita pitkin. Rytilahden kohdalla tie on maisemiltaan kuin Punkaharju. Läheinen hiekkamonttu Pöllyvaarassa on aiheuttanut eripuraa tien varrella. Läheinen Sapsonrannan rantaviljelysmaisema on valtakunnallisesti arvokas ja tie lävistää sen. Kaukomaisema Vuokatille ei petä ja Maunuspellon pihapiiri luo peltoaukealle sen tarvitseman perinnefiiliksen.

Tipasojan kylän kohdalla tiellä 9005 on kauniita perinnemaisemia Räätäjärven rantaan ja pelloille. Kylän koulu tekee paikasta arvokkaan oloisen. Räätäniemen talot näkyvät kauniisti kaukomaisemana, joskin Välitalon väri iskee silmään.

Rekivaarantie 19137 tarjoaa muutaman herkullisen perinnemaiseman. Koljolan ja Puron kohdalla lepikkoinen rinnemaasto ja vanha Päivölän pihapiiri muodostavat yhdessä käytössä olevien laidunmaisien kanssa selkeän perinnemaiseman autoilijalle. Myöhemmin seuraavan mäen päällä sijaitseva Rönkkö antaa kuvan korkealla vaaralla sijaitsevasta vanhasta pihapiiristä. Tälläkin alueella laidunnetaan yhä ja lehmiä näkee varmasti. Tie jatkuu Saunalehtoon, jossa usean tilan yhteinen peltoaukea on luokiteltu arvokkaaksi perinnemaisemaksi. Laaksomainen ja vehmas ympäristö on kaunis ja sen verran syrjässä, että aika tuntuu pysähtyvän.

Tuhkakylän maisema-alueetta halkoo tie nro 870. Tien varteen erottuu kaukomaisema Vuokatille kahdestakin kohtaa, Huovilan talo, Tuhkajoen silta, Tuhkalan talo, Markon pihapiiri puineen, koulu, Seppälän talo ja urheiluseuran talo. Peltoaukea on suurimmaksi osaksi yhä viljelykäytössä, joskin Tuhkalan ja Tuhkajoen välisen pellon koivujen kasvatus on hävittänyt maisemaa huomattavasti tien suunnasta katsottaessa. Tuhkalan talo erottuu tielle komeimpana alueen rakennuksena.

Saman tien varressa on Taattolan pieni maisema-alue. Kolmen talon pihapiirit ja peltoaukea todella vanhoine Keskitalon rakennuksineen on selväpiirteinen perinnemaisema ja näkyy tielle kuin tarjottimelta. Siihen liittyy tienvarsilepikoineen läheinen

Evalan tienvarsi.

Kerilä, jonka vanha päärakennus näkyy puuston läpi siivilöityen.

Parkuan kylän kohdalta saman tien nro 870 varrelta löytyy kaksi erilaista perinnemaisemaa. Parkuan talon ja sen läheisten talojen kohdalla peltoaukea vanhoine rakennuksineen on arvokas. Koulun ympäristö ja Vuoreksen pihapiiri erottuvat kauniina erityiskohteina.

Koirajärven maisemat ovat myös kauniit. Parkuan Ryttylinvaaran hyvin jyrkkä rinne laskeutuu Koirajärveen ja antaen ympäristölle taloineen hyvin vaikuttava korkeussuuntaisen kontrastin. Kurikassa harjoitetaan voimallista maataloutta ja sen ympäristöön on syntynyt komea laidunmaa-alue tien kahta puolta. Koirajärven talon pihapiiri on kaunis perinnekohde tien varressa. Jos haluaa kokea helpolla tavalla perinnemaisema-elämyksiä, sen kun ajaa Koirajärven läpi hiljakseen.

Evalan mäen ylittävä tie nro 8740 kulkee vanhan kuusikon läpi ja entisen koulun sekä talojen jälkeen avautuva maisema kohti etelää elähdyttää.

Vuokatin asema-alueen koivukuja.

Kansalan puutarha.

Paikalla on vanha ja kunnostettu paja aivan tien sivussa, sekä vanhoja sivurakennuksia ja latoja peltoaukealla. Peltoja viljellään ja laidunnetaan, samoin lepikkoa peltojen takana. Peltoaukealta avautuu komea kaukomaisema Vuokatille, Talvi-vaaraan ja Parkuan vaaroille.

Suuremmat tiet ovat suoraviivaisia ja näkyvät kauas. Maisemaan liittyvät istutukset ja puustot näyttävät väkivaltaisilta, mikäli on noudatettu vain tien antamia linjoja ja painoarvoja. Vanhemman ja paikalla pitempään olleen rakennuskannan syntyminen ei ole ollut sattumaa ja siten sen synnyttämien linjausten ja istutusten käsittelyn tulisi olla määräävämpää. Näin esimerkiksi pihatien varren puuistutukset tulisivat maisema-arvoihin paremmin sopiviksi, kun korostettaisiin muitakin kuin pelkkiä asfalttitiien teknisiä arvoja tai metsänkasvatuksellisia ohjeita.

Pienet tiet ottavat maisemarakenteen ja sen hiljaa syntyneet monipuoliset arvot paremmin huomioon.

Kujanteet, aidat ja niiden kasvit

Pihapiirejä ja ympäristöjä ympäröivät yleensä kasvit ja erilaiset aidat. Pihatien varteen aseteltu koivukuja tuo juhlallisuutta ympäristöön ja pensailla tai aidoilla luodaan yksityisyydelle rajoja. Puuaidat ovat olleet karjan ohjaukseen liittyviä rakennelmia. Samalla ne erottivat fyysisesti korven keskellä inhimillisen pihapiirin ja ympäröivän luonnon toisistaan. Aitoja kannattaa yhä suosia, sillä niillä luodaan ympäristölle hoidettua ryhdikkyyttä ja erotetaan selkeästi oma tila yhteisestä. Aitauksen tyypissä kannattaa olla tarkkana, sillä karjalle tarkoitettu aita ei välttämättä sovi paikkoihin, joissa karjaa ei ole kuuna päivänä pidetty.

Puuston kohdalla tulee huomioida, että Kainuussa ei puita talojen ympärillä ole ollut muutamaa pihlajaa tai lehtikuusta ehkä lukuun ottamatta. Sama koski vaikkapa kirkkojen läheisyyttä, nykyiset kiero-oksaiset ikipetäjät kirkkomailla eivät kuulu perinteeseen, vaan osoittavat omalla tavallaan kirkon ulkoisen vallan taantumista: kirkon piti ennen näkyä laajasti ympäristöönsä.

Puukujia ja puutarhoja perinnemaisemissa

Vuokatin asema-alueella on kaunis puutarha, jonka keskuspolun varressa on kaunis koivukuja. Alue on valtakunnallisesti arvokas asemakokonaisuus ja kunnan omistuksessa, lukuun ottamatta asemarakennusta, joka on tullut juuri myyntiin.

Salmelan koulun vanhat mäntypuut niemien kärjissä tekevät alueesta kauniin ja maisemallisen.

Laukkolahden ja Niemelän, sekä Toivolan puusto kirkonkylällä antavat vanhalle kylän keskustalle sen ilmeeseen oleellisesti kuuluvan vehreyden. Vanhassa laivarannassa erottuu koivukuja ja muutamia laiturikiviä.

Syntiniemen ja kirkon ympärillä sijaitsevat puut luovat seudulle arvokkaan ilmeen. Nämä puut ovat koko alueen henkiselle ja visuaaliselle perinteelle hyvin tarpeellisia. Kirkon edustan puustoa voisi harventaa, sillä kirkon kuuluu perinteen mukaan näkyä ympäristöön.

Kansalan puusto liittyy kirkon alueeseen ja yhdessä Makasiinien kanssa niillä on erityinen merkitys kirkonkylän ilmeelle. Kansala on kulttuurihistoriallisesti arvokas kohde.

Kantolan merkitys Saponrannantien risteyksessä on tienvarsikohteena ilmeinen. Pihapiiristä pienen lammin rantaan johtava lehtikuusirivi on huomattavan korkea ja vanha. Ympäristö on hoidatun ja pusikoitunut.

Laatikkalan puukuja pihatien varressa Juholan kylällä liittyy kiinteästi viereiseen männikkömetsään ja siksi sen olemassaoloa ei heti hoksaa. Laatikkala on kulttuurihistoriallisesti arvokas kohde ja sen ympäristössä on hämmästyttäviä maisemia.

Hirvensaaren puutarha on ilmeinen ja kaikkein näkyvin kohde kunnan alueella. Saaren puusto on pääasiassa koivua.

Hiukan hiekkarannan puutarha käsittää vanhaa ja käkkyräistä männikköä liikuntapaikkojen sivussa. Alue on hyvin hoidettua ja puille on annettu niille kuuluva sijansa.

Tervon kulttuurihistoriallisesti arvokkaan talon puukuja pihapiiriin johtavalla tiellä on erikoisen näyttävä. Lehtikuusirivit erottuvat etenkin syksyllä värinsä vuoksi Sotkamonsa kaikkein vilkkaimmin liikennöidylle tielle Rauramon kohdalla. Tervonlammin rannassa on kunnan komein puutarha sanan varsinaisessa merkityksessä. Suuret kuuset ja pihtakuuset luovat kauniin kuvaston lammin peiliin vastarannalta katsellessa. Rauramonlammin rannan komeat vanhat männyt ovat myös selkeitä maisemapuita.

Pelkolan kulttuurihistoriallisesti arvokkaan talon kohdalla Kaitainsalmella on vanhan tien varressa komea ja vanha raitakuja, joka on maisemaan erikoisen sopiva ja kaunis. Kaitainsalmen sillan pohjoispuolella on tien sivuilla komeita yksittäisiä kuusia, jotka ovat maamerkkimäisiä.

Aatoksen kulttuurihistoriallisesti arvokkaan entisen pappilan puutarhan puut kirkonkylällä näkyvät komeasti järven puolelle ja aina Hirvenniemelle saakka kauniina rintamana.

Haapalan kulttuurihistoriallisesti arvokkaan pihapiirin lehtikuusirivi on erityisen korkealla

paikalla ja sillä on maisemallisesti huikea merkitys. Pihatien varteen on kasvamassa lisää kujia.

Urpialan kulttuurihistoriallisesti arvokkaan talon sivulla entisen Sapsolan talon paikalle syntynyt puutarha on hyvin näyttävä, mutta sillä ei ole vastaavaa laajaa maisemallista merkitystä kuin Haapalan puurivillä.

Kuuselan ja Kukkolan talon takana sijaitsevan Hamppulammen rantaan sivuavan pienen soratien ympärille on kasvanut hyvin kaunis luonnonmukainen lehtipuutarha.

Mustolan entisen pappilan puutarha erottuu etenkin Tenetille. Muutamat puista ovat todella vanhoja ja kookkaita.

Jäätiön talon läheisyydessä Vuokatissa on muutamia komeita lehtikuusia ja vanha koukeroinen mänty, jota väitetään vanhaksi ruoskapetäjäksi.

Tikkalanniemen talon rantaan johtavan tien kahdelta puolta on komeat lehtikuusirivit, jotka näkyvät Tenetille ryhdikkäänä maastomerkinä. Niemen kärjestä aina Tenetin sillalle saakka rannassa kasvava haapapuutarha, joka on etenkin syksyllä mahdava ”värikaari”.

Korholan kuuset Naapurinvaaran harjanteella muodostavat komean portin vanhan pihapiirin kanssa. Puilla on erikoisen suuri maisemallinen merkitys ja ne näkyvät kauas ympäristöön.

Paavolan, Isoahon ja Kotiahon kohdalla Naapurinvaaran pihatiellä on koivukuja, johon liittyy Isoahon puutarha. Kolmen talon ympäristö on kulttuurihistoriallinen kokonaisuus.

Torinkylän koulun ympäristön puutarha on kaunis ja monipuolinen. Puut näkyvät Paakintielle maisemamerkkimäisinä.

Tervon puutarhasta.

Tuhkalan komeat lehtikuuset.

Paakin koulun kohdalla sijaitseva kuusipuukuja on selkeä tienvarren maisemallinen kiintopiste.

Pohjavaaran koulun koivurivillä on samanlainen merkitys.

Kokkovaaralla Pohjavaaran kylällä on pihatien varressa koivukuja, joka liittyy kulttuurihistorialliseen kohteeseen mainiosti.

Myllylän kulttuurihistoriallisesti arvokkaan pihapiirin puutarha Jormasjoella erottuu päätielle vihreänä ja hoidettuna kohtana.

Eevalan talon ja entisen koulun välissä sijaitsee villiintynyt puutarha, josta raivaamalla ja kasvattamalla saisi hyvin edustavan maisemakohteen.

Tuhkalan kulttuurihistoriallisesti arvokkaalla pihapiirillä Tuhkakylällä on pihatien varressa lehtikuusikuja, joka on hyvin näyttävä ja vanha. Sen tehoa vähentää viereisen pellon muuttuminen koivikoksi. Tuhkakylän koulun vanhat männyt yhdessä komean vanhan koulun kanssa luovat koulualueelle arvokkaan vaikutelman.

Tipasojan koulun ympärillä oleva puutarha on vehmas ja monipuolinen. Räättäniemen talon komeat vanhat männyt antavat koko niemelle ilmettä.

Varpuniemen entisen pappilan kuusirivillä on paitsi paikallista myös laajempaa merkitystä, sillä puurivi näkyy Hiukkaan Sapsojärven pohjoispuolelle.

Suonenvaaran Kilpelän talon uhripihlajat ja puutarha on myös mainittava. Pihlajat ja vanhat rakennukset ovat kulttuurihistoriallisesti arvokkaita.

Natura 2000 -kohteet

Natura- kohteet edustavat luonnontilaisia maisemia. Sotkamossa. Alueilla on suuri merkitys luonnon tuntemista ja virkistyskäyttöä ajatellen. Alueiden valinnassa on käytetty perusteina luonto- ja lintudirektiiveissä lueteltuja luontotyypppejä ja -lajeja.

Lisätietoja: <http://www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=84573&lan=fi>

4. Sotkamolaisen rakennuskulttuurin piirteitä

4.1

Kehitys

Pitäjän alueella asuttiin väliaikaisissa majoissa ja maakuopissa aina 1500 – luvun alkuun saakka. Kaskiviljely tarkoitti kausittaista asumista kaskien vieressä. Välillä käytiin kalastamassa pitkin järviä pitkienkin matkojen päässä. Varsinainen paikoillaan asuminen yleistyi Kainuussa vasta 1600 – luvulla.

Alkuaikojen asumuksista on siis enää kovin vähän havainnoitavaa lukuun ottamatta satunnaisia kuoppia maastossa, joissa on saattanut olla puoliksi maahan upotettuina laavumaisia suojia. Seudullemme muutti asumaan uudisasukkaita muun muassa Savosta, ja heillä oli tapana pysyä omassa elinpiirissään mahdollisimman paljon. Kun tällaiseen perheeseen syntyi lisää perillisiä ja työtä tekeviä käsiä, saatiin aikaan parempia rakennuksiakin. Yleisin asuinrakennustyyppi oli savupirtti tai jopa kaksi pirttiä vastakkain jättämällä väliin katollinen kylmä tila. Kotieläimille, jotka yleistyivät pikku hiljaa, tehtiin omia suojiansa. Samoin tehtiin pieniä suojia erilaisille varastoa kaipaaville tarvekaluille, ruokatarvikkeille ja vaatteille.

Nämä ensimmäiset rakennelmat sijaitsivat pitäjän parhaimmilla ja kauneimmilla paikoilla. Usein paikan suoman edut olivat samoja, joita ihminen oli hyödyntänyt aina kivikaudelta saakka. Paikkoja olivat etelän puoleiset järvenrantaniemet ja loivat muhevamaastoiset rinteet. Ensimmäisten veroja maksaneiden talojen nimissä esiintyi kaksi pelto-loppuista talon nimeä.

Erilaiset kahakat ja jopa sotiin verrattavat ajat ovat kuitenkin hävittäneet tarkoin rantojen vanhimmat rakennukset. Väki pakeni rappareita vaaroille havaiten samalla niiden edullisuuden myös viljelyyn. Kaskeaminen auttoi ottamaan vaarojen selänteet käyttöön ja maaperä oli usein jopa viljavampaa kuin rannoilla.

Haapalassa asui virkamiehiä.

Käytännössä nykyiset asuinympäristömme syntyivät 1600 – luvulta lähtien. Kirkonkylää ei vielä ollut, vaivaiset kirkot seisoivat (väliin horjuen) vuosisadasta toiseen keskellä pitäjää sijainneella hiekkapitoisella niemellä. Ensimmäiset virkamiehet asuivat taloissaan pitkin vesistöjen rantamaita ja heidän asuntonsa olivat yleensä aivan samantaisia kuin muunkin väestön. Nuasjärvi ja Tenetti näkyivät keskeisenä liikennereittinä virkamiesten talojen paikoissa. 1650 – luvulla laadittu ensimmäinen kartta Kainuun alueelta paljastaa hyvin pitäjän asujaimiston hajasijoituksen. Jopa kaukaisimmassa perukassa Laakajärven Älänteellä oli tuolloin jo viiden talon kylä.

Tiukka lännestä saapunut neliöpihapiiri valtasi kirkon- ja virkamiesten kautta alaa; savolaisen perinteen mukaan rakennusten ripottelu niin sanotusti pitkin mäkeä nähtiin vanhana ja lähes pakanamaisena piirteenä.

Laukkalahti keväällä.

Hirsirakentaminen oli ainoa järkevä rakennustapa. Puusta tehtiin pihapiiriin kaikki rakennukset. Rakennukset salvottiin pitkälle nurkalle ja hirret piilutettiin kirveellä. Kivirakentamisen alku koettiin Kivirannan Marttilassa, jonne tehtiin Sotkamon ensimmäinen kivinavetta vasta vuonna 1857. Siitä seurasi räjähdysmäiseksi luonnehdittava kivinavettojen rakennusbuumi, joka näkyi pitäjän alueella erikoisen runsaana kivinavettakantana aina 1960-luvulle saakka. Kivinavettoja on kunnan alueella poikkeuksellinen paljon.

Rakennuksia alettiin tehdä kiviperustuksille 1800-luvun alusta lähtien ja samaan aikaan yleistyivät savupiiput. Sotkamon ensimmäinen savupiipullinen talonpoikaishirtti on tehty tiettävästi Korholanmäen Nevantauksen taloon 1780-luvulla.

Tervansoutajat toivat uusia virikkeitä ja rakennustapoja Oulusta tuliaisina ja myös ikkunalaseja repuissaan (huom lasiruutujen mitoitus oli alkuaan tuohikontin koosta kiinni). Verottaja keksi lasiikkunoiden määrän osoittavan talon varallisuutta ja samoin oli piippujen määrän kanssa. Laseja alkoi olla suurimmissa sotkamolaisissa taloissa runsaasti 1800-luvun alusta saakka.

Seuraava rakentamisen kehitykseen hyvin suuressi ja äkkinäisesti vaikuttanut tekijä oli rautatien rakentaminen 1920-luvulla, sillä työmailla opittiin uusia tapoja ja materiaaleja. Alta tuulettuva lattia-rakenne eli rossi yleistyi ja sokkeli valmistettiin suurista lohkokivistä. Betoni tuli aivan uutena materiaalina ja ”tekokivi” oli suuri puheenaihe. Sen haitat tiedettiin jo heti alussa, mutta myöhemmin ne hauskasti unohdettiin. Tiettävästi ensimmäinen betonivalu Sotkamossa on tehty rautatietyömaan ylijäämäsementistä Hokkilan riihen lattiaksi. Rautatie toi muassaan myös rautarakenteet, mutta siitä ei muodostunut yleistä rakennusmateriaalia ja –tapaa.

Toisen maailmansodan jälkeen ihmiset kokivat vanhat rakennukset ja ympäristöt hävettävinä ja epäsiisteinä ympäristöinä. Niistä piti päästä eroon ja nopeasti. Kokemus oli niin valtaisa ja rajoja rikkova, että siitä eivät nykysukupolvetkaan ole päässeet eroon. Vanhaan suhtaudutaan yhä säälien ja katsotaan kieroön korjaajaa. Poispurettujen rakennusten tilalle tehtiin paljon ja nopeasti uutta. Vauhti kiihtyi rajuksi 1960-luvulla ja sen pahin hetki kesti 1970-luvulta 1980-luvulle. Vanhojen rakennusten ja ympäristöjen puolesta on tehty myöhemmin laajaa propagandaa, joka on ollut kuitenkin suhteellisen hampaatonta. Ympäristössämme on jäljellä säälittävän vähän vanhaa ja viimeisetkin ovat tulilinjalla. Siten on pakko hyväksyä ajallisesti ja tyyllillisesti sekoittunut ympäristömme, jonka leimaa-antavat 1970-luvun piirteet pyritään nyt nostamaan jalustalle. Rakennusperinteen selvin ohjenuora on ollut kuitenkin nuukuus. Sekin on hiljalleen muuttumassa ja uusien sukupolvien korskea rakennustapa on murtanut osaltaan yhtenäisen elinympäristön piirteitä. Tulevaisuus on haasteellinen.

4.2

Kylät

Kirkko ja sen yhteyteen rakennettu pappila houkuttelivat 1800-luvulla väestöä rahan yleistymisen myötä asioimaan kauppiaiden kanssa. **Kirkonkylän** kehittyminen liittyy siten kauppojen, rätäreiden, ynnä muiden ammattilaisten syntyyn ja toiminta keskittyi Laukkolahden rannan tuntumaan lähellä pääpappilaa. Pitäjän suurimmasta Sotalan talosta jaettiin vuokratontteja, ja 1900-luvun alussa tontitettiin Akkonieni. Kirkonkylä ja pitäjän

napa syntyi siten vesiliikenteen keskukseen, joskin hyvin likellä oli, ettei pitäjä jakaantunut jo alkuunsa, keisarin annettua määräyksen Jormaskylän pitäjän perustamiseksi: uutta pitäjää ei kuitenkaan muodostettu.

Ohessa on poimittu muutamia kulttuurihistoriallisesti arvokkaita sivukylä.

Kirkonkylän lähiympäristön kylistä ensimmäisiä asuinpaikkoja on varmuudella ollut **Sapsonrannan kylä**, sillä sen ensimmäinen talo mainitaan veroja maksaneiden joukossa 1500 – luvun puolivälissä. Lounaaseen Sapsojärven rantaan laskeva peltorinne tervahautamaastoinen on nykyäänkin mitä helpoin yhdistää vanhaksi asuinympäristöksi. Pihapiirit muodostavat tällä hetkellä enemmän rypäleen kuin rivin. Kylä on valtakunnallisesti arvokas alue.

Juholankylä ja Saijanlahti ovat olleet historian saatossa näkyviä asuinsijoja. Järvien keskellä ja muhevan maaperän alueelle syntynyt kyläalue on ollut mitä voimallisin ja erottamaton osa kirkonkylän kehitystä. Pihapiirit sijoittuvat hajalleen, johtuen tilojen laajuudesta ja voimasta menneinä vuosisatoina. Kylän taloissa asui aika ajoin myös virkamiehiä.

Haapalanlahden alueen isoilla taloilla on samoin virkamiesmenneisyytensä ja maaperä peltokäyttöön suhteellisen otollista. Kylä on pinnan muodoiltaan erikoinen ja läheinen Vuokatinvaara antaa sille oman erikoistehosteensa. Urpialan sotilasvirkatalolla on ollut kylän näkyvyydelle suuri merkitys historian saatossa. Haapalanlahti on tyyppillinen rivikylä peltujen keskellä ja sen olemus muuttuu koko ajan rypälemäisemmäksi. Kyläalueella on tulevaisuudessa suuria rakennuspaineita.

Nuasjärven pohjoispuolella kehittyi Turunkorvaan yhden suvun toimesta **Korvanniemen** järvenrantakylä pitäjän ykköspaikalle. Järvi oli kalaisa, pellot muhevia ja kaskivaarat suhteellisen lähellä. Kyläalue on yhä yhden kylätien varteen sijoittuva rivikylä. Kylä onkin julistettu valtakunnallisesti arvokkaaksi. Maisemiensa puolesta kyläalue on Sotkamon kaunein ja rikkain.

Pohjavaaralle muodostui rivikyläalue, mutta kooltaan paljon edellistä suurempi ja oikeastaan kolmiosainen. Pohjavaaran rakennuskanta on uudistunut niin reippaasti, ettei kylällä ole kulttuurihistoriallisesti paljon annettavaa. Perinnemaisemiensa puolesta kylää on arvostettu korkealle.

Naapurinvaaran kylä on oma lukunsa, sillä alue on hyvin laaja ja moniosainen. Siihen kuuluvat järvenniemeen sijoittuva Huuskonniemi, Tikkalanniemen erittäin arvokas ympäristö, Naapurinvaaran

alarinteen alue, varsinainen vaaranlaen kylä kyläteineen ja Pekkilän kaunis alue. Vaaran lepikkorinteet ovat pitäjän edustavimmat ja perinnemaisemiensa puolesta kylä on pitäjän selvä ykkönen. Rakennuskulttuurin puolesta kylä on ehkä edustavin Sotkamossa. Kylän alueen rakennuskanta on ajallisesti sekoittunutta, mutta muutamat keskeisellä paikalla sijaitsevat pihapiirit ja rakennukset tekevät alueesta rakennushistoriallisesti arvokkaan.

Naapurinvaaran pohjoispuolen vaarat asutettiin ensimmäisten joukossa. Torinkylän ja Paakin rinteet olivat kuin kaskiviljelyn oppaasta ja tarjoavat yhä yhdessä Naapurinvaaran kanssa poikkeuksellisen paljon perinnemaisemia niitä tarvitseville. Naapurinvaara on valtakunnallisesti arvokas kokonaisuus.

Jormasen seutu on asutettu varhain ja Tuhkalan taloja on ollut parhaimmillaan seitsemän kappaletta. Jormasjoen varressa tapaa muutaman riviin rakennetun talon, jotka ovat olleet historian aikana kookkaita kantatiloja, ja muodostavat nykyään **Määttälänmäen**.

Vaarankylän alue on erikoistapaus. Komeiden vaaran rinteiden siimekseen lounaaseen laskevien muhevien rinnepeltojen keskelle on syntynyt muutaman talon rivi, joka on säilyttänyt piirteensä näihin päiviin saakka. Rantapeltojen perinnemaisemat ovat nykyäänkin hyvin edustavia. Vaarankylän maisemaa halkoo Vesikkotie. Saman Jormasjärven rantaan sijoittuu Kivirannan kylä, joka pienenä alueena edustaa tyyppillistä rivityyppistä kyläaluetta.

Autiojärvi.

Vaarankylä.

Tuhkakylän alueella on kookkaita taloja piha-piireineen. Keskeinen kylä sijoittuu joen ja järven väliselle kannakselle. Rypälemäinen talojen sijoittelu peltoaukealle ja komeat vanhat rakennukset tekevät kylästä arvokkaan.

Parkuan kylän historia on erillistalojen historiaa ja nykyään alueella on laaja rypäle taloja vaarojen rinteillä. Mustolaksi aikaisemmin kutsutun kylän alueella on yhä paljon rakennuskulttuurin komeita edustajia unohtamatta itse Parkuan jylkevää isoluh-tia ja Vuoreksen kaunista navettaa.

Korholanmäen kyläaukealla on rypälemäises-ti muutamia taloja Nuasjärven rannasta nouse-van rinteiden päällä. Muutoin laajalla kyläalueella on suuria yksittäisiä taloja. Korholanmäen laajan rekisterikylän talot ovat olleet voimallisia ja kivi-navettojen määrä tekee kylästä rakennushistorial-lisesti erikoisen. Kivirakentamisen huippu on Kes-kitalo, jossa kivenhakkaajasuku rakensi itselleen kivistä kaikkea mitä halusi.

Riekinranta on pitkä kyläalue Kiimasjärven etelärannalla. Kyläalueella on rivi taloja kylätien varressa. Vanhoja rakennuksia on runsaasti tallel-la. Vanha kylätie ja muun muassa pitäjän ainoa karjalaisvaikutteinen navetta Okkolassa ovat kyläalueen rikkauksia.

Tipaksen alueella on useita kyliä, joista **Räätäjär-ven** rantakylä on vanhin. Erikoisen komea niemi keskellä järveä on peltoineen perinnemaisemaa parhaimmillaan. Rakennukset ovat hajallaan ja vanhoja on vähän. Alueen arkeologisten löytöjen määrä on sotkamolaisittain poikkeuksellisen suuri. Läheinen **Herttuanjärvi** ympäristöineen on saman-laista rypälekyläaluetta kuin Räätäjärvikin.

Kaunis **Sumsajärvi** on asutettu hyvin varhain ja paikalla toistuu järven rantaan sijoittuvat rivi-kylätyyppi.

Vaarojen päälle muodostuneita selviä rypä-lekyliä, joiden lähtökohta on ollut yksi tai kaksi kantataloa, ovat muun muassa **Paakki, Suovaara, Heinävaara, Soidinvaara, Saukko ja Maanselkä. Laakajärvellä** sama vaarakyläajatus on syntynyt riviin ja kahdella lähekkäisellä saman vaaranselän-teen **Lehto- ja Leppimäellä**. Alueen perinnemaise-mat ovat erikoisen kauniita.

Lehtomäen perinnemaisemia.

Pihapiiri ja sen rakennukset

1600 – luvun kohtuulliset ajat saivat synkän päätöksen 1700 – luvun alun sarkasodassa, jolloin rapparit polttivat ja tuhosivat pitäjän rakennuksia olan takaa. Vain muutama tuolloin syrjemmässä sijainnut tai muutoin piiloon jäänyt rakennus on säilynyt meidän päiviimme saakka. Harva niistäkään on varmuudella iäkäs, sillä vanhoja hirsii siirrettiin uusiin rakennuksiin eli kierrätettiin, ja hirsissä esiintyneet vuosilukukaiverruksetkin ovat siten usein kyseistä rakennusta vanhempia. Muutama aitta on melkoisella varmuudella tuolta ajalta: esimerkiksi livon pieni verkkoaitta on todella vanha. Myös Ruokosen vilja-aitta on yksi vanhimpia rakennuksia pitäjässämme.

1700 – luvulla elämänmeno rauhoittui rajan siirtäessä etäämmälle ja ruotujärjestelmä loi turvallisuuden tunnetta. Rakennuskulttuurissa tapahtui hyppäys, joka näkyy eri puolilla pitäjää komeiden vanhojen aittojen määrässä. Otsallinen vilja-aitta lovettuine poskineen, on tyypillisin tuon ajan aittatyyppejä. Niitä voi ihailla kantatalojen pihapolkujen varsilla vieläkin. Komeita esimerkkejä löytyy muun muassa Kaitainsalmen Sirviölästä ja Kaikkolasta. Aittojen poikkeuksellinen merkitys elintärkeän viljan säilytyksessä aiheutti sen sijoittamisen etäällä pihapiiristä, mikä tarkoitti paloturvallisuutta. Aitta oli tehty puun luonnollisista mitoista lähtevillä mitoilla ja oli sen vuoksi myös rakenteellisesti kestävä. Katto oli pienialainen ja sen kunnossapito oli mahdollista huonoinakin aikoina.

Rakennuskulttuuri kehittyi samalla kun tietous rakennustavoista sai vivahteita muualta maasta ja kauempaakin. Pihapiirit pyrittiin tekemään neliön muotoon, mutta yleisin oli kolmisivuinen malli. Mitä suurempi oli talo, sitä varmemmin pihapiiri oli neliön muotoinen. Koillisivulla oli yleensä päärakennus, lounaispuolella navetta, talli kaakkoispuolella ja jos sen sivuaitoissa ei ollut tarpeeksi varastotilaa, oli piha-aitta eli luhti pihapiirin luoteissivulla. Muutamissa suurissa taloissa oli lisäksi pihapiirissä niin sanottu pihanpää tai renkitupa, jossa asuivat rengit ja piit omilla tiloissaan. Muutamilla kylän taloilla oli lisäksi myllyt viljan jauhatusta varten. Kaikilla taloilla oli suoniittyjä ja niiden läheisyydessä yleensä jonkinlainen suoja tai saunarakennus.

Pihapiirin ympärillä kiersi erilaisia aitoja kotieläinten ohjaamisen vuoksi. Ympäristössä pihapiiristä erillään oli sauna, riihi ruumenhuoneineen, mahdollinen paja, latoja ja pienempiä elintärkeitä aittoja. Peruna- ja sitä edeltävä nauriskuoppa tai

Kunnaksen viiri.

kumpikin sijoittuivat usein lähirinteeseen. Suuremmissa taloissa oli pirtin alla holvattu kivikellari. Neliömuotoinen pihapiiri oli äärimmäisen tehokas ja muodosti suojaavan kartanon, kuten Sotkamossa pihaa nimitettiin.

Perheen lisääntyessä piti ratkaista asumisjärjestelyt uudelleen. Tavallisin tapa selvittää tilatarpeista oli ahtautua yhden päärakennuksen sisälle jakaen talo kahtia. Korholanmäen Pöppölä on tästä oikein klassinen esimerkki.

Muutamin paikoin yksi pihapiiri laajeni toisella. Tämä tapahtui laajentamalla asuintilaa ja pihapiiriä. Esimerkiksi Pohjavaaran Karjala-Leppilässä ja Naapurinvaaran Määttälä-Ylipellolla on kaksiosainen kahden talon symmetrinen yhteispihapiiri. Tenetin Riivalissa on kahden erillisen talon yhteispihapiiri. Naapurinvaaralla on Tikkalanniemi-Sillankorvan ja Perttula-Kemppaalan kahden talon kulmittain toisissaan kiinni olevat erilliset pihapiirit. Tuhkakylän Pernunmäen talojen pihapiirit ovat lähekkäin, mutta eivät muodosta samanlaista tiivistä yhteispihapiiriä.

Kantataloilla ja muun muassa seurakunnan papistolla oli usein erilaisia vuokralaisia, palkollisia tai maanvuokraajia, jotka erilaisia palveluksia vastaan saivat perustaa torpan talon maille. Useimmat heistä olivat torppareita ja osa esimerkiksi ruotusotilaita. Heidän talonsa sijaitsivat usein erillään oman mäen tai vaaran laen tuntumassa. Ruotutorppia ei ole jäljellä, mutta muita torppia sitten sitäkin enemmän. Ne yleensä itsenäistyivät eli ostettiin omiksi tiloikseen 1900 – luvun puolella. Valtion mailla oli kruunutorppia, jotka suorittivat vuokransa valtiolle. Kaikki Sotkamon kruunutorpat tunnetaan, mutta kaikkia ruotutorppia ei ole pystytty paikallistamaan. Kruunutorpista edustavin on Sumsan Palovaaran talo pihapiiri. Torpat olivat pihapiirien osalta hyvin samanlaisia kuin kantatalotkin, mutta niiden rakennuskanta oli yleisesti ottaen pienempää.

Esimerkkihiipi

Tyypillinen keskiverto sotkamolainen päärakennus pihapiireineen löytyy Juurikkalahden Hongikosta. Tämä aito neliöpihiipi on alkuperäisasuisena ainutlaatuinen Sotkamossa. Päärakennuksessa on lasikuisti, eteinen, pirtti keittiö ja kaksi kamaria. Rakennus on multipenkkarakenteinen ja hirsipintainen ulkoa. Huoneiden järjestys on klassinen uuneineen kaikkineen ja ikkunat ovat T-mallia.

Talon lehminavetta on luonnonkivistä ja sen päällä on hirsirakenteinen vintti. Kivinavetan sivulla on sola ja sen toisella puolen heinälato. Navetta on kaikkien navetoiden tyyppimalli. Kaakkoissivulla on hevostalli ja huussi. Tallin sivulla on lisäksi aittaosa.

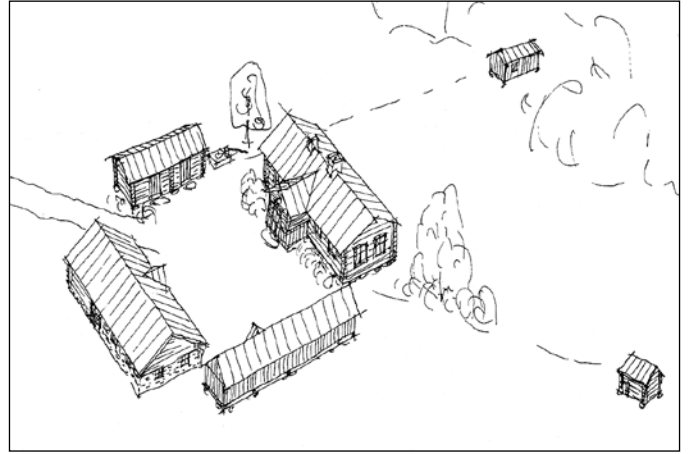
Luoteissivulla on kaksiosainen aittarakennus.

Pihapiiri on klassisen harmaa, vain talli on maalattu punaiseksi. Polun varrella on kaunis vilja-aita ja sen takana metsän reunassa riihi. Pellon takana on sauna ja kauempana lato.

Päärakennus

Pirtti on asumisen perusmuoto ja kun niitä aseteltiin kaksi saman katon alle, saatiin varsin monikäyttöinen päärakennus. Tipasjärven Kalliosta löytää vielä tällaisen kaksipirttisen jäänteet. Toinen pirtteistä jaettiin myöhemmin kamareiksi ja eteistilan perälle erotettiin maituhuone eli keittiön edeltäjä ja siten oli kehittynyt se päärakennustyyppi, joka oli vallitseva aina toiseen maailman sotaan saakka. Petäjäniemen Autiorannan päärakennus on hyvin autenttinen esimerkki keskiverto talosta.

Usein päärakennukset olivat varsin pieniä mökkejä ja niiden edustajan löytää aivan Hongikon naapurista Kivijoen töyräältä: Jokelan mökki on harvinainen kaksitupainen pahainen mökki, jonka piirteet ovat klassiset. Suurin päärakennus löytyy Tuhkakylän Kaikkolasta, jossa kahden perheen suuri talonpoikainen talo on ikään kuin paritalona yhden katon alla. Komea on myös Haapalan talo, jonka arvot ovat paitsi historiassa ja hyvin erikoisessa paikassa, myös sen erikoisessa koristelussa. Rakennushistoriallisesti arvokas päärakennus löytyy Tipasojan Hakkaralasta ja tiettävästi vanhin yhä asuinkäytössä pirtti Tipaksen Partalasta (1750). Kuninkaanlahden Leppilän vanha asuinrakennus on rakennustutkijan toivekohde ilman muuta. Talo tarjoaa erikoisen komeaa hirsityötä ja koristelu on ainutlaatuista Sotkamossa. Kaksikerroksisia asuinhuoneita on hyvin vähän, mutta Tipaksen Kuorevaaralta sellainen löytyy ja kirkonkylän Aatos on toinen, joskin se on ollut myöhemmin myös muussa käytössä.

Juurikkalahden Hongikon pihapiiri.

Vanha valokuva Kannaksesta.

Pelkolan talli on vanha mylly.

Navetta

Lähes jokaisen talon ja torpan vieressä on ollut rakennus kotieläimille. Aikojen alussa eläimiä on kyllä pidetty pirtinkin puolella, ainakin tulipalopakillasilla. Tavallisesti navettarakennus on sijainnut pihapiirissä talon vastakkaisella puolen, joskus myös kulmittain. Navettatyypinä nykyisin löytyvät navetat ovat ns. luontinavetoita ja niiden yhteydessä on ollut erillisiä tiloja muun muassa lampaille. Harvinaisin on Naapurinvaaran Korholan kaksikerroksinen navetta, jossa lehmät pidettiin yläkerrassa lantalan sijaitessa alakerrassa.

Komeimmat kivinavetat löytää Hyvölänkylän Hyvölästä ja Korholanmäen Riekkilästä, ja vanhimman Rekivaaran Koljolasta. Hirsinavetoita on myös runsaasti vielä jäljellä, mutta niiden kunto on poikkeuksetta huono.

Kivinavetan teko on vaatinut poikkeuksellisia ponnisteluja ja rakennusaika on venynyt jopa vuosikymmenen mittaiseksi. Melkoista peräksi antamattomuutta osoittaa sellaisten kivinavetoiden rakentaminen, joissa seinät on koottu pyöreistä peltokivistä. Sellaisia löytää Leihuvaaran Rasista ja Korholanmäen Lehtolan pihapiiristä.

Vanhin puunavetta lienee Tervajärven talomuseon yhteydessä sijaitseva ja myöhemmin tallina toiminut rakennus vuodelta 1750. Myös Sapsorannan vanhan navetan vanhimmat osat ovat todella iäkkäitä. Kusianjärven Uitinniemen navetta on kunnoltaan yksi parhaimpia ja täydentää mainiolla tavalla ainutlaatuista pihapiiriä. Sumsan Palovaaran talon puunavetta on tehty ainutlaatuisella taidolla. Tiilestä on navettoja tehty etenkin 1950 – luvulla ja parhaimman tiilinavetan löytää Parkuan Kuuselasta.

Yleensä malliltaan suorakulmaisia navetoita on koristeltu 1920 – luvulla muodikkaalla mansardikatolla. Näitä on jäljellä vielä muutamia ja komeimpia ovat Vaarankylän Pohjoisrinteen, Rekivaaran Päivölän, Korholanmäen Telkkälässä, Parkuan Pirttimäessä ja visuaalisesti erittäin kaunis Parkuan Vuoreksen navetta.

Ainoat kirkonkylän säilyneet navetat ovat Hetilässä ja Kauralassa. Riekinrannan Okkolan navetta tarjoaa todellisen yllätyksen: karjalaisen varhokenteisen eli pystypilareiden varaan sijoitetun hirsikehän navetan osana ja yhden katon alla. Itärajan pinnassa näitä karjalan puolella aikoinaan niin tyypillisiä pilarikatossuojia on tallella vain hyvin vähän, ja Okkolan navetta on sijaintinsa puolesta läntisin. Okkolan varhosuoja on todellinen rakennushistoriallinen harvinaisuus. Kusianjärven Uitinniemen komea navetta kätkee rakenteisiinsa myös varhopilareita, joten tämä Sotkamon ”ykkösketjun” pihapiiri on arvokas tältäkin osin.

Riivalin isoluhdin nurkkakoristeet

Aitta

Aittoja Sotkamossa riittää. Löytyy yksiosaisia vilja-, jauho-, kala- ja vaikka missä käytössä olleita. On myös useampiosaisia luhteja, jotka ovat perinteisesti kuuluneet pihapiiriin yhdelle sivulle. Korkeudeltaan aitat vaihtelevat pienistä vajaan parin metrin korkuisista kolme kerrosta korkeisiin veroaitoihin. Ainoa yksityistalon kolmen kerrosta korkea vilja-aita on Tenetin Riivalissa. Ohtolan talon aitta Kaitainsalmella on todella kookas kaksikerroksinen yhden talon vilja-aita. Kammiolla varustettuja aittoja on todella runsaasti. Suuria isoluhtejakin on kantatiloilla jäljellä muutamia kymmeniä. Näistä komein on Ruokomäki-Kivelän viisiosainen suurluhti. Vanhimmat aitat ovat 1600 – luvun lopulta ja 1700 – alusta.

Aittojen koristelussa on nähtävissä niiden erikoisasema. Koristeelliset hirsikonsolit, otsat tai rinat, poskien leikkaukset ja oven kuviointi näkyvät useassa aitassa. Tässä ei nuukuutta ole harrastettu ja koristeet ovat samanlaisia kuin yleisesti Suomessa on käytetty. Aittojen koristelu loppui jostain syystä 1900 – luvun vaihteessa. Erikoisin salvostekniikka on Kotilan vilja-aitassa, jonka toinen sivu on tehty tyypillisellä pitkänurkkasalvoksella ja toinen sivu Karjalassa yleisellä viikinkinurkalla. Varsin useassa reunakallistetussa eli ruusaukselle tai ruusulle tehdyssä aitassa on perimätiedon mukaan ollut tekijöinä kirkonrakentajat: kirkon rakentaminen oli hidasta ja aika ajoin siinä oli katkoksia, joten ruuan eteen tehtiin välillä töitä talollisillekin.

Maaselän aseman pittoreski talli.

Jokiniemen saunan ovelta.

Vanhakantaista patsasjalustaa hiirineen ei enää kunnan alueella ole. Siitä muistuttavia yksityiskohtia on kolmessa aitassa, Tuhkakylän Kerilän ja Riekinrannan Härkölän vilja-aitoissa sekä Ruokolahden Vesalan aitassa.

Ontojoen laivamakasiinit ovat pitäjän erikoisimmassa käytössä olleita aittoja. Kaksi hyvin kookasta tavara-aittaa sijaitsee rannassa veden päällä ja kivien varassa. Kainuussa ei ole säilynyt muita laivamakasiineja.

Muut sivurakennukset

Isoimpien talojen pihapiirissä oli tavallisesti renkitupa tai pihanpää. Se oli yleisesti kaksiosainen ja muistutti lähinnä tulisijallista aittaa, mutta muun muassa Tipasojan Hakkaralassa pihanpää on nätti pieni talo. Suurin ja ilmeisesti vanhin renkitupa löytyy Korholanmäen Lontankylän Koukkarista. Usein näillä rakennuksilla oli käyttöä myös nälkäaikojen ruumistupana. Sellaisessa käytössä on ollut esimerkiksi Tuhkakylän pihapirtti. Korholanmäen Hyyrön historiallisessa pihapiirissä on myös vanha pihanpäärakennus. Usein nämä rakennukset on siirretty perinnönjaon yhteydessä uuteen asuinpaikkaan taloksi. Pihanpäästä on tullut harvinaisuus.

Tallirakennus on ollut navetan yhteydessä ja yleensä siihen nähden kulmittain. Sen hirsirunko on tavallisesti ollut lähes kaksikerroksinen, jolloin yläkerrassa on säilytetty hevosten heinät. Tallissa on hyvin usein pieni frontooniluukku heinävintille. Kotilan erikoinen pihapiiri sisältää Sotkamon ainoan kokkitallin, joka on leveärunkoinen rintaluhti usealle hevoselle. Kotilan aitta on koristeltu mm. konsolileikkauksilla, mikä on sotkamolaisissa talleissa perin ainutlaatuisia. Talleista saa parhaimman käsityksen Kaitainsalmen Pelkolassa, Reki-vaaran Rönkössä, Jormasjokisuun Myllylässä ja Sumsan Palovaaralla.

Riihiä on jäljellä todella runsaasti. Neliömuotoisten rakennusten sivuilla tai takana on usein sivutiloja saman katon alla. Läheisyydessä on myös tavallisesti ruumenhuone. Kuikkakylän Viettolan riihi on hyvin näyttävä ja ruskeapintainen malliriihi. Tipaksen Havukkavaaran Mattila riihen ovelta on Sotkamon ainoat kaksiosaiset susiluukut. Samainen rakennus on muutoinkin erittäin edustava.

Komeita riihiä löytää myös Kiantaperän Hakkaralasta, Tuhkakylän Mattilasta, Naapurinvaaran Tikkalanniemestä ja Saukon Ällästä.

Sotkamossa on tietoa vain kahdesta tuulimyllystä, joista toisen runko on nykyään Naapurinvaaran lomakylän majoitusaittana ja toinen Rekivaaran Puron kotimuseona.

Kylillä on ollut useitakin pajoja eri talollisilla. Naapurinvaaralla Autiojärvellä ja Ronkaalassa on kummassakin oma paja, vaikka ovat läheisiä naapuritaloja ja myös Perttulasta löytyy raudankäsittelylle rakennus. Korholanmäen Keskitalon paja on tehty kivistä. Pohjois-Tipaksen Hiltulan talon pihapiirin sivulla järven rannassa sijaitsee osin rinteeseen upotettu paja. 1950 – luvulla rakennettuja pajoja löytää esimerkiksi Rauramonpellon Tervosta ja Naapurinvaaran Mustaniemeltä. Korvanniemen Paljakan talon paja sijaitsee todella hienon järvi- maiseman sivussa. Pohjavaaran Vasikkavaaran Törmän paja on hieno yksilö.

Aikaisemmin yleisiä kuivaamorakennuksia on jäljellä hyvin vähän. Parkuan talon kuivaamo on kylätien varrella ja näyttävä. Tipasjärven Kalliossa on erikoisen hieno kuivaamo sijoitettuna kummun sivulle, samoin kuin Heinävaaran Rusalassakin, missä kuivaamo toimii myös paikallistien varressa näyttävänä kiintopisteenä. Uusista kuivaamoista ehkä suurin on Eevalan mahtava rakennus ja takuulla kaikkein eniten huomiota herättävä Vaaran- kylän Kanalan korkea kuivaamo hyvin kauniissa maisemassa Vesikkotien varrella.

Pihapiireissä on usein ollut muitakin kevyempiä rakennuksia, mutta erikoisin on kirkonkylän Rantatiellä sijaitseva vanha kansallisromanttista tyyliä mitä puhtaimmin edustava Kajaanin pormestari Hyökyn lapsilleen rakennuttama leikkimökki. Rakennus on juuri kunnostettu.

Tikkasen matkailijakodin takapihalla on kirkon- kylän ainoa huvimaja ja klassista tyyliä edustava rakennus on siten harvinaisuus. Muita vanhoja huvimajoja löytyy vain iäkkäiden huviloiden liepeiltä Korvanniemen Aarreniemestä ja Korholanmäen Lontanniemen Alppilasta.

Kivikellareita on etenkin isompien talojen yhteydessä ja niitä ei ole purettu sitä tahtia kuin muuta rakennuskantaa niiden ympäriltä. Vanhaan maliin pirttirakennuksen alla olevia kellareita on kuitenkin jäljellä hyvin vähän. Tikkalanniemen Sillankorvan kellari on tällainen. Korholanmäen Muholan pihanpäärakennuksen alle johtavan portaan päälle rakennettu katos on pitäjän erikoisin ja mystinen on koko rakennus muutoinkin. Pääpappilan kivikellari kirkkoherran viraston läheisyydessä on mahdollisesti iäkkäin. Härkölä-Päätalon yhteiskellari on kooltaan mahtava, sillä se on rakennettu pitkittäin kahdella sisäänkäynnillä. Vaarankylän Kapakan kellari on hieno rakenteeltaan ja saman moinen on Kivirannan Puistololan kellari. Kaikkein ihmeellisin ratkaisu löytyy Korholanmäen Keskitalon talosta, jossa päärakennuksen alla

Muholan kellarin kuisti.

on kaksi kiviholvikellaria omine sisäänkäyntikäytävineen. Koska talo sijaitsee rinteessä, on toisen kellarin sisäänkäynti samalla toisen kuistin korkea perustuskiveys. Ratkaisu lähentelee linnamaista olemusta.

Mutta kaikkein suurin kiviholvikellari löytyy Kuninkaanniemen vanhan päärakennuksen alta. Keittiöstä laskeutuva porras johtaa pitkään holviin, jolla lienee pituutta yli kaksikymmentä metriä, sillä tila ulottuu maan alla talon ohi. Kuninkaanniemen mallitilalla myös kellarin on pitänyt olla suuri. Tässä kellarissa on säilytetty muuna muassa kylä- alueen kermatuotantoa ennen kuljetusta veneellä eteenpäin. Korholanmäen Riekkilän ja Rommakon päärakennusten päädyissä sijaitsevat ja samanlaisella keittiöstä johtavalla käytävällä varustetut kellarit ovat suuria, mutta edellistä kuitenkin pienempiä.

Toisen maailman sodan jälkeen vanhat pihapiirit hakattiin polttopuiksi ja tilalle tehtiin kovalla tohinalla muun muassa puolitoistakerroksisia ja sahanpurueristeisiä taloja. Piharakennukset uusittiin muuraten navetta tiilistä ja naulaten sivurakennukset laudoista. Jälleenrakennuskauden kauneimmat kohteet löytää Kalmonniemen Kunnaan ja Pohjois-Tipaksen Nurmiahosta eli varsin lähekkäin Kiimasjärven kahta puolta.

"Kulttuuritalo" Aatos.

Toivola.

Tavallisesti vanhaa pihapiiriä laajennettiin tarjoten tilaa traktoreille työkoneineen ja vanha tiukka pihapiiri hävisi. Vähitellen konesuojat kasvoivat ja viime aikoina navetoista on tullut hotellin kokoisia mammutteja. Vanhastakin pihapiiristä on tullut tuotantolaitosympäristö, jonka arvot eivät nojaa paikan kulttuurihistoriaan. On hyvin harvinaista, että tilan nykyiseen olemukseen ja ulkonäköön on paneuduttu kokonaisuutena, oli tila sitten vanha tai uusi.

4.4

Julkinen rakentaminen, teollisuusrakennukset, savottarakennukset, ym.

Julkinen rakentaminen tarkoitti aluksi pitäjän alueella kirkon ja sen pappiloiden rakentamista. Kirkkoja tehtiin useita vuosisatojen aikana ja niistä enemmän kohdassa Sotkamon kirkko, Kirkonkylä. Aluksi Paltamon seurakuntaan kuuluneen Sotkamons ensimmäinen rukoushuone lienee sijainnut Rimpilänniemellä, missä sijaitsi Paltamon pappilan vuokratalokin. Vuonna 1647 valmistui saarnahuone, joka eräiden lähteiden mukaan olisi voinut sijaita Sotkamojärven Koivistonniemessä. Pappilolitakin oli useita eri paikoissa, samoin lukkarin taloja. Pappiloista näyttävien on yhä pystyssä ja korjauksen alla oleva Varpuniemen entinen pappila. Aatoksen pappila on ollut alun pitäen nimismiehen asunto. Pieni rakennus on tyyllisesti sekoitus, mutta kauniissa paikassa ja ulkoasultaan erikoinen. Tierakentamisen alkuaikoina kylät velvoitettiin rakentamaan ja pitämään huolta muun muassa silloista eri puolilla pitäjää. Tikkalanniemellä ja Kaitainsalmen Sirviöllä ja Räättäjärven Heiskalalla olivat talojen hoitamat lossit. Majataloja syntyi muutamiin keskeisellä paikalla olleisiin taloihin ja yksi kuuluisimpia oli Sopalassa keskellä pitäjää. Sotkamossa on jäljellä kaksi varmuudella alkuperäisellä paikalla sijaitsevaa kieverirakennusta: Iljanan Päivölä Pohjois-Tipaksella ja Pohjavaaran Kokkovaaran talo, jonka kamari toimitti kieverin virkaa 1900 – luvun alussa. Kolmas kieverarina toiminut rakennus sijaitsee Sumsan Kotilassa, mutta se on ilmeisesti toiminut kieverarina jo ennen nykyistä sijoituspaikkaansa suvun kantatilalla Niskalassa. Kotilan kieverariaitta on sisustuksensa puolesta varsin omaperäinen.

Esivalta tarkoitti aluksi profossia, joka asui käytännössä kuten rahvaskin. Profossin sijaan valittiin myöhemmin nimismiehiä, jotka asuivat Sotkamossa kirkonkylän läheisissä taloissa. Talot olivat kookkaita, mutta vasta 1800 – luvun lopulla niihin

ilmestyivät erilliset huonetilat virantoimitukselle. Samoissa taloissa asui usein myös piiskurit ja kyytirättärit. Kajaanin Komppanian perustamisen jälkeen valittiin sen upseereille talot, joita Sotkamossa olivat Urpialan, Hyyrön ja Katerman Anttila talot. Katerma on nykyään Kuhmon puolella ja sen tarkemmat tiedot voi löytää Kuhmon kulttuuriympäristöohjelmasta (s. 91).

Käräjiä istuttiin napataloissa, kuten muun muassa Tikkalanniemellä, Sopalassa ja Laatikkalassa eli Kärnälässä. Pitäjän kirjureilla oli omat tilansa, joissa hoitivat virkaansa. Kuuluisimpia näistä ovat Riivali, Kohvero ja Halola eli vanha Kallio. Kirkonkylän Niemelä on vanha virkatalo, joka toimi alun perin asuin- ja kaupparakennuksena. Myöhemmin siinä toimi kirjasto, koulu, lääkärin vastaanotto, jne. Niemelä on nyt iltapäiväkerhokäytössä ja kunnan omistuksessa. Muita kirkonkylän vanhoja ja arvokkaita julkisia rakennuksia ovat Tikkasen matkailijakoti, nuorisotalo Rientola, Salmelan vanha koulu ja Makasiinimuseon rakennukset. Uuden rakennuskannan komeita edustajia ovat vanha Maakunta, palolaitos torneineen, seurakunnan seurakuntatalo ja hautausmaa kappeleineen.

Teollisuutta ilmestyi Sotkamoon Laakajärvelle 1800 – luvun puolivälissä, jolloin koko valtakunnassa herättiin valmistamaan rautaa järvi- ja suomalmista. Laakajärven masuuni oli Petäjäkoskessa ja toimi suhteellisen vähän aikaa. Se oli kuitenkin iso laitos ympäristössään ja siitä sai hyvälaatuista rautaa.

1800 – luvun puolivälin jälkeen kirkonkylän Hirvensaaren perustettiin nahkurinverstas ja myöhemmin toinen Hirvenniemelle. Hirvenniemellä toimi myös sahalaitos, samoin kuin Kuninkaanniemellä, missä laitoksesta on näkyvissä vielä jäänteitä ja muun muassa savupiippu.

Myllyrakennuksia oli 1800 – luvun lopulla useita kymmeniä eri puolilla pitäjää. Niistä suurimmat olivat Kusian mylly, joka Sapsokosken myllyn ohella toimi mm. tullimyllynä ja Louhikosken mylly Tipasjoella. Kusian myllyn paikalla on nykyään sähkölaitoksen rauniot ja silläkin alkaa olla kulttuurihistoriallista arvoa sinällään. Sapsokoskella on jäljellä paitsi patolaitteet, myös jauhomyllyt ja sähköturbiinit, joten sen arvo on monipuolisuudessa suurin jäljellä olevista myllyistä. Myllyn sivulla on sen toimintaan liittyneet kauppa- ja asuintilat. Louhikoskella on patolaitteet, mylly heikkokuntoisine rännijärjestelmineen ja myllärin talo. Myllyn ympäristö on kaunis, mutta kasvamassa umpeen.

Näiden lisäksi on Tuhkakylällä valtakunnallisesti arvokkaaksi luokiteltu puromylly, joka taitekattoisena on kaunis laitos. Hiiden mylly Laakajärvellä ja Lakhon mylly Saviahossa ovat harvinaisia ja Museoviraston silmällä pitämiä rakennuksia.

Maanselän Nurmimäen mylly on yksi niistä pienistä puromyllyistä, joita vielä saattaa maastosta löytää, mutta joiden kunto on jo ylittänyt korjaamiseen tarvittavan mielekkyyden rajan.

Tervan ”pruukamista” voisi luonnehtia esiteolliseksi toiminnaksi. Toiminnan laajuus ja sen merkitys koko pitäjälle oli todella suuri. 1700 – luvun puolelta alkanut ja 1800 – luvulla välillä suhteetoman suureksi toiminnaksi levinnyt tervanpoltto tapahtui yleensä mäntypuuvaltaisten kankaiden reunoilla maahan kaivetuissa kuopassa eli haudassa. Toimintaan liittyi laajaa puunkaatoa ja –toimitusta, tervanpolttoa eri toimineen, varastointia ja kuljetusta, sekä myyntiä eteenpäin eli Ouluun tervanvälittäjille. Toiminta jätti hautojen muodossa lukemattomia jälkiä pitkin pitäjää. Räätakankaan ja Hiidenportin välisen mäntykangasjuotin varrella on uskomaton määrä tervahautoja. Samoin on laita Saponrannan kohdalla Pöllyvaarassa ja Poromäen itärinteillä.

Uunit tehtiin jo varhain vuolukivestä. Kylittäin tiedettiin uunikivipaikat, mutta varsinaisiksi teollisuusympäristöiksi niitä ei voi kutsua. Porttivaaran kivikaivos oli kuitenkin lähellä sellaista, sillä Porttivaaran talon isäntä toimi kiven toimittajana ammattilaisen ottein.

1900 – luvun alussa heräsi Arabian tehtailla kiinnostus etsiä mahdollisia tehtaalla tarvittavia raaka-aineita ympäri Suomen. Naapurinvaaran Mustan ja Tuhkakylän Pitkälähdon kaivokset ovat pieniä, mutta kaivaminen tapahtui selvästi teollisin menetelmin. Samaan aikaan tutkittiin Talvivaaran vuolukiviesiintymää, mutta vaikeiden kulkuyhteyksien vuoksi sinällään suurempi ja näyttävämpää kiveä antanut esiintymä hylättiin ja perustettiin Nunnanlahden tehdas Juukaan.

Puun kasvava käyttö erilaisiin tarpeisiin synnytti laajan teollisen toiminnan Sotkamonkin alueella. Tuolloin syntyivät puusavotat ja savottalaisille rakennettiin kämpät huoltotiloineen. Vaikka toiminta oli hyvin laajaa ja kosketti suurta osaa väestöstä, sen puitteet ovat häipyneet unholaan, sillä kämppiä on enää pystyssä hyvin harvakseltaan. Kalettoman kämpä Tipasjärven tuntumassa on näistä kaunein ja komein. Kämppäalueella on säilynyt myös tallit, varastot kellareineen, rantasauna, jne. Rakennukset ovat sekä hirrestä, että sahatus-tavarasta. Kämpä on varsin uudenaikainen ja tehty 1950 – luvulla. Puu uitettiin pitkin puroja ja Sotkamon vesistöä kohti Kajaanin. Kuhmosta tuleva puumäärä tuli kokonaisuudessaan suureen Ontojoen erottelusysteemiin, jonka alkuperäiset rakenteet ovat jo hävinneet. Mutta sen viimeisessä

Kusian pato.

vaiheessa käytettyä Ontojoen voimalaitoksen yhteydessä sijaitsevaa nipunsiirtokoneistoa alapuolisine rakenteineen pidetään arvokkaana maakunnallisena kohteena.

Edellä mainittu Ontojoen voimalaitos on Sotkamossa ainoa lajissaan ja liittyy osaltaan Oulujoen kivarren sähköistämisen kulttuurihistoriallisesti arvokkaaseen rakennusketjuun. Voimalaitosten jäänteitä löytää kyllä Kaitainsalmen Kusiankoskelta ja Sapsoperän Sapsokosken myllyltä.

Tiiliä tehtiin useissa kylissä, mutta suurimmat tiilitehtaat Sotkamossa sijaitsivat Rimpilänniemellä, Tuhkakylän Kaikkolassa ja Hirvenniemellä, joista viimeisestä saatiin myös betonikattotiiliä.

Pitäjän meijerilaitokset ovat olleet varsin suuria ja kuuluisia, mutta nykyään Kainuun osuusmeijerin rakennuskompleksi on ilman pääasiallista käyttöä ja rakennukset rapistuvat.

Pitäjän alueelta on löydetty laajoja talkkiesiintymiä, joista suurimman hyödynnys alkoi 1960 – luvulla. Talvivaaran nikkeliesiintymällä ei näytä olevan rajoja ja siitä odotetaan yhtä kaikkien aikojen suurinta avokaivosta Euroopassa uudenaikaisine erottelusysteemeineen. Talvivaaralla on yllättävän pitkä historiallinen tausta, sillä jo 1700 – luvulla sen Kuusimäen kalloista louhittiin koemalmia Tornion kaivoksille. Tuohon aikaan vaaraa nimitettiin Hopeavaaraksi. Myös saksalaiset olivat kiinnostuneita Talvivaaran esiintymästä toisen maailman sodan aikaan.

Rautatien rakentaminen toi muassaan kivrakentajia, joiden tehtävä oli valmistaa siltoja. Eräs kauneimmista kivisilloista sijaitsee Juurikkalahden Juurikkapuron kohdalla. Tenetin ylittävä kaaren muotoinen terässilta on todella komea. Rautatieasemista Vuokatin asema on valtakunnallisesti arvokas kokonaisuus. Maanselässä on vielä tallella puutavara-aseman asemarakennukset. Maanselän asema oli sotien jälkeen maan suurin puutavara-asema. Pysäkkejä ei ole enää jäljellä lainkaan kunnan alueella, mutta Juurikkalahden ja Saviahon pysäkinhoitajan talot ovat hyvässä hoidossa.

Koulujen kehitys ja sijoittuminen joka kylälle edellytti suunnitelmallisuutta. Siten kouluista piirrettiin jo varhain mallikirja, jonka eräs versio on Sotkamon vanhin koulurakennus Eevalassa. Kauniita kouluja tehtiin myös Pohjavaaralle, Paakkiin, Naapurinvaaralle, Suovaaralle, Heinämäelle, Ontojoelle, Tipasojalle, Lonttaan, Laakajärvälle, Tuhkakylälle, Parkualle ja Korholanmäelle. Näistä vain Suovaaran koulu tehtiin tiilestä, kun

Himmelin eteistila.

muut olivat hirrestä. Laakajärven kouluun tehtiin luokkahuoneita kahteen kerrokseen, mikä oli erikoista tuohon aikaan. Naapurinvaara on paikkansa vuoksi erikoinen ja tyyllisesti ainoa, joka viittaa kansallisromantiikkaan ja nikkarityyliin. Koulu liittyy Naapurinvaaran kulttuurihistoriallisesti arvokkaaseen ympäristöön yhtenä sen rakennushistoriallisesti arvokkaista kohteista. Sotien jälkeen tehtiin kouluja suorastaan liukuhihnalla ja niiden parhaimmisto on yhä pystyssä, mutta vain osa on koulukäytössä. Näistä kouluista on vaikeaa hakea arvokkaampia, mutta komea on Torinkylän suuri kaksikerroksinen koulurakennus ja Heinämäen suuri uusi koulu. Yleisesti ottaen koulut tehtiin aina parhaan tietotaidon varassa ja parhaimmista materiaaleista kylän keskelle. Uusimmista kouluista entinen metsäoppilaitos eli nykyinen Leivolankoulu on tyylipuhdasta regionalismia ja muutoinkin tarkoitukseensa sopiva sekä kaunis.

Vanhustenhoito sai ensimmäiset tilansa Ruokolahden talon maille rakennetuista laitoksista, mutta ajan kuljettua niistä ohi, rakensi kunta uudet regionalistista Oulun koulu – tyyliä edustavat hoito- ja majoitusrakennukset Sopalanpellolle.

4.5

Kesäasuminen, matkailu ja liikunta

Sotkamo on kuuluisa matkailupitäjä. Vuokatti on houkuttellut kautta aikain maisemien ihailijoita ja varsinainen matkailu käynnistyi 1800 – luvun lopulla. Karelianistit, runoilijat ja taiteilijat kävivät katsastamassa Vuokattia ja siihen ihastui etenkin Eino Leino. Kajaanilainen Herman Renfors hyödynsi jo varhain lohikalastusmatkailun yhteydessä Vuokattia ja rakennutti Kaitainsalmelle kalastusmajan.

Alppilan sauna sijaitsee kirjaimellisesti rannassa.

Kajaanin kehittyminen ja kesäasuntojen rakentamistarve suuntautui 1900 – luvun alussa kaupungin itäpuoliselle Rehjälle ja Nuasjärvelle. Kesäasuntoja tehtiin myös muun muassa Sokajärven ympäristöön, mutta Nuasjärvi houkutteli hyvillä vesiyhteyksillä. Purjehtiminen ja ensimmäiset moottoriveneet tulivat käyttöön, joten huvilan saattoi rakentaa suhteellisen etäälle. Nuasjärvelle tehtiin ennen maailmansotia arviolta 12 huvilaa. Osa niistä oli hyvin tyylikkäitä ja osa vanhoja torppia. Hyvin useassa talossa oli lisäksi kesävieraita, joille oli vuokrattu esimerkiksi aitasta huonetilaa. Nuasjärvelle teki huvilansa muun muassa seminaarin lehtorit Aadolf Taipale (huvila Alppila), Harri Linnanmiemi (Aarreniemi), Eemil Sipilä (Päiväkumpu) ja Eelis Westerlund (myöh. Veiste, huvila Veistenmiemi). Samoin rakennuttivat huvilan apteekkari Albert Isotalo (huvila Horsmala), läänin asessori Viljamaa (huvila Tuulikinniemi) ja kauppias Sergei Ipatoff huvila Tyyniranta).

Säveltäjä Armas Maasalon suunnitteleman Alppilan huvilan historiaan liittyy myös Kajaanissa uransa luonut arkkitehti Eino Pitkänen, sillä hän omisti paikan 1950 – luvulla ja muutti huvilan ulkonäköä. Tyyllisesti rakennus on nyt sekoitus kansallisromantiikkaa ja funktionalismia. Alppilan ympäristö on poikkeuksellisen komea ja aivan rantaan hurjan hienoon maisemaan sijoittuva Eino Pitkäsen suunnittelema savusauna on pitäjän kauneimpia.

Alppilaan tultiin Kajaanista näin komealla veneellä.

Hiekkahovi.

Aarreniemen huvila sijoittuu huikaisevaan nie-
meen Nuasjärven pohjoisrannan lehtomaisemassa
lähes vastapäätä Alppilaa. Erittäin korkeatasoisesti
rakennettu Aarreniemi oli pitkään muun muassa
Luontoradion kautta laajasti tunnetun Kauri Mik-
kolan suvun huvila. Rakennus on tyyliltään hyvin
seesteisen kansallisromanttinen ja sen viimeisin
omistaja on saanut huvilan korjaus- ja muutos-
työstä Oulun läänin rakennussuojelupalkinnon.
Aarreniemi muistuttaa paljon Ilmari Kiannon Tur-
janlinnaa.

Huvila Horsmala edustaa 1920 – luvulla val-
linneita tyyllisiä muotivirtauksia, sillä siinä voi
havaita paitsi kansallisromanttisia piirteitä, myös
kepeän klassisia aiheita sekoittuneena Pohjois-
Amerikkalaiseen single – tyyliin. Rakennus on to-
teutettu erittäin korkeatasoisesti ja sen nykyinen
arkkitehtiomistajasuku vaalii sitä kuin kukkaa
kämmentä. Huvilan alue muodostaa kokonais-
tilataideteoksen ja sen säilyttäminen on haasteel-
lista.

Huvila Sipilä edustaa selkeästi 1910 – luvun
lopulla vallinnutta kansallisromanttista tyyliä.
Pyöröhirsisen huvilan sisustus on eheä ja muun
muassa takka on erikoisen kaunis. Huvila sijait-
see Sotkamon kauneimman laguunimaisen lahden
rannassa.

Nuasjärven kauneus ja sijainti ovat houkutelleet
toisen maailman sodan jälkeen kiihtyvässä määrin

kesäasuntoja ja huviloita, joista esimerkiksi Peter
von Baghin huvila Kärennivu on rakennusteknisesti
arvokas. Sotkamon vesistöjen varsilla on nykyisin
lukemattomia kesäasuntoja. Kaitainsalmen pohjois-
rannalla sijaitseva huvila Nikula on näistä moder-
nein ja näyttävin kokonaistaideteos. Jäätiönlahdella
sijaitsevan Katinkullan lomakeskuksen syleilyssä
on tuore kokous- ja juhlatilaisuuksiin tarkoitettu
Vuokatin Hiekkahovi, jonka ansiot ovat hyvin kor-
kealaatuisessa arkkitehtuurissa toteutuksineen.

Kirkonkylän Rytilahdessa sijaitsee partiolais-
tyttöjen talo ja sen vieressä entinen Polarin raken-
nusliikkeen vierasmajakompleksi, joka on vasta
muutettu laajentaen seurakunnan leirikeskukseksi.
Rytilahden keskus sijaitsee hyvin kauniilla paikalla
ja kokonaisvaltaisesti asemoitu arkkitehti Bruno
Eratin suunnittelema moderni sommitelma miel-
lyttää silmää.

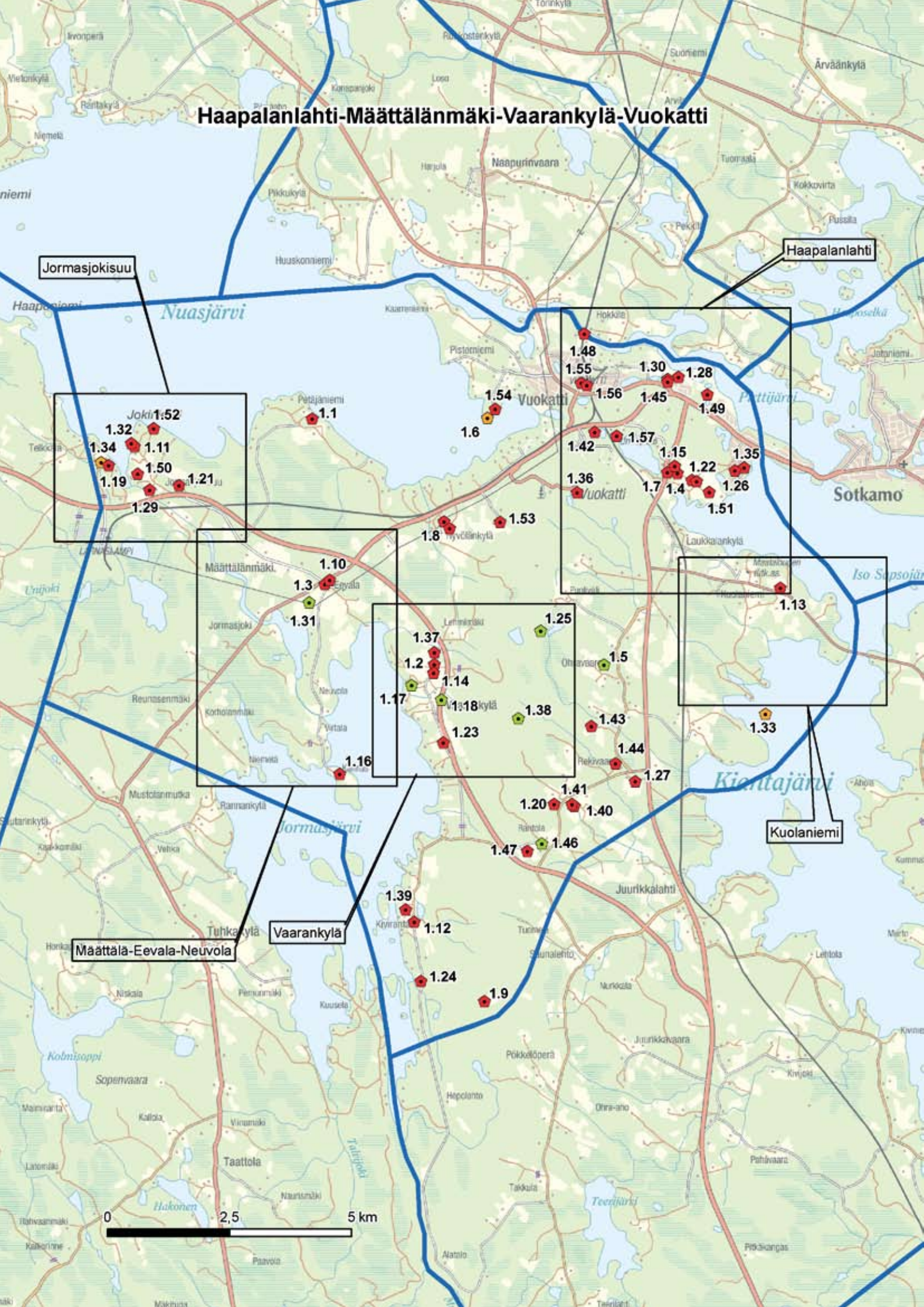
Matkailu- ja liikuntarakentamisen erikoisin ra-
kennus sijaitsee lähellä Vuokatin urheiluopistoa ja
on Vesa-Pekka Sarparannan ideoima maailman en-
simmäinen hiihtoputki. Sen on rakennusteknisesti
arvokas rakennelma ja tulee olemaan myöhemmin
kulttuurihistoriallinen erikoisuus.

Vuokatin merkitys liikuntaympäristönä on to-
della suuri ja se tulee vain kasvamaan. Urheilu-
opisto aloitti varsin pienissä puitteissa sotien jäl-
keen ja sen vanhimmat osat on äskettäin julistettu
maakunnallisesti arvokkaiksi kohteiksi.

Vuokatin perinnemaisemiin kohdistuu tulevaisuudessa voimakkaita maankäyttöpaineita - Riivalin ladolta Vuokatille.

Haapalanlahti-Määttälänmäki-Vaarankylä-Vuokatti

0 2,5 5 km

5. Kohteet kylittäin

Kohteet on lueteltu lähinnä koulupiirien mukaisten kyläalueiden mukaan. Jako on osin väkivaltainen ja sitä on muokattu omapäisesti muutamien rajojien osalta. Kyläjako ja kohteet kylittäin löytyvät ohjelman lopusta.

5.1

Haapalanlahti – Määttälänmäki – Vaarankylä – Vuokatti

*runsaasti perinnemaisemia ja arvokkaita pihapiirejä
Urheiluopiston ja Vuokatin rautatieaseman alueet*

Vuokatin vaaraketjun pohjoinen päätepiste on maisemiensa puolesta erikoisen komeaa seutua. Vuokatilla on ollut aina keskeinen asema sotkamolaisessa hengenmaisemassa. Ympäristön pääpiirteisiin kuuluvat itä-länsisuuntainen harjuketju ja Sotkamon vesistön suuret järvet ja Tenetin joki. Ikäaikaiset vesireitit Karjasta, Repolasta, Vienasta ja Oulujärven suunnasta sivuavat paikkaa. Maayhteydet ristesivät Tikkalansalmessa, jonka Naapurinvaaran puolelle syntynyttä kiinteä asuinpaikkaa pidetään yhtenä Sotkamon vanhimmista.

Kylät ovat saaneet nimensä yleensä vanhimmistaloista ja niiden kantasuvuista. Haapalassa asui Haapalaisia, Määttälänmäellä Määttiä. Vaarankylän nimen tausta on selvä, komean vaaran rinne aivan talojen sivussa, mutta Vuokatin nimen tosi-asiallista syntyperää ei tiedetä. Paikallisen murteen mukaan vaara on ”vuora” ja kun siihen yhdistää erään alueen yleisistä pedoista, ilveksen eli katin, voisi syntyperä olla vaikka tästä lähtöisin.

Arkeologisia löytöjä alueelta on tehty suhteellisen vähän, mutta Vuokatin alueeseen liittyviä vanhoja tarinoita on sitäkin enemmän.

Haapalanlahti on alueen näkyvin maaseutumainen kohde. Ympäristössä on viljeltyä peltoa ja paikoin tiheääkin asutusta. Arkeologisia löytöjä on vähän, mutta vanhoja rakennuksia lähiympäristöineen on säilynyt suhteellisen paljon.

Vuokatin ympäristö on kehittynyt nopeasti etenkin matkailun alalla. Vuokatin asema-alue, Vuokatin urheiluopisto ja Vuokatinvaaran historia ovat ohittamattomia alueen kulttuurihistoriallisessa tarkastelussa.

Haapalanlahden pellot ja Vuokatti.

Pohjolan maisema

*Mä vuorell’ seisoin Vuokatin,
lhailin maisemaa,
lhastuin sekä huudahdin:
”Oi kaunis Kainunmaa!”*

*Tunturihuijut korkeat
Kaukaa nyt sinersi,
Ja kalliokuilut huimaavat
Mun alla ammotti.*

*Ja vaaranrinteet metsäiset
Kyliseen peltoineen,
Ja järvet heleet siniset
Kauneine saarineen.*

*Sen kaiken säteillä näin
Mä aamuauringon,
Ja riemun tunsin syönessäin:
”Tää Suomenmaata on!”*

Runokokoelma:

Tunteitani (julkaistu 1949, Kirjokeppi)

Tekovuosi: n. 1890

Lähde: Eino Leino, Runot/Eino Leino.

1: 1887-1897. 1961. Hki: Otava, s.248-249

Autiorannan pärevuorattua päätyä.

Eevalan paja.

Haapalan erikoinen talo.

Jormasjokisuussa on huviloita ja kaunis Myllylän pihapiiri. Jormasjoen varrella Määttälänmaellä ei ympäristössä ole vanhaa juuri säilynyt. Eevalassa perinnemaisemia sen sijaan on ja alueelta löytyy myös kunnan vanhin koulurakennus. Myös Vaarankylällä saa vielä ihailla sekä perinteisiä maisemia laidunmaineen että vanhoja rakennuksia.

Alueen läpi kulkeva tiestö on runsas ja tienvarsimaisemia on paljon. Haapalanlahden läpi kulkeva päätie on todella kaunis maisemiensa puolesta ja kylän rakennuskanta on edustavaa. Vaarankylän uusi päätie ja vanha kylätie ovat loistavia maisemallisesti. Vesillä Jäätiönlahti erottuu edukseen.

Maisemallinen kruunu on tietysti Vuokatti monine vaaroinen. Korkealta avautuvissa maisemissa korostuvat yhä korpi, järvet ja vaarat, joista Naapurinvaaran suunta myös kulttuurimaisemana. Vaaramaisemia on paljon, mutta etenkin Porttimäen ja Heikkilän niityiltä voi nähdä kauniit ja jo pitkään ihaillut maisemat.

Vanhoissa taloissa on useissa vanhoja esineitä, mutta Vaarankylän Alapihassa on ainoa oikea erillinen rakennus vihitty tähän käyttöön. Tämän kotimuseon kokoelma on kohtalaisen laaja.

Alueen rakennuskannasta erottuu Haapalan suuri päärakennus ja kaunis Autiorannan torppa. Perinnemaisemista Vaarankylän Kapakan rantalaidun on riemastuttavan kaunis ja monimuotoinen.

1.1 Autioranta, Petäjäniemi, Vuokatti (P) vanha torppa vuodelta 1860

Autioranta sijaitsee Petäjäniemen lehtomaisessa rantalepikossa niemen koillisrannan tuntumassa. Vanha torppa on saanut uuden asuinrakennuksen vuonna 1860, muita rakennelmia ei ole enää jäljellä. Rakennus on yhä lähes alkuperäiskunnossa, joskin korjaus on suunnitteilla. Matala maja koostuu pirtistä, eteisestä maitohuoneineen ja kahdesta kamarista, joista toista on käytetty talvella. Rakennus on museaalisesti erikoisen merkittävä, sillä kaikki on säilynyt yksityiskohtia myöten.

Eteiseen pääsee pienoilla ulko-ovesta, joka on harvinainen sisäänpäin aukeava kolmilautainen pieniovi. Ovesta on puusaranat ja barokkimaiset vuorilaudat. Eteinen on pieni lautalattiainen ja karkea tila, josta pääsee vasemmalle vanhan pionaoven kautta pieneen pirttiin. Pirtissä on iso luonnonkivi uuni helioineen perinteen mukaisesti oven oikealla puolella. Uunissa on patsaspiippu ja sen alla puuruppu hiililuukkuineen. Perustus on multipenkki ja sillan alle pääsee luukusta. Seiniä kiertävät penkit. Haltijahirsi on muhkea puu ja kaikki pinnat ovat savun kyllästämiä.

Talvilämmin kamari on varustettu kulmauunilla ja seinät sekä katto ovat paperoituja. Lattia on

maalattua lautaa. Kamari on päällystetty ulkoa päreellä 1900 – luvun alussa. Pienempi kylmä kamari on maapohjalla.

Autioranta on irtaimistoinen museokelpoinen ja sen säilyttäminen on kulttuuriteko. Kohteella on huomattavan suuri kulttuurihistoriallinen arvo, joka tulee rakennusta korjattaessa ottaa huomioon.

1.2 Eerola, Vaarankylä (P)

Katso Pohjasmäki – Eerola, Vaarankylä

1.3 Eevala - Kaukola, Vuokatti (P)

historiaa

vanhoja rakennuksia

maisema-arvot, tienvarsimaisema

perinnemaisema

Nuasjärven ja Jormasjärven välisellä mäellä Jormasjoen pohjoispuolella on yksi vanhimmista Jormasjärven asuinsijoista. Läheisen Määttälänmäen Jormasjoen kantatalon nimi muuttui Määttäläksi ja Eevalaksi 1650-luvulla. Yhden nimen alla pystyi olemaan useita savuja monien kilometrien päässä toisistaan. Talolla on ollut mm. monta torppaa, joista mm. Hepolehto (ennen isoajakoa Leppiaho) kehittyi myöhemmin itselliseksi taloksi, katso Hepolehto, Jormaskylä. Eevalan ruutusotilaan torppa eli Tolppa on sijainnut talosta n. 500 metriä lounaaseen.

Taloa asutti pitkään Korhosten suku. Tästä sukuaarasta ovat peräisin kirkonkylällä myöhemmin vaikuttaneet kauppiat ja leipurit. 1930 – luvulla paikka siirtyi Karjalaisten suvulle, joka sekin kytkeytyy kaupantekoon sekä Kuhmossa että Sotkamossa.

Eevalassa oli ensimmäisten joukossa suoviljelyksiä jo 1910 – luvulla. Kajaanin Maanviljelysseuralle järjestettiin tutustumisretki viljelyksille 1911. Tilaisuudessa esiintyi seitsenmiehinen torvisoittoakunta ja tilaisuus lopetettiin kajauttamalla yhteisäänisesti tuore Nälkämaan laulu. Viime sotien jälkeen Eevalasta on purettu Vuokatin Urheiluopistolle uudelleen pystytetty sauna ja Särkelänä ja Onnelana tunnetut rakennukset.

Vuonna 1930 talo oli yksi suurimmista viljelytiloista Sotkamossa. Peltoa oli tuolloin 29 hehtaaria, laidunta 10 ja viljelyskelpoista maata jopa 50 hehtaaria.

Talon komea ja erikoisen suuri päärakennus tuhoutui salaman iskusta 1970-luvulla.

Nykyinen pihapiiri on kaksiosainen ja epäyhtenäinen. Vanhasta rakennuskannasta on jäljellä kaksi aittarakennusta, joista toinen on suurikokoinen vilja-aitta ja toinen kaksiosainen piha-aitta. Aitan yläkertaan johtaa ovi ja portaat rakennuksen päädyssä. Eevala-Mustolamutka – tien läheisyydessä on riihi ja vasta kunnostettu tuohimalkokattoinen pajarakennus. Pihapiirien itäpuolella pellon reunassa on

todella suuri rankorakenteinen puimalarakennus. Isosta vuonna 1892 rakennetusta kivinavetasta on jäljellä rikkonainen puolikas.

Eevalan talon lähellä sijaitsee vuonna 1894 rakennettu Jormasjoen koulu, joka on Sotkamon kunnan vanhin säilynyt koulurakennus.

Eevalan vanhat rakennukset ovat rakennushistoriallisesti arvokkaita. Maisemallisesti kohde on erittäin näkyvällä paikalla paikallistien varressa. Eevalasta avautuu laaja maisema, joka käsittää Vuokatinvaaraketjun, Jormasjärven ja Parkuan vaarat.

1.4 Haapala, Haapalanlahti (P, maisema)

komea sijainti ja henkilöhistoria

erittäin hieno päärakennus, kuistit ainutlaatuiset

kotipuutarha

maisema-arvo, tienvarsimaisema

Maisemallisesti mahtavalla paikalla sijaitseva Haapalan talo korkeine lehtikuusikujineen on vanha asuinpaikka. Jääkauden jälkeisen Ancylus-järven korkein hiekkapenkki on lähes kulumattomana nähtävissä talon sivuilla. Alun pitäen Tuorinperänä tunnettu Haapalanlahden seutu on jakautunut kahteen osaan jo 1500 -luvulla ja Ala-Sotkamo 20 Haapala vakiintui nimenä 1600 – luvulla taloa asuttaneen Haapalaisen suvun mukaan. Haapalan tilasta erotettiin Ala-Sotkamo 20 Kukkolan talo vuonna 1735 Meriläisten aikaan. Isojaossa Haapala sai numeron 9 ja Kukkola numeron 10. Haapalan talolla oli velvollisuus pitää leivissään sotilasta ja hänelle olikin osoitettu oikein oma puustellinsa Varpuniemellä (Yli-Sotkamo 16 ja 21 Haapala). Tämä asuinsija edelsi nykyistä Ylisotkamo 19 Warpuniemen pappilana tunnettua paikkaa.

Korhosten suvulle talon möi nimismies ja mm. Kusiankosken tullimyllyn osakkaana toiminut Axel Ticcander vuonna 1904. Hänen aikanaan talossa oli myös pankkitoimintaa, sillä juuri perustettu Sotkamons Säästöpankki toimi tuolloin monissa kirkonkylän alueen lähitaloissa. Sotien jälkeen Vuokatin Urheiluopisto osti Haapalan maista ”syöksyrataa” varten hehtaarin alueen. Myös suuri osa laskettelurinteistä on vanhaa Haapalan maata.

Jääkauden jälkeensä jättämän dyynimuodostelman päällä sijaitseva pihapiiri on nykyään kerroksellinen. Komea päärakennus on dyynin eteläisivulla ja pohjoisen puolella taas tuorempi navetta vanhoine talleineen. Länsisivulla on kaksiosainen ja korkea piha-aitta ja itäisivulla kaksiosainen aitta. Dyynille nousevan pihatien varressa sijaitsee kiviholvikellari. Kauempana on lisäksi vanhoja kuivaamo- ja latorakennuksia.

Nykyisen talon rakennutti kanttori (lukkari) Axel Hintikka vuosina 1867–68. Hän aloitti 1870

-luvulla myös puutarhanhoidon talon eteläsivulla asiasta hyvin innostuneena. Hintikka omisti myös Kiimajärven Salonsaaren ja Leppilän talot ja teki vaihtokaupan, jossa sai Haapalan taloon lisämaita. 1920 – luvulla taloon rakennettiin pirttiosa ja upea koristeellinen kaksoiskuisti sekä vuorattiin talo. Samoihin aikoihin talossa toimi Haapalanlahden koulu yhteensä seitsemän vuoden ajan (oikea koulurakennus valmistui 1928) ja koulua kävivät myös useat Vuokatin rautatietä rakentaneiden perheiden lapset. Perustukset uusittiin lohkokivestä alan ammattilaisilla, sillä rautatietä rakennettiin samaan aikaan ja rakentajia majoittui työtä vastaan lähiseudun talot ja Haapala täyteen. Naapuriin Kankaalaan tehtiin lohkokivestä korea navetta. Haapalan talossa on nyt pirtti, keittiö ja varastotiloja, poikittaissali ja kaksi päätykamaria, ja sen pituus on noin 28 metriä. Talon erikoisuutena ovat hyvin taitavasti tehdyt ikkunakoristeleikkaukset itämaisine lohikäärmeaiheineen. Kaksoiskuistin sisätila on itse asiassa suurilla ikkunoilla varustettua yhtä tilaa.

Matala piha-aitta on huudettu yhdellä markalla Rauramon talon huutokaupasta. Rakennuksen edessä on matala avokuisti. Talon alkuperäinen pari-aitta lienee tehty 1800 – luvulla. Sen seinien jälke-
n mukaan ollut aikoinaan suurempi, oikea luhti.

Haapala on kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas kohde. Sillä on myös suuri rakennushistoriallinen arvo etenkin ainutlaatuisen kuistin ja erikoisen vuorauksen takia.

Maisemallisesti talo on erittäin tärkeä. Se näkyy korkealla peltojen keskellä joka puolelle kyläalueella. Korkea lehtipuuvivistö luo selkeän yksittäisen maisematekijän etenkin lähestyttäessä kylää Joensuu-tietä pitkin. Puiden kautta kylä on tunnistettavissa jo pelkän vilkaisun perusteella. Pihapiirin ja puiden suhde läheiseen Vuokatinvaaran rinteeseen on kylän maisemarakenteessa erinomaisen tärkeä tekijä. Kohde on myös yksi näkyvimpiä pihapiirejä Vuokatin vaaroilta maisemia ihailtaessa. Pihatien varteen on istutettu lehtipuukuja, josta tulee aikaan erittäin keskeinen uusi maisemallinen tekijä kylälle. Haapalan vanhoja rakennuksia löytyy myös viereisen Hiltulan talon pihalta, katso Kankaala, Haapalanlahti.

1.5 Heikkilän haka, Vuokatti (P)

kaunis haka-alue vaaran rinteessä

Ohravaaran rinteessä on Heikkilän talolla harmaaleppähaka, jota on niitetty ja laidunnettu lähes nykypäiviin saakka. Tiheän harmaalepikon alla rehottavat vadelma- ja mesiangervokasvustot. Haan alueelta löytyy ahomansikkaa, kalvassaraa ja nurmitatarta. Ylempänä rinteessä on peltoja, koivutaimikko ja nuori harmaalepikko. Aluetta

laidunnetaan lampaille, mikä takaa alueen säilymisen ennallaan.

Heikkilässä toimii maatilamatkailukohteena ja ympäristössä käy runsaasti matkailijoita, hiihtäjiä ja retkeilijöitä. Haka-aluetta kannattaisi tuoda matkailijoille esille alueen ympäristökohteena ja alueen matkailutoimintoja rikastuttavana osana. Alueelta on mahtavat maisemat kohti kirkonkylää.

Heikkilän päärakennusta on laajennettu vanhalta pirttirakennuksella, joka on tuotu Korvanniemen Uusitalosta vuonna 2005.

1.6 Hiekkaniemi VR, Vuokatti (P)

Kivikautinen asuinpaikka

Hiekkaniemen kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Nuasjärven Jäätiönlahteen pohjoisesta pistävän niemien kärjessä. Alue on lähellä uusia loma-asuntoja. Maaperä alueella on hienoa hiekkaa. Löydöt ovat tulleet esille alueella olevan paikalla aikaisemmin olleen lomakylän venevajan kohdalta. Löydökset ovat olleet kvartsi-esineitä ja iskoksia.

Asuinpaikkalöydöksen välittömään läheisyyteen on rakennettu runsaasti Katinkullan loma-asuntoja.

1.7 Hiltula, Haapalanlahti (P)

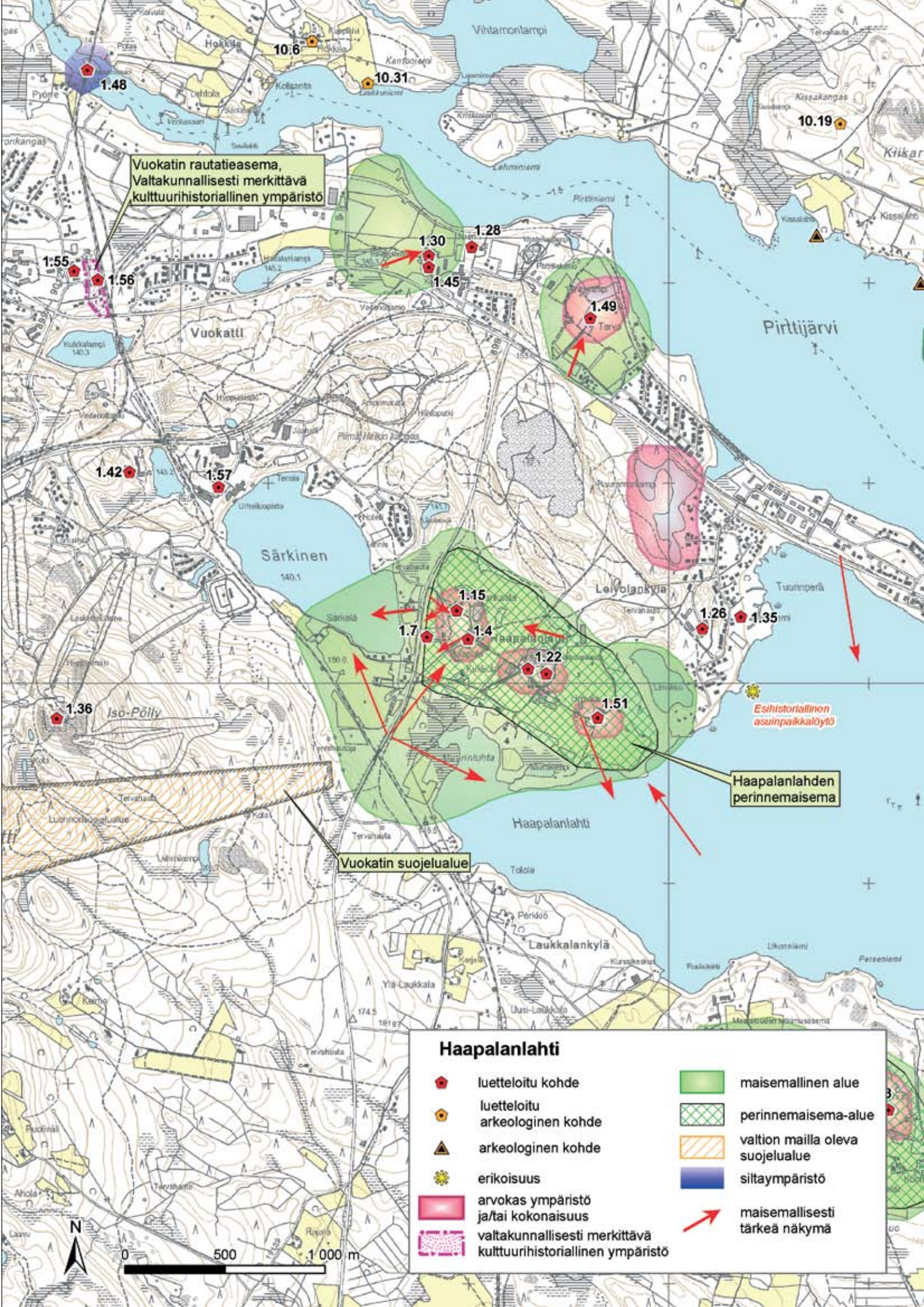
erikoisia rakennuksia tienvarsimaisema

Haapalanlahden Kankaalasta (ennen isojakoa Laattikala) erotettu pieni tila sijaitsee aivan Nurmes-tien sivussa peltoaukealla ja Särkisen lammen ja Vuokatinvaaran maisemissa. Pihapiiri on kerroksellinen, mutta siinä on muutama mainitsemisen arvoinen rakennus. Tuvan ja kamarin sisältävä vanha asuinrakennus on Kankaalan vanha pihapäähä eli renkitupa, joka on yhä käytössä nykyisellä paikallaan. Rakennus on tehty 1800 – luvun lopulla. Sotkamon yhteiskoulun pitkäaikainen rehtori Aune Meriläinen oli kotoisin Hiltulan talosta.

Vanha ja erittäin kulunut otsallinen vilja-aitta on eräs Sotkamon vanhimpia rakennuksia. Kaarevista poskista on jäljellä enää vain piirteitä ja salvokset ovat jo huonossa kunnossa. Rakennus on tehty mahdollisesti 1700 – luvun alkupuolella, ellei jopa aiemmin. Kaksiosainen isoluhti on kammiomallia ja siihen on myöhemmin tehty luukulliset ikkunat.

Rakennuksilla on poikkeuksellisen suuri rakennushistoriallinen arvo ja niiden maisemallinen arvo on merkittävä niiden sijaitessa aivan päätien varressa ja hyvin näkyvällä paikalla. Kohteeseen liittyy myös henkilöhistoriallista arvoa.

Hiltulan läheisyydessä on useita muita tässä esityksessä esille tulevia kohteita mm. Kankaalan ja Haapalan talot.

Vuokatin rautatieasema,
Valtakunnallisesti merkittävä
kulttuurihistoriallinen ympäristö

Haapalanlahden
perinnemaisema

Vuokatin suojelualue

Haapalanlahti

	luetteloitu kohde		maisemallinen alue
	luetteloitu arkeologinen kohde		perinnemaisema-alue
	arkeologinen kohde		valtion mailla oleva suojelualue
	erikoisuus		siltaympäristö
	arvokas ympäristö ja/tai kokonaisuus		maisemallisesti tärkeä näkymä
	valtakunnallisesti merkittävä kulttuurihistoriallinen ympäristö		

0 500 1 000 m

1.8 Hyvölä - Lepikko, Hyvölänkylä Vuokatti (P)
pitkä historia, sukuhistoria
suurin sotkamolainen kavinavetta
erikoinen päärakennus

Vuokatinvaaran kainalossa sijaitsevalla laakealla kukkulalla ja Nuasjärven tuntumassa sijaitseva kolmen talon ympäristö on tunnettu 1600 – luvulle saakka Ala-Sotkamo 24 Kofferon talon paikkana. Tila on jakautunut jo varsin varhain Taipaleen ja Hyvölän taloiksi, joista on sittemmin kehittyneet nykyiset Hyvölä / Taipaleen ja Lepikon / Leppilän kaksi kahden talon pihapiiriä näköntunemaan toisistaan. Koffero – nimi on säilynyt Jäätiönlahden pohjoispuolella tilan nimenä. Nykyisestä Kofferos- ta (Kovero) löytyy pieni taitekattoinen hirsitalo 1920 – luvulta. Arvailujen mukaan kantatalo on alkujaan sijainnut juuri tämän Jäätiönlahden torpan kohdalla, mutta se olisi poltettu 1500 – luvun melskeissä. Koffero tarkoittaa sekä puulinnoituksessa sijainnutta rintavarustetta, ”muurin kome- roa” että mutkaa tai syvännettä, minkä perusteella Jäätiönlahden perukka olisi luontevampi ympäris- tö nimen syntypaikaksi. Hämmästyttävän tarkassa kartassa vuodelta 1650 (Claes Claesson) ei esiinny taloa nykyisen Lepikon / Taipaleen kohdalla, mut- ta Jäätiönlahdella kyllä.

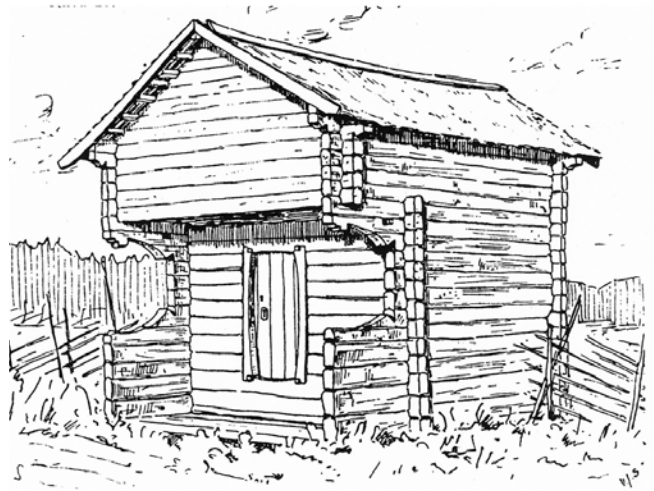
Karelianismin huippuvuonna 1894 arkkitehdit Yrjö Blomstedt ja Victor Sucksdorff tekivät Vie- naan lähes puoli vuotta kestäneen matkan, jonka tuloksena syntyi kaksiosainen teos ”Karjalaisia ra- kennuksia ja koristemuotoja”. Siinä kuvataan piir- roksella myös matkan varrelle osuneen Vuokatin Kofferon vanhaa vilja-aittaa.

Hyvölä on ollut yksi paikkakunnan suurimmista taloista, mistä on tietona 34 hehtaarin peltoalasta, 10 hehtaarin laidunalasta ja kuuden hehtaarin suo- viljelymaasta vuodelta 1930. Tuolloin lehmiäkin on ollut 24 ja hevosia kolme.

Samoin Lepikko on ollut 1930 – luvulla yksi suu- rimpia viljeltyjä tiloja. Maata on ollut 545 hehtaaria, josta peltoa 27 hehtaaria.

Tätä nykyä Hyvölä / Taipaleen pihapiirissä on erikoinen Hyvölä asuinrakennus, iso kahden ta- lon kavinavetta, puolitoistakerroksinen Taipaleen talo ja Hyvölä puolella aitta.

Hyvölä kahdella avokuistilla varustettu asuin- rakennus on tehty vuosina 1939–1940. L- muotoi- nen ja hirsirakenteinen talo on osin kaksikerrok- sinen. Avokuistit ovat erikoisia, sillä niiden pylväitä on koristeltu voimakkailla lähinnä barokkiaiheisilla leikkauksilla. Koristelu tulee voimakkaasti esi- lle muuten hyvin suoraviivaisessa ja rapatussa ra- kennuksessa. Talo palveli Emäntäkoulun opetuskäy- tössä vuodesta 1951, mutta varsin vähän aikaa, sillä jo vuonna 1959 rakennettiin läheiselle aikaisemmin

Kohveron aitan piirsivät karelianistit esimerkkinä alueen rakennuksista. Piirros kirjasta Blomstedt & Sucksdorff: Karjalaisia rakennuksia ja koristemuotoja. Aitta löytyy nykyään Jäätiön talon pihasta.

lastenkotina palvellelle Vuorelan tilalle kokonaan uudet koulurakennukset. Siitä lähtien Hyvölä päänrakennus on ollut yhden perheen asuintalona.

Navetta on Sotkamon suurin kavinavetta. Val- mistumisajankohta on hakattu kiveen: 21.7.1891. Erittäin suurista lohkareista koottuun navettaan on mahtunut parsia mm. 30 lehmälle muista kotieläi- mistä puhumattakaan. Heinävintti on puuraken- teinen ja korkeaa mallia, joten rakennus on varsin näyttävä. Kiviosan ikkunat ovat suurikokoisia. Rakennus on osin huonossa kunnossa.

Hyvölä aitta on suorasivuinen ja kaksikerrok- sinen. Se on ollut vilja-aittana ja lienee tehty noin vuonna 1850.

Lepikon / Leppilän pihapiirissä on säilynyt muutama vanha rakennus, joista kolmiosainen pihaluhti on erittäin komea ja hyvässä kunnossa. Rakennus lienee tehty 1800 – luvun lopulla. Raken- nus on täysin koristeeton. Yhteisestä kavinavetasta vuodelta 1867 on jäljellä toinen puoli. Vanhan ja pois siirretyn päänrakennuksen alla sijainnut pe- runakellari on yhä jäljellä. Jäljellä on myös vanha vilja-aitta. Vanha pirttirakennus löytyy kahtena huvilana Nuasjärven rannasta.

Muuten pihapiiri on kerroksellinen erilaisine uusine rakennuksineen.

Hyvölä / Taipaleen pihapiiri on kulttuurihisto- riallisesti arvokas ympäristö. Erityisesti kavinavet- ta on rakennushistoriallisesti arvokas, mutta sen säilyminen nykyisellään on uhattuna. Ympäristö säilyy kun sen peltoja viljellään vastaisuudessaakin. Lepikon pihapiirin ympäristöä kannattaisi hoitaa suunnitellusti.

1.9 Isoaho, Ansavaara, Kiviranta (P) *kaunis perinnemaisema*

Isoahon eli Isokiven vanha pihapiiri on edustava näyte monimuotoista ja rehevää vaarajakson luontoa, jossa näkyvät niin kaski-, laidun- kuin niitty-taloudenkin jäljet. Tilalla on viimeksi asuttu 1960-luvulla. Isoahoon ei ole koskaan tullut tietä.

Nykyään rakennukset ovat raunioina ja peltojen valtakasveina rehottavat vadelma, maitohorsma ja koiranputki. Taloaukion eteläpuolella polun varressa on paikoin melko edustavaa niittylajistoa. Peltoaukiota ympäröivät lepikkoniitty, joita on käytetty laiduntamiseen viimeksi 1960-luvulla. Sen jälkeen alue on ollut vielä hevoshakana. Auki-on laidoilla on jäänteitä kiviaidoista.

Isoahon perinteinen pihapiiri eroaa jyrkästi ympäröivistä, tehokkaan metsätalouden piirissä olevista, kuuselle istutetuista alueista.

UKK-reitti kulkee Isoahon pihapiirin halki.

1.10 Jormasjoen entinen koulu, Eevala (P) *vanhin yhä pystyssä oleva koulu Sotkamossa*

Jormaskylän kouluasiasta keskusteltiin tiiviisti kuvernöörin ehdottaessa koulua Naapurivaaralle 1880 – luvulla. Kylän miehet pitivät paikkaa liian kaukaisena kyläänsä nähden ja ehdotus torjuttiin. Kuvernööri lähetti kuntakokoukselle kirjeen, jossa nähtiin tärkeäksi perustaa kouluja muillekin kylille kuin kirkonkylälle ja Naapurivaaralle. Uusien koulujen perustamisesta päätettiin kuntakokouksessa vuonna 1892 ja eri vaiheiden jälkeen uusi koulurakennus otettiin käyttöön 1.10.1894. Säilyneet rakennuspäiväkirjat kuvaavat hyvin koulun eteen tehtyjä suuria uhrauksia. Kyläläisten oli itse hankittava ja tuotava koulun hirret paikalle. Työt aloitettiin säännöllisesti kello neljä aamulla ja päätettiin illalla kello kahdeksan.

Koulurakennus on yhä pystyssä Eevalan mällä Jormasentien varressa. Koulu on muunneltu versio Mallipiirustuksia kansakoulurakennuksia varten maalla – teoksen ehdotuksesta nro 9. Rakennuksessa on kaksi koulusalaa, käsityösali, eteistila ja opettajainhuone, keittiö sekä kahden huoneen ja kuistin kokoinen opettajan asunto. Tilat ovat yhä ennallaan. Kate on vanhaa betonitiiltä, alla päre. Hirsirakenteisen rungon alla on rossipohja ja perustuskiveys on kauniisti hakattua graniittia. Julkisivut on vuorattu helmiponttilaudalla. Koulutoiminta loppui koululla vuonna 1973, jolloin rakennus tuli yksityiskäyttöön ja siitä suunniteltiin sikalaa. Näin ei käynyt ja nyt koululle suunnitellaan matkailukäyttöä.

Pihamaalla on kaivo ja pieni hirsisauna, sekä vuonna 1948 rakennettu puucee/varastorakennus,

Jormasjoen vanha koulu Eevalassa.

joka rakennettiin vanhan varaston vaurioituttua tulipalossa. Jormasentien pohjoispuolella on urheilukenttä ja koulun eteläpuolella on Eevalan talo.

Jormasjoen koulu on kulttuurihistoriallisesti tärkeä ja rakennushistoriallisesti hyvin arvokas. Koulu sijaitsee aivan paikallistien tuntumassa ja sillä on siten maisemallistakin merkitystä. Koululle löytyy sisar Ristijärven kirkonkylältä (Suojeluskuntamuseona, mallipiirustusten ehdotus nro 11).

1.11 Juhila, Jormasjokisuu (P) *kaunis 1950-luvun huvila rantakoivikossa*

Jormasjoen suistoon koivikon ja kuusikon raja on 50 – luvun lopulla perustettu pihapiiri, jonka matalaan päärakennukseen on tuotu vanha hirsirunko läheisestä Myllylän talosta. Vanhasta rungosta huolimatta talosta on tehty hyvin aikaansa kuvaava rakennus. Vaakavuorattu, keltainen ja isolla avokuistilla varustettu suuri-ikkunainen talo edustaa parasta pienrakentamista tuona aikana. Kuistilta on mainiot näköalat rantakoivikkoon. Suurten ikkunoiden kautta sama koivikko tuntuu olevan läsnä sisälläkin. Olohuoneessa on komea takka maiseman sivuun aseteltuna. Pihapiirissä on muitakin vanhoja Myllylän rakennuksia, joista yksi on toiminut eläinsuojana ja toinen aittana.

Huvila Juhila kevätapahteessa.

Kainulan navetan pääty.

Rantaan vievä saunapolku on luonnontilainen jalkojen muokkaama pahainen ura. Rannassa on suorakulmainen hirsisauna pääty veteen päin. Sen sivussa on avokuisti. Rakennus on sijoitettu paikkaansa kaatamatta lähestulkoon puun puuta. Tämä rantasauna uppoaa maisemaan ja ympäristöönsä, kuin sitä ei ihminen olisi tehnytään. Elämys!

Juhilan huvila ja etenkin sauna ovat lomarakentamista niiltä ajoilta, jolloin luontoon sulautuminen vielä onnistui. Nykyään erilaiset säädökset ja määräykset estävät näin köykäiset rakennukset jo perustustenkin puolesta.

Juhila edustaa 50 – luvun lopun pientalo- ja lomarakentamista parhaimmillaan. Naapurissa huutoetäisyyden päässä sijaitseva Oravikon huvila täydentää ympäristöä.

1.12 Juhola - Lintula, Kiviranta (P) *komea puinen navettarakennus*

Jormasjärven ympäristön vanhimpiin taloihin lukeutuva Lintula 10 Jormas tunnetaan lähteissä jo 1600 – luvun alusta saakka nimellä Leivonmäki. Tila oli ja-kautuneena kolmeen taloon, joista nykyinen Neuvo-lanniemi oli myös Lintulan nimellä, samoin nykyinen Sirviö Vesikkotien varrella. Lintula -nimi on perua tuolloisesta isännästä eli Grels Lintusesta. Välillä Juhola /Lintula on tunnettu nimellä Kivelä 14 Jormas, ja nimeä käytetään yhä puhekielessä. Pohjoispuolella on sijannut alun pitäen Kivelästä lohkoktu Välitalo, jonka sijoilla on nykyään Puistola, katso Puistola, Kiviranta.

1900 – luvulla Juhola jaettiin kahtia ja nyt pihapiiri on oikeastaan kaksiosainen. Lintulan puoli on kuitenkin jo lähes tuhoutunut. Juholan pihapiirissä on tiilinen talo 1970 – luvulta ja mahtava puinen navetta talleineen. Navetta on koottu hirrestä ja siinä on lehmienavetta, sola ja heinävarasto, lantala ja kulmittain hevostalli, sekä talliaitta. Navetan ajosillan päällä on frontooni ja siinä koko rakennukselle leimaa antava aurinkoikkuna. Navetan takana on korkea AIV – torni. Muita rakennuksia pihapiirissä ei ole.

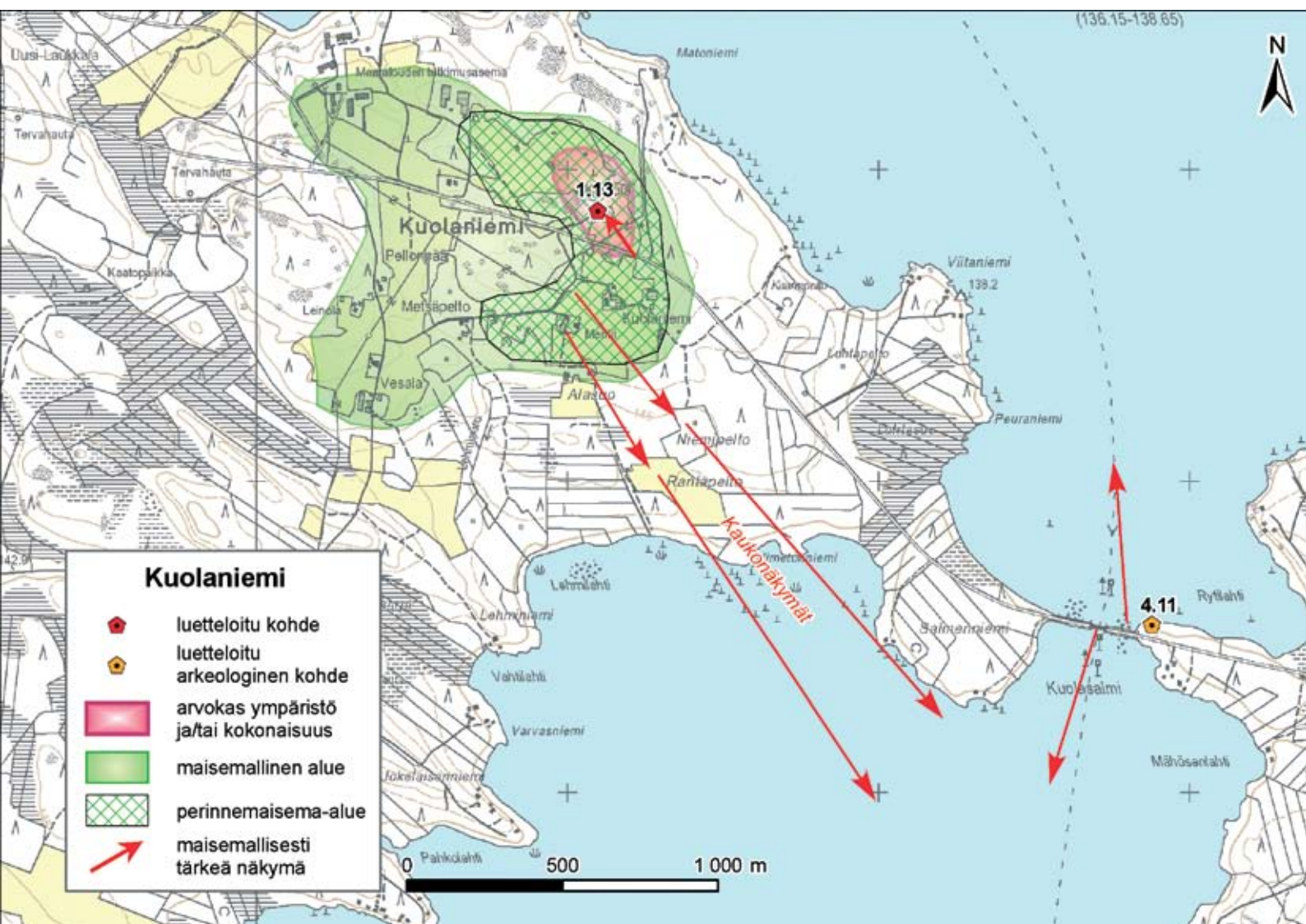
Navetta on ulkonäöltään mahtava, joskin samalla myös suhteellisen huonossa kunnossa. Korjausta ollaan suunnittelemassa. Navetalla on rakennushistoriallista arvoa yhtenä suurimmista jäljellä olevista puunavetoista Sotkamossa ja sen korjauksella on kiire.

1.13 Kainula, Kuolaniemi (P) *edustava jälleenrakennuskauden pihapiiri*

Kuolaniemen Liuskin talon maille sotien jälkeen perustettu Kainulan uudistalo sijaitsee Kuolaniementien sivussa ja peltojen sivussa. Pihapiirissä on puolitoistakerroksinen asuintalo, hirsinen navetta, piha-aitta ja sauna. Kauempana pihasta on

Kuolaniemen vanha kylätie.

varastoja, latoja, puimala ja keltainen maitolava pihatien alussa.

Pihapiirin päärakennus on keltaiseksi maalattu vaakavuorattu talo, jonka sisäpintamateriaalit ovat alkuperäiset. Kaunis rakennus istuu rinnetontille hienostuneesti. Sitä vastapäätä navetta, jonka alakerrassa on talli, yläkerrassa tilava heinävintti ja päädyssä sinne johtava silta. Navetan sivulla on hirsinen pihasauna. Piha-aitta on rankorakenteinen ja kaksiosainen.

Kainula on jälleenrakennuskauden kaunis edustaja ohjelmassa. Komea, puustoinen pihapiiri on malliesimerkki tarkoituksen mukaisesta rakennusten asettelusta, jolle hoidettu luonto antaa pehmeyttä ja lisäarvoa.

Kohteella on kasvavaa kulttuurihistoriallista arvoa ja se kaipaasi lisäylläpitoa.

1.14 Kanala, Vaarankylä (P)

erikoisen pitkä historia

kauniita vanhoja rakennuksia

maisemallinen kiintopiste, tienvarsimaisema

Vaarankylän komean maiseman keskeisellä paikalla sijaitsee vanha asuinpaikka, jonka alkuperäinen nimi on 1700 – luvulle saakka ollut Partala 8. Talo on piirretty Klaus Klausinpojan ensimmäiseen karttaan Kajaanin läänistä vuodelta 1650. Talo on jakaantunut jo hyvin varhain ”kahteen savuun” ja kumpakaikin on kutsuttu Partalaksi, joista sitten ovat muotoutuneet nykyiset Kanala ja toisesta Eerola (Huusko) ja Pohjasmäki. Partala on ollut Mustapartojen eli Partasten suvun ensimmäisiä asuinpaikkoja Sotkamossa. Sen torppana on ollut mm. Partala -niminen torppa Talvivaaran kupeessa, josta sittemmin muotoutui myöhemmin Tuhkala 1:n eli Harjun torppa. Tästä Partalan torpasta tuli sittemmin itsellinen talo ja isojaossa sille annettiin nimeksi Talvivaara. Torpan mailla oli kyläalueelle tärkeä uunikiviesiintymä. Nyt samaa kiveä nostetaan Mondo Mineralsin talkkikaivokselle raaka-aineeksi. Nykyinen Vuorimäkenä tunnettu talo on ollut myös Partalan torppa, samoin Porttivaaran talo. Kanalassa on säilynyt vanhaa tavaraa noilta ajoilta, esimerkiksi vanha penkki vuodelta 1783.

Kanalassa on vuonna 1930 ollut peltoa 25 hehtaaria, niittyjä 10 ja laidunta 4 hehtaaria.

Loivassa rinteessä sijaitsevassa Kanalan pihapiirissä on nykyään komea vanha pirttirakennus, iso pihaluhti, tuoreempi navetta ja uusi päärakennus. Läheisyydessä pellolla sijaitsee korkea kuivaamorakennus ja pohjoispuolella mäen päällä on vilja-aitta ja muita rakennuksia.

Vanha tiilikatteinen päärakennus on tehty vuonna 1870. Siinä on puoliavoin kuisti jyrkillä portaila ja ovi leveään eteistilaan, jossa on joskus ollut

nurkassa tulisijakin. Alkuperäinen leveä kuisti on purettu 1960 – luvulla. Eteisestä vasemmalla on pirtti, suoraan edessä keittiö ja oikealla ovi saliin. Pirtti ja keittiö ovat alkuperäisessä asussaan. Pirtti uuneineen on yksi arkaaisimpia vanhoja pirttitiloja Sotkamossa. Perimätiedon mukaan se on rakennettu ensin tavan mukaan kehikolle Porttivaaran torpan pihalle ja kuivuttuaan kasattu nykyiselle paikalleen. Keittiö on hyvin mustunut pinnoiltaan ja vanha hellakin on säilynyt. Tilat ovat yksinkertaisia. Salista ja kamareista on groteskilla tavalla tehty autotalli. tallin ovet on kuitenkin toteutettu tavalla, joka tekee niistä yllättävän huomaamattomat pihan suuntaan. Hirsipintainen päärakennus on kooltaan noin 8x22 metriä, mikä on hyvin tyyppillinen vanhan hirsitalon koko. Sitä on korjattu Ympäristökeskuksen työavun turvin.

Vuonna 1828 valmistunut pihaluhti on jyhkeä kolmiosainen ja kaksikerroksinen suurluhti ilman kammio-osaa. Sen sijaan siinä on ollut koko sivun mittainen pilarein tuettu katos ovien edessä. Rakennus on toiminut ruoka-, makuu-, vaate- ja kaluvarastona. Aittaa on kengitetty niin ikään Ympäristökeskuksen työavun turvin.

Navetan vanhimmat kiviosat ovat vuodelta 1880. Rakennusta on kuitenkin remontoitu ja muuteltu paljon. Vilja-aitta on suorasivuinen rakennus, jonka erikoisuutena ovat pallopääkoristeiset vuorilaudat. Jostain syystä niistä on tullut harvinaisia, vaikka ne ovat olleet aikoinaan varsin yleisiä Sotkamossakin.

Kanala sijaitsee maisemallisesti erittäin herkullisella paikalla. Pihalta näkee yhdellä silmäyksellä läheiset Vuokatin vaarat, kumpuilevan peltomaiseman naapuritaloineen, Jormasjärven ja kaukomaiseman Talvi- ja Naulavaaroille. Vanhan kylätien varressa vanhalla päärakennuksella ja luhdilla on hyvin keskeinen merkitys ilmeenluojina. Uusi ohi-tustie eli ns. Vesikkotie ohittaa nykyään Vaarankylän sen pohjoispuolelta ja kulkee Kanalan peltojen laidalla antaen autoilijalle kaunista katseltavaa. Kuivaamo sijoittuu tien suuntaan ottavalle paikalle ja eikä yllättäen ole ongelma maisemassa, päinvastoin: peltoalue on niin laaja, että kuivaamo toimii hauskana maisemallisena kiintopisteenä.

Läheinen naapuritalo Kapakka eli vanha Lukkarila on myös erittäin vanha asuinpaikka ja sen mailta on löydetty kivikautinen ns. pohjalainen kourutal-tta. Kapakan pellosto on löydetty vuonna 1962 raha-aarre eli 16 kilon erä taalareita vuosilta 1710 -30. Kapakassa on tallella vanha aitta/tallirakennus ja komea kiviholvattu perunakellari. Kanalan aittojen läheisyydessä sijaitsevalla Eerolan tilalla on tallella vanha pariaitta ja kivinavetta.

Kanalan pihapiirillä on rakennushistoriallista arvoa ja pirtti on mainio talonpoikainen sisätila.

Maisemakohteena Kanala on Sotkamon arvokaimpia. Ympäröivät pellot ovat viljelyssä ja siten sen ympäristöarvot tullevat säilymään pitkälle tulevaisuuteen.

1.15 Kankaala, Haapalanlahti (P)
vanhoja rakennuksia kauniissa maisemassa
kivinavetta
tienvarsimaisema
maisemallinen kiintopiste

Kankaala on lohkottu Haapalasta 1800 – luvulla, katso Haapala, Haapalanlahti. Ensimmäiseksi paikalle on tehty pieni torppa kamareineen, mutta se jäi 1800 – luvun lopulla pihanpääksi, kun tilalle rakennettiin uusi ja tilavampi pirttirakennus. Uusi talo ja iso piha-aittarakennus paloivat vuonna 1924 ja nykyinen hirsitalo rakennettiin taloraunion eteläpuolelle vuonna 1926. Tästä juontaa nykyisen pihapiirin suuri koko. Pihanpää vietiin jaon yhteydessä 1950 – luvulla perustettun naapuritalon pihaan, jossa se nykyäänkin sijaitsee. Naapuriin Hiltulaan on viety myös alun perin Haapalaan kuuluneet vilja- ja pariaitta.

Kankaalan pihapiiri sijaitsee jääkauden muokkaaman dyynin reunalla. Rakennukset ovat maisemallisesti erittäin näkyviä. Pihatie nousee Nurmestieltä talon pihaan kauniisti korkeata vilja-aittaa ja perunakuoppaa sivuten. Päärakennus on kaunis lautavuorattu ja tiilikatteinen talonpoikaisrakennus. Perustus on porakiveä ja ikkunat T- mallia. Talo on toiminut pitkään yhteistyössä Urheiluopiston kanssa antaen huoneitaan majoitustiloiksi aina tarpeen tullen.

Päärakennuksen pohjoispuolella on kivinavetta, joka on erikoisen hienoa kivityötä. Rakennus on valmistunut 1927 ja sen mestareina ovat olleet talossa yöpyneet rautatien rakentajat, joten kivityön jäljelle löytyy luonteva selitys. Rakennuksen yläosa on punamultainen ja rankorakenteinen heinävinssi, jonne johtaa ajosilta. Navetta on toiminut Urheiluopiston ja laskettelurinteiden varastopaikkana.

Pihatien varrella sijaitseva vilja-aitta on koristetun ja kaksikerroksinen. Aitta on tehty arviolta 1800 – luvun lopulla ja siinä on erikoinen oven päälle tehty lipparakenne. Aitan läheisyydessä on suuri holvikivikellari.

Kankaalan rakennukset ovat rakennushistoriallisesti edustavia ja tärkeitä, vaikka selkeää tiukkaa pihapiiriä ne eivät muodosta. Rakennuksilla ja pihapiirin sivussa sijaitsevalla puustolla on selvä maisemallinen merkitys Haapalanlahden kyläkuvas-
sa ja hyvin tärkeä osa Nurmestien maisemassa. Kankaala näkyy mainiosti myös Vuokatin vaaran näköalapaikoilta.

Kanala.

Kankaala.

Kannaksen vuonna 1900 valmistunut navetta.

Kannaksen rantoja.

1.16 Kannas, Jormas (P) kivinavetta

Jormas 22 Tuhkalan nimellä 1600 – luvulta alkaen tunnetulla talolla oli kaksi savua, joista toinen oli Kannas ja toinen Raatemäki. Isojaossa taloille tuli omat numeronsa, Kannakselle Jormas 28. Talojen välimatka on epätavallisen pitkä.

Perimätiedon mukaan Kannaksen talo olisi jaettu Turulasta eli sittemmin Nurmelan nimellä tunnetusta talosta. Vanha Turula sijaitsi nykyisen Nurmelan koillispuolella Rannan talon suuntaan. Vanhassa Kannaksen pihapiirissä on ennen vuosisadan vaihdetta ollut useita Nurmelasta tuotuja pieniä aittoja. Talossa on säilynyt hyvin vanha valokuva aitoista.

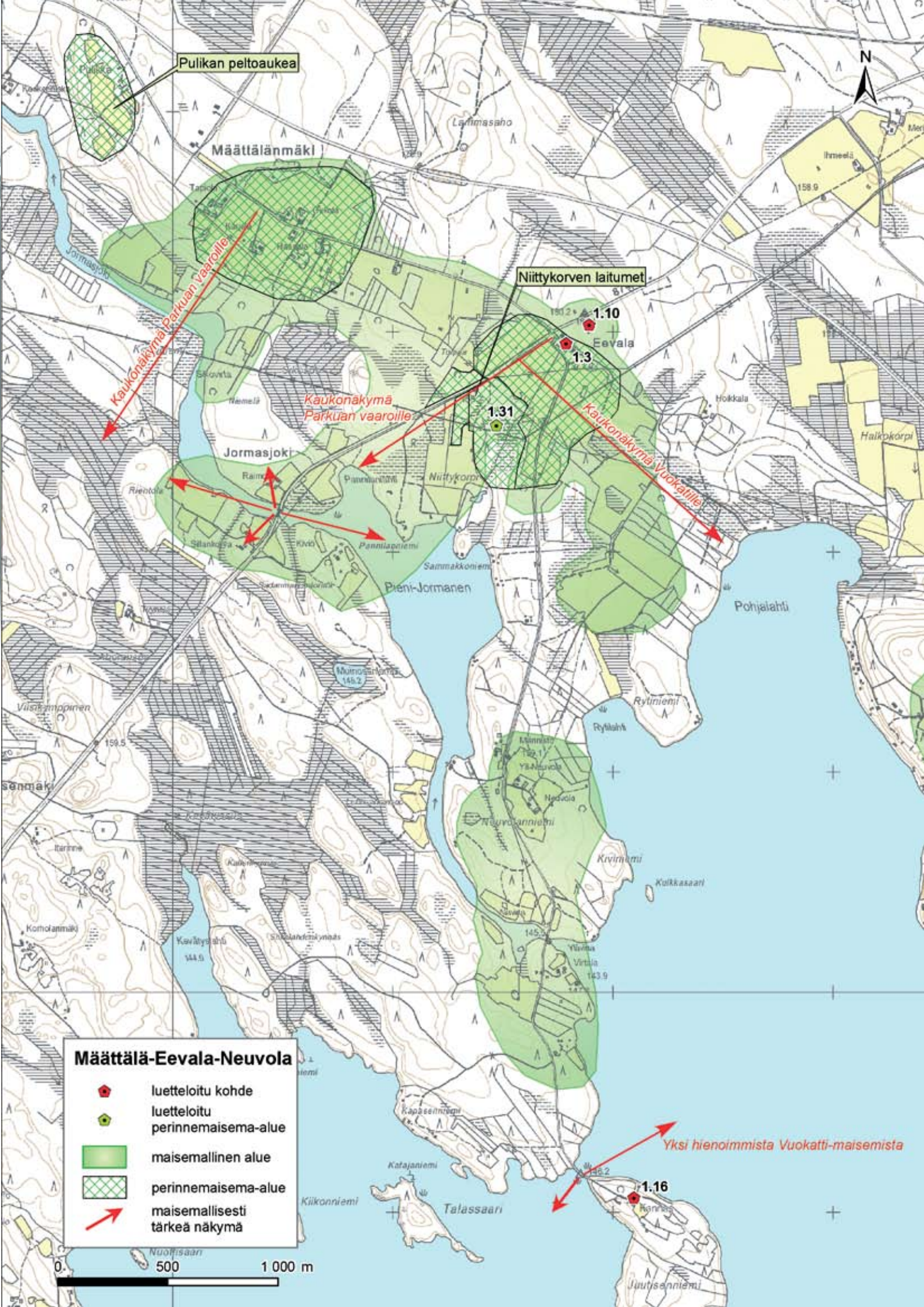
Nyt Kannas on talon ja L- muotoisen navettarakennuksen pihapiiri. Pellot on metsitetty ja näkymät hävinneet. Juuri näkymien puolesta talo on ollutkin kuuluisa. Sijainti keskellä Jormasjärveä lähes saareissa ja Vuokatinvaaran kohotessa mahtavana järven itäpuolella on nykytermein ollut ”järkyttävän hieno”. Siitä saa maistiaisia nykyisen pihatien varrelta. Talossa on säilynyt vanha valokuva myös pihapiiristä maisemineen.

Nykyinen talo on puolitoistakerroksinen ja tehty 1950 – luvulla. Navetta on hyvin tyypillinen kivinavetta, tehty vuosina 1898–1900 kivi- ja hirsiosaltaan. Kattoa on korotettu ja sen rakenteita muutettu sakseiksi 1950-luvulla. Kiviosaan liittyy kulmittain lautarakenteinen lantala ja hirsirakenteinen yksinkertainen talli, jonka päässä on lautarakenteinen varastotila. Kiveystä on korjattu useaan otteeseen, varsinkin lantalan päädyssä on paljon betonointia. Navetta on kerroksellinen ja kooltaan keskimääräistä suurempi.

Talosta on olemassa erittäin jännittävä valokuva, joka on otettu vuonna 1900. Kuvassa näkyy kivinavetan tekoon käytetty käsikäyttöinen vinssinosturi (kivien nosto) ja palasia kaikista vanhoista rakennuksista: koristeellinen kammioluhti, kammiollinen otsaluhti, vanha paikalla sijainnut paritupa, vielä vanhempi edellisestä asuinpaikasta siirretty vain savuaukollinen pirttirakennus, uusi kivinavetta, pihasauna, vanha aitta ja päärakennuksen avokuisti kutovine mummoineen. Kuva on aarre.

Vahinko vaan että kaikki muu vanha rakennuslupa kivinavettaa lukuun ottamatta on tuhoutunut.

Raatemäestä katso Raatemäki, Tuhkakylä.

Pulikan peltoaukea

Määtälänmäki

Niittykorven laitumet

Kaukonäkymä Parkuan vaaroille

Kaukonäkymä Parkuan vaaroille

Kaukonäkymä Vuokattille

Mänttä-Eevala-Neuvola

- lueteloitu kohde
- lueteloitu perinnemaisema-alue
- maisemallinen alue
- perinnemaisema-alue
- maisemallisesti tärkeä näkymä

Yksi hienoimmista Vuokatti-maisemista

1.16

Talassaari

Kiikonniemi

Kataniemi

Kapteeninmäki

Kaväätysjärvi

Kallionmäki

Korholampi

Itäniemi

Vuokatti

Neuvola

Neuvola

Neuvola

Neuvola

Neuvola

Neuvola

Neuvola

1.17, 1.18 Kapakan ranta- ja vaarahaka, Vaarankylä (P)

edustava sekä maisemallisesti korkeatasoinen rantahaka

Kapakan rantahaka sijaitsee talon tuntumassa Jormasjärven rantaan vievän tien varressa. Vasikoiden laiduntama alue koostuu peltojen kulmauksessa sijaitsevasta niitystä ja metsälaitumista. Heinävaltainen alue kasvaa tyypillistä ahokasvillisuutta ja puustoinen alue tuoreen niityn heinälajeja. Eteläosissa on harmaalepikoita. Hoidoksi suositellaan alueen puuston harvennusta. Alue on erinomaisen luonnonkaunis järvenrantarinne ja ehdottomasti näkemisen arvoinen. Ympäristö huokuu ihmisen pitkäaikaista kosketusta. Alueen niityltä on löydetty Ruotsin vallan aikainen rahakätkö.

Vaarahaka koostuu 6 – tien pohjoispuolen vanhoista peltosaroista ja hakamaasta, jolla laiduntavat nykyään hiehot.

Entisellä peltoalueella on viljelynurmilajeja. Niityn poikki kulkeva puro lisää alueen eliöstöä ja puusto on sen sivussa paikoin ylitihedä. Alueella on runsaasti taimia ja sen hoidoksi suositellaan reipasta raivausta valoisuuden lisäämiseksi.

1.19 Kierinniemi, Jormasjokisuu (P)

*huvila ja sauna
taiteilija Emma Kivekäs*

Jormas- ja Lahnasjoen yhtymäkohdassa sijaitsee kalliainen Kierinniemi, jonka pohjoispäähän on tehty 1950 – luvulla hirrestä erikoinen huvila rantasaunoineen. Rakennuttajina ovat olleet kajaanalaiset Emma ja Ossi Kivekäs. Samaan aikaan vaikutti Jormasjokisuun itärannalla Rosa Arola ja yhteydet näiden perheiden välillä olivat vilkkaita. Rosa Arolan Jokiniemen kesäasunnon pihamaalla on kivenveistäjä Emma Kivekkään työ.

Kierinniemen huvila on rinteessä ja se muistuttaa suurta katosaittaa. Jyrkkäharjaisen katon alla on tervatusta pyöröhirrestä salvettu kaksikerroksinen talo, jonka eteläsivulla on leveä ja syvä katostila. Ikkunat ovat neliruutuiset ja niissä on koristeluukut. Katoksen sivuilla hirsien päät ovat pitkällä ja niiden leikkaus muistuttaa aittojen poskiloveusta. Huvilan ympäristö on säilytetty luonnontilaisena, mikä sopii huvilan henkeen mainiosti.

Rantasauna on myös pyöreää hirttä, mutta rakennus on kooltaan paljon pienempi. Sisätiloja ovat sauna ja saunakamari. Sen länsisivulla on, kuten huvilassakin, katososa ja posketut loveukset hirsiosissa. Lähistöllä on myös uudempi saunarakennus.

Tyyliltään rakennukset ovat sekoitus talonpoikaista perinnerakentamista ja kansallisromantiikkaa.

Kapakan valloittavat laitumet ja aarteenlöytöpaikka.

Jokiniemen huvilalta (Rosa Arola) löytyy Emma Kivekkään kivityö.

Huvilan itäpuolella on rannan tuntumassa ke-säasuntona toimiva vanha ja suuri aittarakennus, joka on eri omistajan hallussa. Aitta on vanha vilja-aitta kirkonkylän pappilasta.

Kierinniemen huvila on osa Nuasjärven vanhojen huviloiden rypästä ja on hyväkuntoinen. Kohde on rakennushistoriallisesti arvokas.

1.20 Koljola, Rekivaara (P)
*erikoinen pihapiirin ympäristö
mahdollisesti vanhin kivinavetta
ehkä kaunein luhtiaitta Sotkamossa*

Puron talon pohjoispuolelle syntynyt Koljolan tila ja sen pihapiiri ovat suhteellisen jyrkässä maastossa, joka tuo mieleen keskieuropalaiset vuorenrinteet. Lepikkojen ja peltojen keskellä on pääarakennus, kivinavetta, kammiollinen isoluhti, pihanpääarakennus, vilja-aitta ja pihan yläpuolella sekä korkeammalla on riihi. Aikaisemmin talon nimi on ollut Koljolanvaara ja sitä aiemmin Partala. Nimi sotkeutuu helposti Tuhkakylällä sijainneen Koljolan (nyk. Ärväs) kanssa. Talon historiasta tiedetään mm. että Koljolassa toimi vuonna 1892 yksi kolmesta Sotkamon Nuorisoseuran järjestämästä lukuhuoneesta, jossa halukkaat saivat käydä lukemassa tärkeimmät sanoma- ja aikakauslehdet. Puhuttiin Vuokatin lukuhuoneesta.

Koljolan pääarakennus on tehty hirrestä vuonna 1930. Sen erikoisuus on kulmasta sisäänvedetty lasikuisti. Pirtti on kaunis ja talon lohkokiviperustus erikoisen hienoa kivityötä.

Navetta on komea ja valmistunut kiveen hakattujen merkkien mukaan 27.6.1878. Alaosa on koottu suurista lohkokivistä ja heinävintin puoli hirsistä. Ajosilta fronttiovineen on yhä tallella. Kiviosien liikkuminen on tässäkin kivinavetassa vaikeutena. Navetan edessä on hirsinen navettakaivo. Ensimmäinen kivinavetta on Sotkamossa tehty läheisen Kivirannan (osuva kylän nimi aihetta ajatellen) kylän Marttilaan vuonna 1867, joten tämä navetta on yksi vanhimmista säilyneistä kivinavetoista.

Vuoden 1880 tienoilla valmistunut kammiollinen isoluhti on erikoisen kaunis rakennus mitasuhteiltaan ja koristelultaan. Rakennus on kolmiosainen ja kaksikerroksinen. Aittoja on kolme: jauholle, vaatteille ja kaluille. Ruusukekoristeiseen kammioon pääsee helposti tikkaita myöten, mutta yläkertaan ei ulkoa ole kuin yksi käyntiluuku. Muihin yläkerran tiloihin pääsee sisäpuolen portaiden kautta. Ovisia on koristeena salmiakkikuviot eli ne ovat tyyliältään uusklassiset. Ovien pielilaudat ovat hyvin koristeellista helmilautaa. Erityistä huomiota herättää kuusesta tehtyjen lattialankkujen epätavallisen suuri koko: haljaksien leveys on noin 45 cm läpeensä! Luhtia on korjattu

Kierinniemen Kivekkäiden saunalta.

Koljolan korea isoluhti.

Koljolassa on klassinen navetan pääty.

Kuuselan eli vanha Sopalan isoluhti.

Laatikkalan ylväs kivinavetta on yksi vanhimpia Sotkamossa.

ympäristökeskuksen työavun kautta 1990 – luvun lopulla. Parkuan talon luhti on piirteiltään hyvin samanlainen, mutta pienempi.

Eteläpuolella pellolla pihapiirin ulkopuolella sijaitseva vilja-aitta on arviolta saman ikäinen kuin luhti. Kaksikerroksisen aitan sivuseinissä on kruusaukset eli reunakallistukset. Hirsityö on kaunista ja luultavasti aitan tekijät ovat samoja kuin luhdin. Sotkamoon tehtiin kirkon rakentamisen jälkeen samantyyllisiä aittarakennuksia usealle talolle mistä voi olettaa, että kirkonrakentajista osa jäi työskentelemään paikkakunnalle.

Pihanpään toinen pää on varastona ja toinen toimii halkoliiterinä ja autotallina. Rakennus on mahdollisesti pihapiirin vanhin. Keskelle pihamaata sijoittuva holvikellari kertoo vanhan pääarakennuksen paikan. Uusi on tehty sijaa ylemmäs ja siten pihapiiri on aavistuksen laaja, jotta sen kokisi oikeaksi neliöpiiriksi.

Koljolan pihapiiri on tyypillinen ison talonpöykäistilän pihapiiri. Sillä on erittäin suuri rakennushistoriallinen arvo ja isoluhti lukeutuu sotkamolaisten aittojen kärkekaartiin. Isoluhdi on harvinaisuus joita Sotkamossa on jäljellä toistakymmentä. Esimerkiksi Kuhmosta ei ole kuin muutama enää jäljellä, vaikka kunnan alue on paljon suurempi.

Koljolan ympäristö on elävää perinnemaisemaa. Sen tekee epätavalliseksi rinteen jyrkkyys ja sijainti korkealla vaaran kyljessä. Peltöjen viljely ja leppiköiden säilyttäminen harventamalla pitävät jatkossakin ympäristön ennallaan. Pihapiirin yläpuolelta riihen edestä aukeaa komea kaukomaisema.

1.21 Koppeloharju, Jormasjoki (P)

*lukuissa määrä vanhoja rakennuksia
vanhin tiedossa oleva isoluhti Sotkamossa
hieno lasikuisti, kivinavetta*

Jormasjokisuuhun on jo hyvin varhain syntynyt talo, jota on alettu nimittää Torvelaksi. Talo on jatkautunut kahtia ja toiselle samannimisistä taloista on saanut numerokseen Jormas 7 Torvela. Tämä muuttui Jormas 10 Koppeloksi isojaon aikoihin vuonna 1845. Asukkaita paikalla on ollut 1600 – luvulta saakka. Läheisyydessä on ollut jo hyvin varhain myllypaikka ja perinteinen jormaskyläläisten reitti Jormasjokisuun venepaikoille ja myöhemmin laivalaiturille on sivunnut taloa. Osa paikan rakennuksista voi olla Turunkorvasta muuttaneen Meriläisen suvun mukanaan tuomia.

Nykyään pihapiiri rakennuksineen sijaitsee hajallaan metsän ympäröimällä aukealla. Yksittäiset rakennukset ovat kuitenkin huomionarvoisia. Pihatietä pitkin lähestyttäessä huomio kiinnittyy metsän laidassa sijaitsevaan otsaluhtiin. Siitä löytyy veistettynä vuosiluku 1709 ja sen konsolien

nokkien koristelu on erikoisen runsasta. Luhti on siirretty uuden asuinrakennuksen paikalta pihapiirin ulkopuolelle 1970 – luvulla. Samalla osa kammion hirsistä on jätetty pois, mutta siitä huolimatta keskikokoisen luhdin olemus vie ajatukset historian hämäriin.

Vanha pihapiiri on ollut selkeä neliö, jossa isoluhti on pihanpäätalon kanssa sijainnut piirin itäsivulla. Eteläsivun päärakennus on yhä tallella, mutta pohjoissivun vuonna 1927 valmistuneen kivinavetan sivuosat on purettu. Länsisivulla asuinikäytössä palvellut piharakennus sijaitsee nyt syrjemmällä varastona. Ikää sillä lienee n. 200 vuotta. Ympäriä löytyy yhä kaksi vilja-aittaa, riihi, kolme latoa, saunoja, erilaisia varastoja ja puimala. Viljaaitoista toinen on vuodelta 1850.

Päärakennuksen pirttiosa on peräisin 1800 – luvun lopulta, mutta se on myöhemmin jaettu tavaksi ja kamareiksi. Muu osa rakennusta on tehty vuonna 1924 ja siinä on eteinen, tupa ja kaksi kamaria. Vanha kuisti on purettu ja tilalle on 1970 – luvulla tuotu kajaanilaisesta purkutalosta vanha lasikuisti, joka kahdella sisäänkäynnillä ja niiden yläpuolisilla päätykolmioilla varustettuna on erityisen komea.

Koppelossa on rakennushistoriallisesti arvokkaita rakennuksia. Aukean rakennusten sijoittelua voisi ajan oloon muuttaa suunnitellusti, jolloin olisi mahdollista saada aikaan näyttävä kokonaisuus.

1.22 Kukkola - Kuusela, Haapalanlahti (P) *maisemallisia kiintopisteitä* *hienoja aittoja* *vanha ja erittäin hieno isoluhti*

Keskellä Haapalanlahden peltoaukeaa pienen lammen rannalla sijaitsee komea Kukkolan talo. Haapalan tilasta erotettiin Ala-Sotkamo 20 Kukkolan talo jo vuonna 1735. Isojaossa Haapala sai numeron 9 ja Kukkola numeron 10. Kukkolassa on asunut Meriläisen sukua (Turunkorvasta Haapalan kautta) lähes koko talon olemassa olon ajan. Kukkola, kuten naapurinsakin, sijaitsee jääkauden muodostaman hiekkadyynin päällä. Tilan pelloilta on löydetty vanha keihäänkärki

Kukkolasta erotettiin sen nykyinen lähinaapuri Kuusela vuonna 1923. Kuuselan puolen talo oli olemassa jo aikaisemmin, sillä asuinrakennuskin oli tehty jo 1915. Kukkolan 1880 – luvulla tehdyn päärakennuksen pirtti on osa Kuuselan pirttirakennusta. Loppuosa Kukkolan talosta on vieläkin paikoillaan, joskin sitä on korjailtu ja muuteltu useaan otteeseen, viimeksi 1990 – luvulla rakentamalla ullakko asuttavaksi. Pihapiirissä on betoninen navetta vuodelta 1927. Se on yhdessä Riekinrannan Härkölän navetan kanssa ensimmäisiä

betonirakenteisia navetoita Sotkamossa. Navetta on suhteellisen pienikokoinen.

Talon aitat ovat hienoja. Ne sijaitsevat talon pohjoispuolella. Liha-aitta vuodelta 1838 on erittäin kulunut otsa-aitta. Veistetty vuosiluku ja aitan asuriitelevät keskenään, sillä aitta on kaikin puolin vanhemman oloinen. Sen ovi ei ole alkuperäinen, mutta lattialankut ovat ja posket ovat suorat.

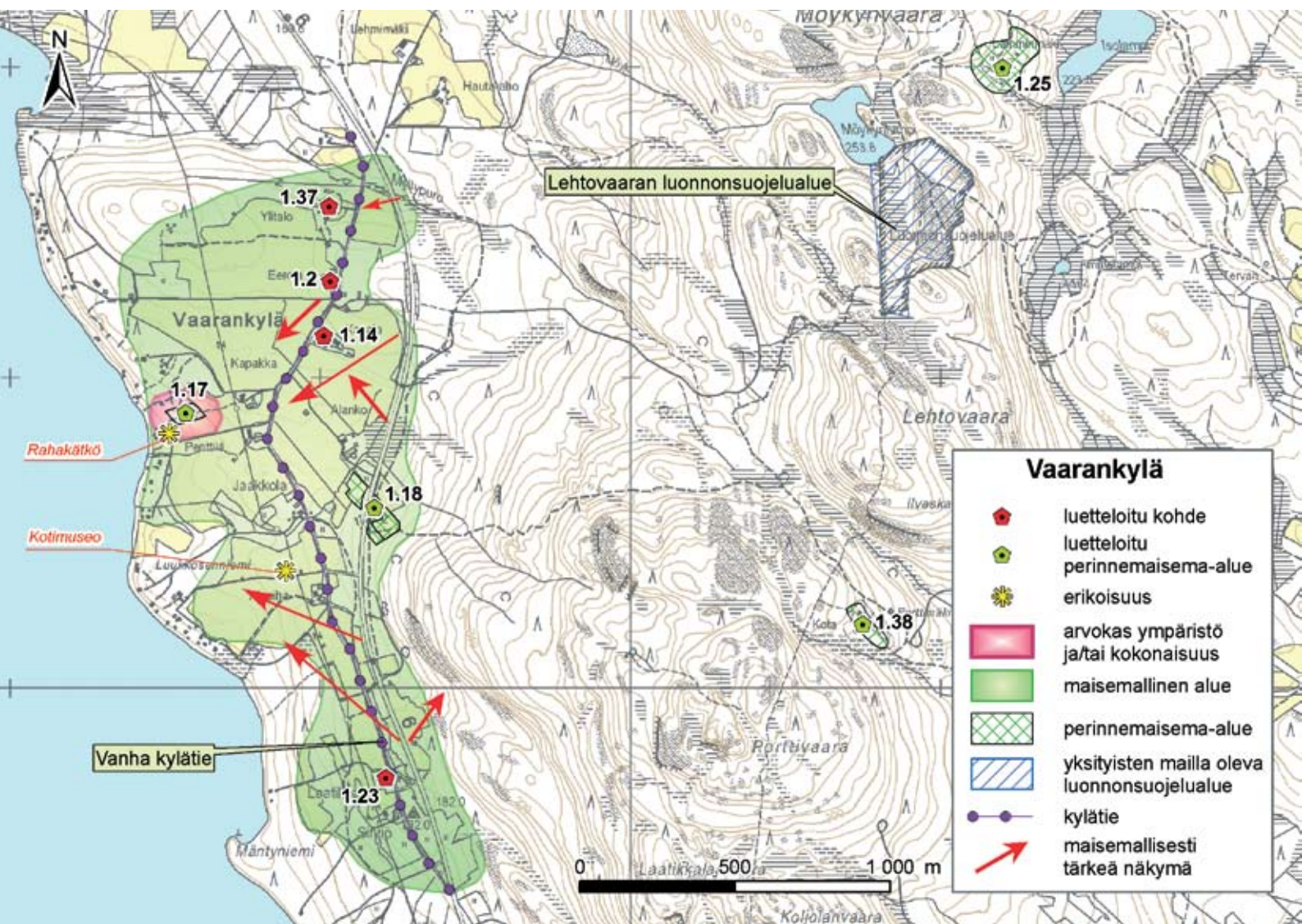
Arviolta 1800 – luvun alussa tehty jauho-aitta on tehty lovetuilla poskilla ja otsamalliseksi. Aitassa on erikoisen pieni ovi, joka on alkuperäinen. Pihapiirin itäsivulla on kaksiosainen pari-aitta, joka on rintamalla, sijoitettu porakivien päälle ja varustettu avokuistilla kaiteineen. Ikää tällä aitalla lienee noin sata vuotta. Edellisten lisäksi pihapiirin pohjoispuolella irti pihapiiristä on sijoitettu korkeampi ja suorasivuinen vilja-aittarakennus, joka lienee niin ikään noin sata vuotias. Lammen läheisyydessä sijaitsee saunarakennus, jota on korjattu äskettäin. Lisäksi pihapiirin eteläpuolella on uudempi sikalarakennus ja latorakennus.

Kuuselan pihapiiri sijaitsee puukujan takana aivan kiinni Kukkolan pihapiirissä. Sen päärakennus on remontoitu perusteellisesti 1950 – luvulla. Hirsinen navettarakennus on vuodelta 1934 ja siinä rankorakenteinen heinävintti. Pihan komistus on uhkea kolmiosainen isoluhti, joka on tuotu naapurista Sapsolasta (Urpialan toinen puoli, ei ole enää olemassa) vuonna 1925. Kammiollinen ja ruusukkein somistettu aittarakennus on perimätiedon mukaan tehty 1700 – luvun lopulla Urpialaan, joka toimi tuolloin mm. vänrikin puustellina. Ruusukkeiden koko on pienehkö ja kammion korkeus maasta pienempi kuin yleensä. Hirsikonsolien koristelu on harvinaisempaa hakasmallia ja hirsityö on esimerkillistä. Rakennus sijaitsee alavalla ja osin pehmeähköllä paikalla. Sen pätyyn on liitetty lautarakenteinen varastorakennus. Kuuselan pihapiirissä on lisäksi vanha suorasivuinen aittarakennus vanhan kylätien varressa. Sekin on siirretty Sapsolasta vuonna 1925. Kuusela on nykyään matkailukäytössä. Pihapiirin kaakkoispuolella sijaitsee todella suuret lihakarjan tuotanto- ja huoltotilat.

Kukkolan pihapiiri sisältää rakennushistoriallisesti tärkeitä rakennuksia. Niiden merkitystä korostaa pihapiirin keskeinen sijainti Haapalanlahden kylän keskellä. Kuuselan pihapiiri täydentää edellistä ja siihen liittyy lammen rantaa sivuava pieni tilustie, joka kulkee hyvin kauniin lehtomaisen lammen rannan kautta pohjoispuolen hevos-talleille. Kuuselan puustolla on maisematilallista merkitystä ja se on yhdessä Haapalan ja Urpialan pihapuiden kanssa maiseman kiintopisteitä. Kuuselan isoluhti on rakennushistoriallisesti erittäin arvokas talonpoikaisrakennus.

Vaarankylän Kanalan rakennuksia.

1.23 Laatikkala, Vaarankylä (P)

*kivinavetta
tienvarsimaisema
kotimuseo*

Vanha Jormas 25 Partala on isojaossa muutettu nimeltään 31 Laatikkalaksi. Talossa asunutta Partasen sukua on ollut myös naapurissa, jossa ovat nyt Pohjasmäen ja Eerolan talot. Mähösen suku on asuttanut taloa vuodesta 1741 saakka, eli harvinaisen pitkään. Vanhasta rakennuskannasta ei ole jäljellä muuta kuin suuri kivinavetta, mutta se on sitten sitäkin komeampi. Mahtavista lohkareista koottu kiviosa on toista metriä paksu. Ulkoseinien rakenteellinen vinous on tavanomaista suurempi. Perimätiedon mukaan navetta olisi tehty 1800 – luvun lopulla. Yläosa on hirrestä ja suurelle heinävin-
tille johtaa ajosilta.

Navetta sijoittuu lähelle Vesikkotietä ja sillä on erinomaisen suuri maisemallinen arvo ”Vesikkotien” varressa.

Pihapiirin muu rakennuskanta on uudempaa, joskin se soveltuu hyvin paikkaansa. Talon mailta on löydetty kolme erikoista suikulan muotoista kiveä, joiden arvellaan olleen hautamerkkejä. Kiviä säilytetään saman suvun hallussa olevan naapuritila Alapihan kotimuseossa.

1.24 Laitila, Kiviranta (P)

*vanha pihapiiri
kivinavetta*

Kivirannan eteläpuolella ja Jormasjärven läheisyydessä sijaitsevassa lehtomaisemassa on vanha pihapiiri, joka on jäänyt 1950 – luvun tilaan ja on siten kuin ulkomuseo. Räsistyneessä pihapiirissä on päärakennus, kivinavetta ja pihaluhti. Mielenkiintoinen ominaisuus on päärakennuksen kolme päätyikkunaa järvelle päin, mikä on ollut tyypillistä ortodoksisen väestön pirteille idempänä ja Karjalassa. Muutoin talo on tavallinen rimavuorattu hirsitalo, jossa on korkea umpikuisti, eteinen, kaksi kamaria ja pirtti. Ulko- ja sisäpinnat ovat alkuperäisiä, talo lieene rakennettu 1920 – luvulla. Talossa on T-ikkunat ja sen kunto on osin jo heikko. Sisustus on osin turmeltunut. Korholanmäen Juuvanmäen pirtti on myös kolmi-ikkunainen päädyltään.

Talon vieressä sijaitsee kaksiosainen luhti, jossa on pitkät räystäät ja paneeliovet, jotka aukeavat sisään. Kivinavetta on kolmannella sivulla Hepolehdon metsäautotien sivussa. Alaosa on luonnonkiveä ja yläosa on tehty reiluksi heinävintiksi, jolle johtaa ajosilta.

Rakennuskantaa ei ole hoidettu ja varsinkin päärakennus on huonossa kunnossa. Kuitenkin

vastaavanlaisia on korjattu, mikäli omistaja vain on tuntenut kohteeseen tarpeeksi vetovoimaa. Pihapiirin ympäristöä tulisi hoitaa ja raivata.

1.25 Lamminmäen niityt, Rekivaara (P+)

niitty kasvillisuutta pullollaan, kauniita pienmaisemia

Möykynvaaran kaakkoisrinteessä sijaitsevan Lamminmäen pihapiirin rakennukset, talo, navetta, ja lato ovat vielä kohtalaisessa kunnossa. Ympäristössä on myös vanhoja kiviaitoja ja pihapiirin läheisyydessä kauniita näkymiä järville ja vaaroille. Lamminmäen niityt ovat entisiä peltoja, mutta niiden kasvillisuus on siitä huolimatta yllättävän monipuolista. Ympäristö pensoittuu ja vadelmapensaat leviävät. Kasvillisuutta ovat mm. metsäkurjenpolvi, huopaohdake ja poimulehdet. Niityiltä löytyy myös tuoksusimuketta, niittynätkelmää, ahopukinjuurta, puna-apilaa, hiiren- ja aivotirnaa. Viljelyjäänteinä on peurankelloa. Hoidoksi suositellaan vesakonraivausta ja heinän korjausta.

1.26 Leivolan koulu, Haapalanlahti (P)

Oulun koulu – tyylinen koulurakennus

Arkkitehtitoimisto Heikki Taskisen suunnittelema koulu on valmistunut metsäoppilaitokseksi vuonna 1986. Rakennus on tyypillinen ns. Oulun koulu tyylinen rakennus, joka edusti paikallisuutta tunnustavia piirteitä (regionalismi). Punatiilinen rakennus on sijoitettu kulman muotoon ja tehty tiilikatteisena. Rakennuksen tunnistettavin piirre on liikuntasalin katto, joka koostuu kuudesta kookkaasta fronttoonista. Matala sisäänkäynti raskaine pylväineen, pastellivärein korostetut rakenteet, korostetut vedenpoistorakennelmat räystäillä ja laattakoristelut ovat tyypillisiä tyylin tehokeinoja. Sisätiloissa on kodikkuutta, mutta samalla myös raskautta, sillä keskeisten tilojen sisustuksessa on käytetty runsaasti punatiiltä.

Koulun alueeseen liittyy huoltorakennuksia ja kolme rimavuorilaudoitettua ja kaksikerroksista oppilasasuntolarakennusta, jotka ovat nykyään muussa käytössä. Lisäksi koulun läheisyydessä sijaitsee alun perin opettajille rakennettu rivitalo, joka on myös samaa tyyliä.

Leivolan koulu toimii nykyään peruskoulun perusasteen tiloina.

Koulualueella on rakennushistoriallista merkitystä ja sen arvo tulee nousemaan huomattavasti ajan myötä.

Leivolan koulutie.

Oravikon uusi sauna.

Mustolan entinen pappila.

1.27 Lääsö, Rekivaara (P) vanhoja rakennuksia

Lääsön tila sijaitsee mäellä lähellä Rekivaaran koulua. Sille kuuluu kunnia olla lähteiden mukaan ensimmäinen torpaksi mainittu asutus Sotkamossa. Tämä tieto on vuodelta 1769, joten paikalla on asuttu suhteellisen pitkään. Torpasta tuli itsenäinen jo hyvin varhain eli 1770 – luvulla. Tuolloin siitä käytettiin nimeä Luukkola, joka esiintyy myös lähiseudun nimistössä. Peltoaukean keskellä sijaitseva pihapiiri on ajallisesti kerroksellinen, mutta muutamat sen rakennuksista ovat mainitsemisen arvoisia. Alueen kantatilan ja samalla suvulla vuodesta 1826 lähtien olleen pihapiirin kiinnostavin rakennus on vuonna 1851 hakattu kaksikerroksinen piha-aitta. Se on komea ilmentys, suorasivuisen, mutta siitä erikoinen, ettei yläkertaan ole tehty ovia tai luukkuja lainkaan, vain porras sisätiloista. Hirrestä tehty puunavetta talleineen on harvinaisuus, sillä puiset navetat ovat lahoamisherkkiä. Pihapiirin ulkopuolella on arviolta noin sata vuotias vilja-aitta ja sen takana riihi, vanha pirtti ja lato.

Lääsön vanhoilla rakennuksilla on rakennushistoriallista merkitystä.

1.28 Mustola eli Villa Vuokatti, Tenetti (P) Katso Riivali – Määttälä – Mustola, Tenetti (P)

1.29 Myllylä, Jormasjokisuu (P) vanha pihapiiri vanha pirtin uuni

Lähelle Jormasjoen alajuoksua on syntynyt Torvelan talo, josta on sittemmin erotettu mm. Koppelon ja Myllylän talot. Torvelalla on ollut mylly 1880 – luvulta saakka. Yhden myllyn kohdalle on syntynyt myllärin talo, joka nykyään tunnetaan Myllylä-nä ja on mitä maisemallisin kiintopiste Jormasjoen sillan yli kuljettaessa. Peltojen ja korkeiden pihapuiden keskellä on neliön muotoinen pihapiiri, jonka päärakennus on joen puolella pitkittäin. Sitä vastapäätä on uudempi tiilinavetta, eteläsivulla tallirakennus ja pohjoissivulla piha-aitta. Nuasjärven vene- ja laivalaitureilta johtanut vanha kylätie on kulkenut talon pihapiirin läpi. Sittemmin pihapiiriä on sen pohjoispuolelta sivunnut autotie Sotkamosta Kajaaniin. Tien siltojen pielet ovat yhä näkyvissä ja tietä käytetään talon pihatienä. Pihapiirin ulkopuolella rannan tuntumassa on vilja-aitta ja äskettäin paikalle tuotu hirsiaitta. Suurikokoinen päärakennus on perimätiedon mukaan tehty 1800 – luvun lopulla. Taloa on remontoitu vuosina 1910, 1955 ja 1993. Kuisti on uusittu 1960 – luvulla ja siitä pääsee pimeään eteiseen. Eteisestä oikealla on pirtti, edessä keittiö ja vasemmalla kamari. Kama-

rista pääsee päädyssä sijaitsevaan saliin. Pirtti on pinnoitettu 1960 – luvulla pahveilla ja paneeleilla ja on malliesimerkki aikakauden sisustustavasta. Pirtin kivi-uuni on alkuperäinen ja todella kaunis. Yli kaksi metriä leveän ja syvän uunin edessä on hiilipesällinen hellatila ja uskomattoman nätisti muurattu uuninsuuluukun yläpuolinen huuli eli häkäreiän lippa.

Sali on komea ja erikoisen valoisa tila. Myös kamarien uunit ovat vanhoja.

Talliaittarakennus lienee talon vanhin rakennus. Se on vuolumerkin mukaan tehty vuonna 1879 ja siinä on ison kokkitallin lisäksi aittaosa kaluulle. Rakennus on sopusuhtainen ja kookas. Piha-aitta on tuorempi rakennus, kaksiosainen ja varustettu takaikkunoilla. Ikkunoiden koristeet ovat erikoiset. Aitta sijaitsee selvästi saven päällä ja se tulisi perustaa paremmin.

Vilja-aitta on suorasivuinen pikkuaitta arviolta 1800 – luvun lopulta. Joessa aitan kohdalla on vielä näkyvissä myllylaitoksen virtausuoma ja myllyn tukikiveystä.

Myllylä on rakennushistoriallisesti arvokas kokonaisuus. Pihapiirin yhtenäisyyttä voisi parantaa navetan punatiiliseinän rappaaminen maavärilaastilla tai sitten laudoittamalla sen piiloon.

Myllylässä on erityisen suuri rooli maisemallisena kiintopisteenä autoilijoille. Myllylän lähistöllä sijaitsevat Koppelon ja Torvelan hienot vanhat rakennukset, sekä Jormasjokisuun vanhat huvilat. Jormasjokivarsi ja nimenomaan Myllylän tienoo on kuuluisa jokiravun pyyntipaikka. Joki toimii myös melontareittinä.

Myllylän kohdalla alajuoksun puolella sijaitsevat vanhat betoniset sillan pielet. Vanha siltakansi on ollut puuta ja se on purettu pois 1980 – luvulla.

1.30 Määttälä, Tenetti (P)

Katso Riivali – Määttälä – Mustola, Tenetti (P)

1.31 Niittykorven laitumet, Eevala (M-)

hyvin edustava tienvarsilaidun

Eevalan talo on ollut yksi suurimmista viljelytiloista Sotkamossa vuonna 1930. Peltoa on ollut 29 hehtaaria, laidunta 10 ja viljelyskelpoista maata jopa 50 hehtaaria. Katso Eevala, Vuokatti. Niittykorven laitumiksi kutsutut niityt sijaitsevat Tuhkakyläntien kahta puolta. Aluetta laidunnetaan yhä. Suuri alue on monipuolinen ja paikoin ranta-alueilla maisemallisesti erikoisen viehättävä. Sitä on käytetty laitumena hyvin pitkään. Alueella on niittyjä ja lepikoita, kosteikkoja ja kiviraunioita. Osa alueesta on metsälaidunta ja länsilaidalla on vanha tervahaudan pohja. Alueen pohjoisreunassa

on sijainnut Eevalan vanha sotilastorppa nimeltään Tolppa. Osa laidunalueesta on kasvamassa umpeen ja raivaus kannattaisi.

Laitumen sijainti päätien varressa on maisemallisesti mitä parhain. Paikan hengen tuntee ytimissään tilapäinen ohikulkijakin. Laidunalue on maakunnallisesti arvokas perinnemaisema. Laidunnus jatkuu.

1.32 Oravikko, Jormasjokisuus (P)

erikoisia lomarakennuksia

joki- ja järvenrantamaisemat

1900 – luvun alussa Kajaanissakin miellyttiin kesähuviloihin. Niitä rakennettiin eri puolille Kajaania, Paltamoa ja Sotkamoa, venematkan päähän. Sotkamon Nuasjärvelle tehtiin varsin monta ja etäisimmät tämän suunnan huvilat sijaitsivat jopa Kaitaisalmella ja Sapsojärvellä saakka. Myös Jormasjoen suun tuntumaan ilmestyi huviloita: Veisteen huvila Jokiniemen pohjoisrantaan 1920 -luvulla, Louhiniemi Kierinniemen kärkeen 1940 -luvulla ja Oravikko Rytirannan puolelle 1950 -luvulla.

Oravikon paikalle tuotiin alkujaan kaupaksi vanha Myllylän myllyrakennus, sillä paikka oli vanha Jormaskyläläisten veneranta ja liikennettä oli 1900 – luvun alussa runsaasti, varsinkin kun laituria alettiin käyttää 1930 – luvulla laivaliikenteen laituripaikkana. Kauppatoiminta hiipui ennen sotia ja kaupparakennuksesta tuli kesämökki, jonka rantaan tehtiin erillinen huvila 1960 – luvulla. Vanha huvila on korvattu uudella, mutta paikalla on vielä jäljellä erikoisia rakennuksia.

Vanha rantasauna on erittäin kaunis ja sijoittuu luontevasti rantaan. Saunassa on turvekatto, rannakorakenteiset ja kauniisti ruskettuneet lautaseinät sekä luonnonkiviperustus. Hyvin kevyt päätykatos kruunaa rakennuksen ulkoisen olemuksen, joka muistuttaa hämmästyttävästi pieniä norjalaisia tunturimajoja.

Uudempi rantasauna on myös mainitsemisen arvoinen. Hirsirakenteinen rakennus on käsitelty ulkopinnoiltaan mustaksi ja häipyä siksi maisemaan vaikka onkin rannassa. Perustus on betonia, mutta pation ja portaiden reunaa kiertää liuskekiivistä tehty sokkeli, joka pehmentää ilmeen ja on tyyppillinen 50 – ja 60 – lukujen maneer. Saunasta tekee hyvin ajankohtaiseksi reipas hirsikonsolien viistoleikkaus, joita näkee aivan uusissa lomarakennuksissa taas uudelleen lämmiteltyinä. Rakennuksen ikkunoiden ja ovien pieliissä on käytetty dramaattista punaista väriä.

Huvilan naapurissa on Juhilan talo, katso Juhila, Jormasjoensuu.

Huvilalta on mahtava maisema jokisuuhun joka leviää järvenseläksi, taustallaan Korholanmäen

Pahkosaaren ns. pyhättö ja kivikautinen asuinpaikka.

rinteet. Oravikkoon rajoittuvat vanhan Torvelan talon niitty- ja hakamaat, joten puusto on rannassa lehtipuuta ja kuuluisa pikkulintujen määrästä. Jokisuu on ollut houkutteleva kohde jo kivikautena, sillä sen ympäristöstä on löydetty useita kivikautisia asuinpaikkoja irtolöytöineen. Jormasjokisuusta pyydetään jokirapuja ja jokea käytetään koskimelontaan. Vajaan kilometrin päässä lähimmillään sijaitsevan talkkikaivoksen saostusaltaat ovat pelettäneet loma-asukkaita.

1.33 Pahkosaari, Kiantajärvi (P) *kivikautinen asuinpaikka* *luonnon pyhättö*

Pahkosaaren kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Kiantajärven pohjoisosassa olevan noin 140 x 60 m kokoisen saaren etelärannalla. Saaren eteläosassa on noin 1-2 m korkea rantatörmä, joka on paljas kasvillisuudesta, ja täten altis eroosion kulutukselle. Asuinpaikkalöytöjä on tullut esille muutaman kymmenen metrin pituiselta matkalta vesijätöltä ja rantatörmästä saaren etelärannalta. Löydökset ovat erilaisia kvartsi-iskoksia.

Saaren eteläpään tasanne on kuin luonnon pyhättö. Tasannetta ympäröivät vanhat puut ja järvi siintää niiden läpi kauniisti. Paikka on erinomainen retkikohde veneilijälle ja se on yksityisomistuksessa.

Pahkosaaren luoteispuolella sijaitsee kaksi jääkauden jääjärvestä paljastunutta drumliinia eli jyrkkäpiirteistä hiekkamoreenimuodostelmaa ja Pahkosaari on niistä toisen kutistunut alkupiste.

1.34 Pajuniemi, Jormasjokisuu (P) *kivikautinen asuinpaikka*

Pajuniemen kivikautinen asuinpaikka sijaitsee rantaan viettävän viljelyspellon alueella Nuasjärven etelärannalla, Jormasjoen ja Lahnasjoen suiston länsipuolella. Rannan ja tilan rakennusten väliseltä alueelta kerrotaan tulleen esille liesikiveyksiä. Asuinpaikkalöydöt ovat tulleet esille ojankaivutöiden yhteydessä tai ne on poimittu pellon pinnalta. Löydöt ovat kivi- ja kvartsiesineitä, sekä kvartsi-iskoksia.

1.35 Pajuniemi, Leivolankylä, kirkonkylä (P) *vanha uusiokäytetty metsähallituksen kämpppä*

Metsähallituksen vuonna 1920 rakentama herrakämpä sijaitsee keskellä asuinalueita Sapsojärven rannalla. Ympäristössä on kämpän lisäksi iso talli ja huoltorakennus sekä kaksi saunaa, joista toinen on uudempi.

Kämpä on tehty porakiviperustukselle ja siinä on tiilikate. Talossa on rakennusajalle tyypillinen sisäänvedetty lasikuisti.

Metsähallitus remontoi rakennukset 1990 –luvun alussa vieras- ja matkailukäyttöön. Samalla rakennettiin uusi sauna ja avattiin rantaa järvelle päin. Kämpä koki reippaan kunnostuksen, jossa sisustus uusittiin täysin.

Kämpä on nykyään kuljetusalan yrityksen omistuksessa ja koulutuskäytössä. Kämpällä ja sen rakennuksilla on kulttuurihistoriallista arvoa.

1.36 Palovartijan maja, torni ja näköalapaikka, Vuokatinvaara (P)

*hyvin säilynyt palovartijan maja torneineen
näköalapaikka, Sissiluola
vuorenceikot ja hiisi*

Eino Leino

Veikko Huovinen

Rutimo

”Tuolla, katso pitkin peukaloani; tuolla, vaikka ampuisit. Kuusamon kirkko on tuolla pienen kuveron kohdalla, mutta siitä pieni kukonharppaus oikealle kulkee linja Vuokattiin” Aleksis Kivi, Seitsemän veljestä.

Iso-Pölyn (326,3 metriä merenpinnasta) päälle ovat matkalaiset kavunneet ihailemaan maisemia kautta aikain. Paikalla ovat käyneet useat kuuluisuudet, kotimaisista mm. Ilmari Kianto, Eino Leino, Akseli Gallén-Kallela, Samuli Paulaharju ja Juhani Aho. He ovat hakanneet erilaisia merkintöjä lakikallioon. 1800 – luvun lopulla paikasta kehittyi matkailunähtävyys, jonne ylioppilaat ja karelianistit yleisimminkin taivalsivat. Vuokatin viehätyksen sanottiin liittyvän toden ja tarun hämärtymiseen vaaran päältä katsellessa.

Iso-Pölyyn liittyy paljon tarinoita vuorenceikosta ja hiidestä. Etenkin Kilikasta ja Kalikasta, joiden lohcareiden heittokilpailut tunnetaan laajalti levinneinä tarinoina. Samaa perua ovat myös Tikkalanniemeen liittyvät tarinat Vuokatin pamauksesta. Maisteri Kyllikki Tervo teki Sotkamo – lehdelle varsin kattavan koosteen hiisitarinoista vuonna 1977. Sama mainio artikkeli on julkaistu myös Väinö Tervon kirjassa Koulun Kyllikin tarinoita (s. 44–47). Iso-Pölyn eteläpuolella sijaitsevan lammen sanotaan olevan hiiden hauta (”pohjaton kuin Inarijärvi”) ja tarinoiden mukaan sen läheisyydessä on peikkojen asuinluola. Iso-Pölyn laella on matala uhrialtaan muotoinen painanne, jota sanotaan lappalaisten taikapaikaksi.

Vaaran ympäristöön liittyy myös useita tarinoita ajoilta, jolloin seutua asutettiin ”ruotsien” toimesta. Karjalaiset pitivät seutua omana nautintoalueenaan ja seudulla on riittänyt pienimuotoisia kahakoita aina 1700 – luvulle saakka. Vaaran laki ja sen painanne on toiminut vainotulipaikkana, ja

myöhemmin paikka on saanut nimen Sissiluola. Runoruhtinas Eino Leino istui Sissiluolan reunoilla pitkiä aikoja käydessään komealla Vuokatilla ja kuvasi seutua nuoruuden tuotannossaan. Etenkin läheinen Rutimon rotko sai mahtavan kareliaanisen merkityksen ja Helkavirsien Kouta – balladissa sitä verrataan Manalaan. Vuokatti esiintyy mm. Leinon runoissa Kodin kukka ja uhrikuusi -teoksen runoissa Tuonen tuho, Hallan haltia, Kuumehoureita ja Immen itku.

Vaaran pieneen luoteisreunan notkelmaan tuulensuojaan rakennettu Palovartijan maja on valmistunut vuonna 1936. Hirsirunkoisessa koristeetomassa rakennuksessa on eteinen, keittiö ja tupa sekä avokuisti. Majaa on käyttänyt mm. kirjailija Veikko Huovinen toimiessaan palovartijan tehtävissä nuoruusvuosinaan. Rakennus toimii nyt Vuokatinrinteiden laskettelijoiden kahvitupana (Ripa’s kuppila). Pienessä rakennuksessa on vanhat ruutukunat ja ovet. Myös sisäseinät ovat hirsipinnoilla. Majan edustaa on käytetty myös Sotkamon seurakunnan ulkojumalanpalveluksiin talvisin. Rakennusta on korjattu pariin otteeseen 1990 – luvulla.

Vuokatin ikivanha vartiopaikka.

Ympäristöön on tehty useita erilaisia reittejä vael-
taji ja maisemamatkailijoita varten, esimerkiksi
UKK – reitti kulkee majan pihan läpi. 1960 – luvulla
uusittua palovartijan tornia käytetään telelähetyk-
siin. Sitä on edeltänyt kaksi muuta tornia, joista
ensimmäinen oli Lamminmäen isännän tekemä ja
kanttori Sirenin rakennuttama. Haapalassa pidet-
tiin tornin avaimia ja tornin sisällä oli vieraskirja.
Torni oli koristeellinen ja kuusikulmainen pieni
rakennus, jonka päälle pääsi portaita pitkin. Toi-
nen on ollut reilumman kokoinen ja jo selkeästi
palovartiota varten.

Rakennuksilla on kulttuurihistoriallista arvoa.
Majan ympäristön maisemat ovat luonnollisesti
ainutlaatuiset. Majalla on luonteva matkailullinen
tehtävä ja erikoisuusarvo. Vaaran rinteessä sen
eteläisivulla on Iso-Pöllyn luonnonsuojelualue ko-
tineen ja useita tervahautojen pohjia. Iso-Pölly on
326,3 metriä meren pinnasta ja Sotkamon kolman-
neksi korkein maastopiste. Korkein on Naulavaara
367,7 metriä merenpinnasta ja toiseksi korkein Par-
kuan Loso 350,1 metriä merenpinnasta. Kainuun
korkein piste 387 metriä meren pinnalta löytyy
Hyrnsalmen Iso-Tuomivaaralta.

“Mathesius kertoo Vuokatista, että se on $\frac{1}{2}$ penin-
kulmaa korkea, 3 pitkä ja $\frac{3}{4}$ leveä. Siellä on järvi
täynnä kaloja ja se jymisee aina tapausten niinkuin
nälkävuosien ja ruton edellä. Siitä sanotaan voivan
nähdä 10-15 peninkulmaa Venäjän rajalle asti.

Tuneld sanoo Vuokatin olevan $\frac{1}{4}$ p. leveän.
- Luotettavan talonpojan kertomusten mukaan on
Vuokatin kukkulalla kaksi lampea, joissa on mus-
tan sameaa vettä, ett’ei mikään kala menesty. Län-
nempänä jälleen kuuluu samalla vuorella olevan
muita kirkasvetisempiäkin lampia, myös kaksi,
joista toisessa kuuluu toisinaan nähdyn nahkia-
isen kaltaisia kaloja tai käärmeitä, kuten luullaan.
Ennen pikku vihaa on lähimpään Tikkalanniemen
taloon kuulunut kovia paukauksia, jotta koko nie-
mi on tärisnyt.”

(Lähde: Mustonen, O. A. F. 1885. Tietoja Kajaa-
nin kihlakunnasta ja etenkin Paltamon pitäjistä.
Hämeenlinna: Hämeen Sanomain Osakeyhtiön
kirjapaino, s.19-20)

1.37 Pohjasmäki (Ylitalo) - Eerola, Vaarankylä (P) *Pohjaslahden arvokas pihapiiri* *Eerolan vanhat rakennukset* *kivinavetta*

Jormas 19 Partalana tunnettu talo on isojakoon
saakka 1855 ollut kahden savun talo. Talosta on
merkintöjä ja kirjoitettua tietoa aina 1600 – luvun
alusta saakka. Perimätiedon mukaan talo on Mus-
tapartojen eli Partasen suvun kantatalo Kainuussa.

Jormasjärven ympäristössä oli myöhemmin useita
tämän ”kookkaan ja paksupartaisen” suvun Parta-
loita muun muassa Tuhkakylällä (Huovila), Talvi-
vaarassa (Talvivaaran talo) ja Vaarankylän Partala
eli nykyinen Laatikkala. Näistä Huovila olisi vanha
Partasten myllytorppa, ja Talvivaara kaskimaille
sijoittuva torppa, joka joutui varsin pian Tuhkalan
talon omistukseen. Tämä viimeinen onkin varmaa,
sillä Talvivaaran tilan omisti 1600 – luvun puolesta
välistä alkaen nykyisen Harjun paikalla olleen kan-
tatilan isäntä Olli Suutari, joka piti torppaa vuok-
ralla. Perimätiedon mukaan toinen, Huuskoksi
kutsuttu talo on ollut peltojen keskellä nykyisen
Pohjasmäen kohdalla lännen puolella, josta siirret-
ty sitten nykyiseen paikkaansa. Äestäessä tältä pai-
kalta nousee vieläkin rakennusten nurkkakiviä.

Nykyinen Jormas 24 Pohjasmäki on rinteessä
vanhan Vaarankyläntien sivussa. Pihapiiri on ko-
mea, sillä siihen kuuluu kookas päärakennus, suu-
rikokoinen kivinavetta ja vanha luhti. Asuinraken-
nus on koottu vuonna 1930 ja mansardikattoinen
navetta on saatu valmiiksi vuonna 1934. Talossa
on kookas pirtti, eteinen, keittiö ja kaksi kama-
ria. Navetan kivityö on mallikasta ja perimätieto
kertoo sen tekijän olleen Porttimäestä. Navetan
katossa on lapeikkunoita, mikä erottaa sen tämän
muista sotkamolaisista navetoista. Pihaluhti on
yksikerroksinen ja kaksiosainen. Suorasivuisella
ja koristeettomalla rakennuksella lienee ikää noin
200 vuotta.

Pohjasmäen pihapiiri on rakennushistoriallisesti
arvokas. Pihapiirillä on maisemallista merkitystä,
sillä se näkyy mainiosti Vesikkotielle.

Jormas 23 Eerolan pihapiiriä on kutsuttu välil-
lä Huuskoksi. Pihan rakennuskanta on ajallisesti
kerroksellinen. Pihapiirissä on vanha pienemmistä
peltokivistä 1940 – luvulla rakennettu kivinavetta,
vanha talliaitta, vilja-aitta ja puolitoistakerroksinen
asuinrakennus 1950 – luvulta. Eerolan rakennuksil-
la on rakennushistoriallista merkitystä.

1.38 Porttimäen niitty, Vuokatinvaara (M) *retkeilijöiden suosiossa oleva taukopaikka perinne- maisemineen*

Porttimäen autiotila sijaitsee lähes Porttivaaran
lakiosassa, ja sieltä avautuvat huikeat näköalat
alapuoleisten metsien yli Kiantajärvelle. Vanhas-
ta pirtistä on enää jäljellä vain rauniot, mutta Kai-
nuun ympäristökeskus on rakennuttanut alueelle
kodan ja pystyttänyt tilan historiasta ja entisestä
viljelykulttuurista kertovia opastauluja. Porttimäki
on aikoinaan ollut Vaarankylän Kanalan torppa.
Pihapiirin läpi kulkee UKK-retkeilyreitti, ja paikka
on suosittu retkeilijöiden keskuudessa. Tilan inven-
toidut pihaniityt ovat suur- ja pienruohovaltaisia ja

nurmitatar on huomionarvoinen kasvilaji alueella. Pihapiirin lähetyksillä on myös inventointialaan kuulumatonta, komeiden kuusien hallitsemasta pienen- ja suuruhoista hakamaata, jolla kasvaa pussikämmekkää. Pihaniittyjen lisäksi autiotilan ympärillä on ollut niin ikään inventoinnin ulkopuolelle jääneitä peltoaukeita, jotka viime vuosina ovat alkaneet kasvaa umpeen. Jotta tilan pihapiiri säilyisi hoidettuna, sitä tulisi raivata ja niittää. Pihapiirin vieressä sijaitsevalla kauniilla hakamaalla kasvaa arvokasta kasvilajistoa, joka olisi syytä inventoida ja ottaa hoitoon. Vanhojen peltoalueiden niitto tulisi lisäksi aloittaa uudelleen, jotta ne eivät umpeen kasvaessaan peittäisi komeaa näköalaa alas järvelle. Kohteen hoitoon ottamista pohdittiin Kainuun ympäristökeskuksessa keväällä 2004. Viime vuodet alue on ollut vuokralla Sotkamon kunnalla, joka ei hoida perinnebiotooppeja. Aluetta on hoidettu kesästä 2007 saakka Ympäristökeskuksen hankkeen turvin. Porttimäen niitty on maakunnallisesti arvokas perinnemaisemakohde.

1.39 Puistola, Kiviranta (P)

*pitkä historia, vanhoja rakennuksia
vanhimpia kivinavetoita Sotkamossa*

Jormasjärven Kivirannan kylän vanhimpia asuinpaikkoja edustava Jormas 10 Lintula (Lindula) on tunnettu aikaisemmin Leivolannmäkenä. Talossa on ollut kaksi erillistä savua, Kivelä ja Vältalo. Viimeisen nimi johtui sijainnista Kivelän ja naapuritalo Marttilan puolivälissä. Kivelästä tuli isojaossa Jormas 14 ja Vältalosta Jormas 13. Vältalo on jakautunut perinnönjaossa ja Kivelän ja Vältalon väliin syntynyt uusi talo on saanut nimekseen Puistola. Kivelästä on myöhemmin tullut Juhola ja Lintula. Ympäri on siis menty ja yhteen siis tultu.

Puistola ei muodosta oikeaa pihapiiriä, mutta rakennusten keskinäinen läheisyys kyllä luo oman tunnelmansa paikalle. Navetta nimittäin on muilta osin puretun Vältalon kivinavetta mikä selittää pihan erikoisen asemoinnin. Päärakennus on vuodelta 1917. Rakennuksessa on pirtti, eteistila, keittiö ja kaksi kamaria. Talo on hirsipinnalla sisältä ja ulkoa. Vanha kivinavetta on tehty vuonna 1880, ja se on yksi Sotkamon vanhimpia säilyneitä kivinavettoja. Historiankirjojen mukaan naapuritalo Marttilan kivinavetta on ollut Sotkamon ensimmäinen. Sitä on käyty joukolla ihmettelemässä valmistumisvuonna 1867, kertoo mm. siltavouti Heikki Härmä Suomen Kirjallisuuden Seuran kokoelmista löytävästä sotkamolaisesta rakentamisesta kertovassa tekstissään. Ensimmäisen kivinavetan paikka ei olisi voinut olla mikään muu kuin Kiviranta, sillä kylältä löytyy kyllä kiviä, joista valita! Puistolan navetassa on päätyviiri, jossa on vuosiluku 1632. Se

muistuttaa Korhosen suvun kantapaikan verollepanosta Sipolankylällä Vihtamossa. Pitkä ja vaikea rappasota oli juuri päättynyt ja vanhat asuinsijat olivat saaneet uudet omistajat. Vältalo ja Puistola on ollut Korhosen suvulla vuodesta 1840.

Puistolan talon takana ns. riihimäellä sijaitsee vanha Vältalosta siirretty vilja-aitta. Sen piirteitä ovat otsa, suorat posket ja pistolattia. Räystäässivujen ylimmät hirret on tehty kaarelle, eli ”kruusattu”. Piirteiltään rakennus on Kivirannan vanhin, niiden mukaan aitala lieenee ikää noin 200 vuotta. Aitan takana on suuri rihi. Puistolan nykyinen isäntä Ari Korhonen on suurmetsätalallinen, ja hoitaa myös Puistolan tilaa ympäristöineen tunnistavasti. Hän perusti oma-aloitteisesti Isokiven eli Isoahon suojelualueen, katso Isoaho, Kiviranta.

1.40 Puro, Rekivaara (P)

*isoluhti, komea pirttirakennus
tuulimyllyaitta
kivinavetta
rakennusten uusiokäyttöä*

Ylisotkamon 38 Purola on syntynyt Vuokatin Portti- ja Koljolanvaaran kyljessä alkunsa saavan Pitkämpuran varteen, lehtomaiseen maisemaan. Puro on kantatila, josta on lohkottu naapurit Lukkarila (tilalla kirstu vuodelta 1860, pahkakuppi vuodelta 1846 ja hopeapikari 1850-luvulta tallessa) ja Päivölä. Pihapiirissä pienen kummun päällä on pääarakennus, navetta ja isoluhti. Talo on tehty hirrestä vuonna 1929 ja sitä on korjattu pariin kertaan. Talossa on umpikuisti, pirtti, kamarit ja sali.

Kivinavettaa on korjattu usein ja niin reippaasti, että sitä voisi sanoa myös tiilinavetaksi. Isoluhiti koostuu kahdesta osasta ja kahdesta kerroksesta, jotka ovat erikokoisia toisiinsa nähden, kuten myös kammioiden ruusukoristeetkin. Aittaa on kengitetty 1990 – luvulla ympäristökeskuksen työavustuksen turvin. Aitan päädyssä on rankorakenteinen varasto. Pihapiirissä on ollut 1800 – luvun lopussa paljon erilaisia rakennuksia. Pihapiirin pohjoispuolella sijaitsevan lammikon reunalla on vanha korkeahko hirsiaitalta vaikuttava rakennus, joka lähemmin tarkasteltuna osoittautuu tuulimyllyn koneaitaksi. Myllyn siipitukin aukko on tallella, samoin rasvaiset jäljet sisäseinissä entisen kojeiston kohdalla. Jokien ja purojen suuresta määrästä johtuen Sotkamossa on ollut hyvin vähän tuulimyllyjä. Muita tuulimyllyrakennuksia ei tiedetä lukuun ottamatta Naapurinvaaran lomakylän alueella majoituskäytössä olevaa vanhaa tuulimyllynraatoa.

Puron talon ympäristö on hakamaata, peltoa ja lepikkoa. Peltoja viljellään ja lähiseudulla asutaan aktiivisesti vieläkin. Puron vanhat rakennukset, erityisesti tuulimyllyaitta, ovat rakennushistoriallisesti

Puron tuulimylly on nykyään museoaitta.

Ruukin kuntokeskuksen jyhkeitä muotoja.

arvokkaita. Rakennuksia on kehitetty matkailu-, ynnä muuta käyttöä ajatellen vanhat arvot korjaustavoissa huomioiden. Ympäristöstä on tehty puutarhamainen keidas lammikoineen. Myllyn läheisyyteen on rakennettu pieni juhlapiha, johon on tuotu kierrätettyjä rakennuksia muun muassa Maanselän Nurmimäestä ja Juurikkalahden koulun mailta.

Pohjoispuolella sijaitseva Päivölän pihapiiri liittyy Puroon, katso Päivölä, Rekivaara.

1.41 Päivölä, Rekivaara (P)

pihapiiri

mansardikattoinen puunavetta

Päivölän pihapiiri on erotettu Puron talosta ja sijoittuukin hyvin tiukasti sen läheisyyteen. Puutarhamainen ympäristö on kaunis, ja pihapiiri Rekivaarantien suunnasta katsottuna kauniissa maisemassa. Päärakennus on tehty 1920 – luvulla, samoin navetta. Piharakennus on siirretty Purosta ja se lienee tehty 1800 – luvun puolella. Hirsirakenteinen navetta on huonokuntoinen. Sen kattorakenne on rakennusajalle tyypillisesti tehty mansardin muotoon, mikä mahdollisti todella kookkaan heinävintin ylisille.

Vähäeleinen pihapiiri sijoittuu pienelle kielekemäiselle pellon pielelle ja näkyy Rekivaarantielle hyvin kauniisti viljapellon takaa.

Pihapiiri on arvokas ja liittyy Puron talon ympäristöön, katso Puro, Rekivaara.

1.42 Rautaruukin kuntoutuskeskus, Vuokatti (P)

60-luvun motelliarkkitehtuuria

Vuokatin urheiluopiston johtajan virassa toiminut Jorma Suvikas ja vaimonsa Eila suunnitteluttivat ja toteuttivat Vuokatin urheiluopiston läheisyyteen mäntykankaalle suuren motellikeskuksen, joka oli aikanaan edistyksellinen käyttökonspektinsa vuoksi: vaikka motellilla oli yhteistiloja, sijoitettiin vuokrattavat tilat erillisiin siipiin, jotka polveilevat maastoa myötäillen. Arkkitehtina toimi L. V. Huttunen, ja rakennus valmistui vuonna 1967.

Päärakennuksessa on vastaanottotilat, toimistot, ruokala ja keittiö. Sen yhteydessä on neuvottelu-, liikunta-, varasto- ja saunatiloja. Päärakennuksesta erkanevat kaksi huoneistosiipeä, joista toisessa on myös saunatilat ja iso takkatila.

Ulkoasu on saanut vaikutteita itävaltalaisista rakennuksista ja ajalle tyypillisestä hyvin asiallisesta ja koruttomasta rakennustyylistä. Nauhamaiset teemat ja ulkoasu muutoinkin on monilta osin funktionalismia puhtaimmillaan. 60 – luvulle tyypillisesti rakennus on valkoiseksi rapattua punatiiltä, ja puuosat on maalattu tumman ruskeiksi, lähes mustiksi. Vastaanoton ja pääoven sijainti on

osoitettu hienovaraisesti, oikeastaan vain luonnon-kivillä muuratulla sokkelilla.

Sisätiloista ruokailutila on ajattoman moderni, ja siivessä sijaitseva takkahuone sisustuksineen kuin suoraan ajan sisustuslehdistä. Takkahuoneen lattia polveilee rinteessä alaspäin ja sen julkisivussa on paljon lasia.

Rantaan on tehty savusauna, josta on tullut paikakunnalla kuuluisaksi erilaisten illanviettojen pitopaikkana. Rakennus on osin hirrestä ja upotettu maastoon tiiliosaltaan. Katto on turpeesta.

Motelli on toiminut 1980 – luvulta saakka Rautaruukin kuntoutuskeskuksena. Rakennuskompleksi on kestänyt aikaa hyvin ja sen rakennushistoriallinen arvo tulee nousemaan mikäli sille ominaiset piirteet säilyvät myös tulevaisuudessa.

1.43 Rekilä, Rekivaara (P)

pihapiiri

kivinavetta

kaukomaisema

pieni kivisilta

Rekivaaran talon historia alkaa torpasta, josta on tietoja vuodesta 1770 lähtien. Yhdessä läheisen Lääsön kanssa se oli Sotkamon ensimmäinen nimeltä tunnettu torppa. Rekilän talo sijoittuu korkealle vaaran selälle. Sen pihamaalta on hyvin pitkä kaukonäkymä yli eteläpuolen peltojen kohti Maanselän saloja. Pihapiiri sijoittuu kummulle ja siihen kuuluu päärakennus, kivinavetta ja piharakennus. Hieman sivummalla on lisäksi vanha aitta ja varastorakennuksia.

Talo on tehty hirrestä vuonna 1918. Sitä on korjattu ja laajennettu vuonna 1974. Rakennuksessa on pirtin lisäksi keittiö, ja kaksi kamaria ja käyttötiloja myös yläkerrassa. Kivinavetta on tehty vuonna 1928. Hyvin korkealaatuinen kivityö on ollut mahdollista rautatien rakentajien ansiosta. Navetta on komeassa kunnossa. Vastaavaa korkealaatuisia töitä samalta ajalta edustavat Haapalanlahden Kankaalan ja Tenetin Riivalin navetat.

Piharakennus on tehty 1950 – luvulla ja se on suuri kokoinen rankorakennus sekä maalattu punaiseksi. Sivummalla sijaitseva kaksikerroksinen aitta on huonokuntoinen ja koristeeton perusrakennus. Ikää sillä lienee noin 150 vuotta.

Rekilän pihapiiri on suuren talon mallia. Navetta on poikkeusyksilö ja sillä on erittäin suuri rakennushistoriallinen arvo.

Talon itäpuolisen Rekipuron kohdalla Ohravaarantiellä on pieni 1930 – luvulla rakennettu kaarikivisilta. Romanttinen silta on harvinaisuus, sillä vastaavat on purettu Sotkamonkin alueelta lähes kokonaan: vain Valkolan läheisyydessä vanhan Riekinrannantien alla on samantyylinen silta, katso

Rekipuron sillan pieliä.

Rekivaaran koulu.

Riivali.

Riekinrannan kylätie, Riekinranta. Rautatien alta löytyy kaksi komeaa kaarisiltaa: Juurikkalahden aseman ja Naapurivaaran Aunojoen sillat.

1.44 Rekivaaran entinen koulu, Rekivaara (P) *vanha tyyppi*piirustusten mukainen koulurakennus

Koulu on valmistunut Lääsön maista erotetulle palstalle vuonna 1936 samojen piirustusten mukaan kuin tehtiin koulut Riekinrannalla, Kuninkaanhallalla, Korvanniementällä, Ontojoella, Teerivaarassa ja Varisvaaralla. Tyyllisesti rakennus on asiallista tyyliä pienin klassisin piirtein. Pihan pohjoispuolella on matala piharakennus saunoineen, ja länsipuolella on urheilukenttä. Rekivaaran koulussa on kaksi salia ja keittiö, sekä opettajien asunnot kahdessa kerroksessa. Rakennuksen koulutoiminta on lakannut 1980 – luvulla ja sen jälkeen tilat ovat olleet muun muassa ruokapalveluyrityksen käytössä. Rakennuksen ulkoista asua on korjattu hiljattain.

Koululla on kulttuurihistoriallista arvoa.

1.45 Riivali - Määttälä - Mustola, Tenetti (P) *virkamieshistoria* *erikoinen kahden talon pihapiiri* *perinnemaisema* *erikoiset aitat* *kivinavetat* *pappila*

Yksi Tenetin virran keskeisimpiä asuinpaikkoja kautta aikain on ollut Ala-Sotkamons talo 8, Määttälän talo, joka tunnetaan nykyään paremmin nimellä Ala-Sotkamo 4 Riivali. Riivalin pihapiirissä sijaitseva, Määttälänä nyt tunnettu talo on jaettu Riivalista vasta vuonna 1923. Vanha kantatalo alueella on myös naapuri, Alasotkamo 7 Määttälä, joka nykyään on numerolla 3 tunnettu Mustola. Kolmas Määttälä on ollut vanha Pirtti, jonka toista osaa kutsuttiin jo 1600 – luvun lopulla Hiltulaksi, myöhemmin Tervoksi. Tämän Määttälän toisesta osasta muodostui jaon jälkeen Rauramon talo, josta jaettiin myös Tuorinperä eli nykyinen Leivola. Ja jossain vaiheessa Tervon sekä Rauramon omisti yksi isäntä, vaikka olivat eri taloja. Alueella on siis ollut kolme Määttälää, sekä Naapurinvaaralla ja Määttälänmaella vielä omansa, joten historian tutkijan on oltava tarkkana.

Riivali - Määttälän talot muodostavat pihapiirin, jossa on kaksi (tai oikeastaan kolme) pihaa. Määttälän talon historian ensimmäinen talon nimi on ollut Kalliola, mikä nimitys johtuu suoraan perustajan sukunimestä. Kalliota on asutettu jo hyvin varhain, sillä paikalla on asunut mm. pitäjänkirkuri Jöns Kallio (Berg) vuodesta 1710 vuoteen 1712

saakka, jolloin hän kuoli ns. sarkasodan uhrina. Berg oli syntynyt vuonna 1680 Kallion talossa, jota kutsuttiin jo Bergin aikana ”Skriivariksi”, mikä nimitys vain vahvistui, kun vuosien 1722 – 34 välisen ajan siinä asui myös seuraava pitäjänkirkuri eli Johan Dahl vaimonsa Margaretta Svahnin kanssa. Samassa talossa toimi sekä alueen kyytirättäri (nimismiehen apulainen) että flagellaattori eli piiskuri (ruuskija), jota pidettiin varsin tarpeellisena henkilönä tuohon aikaan! Riivalin kautta kulki ns. Vienen talvitie, joka tuli Kajaanista Tikkalannien ylityspaikan ja Jäätiönlahden Kohveron talon kautta Riivalinlammen eteläpuolelle, josta se johti sitten Sopalaan ja eteenpäin.

Kyseessä olevan Riivalin historia on itse asiassa siis varsin virkamiespitoinen ja historian kirjoissa osin sekava eri Määttälöiden kesken. Mutta se ei estä sitä tosiasiaa, että Riivali virkamiehineen oli erityisen tärkeässä asemassa. Muista Määttälöistä Tervo tunnetaan Antti Chydeniuksen synnyinkotina ja myös Rauramo oli erilaisten virkamiesten omistuksessa. 1900 – luvun alkuvuosikymmeninä Riivalin rannassa oli laivaliikenteen laituripaikka. Sotien aikaan Riivalissa toimi evakoiden huolto-keskus ja Rauramon puolella pieni vankileiri.

Riivalin maille on myöhemmin 1900 – luvulla rakennettu myös Vuokatin teollisuusalue ja Tenetin koulu. Ympäristö on kuitenkin säilyttänyt maaseutumaisuutensa suurilta osin. Laaja peltoaukea ulottuu Tenetin virran rannasta aina Pohjavaaran tien eteläpuolelle saakka. Peltojen ja hakamaiden lisäksi siihen kuuluu pari lampea kosteikkoinen ja tietysti rautatiepenkan erottamat Tenetin rannat.

Riivali - Määttälän pihapiiri on Sotkamossa ainutlaatuinen. Yhtä hyvin säilynyttä ja saman muotoista pihapiiriä ei ole. Riivalin puolella on tätä nykyä asuinrakennus, kivinavetta, isoluhti ja mahtava kolmekerroksinen vilja-aitta. Määttälän puolella on taas kaksi asuinrakennusta, kivinavetta ja piha-aitta. Isoluhdin ja piha-luhdin välissä on oikeastaan kolmas piha-alue, mutta kapeampi sellainen. Pihapiirin itäosalla on koivukuja, jonka takana on Tenetin koulun matalia asuinkerrostaloja.

Riivalin talo on rakennettu vuonna 1937 ja sitä on remontoitu mm. 1960 – luvulla tekemällä mm. uusi kuisti. Harjakattoista taloa vastapäätä sijaitsee komea isoluhti vuodelta 1850. Kaksiosainen ja – kerroksinen hirsirakennus on suorasivuinen, mutta sen räystäät on tehty ruusulle eli viimeisiä hirsiä on tuotu taitemaisesti ulospäin. Luhdin ovista toinen on ilmeisen vanha: se on vain kahdesta laudasta tehty ja sen pintaan on veistetty salmiakkikuvio eli paneeli-imitaatio. Oven rombi-malli on tyyppinen 1700 – luvun aitoille, joten ovi voi olla myös jäänne vanhemmasta rakennuksesta. Luhdin päätyyn on

tehty rankorakenteinen varasto ja vinotuilla varustettuna katostila koko rakennuksen pituudelle. Ovien sivuille kumpaankin aittahuoneeseen on myöhemmin tehty pieni ikkuna ja ovien päälle haukkaikkunat yläkertaan.

Kivinavetta on valmistunut vuonna 1931 ja erikoisen hienosti työstetystä graniitista. Navetassa on rankorakenteinen lato-osa ja heinävintti, jonne rakennuksen takaa siltä pitkin kahden parioven kautta! Navetta on eräs hienoimpia kivinavetoita Sotkamossa ja se on maalattu kauniisti äskettäin.

Pihapiirin eteläpuolella pihatien sivussa sijaitsee kolmikerroksinen vilja-aitta vuodelta 1845. Rakennus on todella hienoa käsityötä ja esimerkiksi sen alimmat hirret ovat ns. vaihtosalvoksella varustettuja, joten niiden vaihtotarve on ennakoitu jo rakennusvaiheessa. Aitan ovelle johtaa kivistä tehty porrastasanne. Oven päällä on kaksi luukkua yläpuolen kerroksiin. Sisällä on erittäin hienosti rakennetut siilot suppiloineen ja torvineen. Aitan sisäpuolen tukipilari on vuoltu koristeelliseksi. Aitta on kirkkaasti kaunein ja sopusuhtaisiin Sotkamon vilja-aitoista. Rakennus on maalattu kauniisti vast'ikään. Riivalin sauna on tehty läheisen Riivalin lammen rantaan. Hirsinen savusauna on maisemallisesti hienolla paikalla paikallistien varrella.

Määttälän pihassa on mansardikattoisen talo, komea piha-aitta, kivinavetta ja uudempi asuinrakennus. Hirrestä tehty, mutta jo varhain lautavuorattu päärakennus on valmistunut vuonna 1930 ja siinä on viisi huonetta. Sisätiloja on hieman remontoitu, mutta muutoin talo on alkuperäisasuinen. Kattoon on tehty lapeikkunat, joista Tenetin puoleinen on suuri. Piha-aitta on kaksiosainen ja siihen on lisätty puurakenteinen varasto-osa, kuten naapurissakin. Aitta eroaa naapurin aitasta siinä, ettei siitä löydy ruusuja ja haukkaikkunoiden tilalla on isot luukut. Aitta on korkea ja tehty kauniisti veistäen.

Kivinavetta on samaa kiveä ja lähes tasoa kuin naapurilla. Erona tässä navetassa on sillan sijoitus, se onkin pihan puolella. Myös rankorakenteinen osuus on lyhyempi. Yhdessä nämä rakennukset muodostavat erittäin vahvan visuaalisen tekijän peltoaukean laidassa. Myös tämä navetta on maalattu äskettäin ja samoilla sävyillä kuin naapurin navetta. Rantaan johtavan polun varrella on muutama harmaa rakennus, vanha talli ja latoja, sekä vanhoja lehtikuusia. Rannan ja talon välissä on käyttämätön junaratapenger, jonka päältä on poistettu kiskot. Ranta on matalikkoa, jossa viihtyvät mitä erilaisimmat linnut.

Riivalin ja Määttälän talot ovat historiallisesti tärkeitä. Niiden yhteispihapiiri on ainutlaatuinen talonpoikaisympäristö Sotkamossa. Rakennushistoriallisesti kohde on tärkeä myös yksittäisten rakennusten kautta. Maisemallisesti kohde sijoittuu hyvin tärkeän matkailijoiden käyttämän tien varteen. Se näkyy myös kauniina vesireittikohteena Tenetille. Riivali ja Määttälä muodostavat erittäin hienon kulttuuriympäristökohteen. Sen säilymiselle on ensi arvoista laajojen näkymien säilyttäminen talojen läheisyydessä. Rannan junaradan penkan mataloittaminen voisi olla maisemallisista syistä perusteltua. Penkan päällä kulkeva väylä on sinällään mainio liikuntayhteys rannan tuntumassa.

Mustola oli pitkään alueen kantatalon Alasotkamo 3 Määttälän nimellä ja omistus Hyvösen suvulla. Seurakunnan kappalaisen pappilan asuinpaikka Varpuniemellä oli hankalan matkan päässä kirkosta ja siitä tuskasta päästiin tekemällä vaihtokauppa tilojen kesken Kristian Kekonin kappalaisaikaan vuonna 1880. Hyvöset saivat Varpuniemen pappilan asuttavakseen, katso Varpuniemi, Kuolasalmi. Mustolan tilalla oli tuolloin kokoa 650 hehtaaria, josta peltoa oli 28 hehtaaria. Mustolan vanha päärakennus hajotettiin ja siirrettiin vuosina 1882-5 pappilaksi lähelle rantaa. Tulipalo poltti Mustolan vanhat ulkorakennukset kokonaan vuonna 1937. Kirkonkylällä sijaitseva Aatoksen talo ostettiin kappalaiselle uudeksi pappilaksi sotien jälkeen. Sotkamon kunta osti Mustolan pappilan ja laajensi sen lastenkodiksi. Nyt pappilan omistaa yritys, joka käyttää tiloja mm. majoitukseen ja koulutukseen. Pappilan ulkoinen olemus on muuttunut sotien jälkeisessä remontissa paljon ja erikoisesti sisäremontissa 1980 – luvulla, jolloin sisätilat muutettiin levypintaisiksi. Ulkoa talon tunnistaa hyvin vielä vanhaksi virkataloksi, etenkin kuistissa on viehätystä ja arvokkuutta. Pihapuusto on erittäin suurta ja antaa ympäristölle selkeää lisäarvoa. Pappilan eteläpuolella sijaitsee erittäin suuri kellari.

Rannan puolella sijaitseva käyttämätön rautatien penkka ilman raiteita on maisemallisesti vaikea. Sitä kannattaisi madaltaa ja siitä huolimatta käyttää edelleen yleisenä ulkoilureittinä rannan tuntumassa.

Mustolan entinen pappila on historiallisesti tärkeä ja sillä on rakennushistoriallista arvoa. Yhdessä Riivali – Määttälän kanssa sillä on kulttuuriympäristönä arvoa, joskin viereisen Tenetin koulun rakennuksia ja liikuntakenttää rakennettaessa ei tämän alueen arvoja ole huomioitu. Pappila näkyy ratapenkan takaa Tenetin virrälle kohtuullisesti ja sillä on siihen suuntaan maisemallista arvoa.

Rönkön lehtikuuset.

1.46 Rantolan metsälaidun, Rekivaara (P) laidun vaaramaisemissa kuusien seassa

Rantolan tila sijaitsee Rekivaaran kylällä korkealla Vuokatin vaaran kupeessa. Tilan metsälaidun sijaitsee tilan peltojen ympärillä ja vanhan kylätien sivussa. Aluetta laidunnetaan yhä ja sen pitkä käyttö näkyy alueen monipuolisuutena. Puustoisten osien lomaan on muodostunut niittymäisiä avoimia kohtia, joihin aurinko ylettyy. Rinteen keskiosassa on korkeiden kuusten hallitsema laidunosa. Muutoinkin alueella on komeita kuusia ja niiden välissä pieniä kiviraunioita niittyineen. Kasvisto on monipuolista ja puusto osin hyvin lehtomaista. Laidunnus takaa alueen ominaisuuksien säilymisen jatkossakin.

Rantolan laidun sijaitsee nykyisin yksityistieksi muuttuneen kylätien vieressä. Alue on edustava ja maisemallisesti ”pikkusievä”. Sen eteläpuolella sijaitsee Rönkön kaunis pihapiiri, katso Rönkkö, Rekivaara.

1.47 Rönkkö, Rekivaara (P)

vanha pihapiiri
kivinavetta
hakamaat
vanha paja

Aivan Vesikkotien tuntumaan sijoittuva Rönkön talo on tyypillinen vaaramaisemaan syntynyt asuinpaikka. Etelärinteessä peltoaukean keskellä sijaitseva asuinpaikka lienee saanut alkunsa 1700 – luvulla. Tuhkakylän jo historian hämäriin kadonnut kantatalon nimi on ollut 1500 – luvulla Rönkkölä.

Taloa on hallinnut koko sen olemassa olonsa ajan Määtän suku, joka on lähtöisin Teerivaaran Takkulasta. Talo on aina sijainnut kulkureitin varrella, sillä vaaraketju tekee kohdalla notkon alaspäin ja Jormasjärven puolelta pääsi helpoiten kirkonkylälle taloa sivuavaa kirkkopolkua pitkin. Lähistöllä Jormasen Sopasenlahdessa onkin yhä virallinen Jormaskylän veneranta. Historiansa aikana Rönkön väki tunsikin Tuhkakylän ja Laakajärven ”kirkkoväen” kohtuullisen hyvin. Samoin Juurikalahden puolelta ylitettiin vaara Rönkön kohdalla matkatessa Nuasjärven puolella ja Kajaaniin.

Isojaossa talo sai numeron Alasotkamo 30. Pihapiirin rakennukset ovat aittoja lukuun ottamatta kaikki vuosisadan vaihteesta. Suuri päärakennus lehtikuusirivistön vieressä on vuodelta 1908. Luonnonkiville perustetussa hirsitalossa on pirtti, seitsemän huonetta ja kaksi salia. Sisätiloja on remontoitu, mutta huonejako on ennallaan. Neliöpiirin länsisivulla on kaksiosainen piha-aitta, eteläisivulla navetan raunioita ja suuri talli aittavarastoineen. Pihapiirin läheisyydessä on iso vilja-aitta, sauna, riihi, puimala kuivaamoineen, paja ja kaksi uudempaa asuinrakennusta 1990 – luvulta. Suorapokinen ja otsamallinen vilja-aitta toimii yksityismuseona. Kivinavetta on valmistunut perimätiedon mukaan vuonna 1910 ja sen sivulla oleva talli on talon entinen asuinrakennus. Navetta on purettu 2000 – luvun alussa ja paikalle on jätetty romanttiseksi jäänteeksi osia kiviseinästä ja AIV-tornin seinät. Suovaaran Tolpassa on vanha Rönköstä aikoinen tuotu ja pienikokoinen vilja-aitta.

Rönkkö on kaunis pihapiiri. Sillä on rakennushistoriallista arvoa. Peltoja viljellään ja hakamaat ovat naapurin käytössä laidunmaina, joten ympäristö on yhä kukkeaa ja elävää. Naapuritalon läheiset hakamaat on luokiteltu maakunnallisesti arvokkaiden perinnemaisemien joukkoon kuuluviiksi. Rönkköä sivuaa UKK – reitti. Paikasta suunnitellaan pienimuotoista matkailukohdetta.

1.48 Tenetin rautatiesilta, Vuokatti (P)

vanha terässilta jokimaisemassa

Verkasaaren tarinat

Vuonna 1924 aloitettu rautatien rakennustyö välillä Kontiomäki – Vuokatti oli valmis Tenetin sillalle asti vuonna 1925. Vuonna 1926 silta valmistui, ja rataa jatkettiin Vuokatin asema-alueen ohi.

Rautatiesilta tehtiin kaksiosaiseksi, sillä Tenetin virrassa oli tukipisteeksi sopiva kallioinen saari. Verkasaareksi kutsutulla luotomaisella kalliosaaressa on tarinoiden mukaan venäläiset piilottaneet sarkojaan Sarkasodan aikaan. Eteläisempi sillan osuus valmistettiin teräksestä ja tyyllisesti kaksipisteiseksi kaarisillaksi. Pohjoinen osa siltaa on yksiaukkoista teräspalkkimallia. Sillan juhlanan kokoiset arkut ovat mahtavaa louhittua graniittia.

Silta on teräsrakenteiltaan komea ja edustava. Samanlaisia on rautateiden varsilla Suomessa useita kymmeniä. Sotkamossa ei ole rautatien varrella muita terässiltoja, vaan pienemmät ylitykset on tehty kivistä, Juurikkapuron silta esimerkiksi Juurikkalahdessa ja Aunojoen silta Naapurinväärällä.

1.49 Tervo (Hiltula), Rauramo, Vuokatti (P)

todella vanha asuinpaikka

pappilan paikka, taloustieteilijä Antti Chydeniuksen synnyinpaikka

vanha pihapiiri

paja

Vihtamokosken myllysauna ja myllyjen pohjat

pieni rautatiesilta kivistä

Pirttijärven eteläpuolella sijaitsevan Tervonlammen rantaan sijoittuu mahdollisesti koko kirkonkylän alueen vanhin asuinpaikka. Tervonlampi tai vanhalta nimeltään Pirttilampi on ikivanha levähdyspaikka vesireittien varrella ja lammen rantaa onkin nimetty Lepolahdeksi. Rannasta on löydetty monenlaista vanhaa tavaraa tähän liittyen. Lähistöltä Tervon tilan mailta on löydetty mm. rahoja vuosilta 1663 ja 1735. Vuonna 1650 Kainuun läänistä tehdyssä Claess Claessonin kartassa talo on piirretty suurin piirtein nykyiselle paikalle.

Tila tunnettiin aina 1600-luvun puoliväliin saakka nimellä Pirtti tai Pirttijärvi. Vuonna 1650 taloa asutti Lauri Hiltunen, joka muutti nimen Hiltulaksi. Samalla Hiltulasta erotettu uusi talo, Määttälä joka tunnettiin nimellä Rauramo. Hiltula sijaitsi hyvin keskeisellä paikalla ja soutumatkan päässä kirkosta ja se toimikin 1700-luvun alussa mm. kappalaisen pappilana.

Tuolloin kiisteltiin kappalaisen asuinpaikasta. Vanha vuokralla ollut Rikkolan tila Varpuniemellä

Tervo.

Tenetin rautatiesilta.

Jormasjokisuun Moilalan isoluhti vuodelta 1818.

autioitui vuonna 1708. Kappalainen möi Rikkolan Isak Schroderukselle eli uudelle Sopalan isännälle. Sarkasodan jälkeen kappalaiselle alettiin etsiä uutta pappilan paikkaa. Kappalainen asui tällä välin Sopalassa. Uudeksi kappalaisen pappilaksi ostettiin Haapalan puustelli eli nykyinen Varpuniemen tila Rikkolan naapurista. Kappalaisena tuolloin toiminut Jacob Chydenius ei paikasta pitänyt ja osti omiin nimiinsä Hiltulan tilan 310 kuparitaalarilla, jota tuolloin pidettiin halpana hintana. Chydenius valittiin pian kirkkoherraksi Kuusamoon, mutta Hiltulan taloon ehti kuitenkin vuonna 1729 syntyä myöhemmin kuuluisuutta saavuttanut poliitikko ja taloustieteilijä Antti Chydenius. Häntä pidetään ainakin pohjoismaisen ja suorastaan kansainvälisen taloudellisen liberalismien esitaistelijana. Ennakkoluuloton pappi esiintyi hyvin äänekkäästi tuolloin vallinnutta holhous- ja sääntelyjärjestelmää vastaan. Laajan kirjallisen tuotannon jälkeen jättänyt suurmies kuoli vuonna 1803 ja hän oli ikuistettuna suurimpaan setelirahaamme.

Seuraava kappalainen tyytyi Varpuniemeen eli silloiseen Haapalan tilaan ja Hiltulan osti sittemmin Tervon suku. Talon nimi muuttui Tervoksi, jona se tunnetaan nykyäänkin.

Vuonna 1746 julkaistiin ensimmäinen Sotkamon pitäjän kartta ja siinä on seikkaperäinen reitti pitäjän talvitiestä. Tie kulki Kohverosta Hiltulaan ja siitä Sopalaan.

Talolla on myöhemmin ollut useita omistajia. 1840 -luvulla sen ja Rauramon talon omisti pitäjänkirjuri Reinhold Castren, joka oli ostanut Tervon velkarahalla itselleen. Hän maksoi tilasta 1333 ruplaa, joka oli todella kova hinta. Tuolloin taloon kuuluivat tuolloin suuret kaskialueet Kiantajärveltä etelään ja hakamaat myllyineen Tenetin pohjoispuolella. Castrenin vaimo oli Sotkamon nimismiehen tytär Johanna Cajan ja hänelle jäi miehen kuoleman jälkeen kuulusaksi tulleet jättivelat. Pitäjän toiseksi suurin talo jouduttiin paloittelemaan velanmaksuna. Taloon jäi kuitenkin peltoja, vielä 1900 – luvun alussakin niitä oli vielä 28 hehtaaria, mikä oli tuolloin eniten Sotkamossa. Tervon talolla on ollut ruotusotamies, jonka torppa on sijainnut Särkisen lammen rannalla Vuokatinvaaran puolella. Samalta paikalta Haapalanlahdella löytyy nykyään Särkelän talo.

Tervon taloa asuttaa Kilpeläisen suku, joka on lähtöisin Suonenvaaralta ja samaa sukua on asunut aikaisemmin Rauramossakin.

Nykyään Tervo erottuu ympäristössä peltojen ympäröimänä tilana vanhoine rakennuksineen. Pihatien lehtikuusikuja näkyy päätielle ja on tienvarren maisemakohde. Pihapiiri on kolmisivuinen ja päärakennus toimii kuusikujan päätteenä. Pihatie kiertää ympyrän sisäpihalla, mikä viittaa klassiseen

pihasommitteluun. Kyseessä on kuitenkin normaali talonpoikaistila, joskin Antti Chydeniuksen syntymäpaikasta kertova laatta talon seinällä nostaa ympäristön profiilia. Pihtakuuset päärakennuksen takana ovat vielä pitempiä kuin lehtikuuset ja luovat paikalle juhlavuutta. Talo on klassisen keltainen sivurakennusten ollessa punamultaa.

Päärakennus on tehty vuonna 1911 ja sen vanhasta sisääntulokuistista on mainio piirros maamme kuisteja esittelevässä Teppo Korhosen kirjassa Kuistit. Kirjasta löytyy myös piirros poispuretun naapuritalo Rauramon kuistista. Tervon kuisti on kuitenkin 1950 – luvulla tehty kaksikerroksiseksi ja koristeeton ajan tyyliin. Muuten rakennus on alkuperäiskuntoinen hirsitalo. Kuistista pääsee sekä pirttiin, että eteishuoneeseen. Eteishuoneesta on yhteys saliin ja kahteen kamariin. Kuistin yläkerrassa on kesähuone. Talossa on T-mallin ikkunat ja vaakasuuntainen ulkovuoraus. Pohjoislappeella on yläkerran frontooni-ikkunat. Talon edessä on voi havaita vanhemman päärakennuksen perustuskiveyksiä. Pihan itäsivulle sijoittuva isoluhti on siirretty Rauramosta. Luhdin yksityiskohdat ja kuluneisuus viittaavat siihen, että se olisi tehty 1700 – luvun lopulla. Luhdin kammio on avoin ja siinä on koristeltu keskipyyläs. Konsolien nokat ovat koristeelliset. Tervon luhti on arvokas rakennus. Siihen on liitetty pienempiä rakennelmia, joista yksi on vanha Rauramon pihanpäärakennus. Rauramosta on tuotu myös vilja-aitta, joka sijoittuu tämän pihan itäsivun viimeiseksi, mutta erilleen muista. Suorasivuinen, otsallinen ja yksikerroksinen vilja-aitta on luultavimmin tehty 1800 – luvun loppupuolella. Yksi Rauramon aitoista eli kaksiosainen luhti löytyy Haapalanlahden Haapalasta, jonne se vietiin huutokaupan ja yhden markan hinnan jälkeen.

Vastapäätä aittoja pihan länsipuolelle sijoittuu lammasnavetta ja talli. Rakennuksilla lieene ikää toista sataa vuotta. Navettaa on korjattu vuonna 1911. Rakennus on pohjaltaan T:n muotoinen, se on matala ja sen ovien päällä on frontoonit.

Pihapiirin pohjoispuolella lammen rannassa on 1950 – luvulla rakennettu paja. Perimätiedon mukaan sauna, jossa Antti Chydenius on syntynyt, on sijainnut pajan läheisyydessä. Taloon kuuluneet riihi ja riihilato sijoittuvat peltojen taakse pihan länsipuolelle.

Niiden kautta kulkee tiepohja Pirttiniemeen, jossa oli vielä 1990 – luvulla ristin pohjamuotoon tehty kaksikerroksinen huvilarakennus, joka kuului ensin seurakunnalle ja sittemmin Hirvenniemen sahan Gustaf & Wiikin työnjohtajille ja viimeisinä aikoina joensuulaiselle professorille. Alkujaan aina 1860 – luvulle saakka rakennus on ollut Tervon mailla Myllyvihtamossa sijainnut suuri myllyrakennus.

Rakennus on purettu 2000 – luvun alussa. Tervon tilan maita on myös Tenetin pohjoispuolella, missä on vanhoja lehmien hakamaita. Vihtamolammen rannassa on yhä jäljellä vanha Tervon lehmisauna, joka on pieni 1930 – luvulla rakennettu yksihuoneinen ja kuistilla varustettu hirsirakennus aivan Vihtamokosken alaluusuan tuntumassa. Saunan edessä on vanhoja puita ja lehtomaista ympäristöä. Koskessa on lukuisia vanhoja myllyjen pohjia ja ohituspuroja. Myllyjä on tarvittukin, sillä läheisistä isoista taloista viidellä oli omat kotitarvemyllyt koskessa. Tervon mylly oli yhteinen Riivalin ja Rauramon kanssa. Vihtamokosken kautta on kulkenut myös vanha Naapurinvaaralaisten kirkkopolku Kumiaisenmäeltä Koposenlahteen.

Tervon pohjoispuolella lammen ja järven välissä kulkee rautatiepohja. Raiteet on purettu jo pois ja ympäristö on pusikoitunut. Rautatiepohjan alla on pieni lohkokivisilta ja toinen samanlainen sijaitsee Rauramonlammen kohdalla.

Tervon ympäristö on viimeinen säilynyt pihapiiri kirkonkylän läheisyydessä. Sen arvoa nostaa isäntäparin rakennuksia kunnioittava lähestymistapa ja ympäristön säilymistä edistävä asenne. Pihapiiri on viimeisiä saarekkeitä Sotkamossa, jossa saa kuvan vanhasta elämisen tavasta vastakohtana nykyiselle.

Tervon pihapiiriin kohdistuu tulevaisuudessa kaavoituspaineita ja sen rooli historian sekä sijaintinsa puolesta tulee ottaa vakavasti huomioon. Tervo on kulttuurihistoriallisesti yksiselitteisen arvokas. Maisemassa korostuvan kuusikujan uusiminen tulisi aloittaa ennen vanhojen lahoamista. Lammen puolella on maisemallisesti erittäin kaunis ympäristö. Rautatien pohja on surkea asia ympäristökuvan kannalta. Se katkaisee näkymän talosta järvelle ja järveltä pihapiiriin. Tilan itäpuolelle sijoitetulla jäteveden puhdistamolla ei näytä olevan välitöntä vaikutusta ympäristöön.

1.50 Torvela – Joensuu - Moilala, Jormasjokisuu (P) *vanhoja rakennuksia* *soluhti*

Eräs vanhimpia asuinpaikkoja Jormaskylän ympäristössä on Jormasjokisuussa nykyään hieman hajanainen kolmen talon, Torvelan, Joensuun ja Moilalan yhdistelmä. Vanhin talon nimitys on Torvela, mutta talo jakautui jo hyvin varhain kahteen savuun. Näin verottajalla oli merkinnät kahdesta Torvelasta numeroilla Jormas 6 ja 7. Käytännössä Torvela 7 oli nykyinen Koppelo, katso Koppelo-harju, Jormasjokisuu. Jokisuiston pellot ovat olleet tuotteliaita, ja vuodelta 1760 on tieto talossa olevasta tehokkaasta länsimallisesta kehäaurasta,

joka oli todellinen harvinaisuus Suomessa ja etenkin Sotkamossa. Tuohon aikaan talo oli todellinen suurtila esimerkiksi karjan määrällä laskettaessa. Talo on merkitty yhdellä talon merkillä selvääkin selvemmin Claes Claessonin karttaan Kainuusta vuodelta 1650.

Tila on jakautunut myöhemmin useaan tilaan. Torvelassa on nykyään vanha päärakennus, navetta ja sauna. Moilalassa on hajallaan 1950 – luvulla rakennettu päärakennus, vanhempi päärakennus, luhti, navetta ja vanha aitta. Joensuussa on 1930 – luvulla rakennettu pieni, mutta korkeaharjainen päärakennus.

Moilalan vanha talo on tehty 1900 – luvun alussa. Talonpoikaismallinen matala rakennus on harmaa ja rimalautavuorattu. Siinä on pirtti, keittiö ja kaksi huonetta. Taloa on kunnostettu aivan äskettäin vanhaa säästäen. Talon edustalla on kivinavetan jäänteet. Moilalan vanha aitta on päällystetty rimalautavuorella ja rakennus on todella iäkäs, mahdollisesti jopa 250 vuotta vanha. Rakennus on suorasivuinen ja koristeeton. Moilalan isoluhti on sijoitettu uuteen paikkaan tuoreemman ulkorakennuksen viereen kulmittain ja se on tehty vuolumerkin mukaan vuonna 1818. Rakennus on kaksikerroksinen ja pienikokoisessa kammiossa on kaksi koristeruusuketta. Toinen luhdin aittatiloista on toiminut myös tallina.

Kohteen rakennuksilla on rakennushistoriallista arvoa. Ympäristö on kasvamassa osin umpeen.

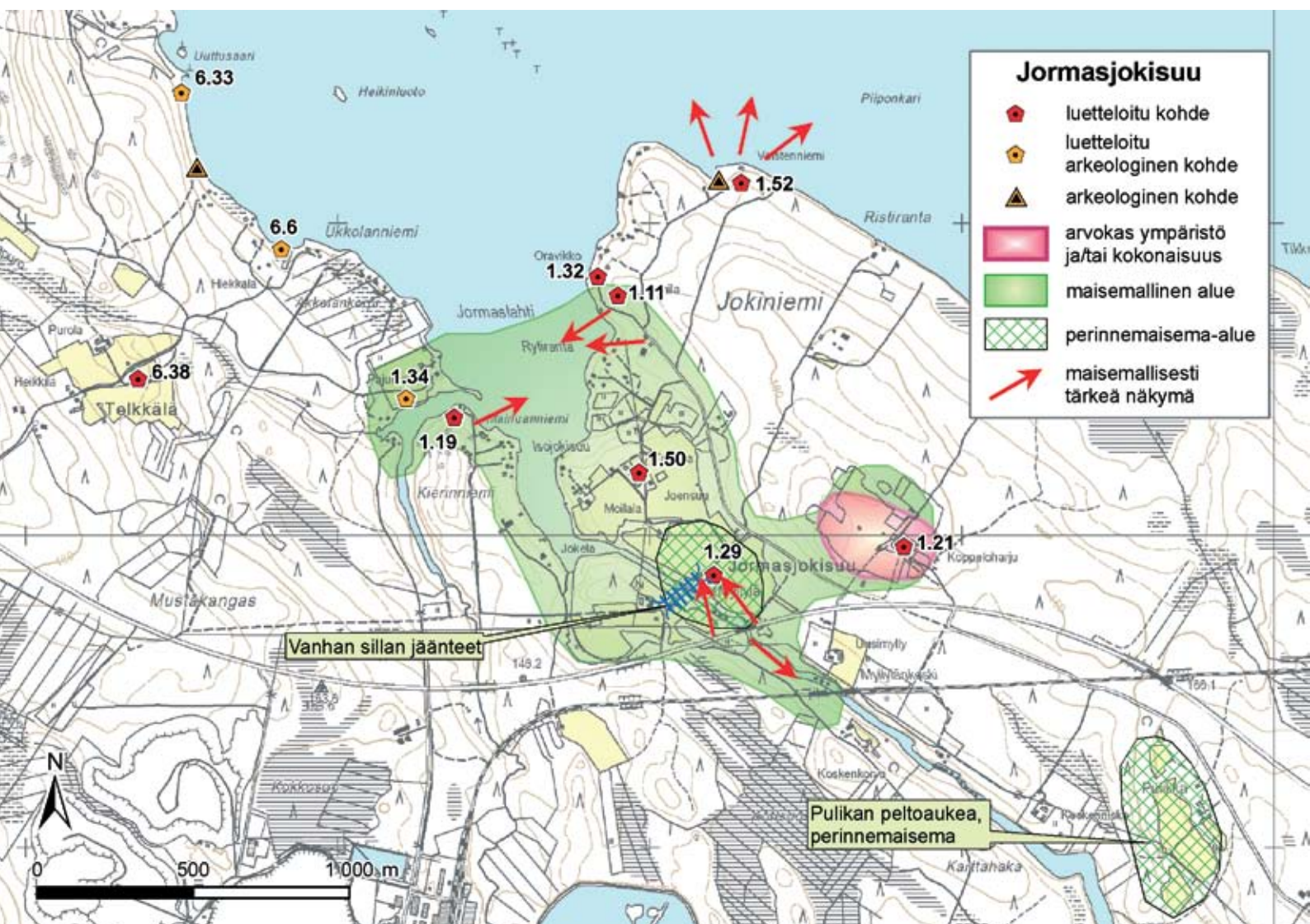
1.51 Urpiala, Haapalanlahti (P)

kirkkoväartin talo, sotilasvirkamiestalo, kahden valtiopäivämiehen talo, kestikievari
vanhoja rakennuksia
perinnemaisema

Urpialan talolla on pitkä ja kunniakas historia. Tiedetään, että talossa on asunut Sotkamon ensimmäinen tunnettu kirkkoväärti, Lauri-isäntä, jo 1690 – luvulla. Sotkamon pitäjän talot ruodutettiin vuonna 1758 ja Urpialan toisesta savusta tuli tuolloin myös Kajaanin Komppanian sotilasvirkatalo eli puustelli, joiden oli määrä elättää upseeristoa. Urpiala toimi komppanian vänrikin virkatalona, kun taas Korholanmäen Antikkalasta (katso Hyyrö, Korholanmäki) tehtiin furiirin eli muonittajan talo ja Kuhmonien Katerman Kuvajalasta varusmestarin tila (katso Kuhmon kulttuuriympäristöohjelma, Antikkala, Katerma). Upseerin talosta käytettiin jo varhain nimitystä Sapsola. Taloa isännöi 1760 – luvulla aikaisemmin Kajaanissa lasimestarina työskennellyt Erik Schroderus, joka oli Sopalan uuden isännän Johan Schroderuksen poika. Näin entisen Kajaanin linnan vangin jälkeläiset hallitsivat tuohon aikaan mm. Tikkalanniemeä, Sopalaa ja Urpialaa, joten

Jormasjokisuun kiviautiset löydöt ovat olleet aivan vesirajassa.

suvun painoarvo oli 1700 – luvun lopulla paikkakunnalla suuri (katso Sopala, kirkonkylä). Erikistä ja hänen pojastaan Juho Isakista tuli myöhemmin herastuomareita. He molemmat ovat myös toimineet valtiopäivämiehinä, Erik vuonna 1800, ja Juho Isak kuuluisilla Porvoon valtiopäivillä vuonna 1809. Talo sijaitsi edullisella paikalla maaperän puolesta, ja pelloilta saatiin 1800 – luvun alussa sotkamolaisittain erittäin suuria ”viljankasvuja”. Vuodesta 1817 talossa toimi kievari, ja tähän oli aina varattuna yksi hevonen. Urpialan kievarin kautta lähtivät reitit Laakajärven ja Maanselän suuntiin. 1900 – luvun alussa talossa toimi muutaman vuoden ajan Sotkammon Säästöpankki.

Mahtavan historian omaavasta talosta ei ole jäljellä kuin päärakennus, komea aitta, vilja-aitta ja raunioita. Kahden talon pihapiirin Sapsolan puolella ei ole nyt kuin harvinaisen komeaa puustoa, sillä koko sen puolen pihapiiri on palanut maan tasalle 1970 – luvulla lukuun ottamatta naapuritalo Kuuselaan siirrettyä luhtia. Katso Kukkola – Kuusela, Haapalanlahti.

Päärakennus on tehty 1920 – luvulla, mutta osa siitä on uudelleen käytetty vanhempaa pirttirakennusta. Talonpoikaismallisessa rakennuksessa on kaksi kuistia ja T – ikkunat. Vuoraus on uusittu pystylomalaudoituksella, mikä ei ole rakennuksen ulkonäölle eduksi. Hirsirakennuksen sisätilat on kunnostettu perusteellisesti. Vastapäätä päärakennusta löytyy komea piha-aitta. Yksinkertainen ja kaksikerroksinen rakennus on koristeeton. Kaksiosaisen aitan ovien yläpuolella on kapeat kamanaikkunat. Pihapiirissä on näiden lisäksi vanha kuisti ja pieni autotallina toimiva hirsirakennus. Järven rantaan johtavan ja jo paikoin kadonneen polun varrella on pieni vilja-aitta, joka on arviolta tehty 1800 – luvun alussa. Aitta on otsamallia ja sen posket ovat suorat. Räystäillä on koristeelliset ja harvinaiset kruusaushirret eli paikallisesti sanottuna seinät on ”tehty ruusulle”. Aitan ovi on alkupeäinen sisäänaukeava, ja sen saranat ovat metallia. Oven edessä on jäljellä osia sillasta. Urpialan riihi on pellon reunassa talon pohjoispuolella ja peltojen keskellä löytyy latojen raunioita.

Urpialan taloon liittyy paljon sotkamolaista virkamieshistoriaa. Se sijoittuu keskeisesti pitäjän alueella, kirkonkylän välittömään läheisyyteen ja järven rantaan. Nykyisellään tämä pitäjän koreimpiin lukeutuva talon paikka on asuttu vain kesäisin. Onneksi ympäristöä ja vähäisiä rakennuksia on jätetty pitämään kunnossa ja tehdä näin paikalle oikeutta. Peltoja viljellään. Pihapiirin rakennuksilla on rakennushistoriallista arvoa ja maisemallisesti ympäristö on komeaa. Näköyhteys järvelle on lähes hävinnyt rannan tuntumassa villisti kasvaneen puuston vuoksi, mikä on sääli.

1.52 Veisteniemien huvila ja kivikautinen asuinpaikka, Jormasjokisuu (P)

kivikautinen asuinpaikka

vanha ja erikoinen huvila

lankkuhirsirakenne

Nuasjärven etelärannalla, Jokiniemen kärjestä noin 300 m itäkaakkoon on kivikautinen asuinpaikka. Ranta alueella on kivikkoinen, pääasiassa sepelmäistä soraa. Asuinpaikkalöytöjä on tullut esille vesijätöltä sekä noin pari metriä alueella huvilan rantapolusta koilliseen tehdystä koekuopasta. Paikalta on löydetty runsaasti kvartsi-iskoksia.

Kajaanin seminaarin veistotyön opettaja Eelis Veiste (aiemmin Westerlund) suunnitteli myös rakennuksia, kuten kouluja (esim. Paakin koulu 1906). Itselleen hän piirsi kallioisen niemen nokkaan Nuasjärven etelärannalle huvilan, joka valmistui vuonna 1914. Rakennuksen säilyneissä luonnoksissa erottuu mielenkiintoisia ajalle tyypillisiä huvilakulttuurin piirteitä, mm. koristeellisia kansallisromanttisia yksityiskohtia sekoittuneena varhaiseen funktionalismiin. Suunnitelmassa juonaa muistuttavan ulkomuodon lisäksi katolla oli torni, josta voisi tähyillä järvelle. Tornin sijaan rakennettiin sisäänvedetty parveke.

Huvilalle tultiin veneellä, purjeveneellä, lähelle Jormasjoen laivarannalle laivalla ja polkupyörällä. Myöhemmin tehtiin autotiekin. Rantaan valmistui pieni ja matala saunarakennus. Huvilan edustalta avautuu laajasti järven selkää pohjoiseen suuntaan aina Korvanniementä Vuokatille saakka.

Huvila on kaksikerroksinen ja ohutta höylähirttä. Rakennusta remontoitiin 1990 – luvun lopulla ja tällöin löydettiin talon alapohjasta hirsien veistossa käytetty käsihöylä, sekä kimpipaanuja, joilla huvila oli katettu aina 1950 – luvulla tehtyyn kattoremonttiin saakka. Hirsiaihiot saatiin Kajaanin Ämmäkosken sahalta ja samaa materiaalia käytettiin muissakin alueen hirsihuviloissa. Edustavin esimerkki näistä lankkuhirsihuviloista on pormestari Hyökyn rakennuttama Kallioranta Kajaanin Sokajärvellä.

Huvilan alakerrassa sijaitsee pieni yhteistila ruokailupaikkoineen ja kansallisromanttinen uuni, sekä pieni kamari ja keittiö. Keittiön ja sisään tulon yhteydessä sijaitsevat pienet kuistit. Uunia ja savupiippua sivuavasti nousee yläkertaan, jossa sijaitsee kaksi tilavaa makuuhuonetta ja runkoon upotettu katollinen parveke.

Alakerran ruokailutilan yhteyteen tehtiin nauhamainen ikkunarivi, joka antoi järven selälle. Ruokailutilan viereen rakennuksen pätyyn tehtiin pariovet, joiden kautta päästiin avokuistille, josta taas johtivat portaat suoraan rantaan ja venelaiturille. Kate oli em. kimpipaanua eli lyhyttä sahalla

Urpialan entinen sotilastorppa.

Veisteniemien huvila.

Vuokatin emäntäkoulun kerrostalo on yksi kauneimpia rakennustyyppien edustajia Sotkamossa.

valmistettua pärettä paksumpaa kuusipaannua, joka asennettiin kahteen kerrokseen. Samanlaista kimpeä on löydetty mm. huvila Alppilan katosta ja löytyy yhä huvila Horsmalan uuden katteen alta. Kuten yhteneväiset rakennusmateriaalit ja tavat kertovat, olivat Nuasjärven huviloiden omistajat tekemisissä toistensa kanssa.

Veisteniemeä on korjattu viime aikoina, ja muun muassa iso päätykuisti on uusittu kokonaan. Samalla rimavuorivuoraus on korjattu ja kate on uusittu. Uuni on uusi ja pieniä piharakennuksia on kunnostettu. Huvilan ympäristön metsänhoitotyöt on tehty väärin urakoijan toimesta ja vie pitkään ennen kuin ympäristö saavuttaa metsänkaatoa edeltäneen tilan.

Veisteniemien huvila on kulttuurihistoriallisesti mielenkiintoinen rakennus ja liittyy Nuasjärven vanhojen huviloiden ketjuun. Lähin vanha huvila on sijainnut Jormasjoen suistossa, Oravikossa.

1.53 Vuokatin entinen emäntäkoulu (Vuokattiopisto), Vuokatti (P)

vanha emäntäkoulu

tyylikästä 1950 – luvun rakentamista lehtomaisessa ympäristössä Vuokatin rinteillä

Sotien jälkeen koettiin tarpeelliseksi kehittää naisten koulutustasoa, ja tätä tarkoitusta varten perustettiin koulu myös Sotkamoon. Tiloja etsittäessä päädyttiin Hyvölän taloon Vuokatinvaarojen läheisyydessä. Isossa talossa oli tilaa opetukselle ja sen kavinavetta oli yksi Sotkamon suurimmista, katso Hyvölä, Vuokatti. Opetus alkoi Hyvölässä vuonna 1951 ja loppui vuonna 1959, jolloin naapuritilalle Vuorelaan valmistuivat uudet tilat. Niistä tehtiinkin todella näyttävät ja kookkaat.

Vuorela sijaitsee korkealla Vuokatin etelärinnteellä ja peltojen yli avautuvat maisemat ulottuvat Parkuan ja Korholanmäen vaarojen kautta Nuasjärvelle saakka. Lehtomainen ympäristö raivattiin suurelle koulurakennukselle, navetalle toimistoneen, opettajien kerrostalolle ja sivummalla sijainneelle tilanhoitajan talolle (pehtoorila).

Koulu on tiilirakenteinen. Osa julkisivusta on rapattua pintaa, ja osa ruskeaa puuta. Eteläsivun isolla terassilla on käytetty kevennyksenä luonnonkiveä. Tiilikatteisessa rakennuksessa on luokkahuoneita, keittiötiloja, ruokailutilat ja opettajainhuoneet. Rakennuksen kylkeen on vuonna 1984 tehty liikuntasalirakennus. Tuolloin koulun tien varteen on tehty myös opiskelijoille rivitalo. Sali ja rivitalo ovat ns. Oulun koulun tyyliä. Koulun itäpuolella on kolmikerroksinen pienkerrostalo. Tämä punatiili- ja rappauspintainen rakennus on 1950 – luvulle tyypillinen kerrostalo alkuperäisassaan.

Pehtoorila on purettu 1985 ja sen tilalle tehtiin uusi talonmiehen asuinrakennus. Sali, rivitalo ja talonmiehen talo ovat tyyllisesti ns. Oulun koulua.

Emäntäkoulun ympäristöön kohdistuu nykyään rakennuspaineita. Rakennusten nykyinen omistaja, Sotkamon kunta, miettii koulun uusiokäyttöä, sillä tilat ovat vajaakäytössä. Asuintalon asunnot ovat vuokralla. Emäntäkoululla on kasvavaa rakennushistoriallista merkitystä, vallankin jos uusi käyttö soveltuu tiloihin niitä säilyttävällä tavalla. Rakennukset edustavat tyypillistä 1950 – luvun rakennustapaa ja tyyliä.

1.54 Vuokatin Hiekkahovi, Vuokatti (P)

moderni puurakennuskohde, jossa on käytetty paikalliseen rakennusperinteeseen nojaavia tehokeinoja

Hiekkaniemeen aivan Katinkullan kylpyläkeskuksen läheisyyteen 10.2.2003 avattu loma-, kokous- ja majoituskohde kauniissa järvenrantamaisemassa on hyvin persoonallisesti suunniteltu.

Arkkitehti Jukka Koivulan suunnittelema rakennusryhmä on kiilamuotoineen dramaattinen, mutta tervanruskealla värityksellä kohde on saatu hillityksi ja jopa maisemaan sulautuvaksi. Aikaisemmin paikalla oli pieni kesäkäyttöinen huvila. Kohteen omistaa Rautateiden Urheilun Tuki -seura ja uusia tiloja vuokrataan myös yleiseen käyttöön.

Hiekkahovin rakennuskompleksilla on selvä taka- ja etupuoli. Selkä on sisääntulopuolelle ja se koostuu taitteisesta tervatusta lautaseinästä. Seinämä yhdistää eri rakennukset ja sen kyljessä järvisivulla kulkevan laiturimaisen käytävän sekä porrastilat. Sisääntulo tapahtuu puusilloilta porttien kautta suojaan käytäville, yhteistilojen terassille ja majoitustiloihin. Vasta pääportin sisäpuolella rakennukset avautuvat pienelle puiden rajaamalle hiekkarannalle. Tilat aukeavat järven puolelle viuhkamaisesti. Yhteis- ja saunatilat laskeutuvat asteittain rantaa kohti. Terassi laajenee rannan tuntumassa, kunnes siitä muodostuu laituri rantaan. Majoitustilat sijaitsevat kahdessa kuutiomaisessa ja kaksikerroksisessa rakennuksessa.

Erikoisin rakennussuunnitelman aihe ovat kylmät (katetut) yhteydet ulkoilman kautta lämpimien tilojen välillä. Tällä on suunnittelijan mukaan haettu vanhojen itäsuomalaisten talojen välitilojen tunnetta (sola, tanhua ja sarai).

Runkojärjestelmä perustuu suurin liimapalkkeihin ja majoitustilojen kohdalla on toteutettu platform – tekniikkaa. Julkisivuissa on kolmeen kertaan tervattuja lomalaudoitusosia, konepiilutua lamellihirttä saunan seinässä, punaruskeaa vaakalautaa järvisivuilla ja ajalle tyyppillisiä rima-

säleiköitä ja runsaasti laajoja lasipintoja. Sisätiloissa on käytetty vaneripintoja, profiili- ja tasaponttilaudoituksia. Sisustussuunnittelijana on toiminut Pirjo Huvila.

Kohde on esitelty mm. Arkkitehti ja Puu – lehdissä ja se on huomioitu myös kansainvälisesti.

Kohteen ympäristö oli kohteen valmistumisen aikaan järeää metsää, mutta Katinkullan laajenemisen myötä sen läheisyyteen tehtiin puiden poiston jälkeen runsaasti aivan erityyppisiä rakennuksia, joiden myötä ympäristöstä on tullut ristiriitainen ja tyyliä.

1.55 Vuokatin kauppakeskus, kirkko

ja päiväkotia, Vuokatti (P)

moderneja ja arvoja sisältäviä rakennuksia

Toiminnoiltaan erikoinen rakennusryhmä sijaitsee Vuokatin asema-alueen läheisyydessä. Rakennuksista monitoimitalo on rakennettu paikalle ensimmäiseksi ja sen on suunnitellut oululainen arkkitehtitoimisto Arkton – Suunnitteluryhmä Oy. Rakennus valmistui vuonna 1985 ja se edustaa tyyppillistä ns. Oulun koulun tyyliä puhtaimmillaan. Punatiilinen rakennus on erikoinen yhdistelmä, sillä siinä sijaitsee ruokakauppa, pieniä liikkeitä ja Sotkamon luterilaisen seurakunnan Vuokatin kirkko, joka alun pitäen oli seurakuntakoti. Kirkon sisätiloissa korostuvat punatiili ja valkoiset lautapinnat.

Monitoimitalon pohjoispuolella on entinen kirjastorakennus, joka toimii nykyään päiväkotina. Kirjasto rakennettiin vuonna 1990 ja sen ulkoinen asu on erikoinen. Siinä on muistumia Oulun koulun tyylistä ja selkeitä piirteitä amerikkalaisen arkkitehti F. L. Wrightin ns. preeriatalosuunnitelmista. Rakennus toimi aluksi kyläkirjastona, mutta muutettiin päiväkodiksi muutama vuosi sitten.

Rakennukset ovat modernismin eri tyyliä edustajia ja niiden rakennushistoriallinen arvo tulee kasvamaan.

1.56 Vuokatin rautatieasema, Vuokatti (V)

kaunis ja hyvin säilynyt asema puistoineen ja asuinrakennuksineen

valtakunnallisesti arvokas kokonaisuus

Kontionmäen suunnasta aloitettu rautatien rakentaminen päättyi vuonna 1925 Vuokatissa Tenetin sillalle, katso Tenetin silta, Vuokatti. Vuoden 1926 alusta jatkettiin ratatöitä Vuokatin ohi ja kohti Valtimoa. Samana vuonna valmistui Vuokattiin rautatieasema sivurakennuksineen. Asemasta muotoutui myös risteysasema, sillä myöhemmin siihen lisättiin sivuradat Sotkamon Hirvänniemelle ja Lahnaslammen kaivokselle.

Vuokatin päiväkodin vanha puoli on kaunis postmodernistinen rakennus.

Vuokatin aseman kasarmin kuisti.

Asema-alueesta tehtiin ajalleen tyyppillinen kokonaisuus. Arkkitehti Thure Hellströmin suunnittelemana rakennettiin keskikokoinen asema yläkerran asuintiloineen, asemalle varastorakennus, asuinkasarmi eli käytännössä rivitalo, saunoja, puuvarastoja, talleja, asemapäällikön talo, vesitorni ja rantasauna läheisen lammen rantaan. Rakennukset on tehty lohkottujen graniittilohkareiden päälle, alapohja on rossirakenteinen, runko hirttä, ulkoverhous punaista rimalautaa ja katot jyrkkiä harjakattoja. Ikkunat ovat ruutumallia ja sisäänkäynneissä on pieniä vaikutteita nikkarityylistä. Asema-alue on tyyppillinen suorakaiteen muotoinen asetelma, jonka pohjoispäässä olevan aseman takapihalla on suuri pysäköintitila ja aseman sivuitse kulkee puukuja, joka johtaa puutarhamaisen pihaympäristöön, jossa kasarmi on raiteiden puolella ja pienet sivurakennukset ripoteltuina toiselle sivulle. Kuja muuttuu pensaiden reunastamaksi poluksi ja risteää vanhaa paikalla sijainnutta kylätietä. Risteyksen takana on kylätien suuntainen asemapäällikön talo ja sen eteläpuolella asetelman päätteenä on vesitorni. Tornin vierestä on kulkenut polku rantasaunalle. Sotkamolaisten kauppiaiden toimesta siirrettiin 1940 – luvulla Ontojoen Lahdenperästä suuri laivamakasiinirakennus tavarankuljetuksen välivarastoksi asema-alueen itäsivulle, mutta siitä ei ole enää pohjakiveyksiäkään jäljellä. Lahdenperässä on vielä jäljellä kaksi pienempää makasiinia, katso Lahdenperä, Ontojoki.

Aseman toiminta oli vilkasta. Sen kautta kulki 1950 – luvulla henkilöliikenteen lisäksi valtavat määrät puutavaraa, olihan Suomen suurin puutavara-asema Maanselässä ja uudet Kajaanin paperitehtaat nielivät puuta Kontiomäen kautta. Aseman läheisyyteen nousi majatalo, joka tunnettiin myöhemmin Siwa – ketjun kauppana, kunnes se purettiin 1990 – luvulla. Majatalon eteläpuolelle rakennettiin mansardikattoinen kauppa, joka myöhemmin toimi nuorisotiloina ja on nykyään yksityistalo.

Asema-alueen toiminta on hiipunut ja henkilöliikenne on lakannut kokonaan. Asema-alueen asuinrakennukset omistaa kunta ja tilat ovat vuokrattu.

Suomen vanhat rautatieasema-alueet on julistettu valtakunnallisesti arvokkaiksi kohteiksi ja Vuokatti on niistä yksi parhaimmin säilyneitä. Asemarakennus on tulossa myyntiin.

1.57 Vuokatin urheiluopiston maja, asuinrakennukset ja hyppymäki, Vuokatti (P) *urheiluopiston historiaa ja vanha rakennuskanta*

Ennen sotia mm. olympialaisiin valmistautuneet suomalaiset talvilajien urheilijat valmentautuivat Hiukan harjun ja Vuokatin maastojen välillä, mutta sotien jälkeen tilanne muuttui ja Vuokatin merkitys kasvoi vähitellen. Suomen Ladun toimesta päätettiin Vuokattiin tehdä Vuokatinmaja aseman läheisyyteen vuonna 1946, Sen majoitus-tiloiksi saatiin mm. Eevalasta rakennuksia. Näistä tehtiin sauna ja kaksi nykyään Särkelänä ja Onnelana tunnettua majoitustaloa. Samana vuonna Haapalasta ostettiin maata syöksyrataa varten. Hyppymäkelelle raivattiin tilaa ja mäki rakennettiin vuonna 1947. Hiukanharjun kapean selän päälle kirkonkylän välittömään tuntumaan ja Hiukan uimarannan läheisyyteen vuonna 1948 valmistunut Hiukanhovi rakennettiin helpottamaan Sotkamon ja Vuokatinmajan majoitusvaikeuksia ja se ”tekisi mahdolliseksi lomaviikon myös sellaisille, jotka eivät koko ajan halua hautautua Vuokatin juurelle, sillä useimmat turistit haluavat nähdä ympärillään sivistyksen suomia mukavuuksia ja nautintopuolia lomaretkiellään”. Näin Vuokatinmajan merkitys painottui enemmän vakavan urheilun suuntaan ja alkoi ura, minkä seurauksen paikalla on nykyään talviurheiluun keskittynyt valmennuskeskus, jolla on paitsi valtakunnallista, myös maailmanlaajuisia merkitystä.

Urheiluopiston vanhat majoitustalot ovat pieniä, muutaman huoneen kokoisia suorakulmaisia rakennuksia, joita on tehty paikalle kahden edellä mainitun lisäksi kolme taloa. Talojen eteläpuolelle tehtiin jo varhain urheilukenttä, jonka itäisivulle sijoittui Vuokatinmaja eli päärakennus. Vuonna 1956 kentän eteläisivulle valmistui arkkitehti Eino Pitkäsen suunnittelema tiilirakenteinen urheiluhalli. Vuonna 1950 korjattiin ja korotettiin puista ns. tekniikkarinteen hyppymäkeä. Tuohon saakka hyppääjät olivat harjoitelleet kirkonkylän kolmesta mäestä, joista suurimmasta pystyi hyppäämään jopa 70 metrin loiskauksia. Pienempiä mäkiä sijoittui tuohon aikaan joka kylään. Lähinnä urheiluopistoa oli muun muassa Rauramonlammen luonnonmäki, jossa harjoitteli aikoinaan mm. Veikko Kankkonen. Kyliltä mäkiä löytyi mm. Suovaaralta, Naapurinvaaralta ja Tuhkakylältä.

Nykyään urheiluopiston alueella on lukuisia eri käyttöön tarkoitettuja rakennuksia ja harjoituspaikkoja. Vuokatin Motelli eli nykyinen Rautaruukin kuntoutuskeskus ja Särkisen pohjoisrannalle jo 1950 – luvun puolella sijoitettu Vuokatinhovi

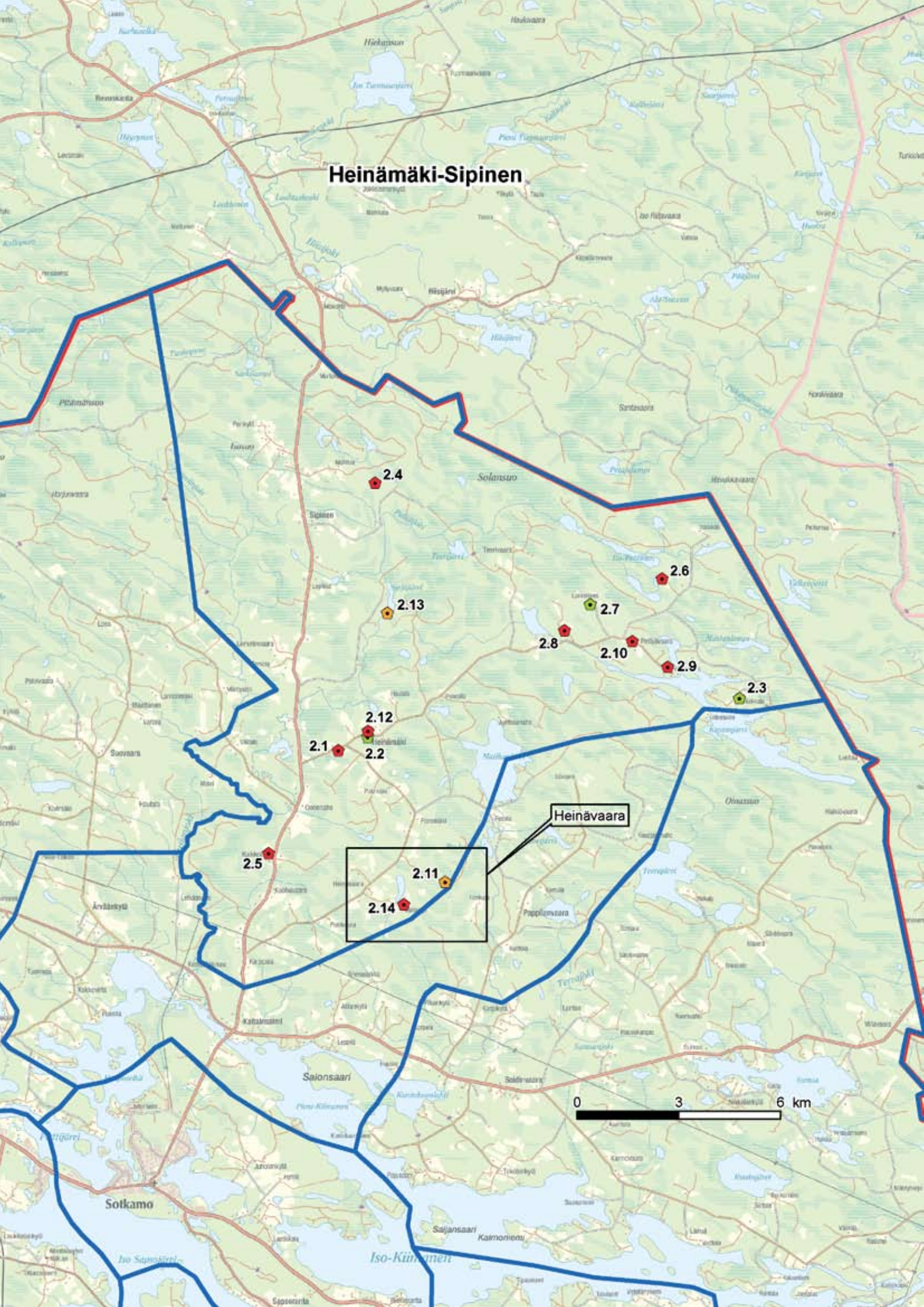

Vuokatin iso hyppymäki edustaa putkirakennustaidetta.

tukivat urheiluopiston kasvua toiminnan alkuvuosista lähtien. Läheisyydessä on nykyään myös maailman ensimmäinen hiihtotunneli, sekä lumen ja jään teknologiapuisto Snowpolis.

Vaikka urheiluopiston vanhoja rakennuksia on osin remontoitu uudenaikaisemmiksi, niiden liittyminen erikoislaatuiseen ympäristöön antaa niille erityismerkityksiä. Urheiluopistolla on jo sen verran historiaa takanaan, että vanhimman rakennuskannan merkitys on huomattu. Vanhemman rakennuskannan yhteydessä oleva kenttä ja urheiluhalli kuuluvat kokonaisuuteen ja pieni, mutta näkyvä hyppymäki on koko alueen symboli päätien varrella.

Heinämäki-Sipinen

5.2

Heinämäki – Sipinen

Kukkula hankikelillä.

Hiidenlinna ja erikoinen Kukkulan hirsilinna

Heinämäen ja Sipisen kylien alueita on vanhastaan virallisesti kutsuttu Sotkamon Sydänmaaksi. Aluetta leimaavatkin korpimaisemat ja yksittäisten vaa-rojen laet taloineen. Arkeologisia löytöjä on tehty vain yksi Syrjäjärven rannalta. Syrjäjärvi sijoittuu kyläalueen läpi aina Katermalta Sumsan kautta Hii-sijärvelle ulottuvan hiekkaharjuketjun varteen.

Historialliselta ajalta ei löytöjä ole myöskään tehty. Huomio kiinnittyy kuitenkin Sipisen kylän erikoiseen kalliomuodostelmaan ja vanhaan tarinaan Syrjäjärven pohjoispuolen Hiidenlinnasta, joka on noteerattu jopa vanhassa muinaisia myto-logisia paikkoja esittelevässä kirjallisuudessa 1600 – luvulta lähtien.

Kyläkunta on asutettu laajemmin vasta myö-häisessä vaiheessa. Vanhimmat talot alueella lie-nevät Kusia, Kaikkola, Klemetti ja Heinävaara se-kä Heinämäki. Poro on perimätiedon mukaisesti vanhin kulmakunnan taloista. Sen ja Pesolan talon välissä on hyvin kauniita hiekkasärkkiä pienine puroineen. Vanhojen tarinoiden mukaan alueella on ollut lappalaisia 1600 – luvun loppuun saakka. Heidän asuinsijoikseen kangasmaastot ovat sovel-tuneet mainiosti.

Kyläalueen erikoisuus on suuri 1800 – luvulla perustettujen kruununtorppien määrä.

Aivan tuoretta rakennuskulttuuria edustaa eri-koinen Kukkula kirkkoineen Petäjävaarassa. Perin-nemaisemia on kohtuullisesti jäljellä ja tuoreitakin löytyy Heinämäeltä, Palovaaralta, Myllyvaaralta sekä Lakkinimeltä. Korpikylältä Matikanjärven ja Porovaaran välille ulottuvalla alueella on huo-mattava tervahautojen keskittymä.

Kylän elämää on viime aikoina piristänyt lak-kautetun Heinämäen koulun kunnostaminen ky-lälaisten käyttöön.

2.1 Heinämäen entinen koulu (Toivola), Heinämäki (P)

kouluhistoriaa

Heinämäen kylällä kylätien varrella ja koivukujan vieressä sijaitsee vanhempi ja uudempi koulura-kennus urheilukenttineen. Vanhempi on varasto-käytössä, ja vuonna 1953 tehty uudempi koulu on juuri remontoitu kylälaisten yhteiseen käyttöön kylätaloksi.

Heinämäen kantatilasta erotettiin Toivolan tila vuonna 1907. Jormaskylältä kotoisin ollut ja ris-tiriitaisia tunteita herättänyt ”Herra-Heikki”, eli ankara metsätyönjohtaja Heikki Korhonen, raken-si talon tälle paikalle vuonna 1915. Heikin pojalla ”Ukki” Aimo Korhosella oli myöhemmin maansiir-toyryitys ja talo Leivolankylällä. Kylän koulu toimi yksityistaloissa vuodesta 1915 lähtien. Kun kylälle alettiin etsiä vakituisen koulun paikkaa, huomatiin Toivolan keskeinen sijainti ja talosta tuli koulu vuonna 1925.

Vanhassa koulurakennuksessa on lohkotuista graniittikivistä tehty perustus ja helmipaneeli-vuoraus julkisivussa. Rakennus on massaltaan L – muotoinen. Sisätiloissa on eteinen ja kaksi salia, sekä opettajan työhuone ja asuintilat. Rakennuk-sessa on kaksi kuistia, joista toisesta pääsee koulu-tiloihin ja toisesta asuntoon. Perimätiedon mukaan rakennuksen alla on ”julmetun suuren” kuusen kanto, jonka varaan alapohja on tehty. Pihamaan laidalla on suuri kiviholvikellari.

Uudempi koulurakennus on vuodelta 1953 ja hyvin yleistä tyyppiä. Kaksikerroksisen rankora-kennuksen toisella puolella on koulutiloja (eteistila, kaksi salia ja varastotilat) ja toisessa päässä on kel-larin lisäksi keittiötilat, iso opettajan asunto ja pie-nempi asunto yläkerrassa. Kellariin on vast’ikään remontoitu edustavat saunatilat. Koulurakennus

Heinämäen vanha koulu.

Heinämäen uudempi koulu.

Kukkulan tsasouna.

on hillitty ja asiallisuutta korostava rakennus, jonka ulkoisessa asussa huomio kiinnittyy suureen katokseen pilareineen ja luonnonkiven käyttöön katoksen lattiassa.

Piha-alueella on kouluille tyypillinen matala piharakennus vuodelta 1953.

Kohde on kulttuurihistoriallisesti arvokas, ja sillä on erityistä rakennushistoriallista arvoa. Kohteen ympäristöä on hoidettu ja sillä on kohtalaista kyläkuvallista merkitystä. Vanhemman koulurakennuksen tulevaisuus on avoin.

2.2 Heinämäen haka, Heinämäki (P+)

Heinämäen pitkä asuinhistoria on tuottanut ympäristöä, jota voi esitellä. Rusalan tilan harmaaleppähaka on Heinämäen etelärinteessä ja paikallistien varressa, katso Rusala, Heinämäki. Puustoa on melkoisesti, ja alueeseen liittyy kuusikkoakin. Haka on ollut laidunkäytössä pitkään ja sitä käytetään edelleen. Alueen kasvillisuus on monipuolista ja siihen kuuluu mm. tuoksusumake, puna-ailakki, nurmirölli ja nurmitatar. Puustoa kannattaisi vähentää. Rusalan tilasta lisää, katso Rusala, Heinämäki.

2.3 Hiekkalan laitumet, Kusia (P)

Kusianjärven pohjoispuoliselle mäelle sijoittuva Hiekkalan talo on kauniilla paikalla peltojen keskellä. Peltojen sivuilta alkava alue on hakamaata, metsälaidunta, niittyä ja laidunpeltoa. Paikalla on ollut 1600 – luvulla, ja ihmisen pitkäaikainen kosketus näkyy ympäristössä. Kasvillisuus on hyvin monipuolista: tuoreita niittyjä, maakumpareita, erilaisia puustosaarekkeita, päällispuita, pieniä hakamaita, mäntyhaka katajineen, hieskoivuhaka ja vanha karjakuja, jonka reunamilla on laajoja kukkamattoja. Kasvillisuus vaihtelee kangasmaastosta kalliohylliyihin, mutta lehtojakin löytyy ja heinäistä korpea. Metsän ja hakamaan reunoilla kasvaa ahomansikkaa. Alue on kaunis ja mielenkiintoinen kokonaisuus. Metsälaitumia voisi raivata. Kusian talon läheisyydessä ja siitä erotetussa Hiekkalassa ei ole varsinaisia vanhoja rakennuksia, mutta taloon alunpitäen kuulunut Uitinniemen entisellä hevoshalla on erinomaisen hyvin säilynyt pihapiiri perinneympäristöineen, katso Uitinniemi, Sumsa.

2.4 Hiidenlinna, Sipinen (P)

jättiläisten tarulinna

Syrjäisessä korpimaisemassa soiden keskellä on Hiidenlinnaksi kutsuttu paikka, joka on suorien kallioisten seinien rajaama kolmelta taholta. Paikka

on tullut tunnetuksi jo 1600 – luvulla, ja Paltamon rovasti Johannes Cajanus kertoi siitä vuonna 1663. Taikauskon vastustajana kunnostautunut mies sanoi kansan puhuvan Kaleva – jättiläisestä ja hänen 12 pojastaan, joista yksi oli hiisi. Asuntona Kalevala oli Hiidenlinna kalliotasanteineen. Tarina levisi muinaisuskontoja käsittelevään kirjallisuuteen Christfrid Gananderin välityksellä. Tälle oli lisäksi kerrottu, että tarun mukaan Kalevan pojista ainakin kolme olivat rakentaneet asunnokseen mahtavan linnan. Rakennelma sijaitsi silloisten tietojen mukaan kymmenen peninkulmaa itään Kajaanista. Kertomus ei tarkenna, oliko paikalla kalliomuodostelmien lisäksi muitakin rakennelmia. Hiidenlinnan mainitsee myös Sakari Topelius Välskärin kertomuksissa.

Paikan päällä aistii, että luonnonmuodostelmassa on kieltämättä jotain mystistä ja kiehtovaa, tosin varsinaisia rakennelmia ei löytynyt niinkin varhain kuin 1830 – luvulla tehdyn tarkastuksen aikanakaan. Paikalla vieraili myös Elias Lönnrot, joka kirjoitti käynnistä hauskan kuvauksen. Hän lähti Kajaanista Kuhmoon kyläreissulle – tietenkin jalan. Samalla hän kävi Hiidenlinnassa, mutta ”alkuasukasopas” ekseyi ja kaatosadekin yllätti!

2.5 Kaikkola, Kaitainsalmi (P)

rakennushistoriallinen kohde

hienot aitat

isoluhti

Salmen pohjoispuolen vanhin asuinpaikka on yhä asuttu, mutta sen vanhasta rakennuskannasta ovat jäljellä ainoastaan vilja- ja piha-aittarakennukset. Vanhasta Kaikkolasta on erotettu myöhemmin Karppalan ja Huotarintalon talot.

Vilja-aitta on otsallinen ja kaarevilla pienilovisilla poskilla. Seinään on veistetty vuosiluku 1750, mikä on hyvin uskottava ikä rakennukselle, sillä samaan aikaan tehtiin vastaavanlaisia aittoja ympäri Sotkamo. Pärekatteinen aitta on peruskorjattu vuonna 1997 korjauskurssin yhteydessä. Aitassa ovat tallella laarit ja oven etupuolen siltalankku. Lattialankut on upotettu pihtihirteen.

Vanha piha-aitta on kaksiosainen ja kaksikerroksinen isoluhti, jossa on kammio-osa. Ovissa on kustavilainen koristelu ja päädyissä on pyöreät tuuletusaukot. Hirsityö on hienoa ja kammion konsolihirsien kaarevat linjat ovat aistilliset. Aitta on tehty vuonna 1810.

Kaikkolan aitat ovat rakennushistoriallisesti arvokkaita talonpoikaisrakennuksia. Ympäristö on peltoaukeaa, jonka säilymiselle viljely toimii parhaana takeena.

2.6 Kukkula, Petäjävaara, Sipinen (P)

yksityinen tsasouna

”hirsilinna” ja erikoinen pihapiiri kokonaisaluesommitelmineen

Syrjäisen vaaranrinteen aukealla sijaitsee 1900 – luvun alussa asutettu pihapiiri, joka on kokenut muodonmuutoksen: skenografi Ralf Forsströmin vanhemmat ostivat paikan ja taitelija on kehittänyt ympäristöstä kokonaissuunnitelman, jolle ei löydy vastaavaa lähialueilta. Kokonaissuunnitelma on hyvin monipuolinen ja selväpiirteinen. Ralf Forsström on freelancerina toimiva lavastaja ja pukusuunnittelija. Hän on toiminut muun muassa Helsingin ja Tukholman kaupunginteatterien vakituksena lavastajana sekä näyttelyarkkitehtina. Hänet on palkittu Pro Finlandia -mitalilla.

Pihatie on reunustettu koivukujalla, ja se johtaa kaltevamaastaisen pellon laitaan. Paikalta aukeaa hätkähdyttävä ja satumainen näky: kaunis, ruskea hirsitsasouna pellon takana. Rakennus on visuaalisesti hyvin tasapainoinen ja sijoitettu kauniisti harjumaaiseen ympäristöön. Tsasouna ikään kuin lipuu maisemassa, kun sen ohittaa ja lähestyy pihapiiriä, joka sekin on hyvin erikoinen. Pihatieltä voi havaita hyvin pitkän kaukonäkymän pihapiiriin läpi kohti luodetta, jossa polveilevat vaaran rinteet ja pilkottavat vesistöt. Maisema loppuu kaukaisuudessa hämmöttävään siniseen kaukorinteeseen. Pihatieltä havaitsee myös pihan sivulle asetellun taikurihattuisen pihahuoneen. Tsasouna jää oikealle, samoin katajikko ja lähempänä pihapiiriä pieni aitta pienten puiden siimeksessä. Vasemmalla on pari harmaata latoa ja jyrkempi pengerretty rinne. Pihatie kaareutuu vanhan navetan, tallin ja taiteilijan työpajana toimivan isomman rakennuksen välistä pihamaalle, jonka lounaissivulla on suuri hirrestä tehty päärakennus torneineen.

Pihapiiriin kokonaissuunnitelma ottaa paikan haltuun. Avaruuden tunne on läsnä hyvin vahvasti, ja paikalla myös tietää ja tuntee, miksi nimeksi on valikoitu juuri Kukkula. Näköalat alas korpeen ja lammen rantaan ovat kuin tarjottimella. Pihapiirissä ei ole jäljellä raatamiseen ja jokapäiväiseen selviytymiseen liittyviä perinteisiä tekijöitä tai muita vanhoja painoarvoja. Sen sijaan siellä aistii voiton tunteen; paikka nostaa ajatuksen arkea korkeammalle. Sitä täydentävät rakennusten väliin mystisetkin piirteet.

Tsasouna sijoittuu karkean ja kivisen aidan keskelle. Käynti tsasounan piiriin on pellon halki suoraan etelästä. Rakennuksen edessä on piikkihattuinen porttihuone, joka ilmeisen tarkoituksellisesti sijoittuu kohtaan, missä se pakottaa portin

kautta kulkevan sivuuttamaan ”kolme puuta” eli kolme kokonaissommitelmaan kuuluvaa nuorta mäntyä. Portaikko on maantasoon pehmeästi laskeutuva katettu hirsirakenne, joka johtaa kahdella tsasounan sivulla olevalle käytävälle. Eteläsivun käytävällä on pitkä seinän vieruspenkki ja länsisivulla pääsisäänkäynti erikoisine ovineen. Pääovi on tuotu ulkomailta, koristelua on paljon. Itse hartaushuone on kaksi kerrosta korkea tila pienine parvineen. Itään päin oleva pyhä alttaritila on kaarevan holvikaton alla, sama holvimuoto toistuu ulkopuolella saman tilan kattomuotona. Korkean tilan seitsenlappeinen katto on hyvin jyrkkä ja sen päässä on sipuli sekä huipulla risti. Rakennus kattoineen kaikkineen on tervattua mäntyä, lukuun ottamatta kivirakenteista peruserkerrosta. Tsasouna on todellinen elämys. Sen on rakentanut omistajan ohjeiden mukaan kirvesmies Juha Korhonen Sotkamon Saukosta. Tsasouna on vihitty käyttöön.

Pihapiirin päärakennuksen pohjana on pieni kaksihuoneinen talo. Se on jätetty rakennuksen keskelle siten, että sen ulkoseinää kiertävät kirjahyllyt joka puolella. Sisääntulosivun kuisti ja eteistilat sekä keittiö ruokailutiloineen sijoittuvat vanhan talon ulkokehälle.

Vanhan talon eli kirjaston kautta pääsee korkeaan olohuoneeseen, josta on suuret ikkunat etelään. Olohuoneesta nousevat portaat toiseen kerrokseen, jossa on tornimainen makuuhuone. Rakennus on kokonaan tervattua hirrestä. Ikkunat ovat ristikkomalliset ja kate on mustaa peltiä. Rakennuksessa on runsaasti tyyliteltyjä hirsikonsoleita ja aukkojen pieliä. Rakennuksen suunnittelija ja tekijä ovat samat kuin tsasounassa.

Pihapiirin sivulla on rankorakenteinen punamultainen työrakennus, joka on tyylitelty kuten päärakennuskin. Vastapäätä päärakennusta on kauniisti korjattu vanha navetta suojineen. Pihan neljännellä sivulla pihaa sijaitsee pieni kokkitali, jossa on ikkunallinen frontooni. Navetta ja talli ovat hirrestä ja niiden kate on mustaa peltiä. Pihapiiri on suurikokoinen ja myötäilee siten koko alueen suurpiirteistä ja laajaa otetta.

Rinteen alla lammen rannassa on tyyliin sopiva hirsinen saunarakennus ja pihatien varren ladot ovat luonnollisesti nekin hirttä.

Alue on yhtä suurta tilateosta ja kertakaikkinen osoitus kunnianhimoisesta päämäärän tavoittelusta. Ympäristö ja kokonaissommitelma ovat arvokas ympäristötaiteellinen kokonaisuus. Tsasouna rakennelmineen on kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas ja alueen aineellinen ja henkinen lippulaiva.

2.7 Lakkiniemen laidun, Sipinen(P+) *kaunis ja kookas uusi haka-alue*

Ylisotkamon Myllyvaaran läheisyydessä sijaitsevan Lakkiniemen talon hiehojen kaksikymmentä vuotta kestänyt laiduntaminen on synnyttänyt uuden kauniin hakamaan ja metsälaitumen. Hakamaata on aikoinaan kyllä myös niitetty. Hakamaalla on harmaaleppää, joiden läheisyyteen on muodostunut tyyppillistä laidunkasvustoa. Navetan tausta on rehevöitynyt. Kuusi- ja hieskoivulaidun sijoittuu alueen länsi- ja pohjoislaidoille. Metsälaidun on kauniisti vaihtelevaa niittykäytävineen. Laidun-alue on hyvin vaihteleva ja kookas. Se ulottuu vaaran rinteiltä aina sen alla kulkevalle purolle saakka, jonka mutkaan on syntynyt erikoisen kaunis hakamaan, maisemapuiden ja pistoaidan rajaama osin kostea niitty, joka keväisin jää tulvaveden alle. Harmaaleppäalue puron sivulla on hyvin vanhaa. Alueen kasvusto on vaihtelevaa ja lajisto yhä kasvavaa. Lakkiniemen laidun on kaunis kokonaisuus, joskin pienellä osalla sijaitsee nopeakasvuista kuusikkoa, jota tulisi ainakin harventaa.

2.8 Myllyvaara, Sipinen (P) *vanhoja aittoja ja kauniita hakamaita*

Tila on vuonna 1832 perustettu kruununtorppa. Myllyvaaran nimi tulee vaaran etelärinteen alla sijainneista Kusianjoen myllyistä. Myllypaikat erottuvat yhä kanjonimaisessa jokisuistossa ja ovat luonnonkauniita ympäristöjä. Vanhasta rakennuskannasta on jäljellä vuonna 1833 tehty vilja-aitta, jossa on otsa, kaarevat posket ja pieni ikkuna sivulla. Lisäksi tilalla on jäljellä kaksiosainen pieni luhtiaitta ja suorasivuinen vilja-aitta mahdollisesti 1800 – luvun lopulta.

Myllyvaarasta on mahtavat näköalat lounaaseen. Ympäristössä on useita pienempiä hakamaa-alueita pitkin vaaran rinteitä.

Aitoilla on rakennushistoriallista arvoa.

2.9 Petäjäniemi, Kusianjärvi, Sipinen (P) *vanhimpiin kuuluva kruununtorppa* *vanhoja aittoja*

Petäjäniemen talo on vanha, vuonna 1804 perustettu kruununtorppa. Pihapiirissä on jäljellä 1910 – luvulla rakennettu päärakennus, jota on kuitenkin remontoitu kohtuullisen runsaasti. Pihan ympärillä on vanhoja aittoja ja riihi. Kammioaitta on veistomerkin perusteella vuodelta 1842 ja siinä on suorat posket. Toista aittaa on myös käytetty vilja-aittana ja sekin on kammiollinen ja suorapospinen. Siihen on veistetty vuosiluku 1870. Talossa

on ollut erikoisen suuri riihi, mutta se on muutettu autotalliksi.

Rakennuksilla on rakennushistoriallista arvoa.

2.10 Petäjävaara, Kusianjärvi, Sipinen (P) *vanha pihapiiri*

Vaaralle sijoittuva talo on vuonna 1882 perustettu kruununtorppa. Neliöpihapiiri sijaitsee mäen laella ja näköalat ovat hulppeat. Pihapiirissä on nykyisellään päärakennus, navetta, talliluhti, piharakennus, vilja-aitta ja latorakennus kylätien varressa. Kaikki rakennukset ovat maalittomia. Petäjävaaran talo on tehty 1800 – luvun lopulla perimätiedon mukaan. Siinä on pirtti, eteinen, keittiö ja kaksi kamaria. Kuisti on umpimallia, jossa on lapekatto ja T-malliset ikkunat. Pirtissä on alkuperäinen patsasuuni etuliesineen, joskin liesiosa on muurattu umpeen. Muita rakennuksia on tehty 1900 – alkuvuosikymmeninä ja ne ovat täysin koristeettomia.

Pihapiiri sijaitsee peltoaukealla ja sen sivussa on muutama koivu.

Petäjävaaran pihapiiriä ja sen rakennuksia huolletaan. Arvo kohoaa muutamassa vuosikymmenessä huomasti, sillä harmaita neliöpihapiirejä on jäljellä todella vähän. Kohde on rakennushistoriallisesti arvokas jo nyt.

2.11 Porovaaran tervahaudat, Heinämäki (P) *tervahautakeskittymä*

Laivojen tervaus edellytti laajamittausta tervanpolttoa ja mm. kainuulaiset kunnostautuivat tässä asiassa 1800 – luvulla.

Pappilanvaaran eteläpuolisilta kankailta aina Ätyrinsärkän länsipuolelle ja siitä Porovaaran itärinteiden kautta Matikanjärven länsipuolelle on hiekkasärkkien alue, jolta löytyy huomattava määrä tervahautoja, mahdollisesti noin 30 kappaletta. Osa on tuhoutunut metsätöiden seurauksena.

Terva kuljetettiin hevosvoimin tai veneellä Tervajokea pitkin Kiimasjärven rantaan Tervaniemeen, ja siitä isoilla tervaveneillä Ouluun tervakauppiaille. Salonsaaren itäluhtaan tehtiin kanava eli Kaivanto, jonka kautta Salonsaari oli helpompi kiertää veneillä. Venerantana toimi myös Kuninkaanniemen Lastuukallio.

Tervahauta on tervanpoltossa käytettävä uuni-mainen rakennelma. Tervahautoina on Suomessa käytetty kahta tervahautatyyppiä, rännimäistä ja rattimaista. Suurempaa tuotantoa varten valmistettiin rattimaisia hautoja, jotka kaivettiin tuulen-suojaiseen paikkaan ja joiden pohjalle rakennettiin umpinaiset säiliöt. Ennen polttamista tervaksilla

Petäjävaaran talon pääty.

Rusalan isoluhti.

Välilampi.

ladottu hauta peitettiin huolellisesti ensin huonolla puulla, sitten sammalilla, turpeella ja mullalla. Tervaksina käytettiin pihkaisia männyn kantoja, keloja tai varta vasten kolottuja runkoja. Tervanpoltossa tervaksista tislautuu ns. nestemäinen terva kuivatislaamalla.

Haudan polttaminen kesti noin viikon, ja kuutiometristä tervaksia saatiin noin 30 litraa tervaa. Terva oli 1500-luvun lopulla Suomen päävientitavara, jota käytettiin mm. puulaivojen vuositaiseen kunnostukseen. Tervanpoltto alkoi vähetä 1800-luvun jälkipuoliskolla ja loppui 1930-luvulla. Nykyisin tervanpolttoa järjestetään perinnetapahetumana mm. maaseutunäyttelyissä.

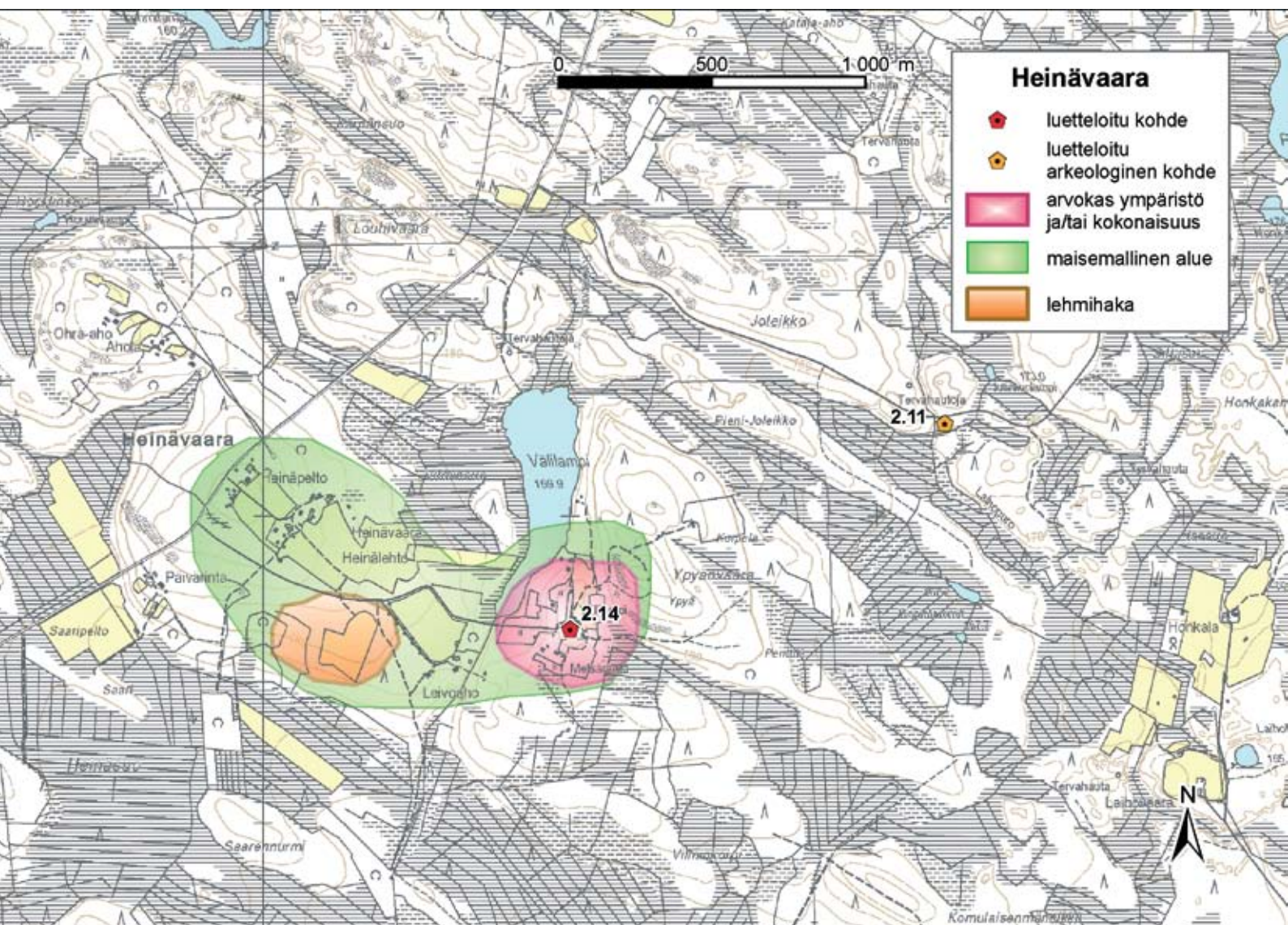
Tervahaudan panoa valvovaa henkilö on kutsuttu eri lähteissä hautamahtariksi, -mestariiksi, tai plehtariksi. Terva Leijona rasian kansitekstistä: "Plehtari oli tervahaudan valmistuksen eli -panon valvoja. Plehtarin toimi oli arvostettu ja siihen ei kuka tahansa kelpannutkaan."

2.12 Rusala, Heinämäki (P)

kerroksellinen pihapiiri

kaunis 1970 – luvun navettarakennus

Heinämäen kantatalosta vuonna 1883 lohkaistu Rusala sijaitsee peltoaukean sivussa. Vanhasta Heinämäen pihapiiristä taloon on tuotu isoluhti ja pirtti. Pihapiiri on nyt kerroksellinen, sillä siinä on isoluhdin lisäksi vanha päärakennus, uusi talo ja navetta. Vanha päärakennus on tehty pirtin osalta jo vuonna 1846, mutta se on pystytetty uudelleen päärakennuksen yhteyteen vuonna 1893. Tämän jälkeen on sitten rakennettu talon kamaripääty. Talo on normaalia kapeampi, noin seitsemän metriä. Umpikuistilta pääsee suoraan pirttiin, josta taas on käynnit keittiöön ja sivukamariin. Päädyssä on kaksi kamaria pönttöuuneineen. Pirtin uuni ei ole enää alkuperäinen, mutta muutoin sisustus huonekaluineen on pääosin säilynyt. Rakennus on nyt kesäkäytössä ja varastona.

Vuonna 1872 valmistunut isoluhti on kaksikerroksinen ja kolmiosainen. Otsan kammiosta on purettu hirsiosat lahon takia. Heinämäen luhdeista toinen löytyy naapuritalo Tapiolasta.

1970 – luvulla taloon on tehty edistysellinen navetta, joka ylsi Suomen paras navetta – kilpailussa kunniakkaalle kolmannelle sijalle. Rakennus on suunniteltu tarkoin, minkä huomaa muun muassa kauniista ulkonäöstä. Navetta on tehty tiilestä, ja sen yläkerrassa on heinävintti, jonne johtaa ajosilta rakennuksen päädyistä. Takasivulla on aiv-torni.

Heinämäen kylätien ja Rusalan talon sivuun rinteeseen sijoittuu pieni ja harmaa hirsirakennus, joka on vanha kuivaamo. Sen silta ja kuivaamon torni tuuliohjureineen on tehty uudelleen vanhan mallin mukaan. Kuivaamon ja Rusalan välissä on kaunis lehtomainen puusto ja kylätietä sivuaa vanha pystyaita.

Kohde on ajallisesti kerroksellinen, mutta siitä huolimatta mukaansa tempaava ympäristö. Vanhoilla rakennuksilla on rakennushistoriallista arvoa, ja uudemmalla navetalla sitä tulee jatkossa olemaan enemmänkin, mikäli rakennus säilyy.

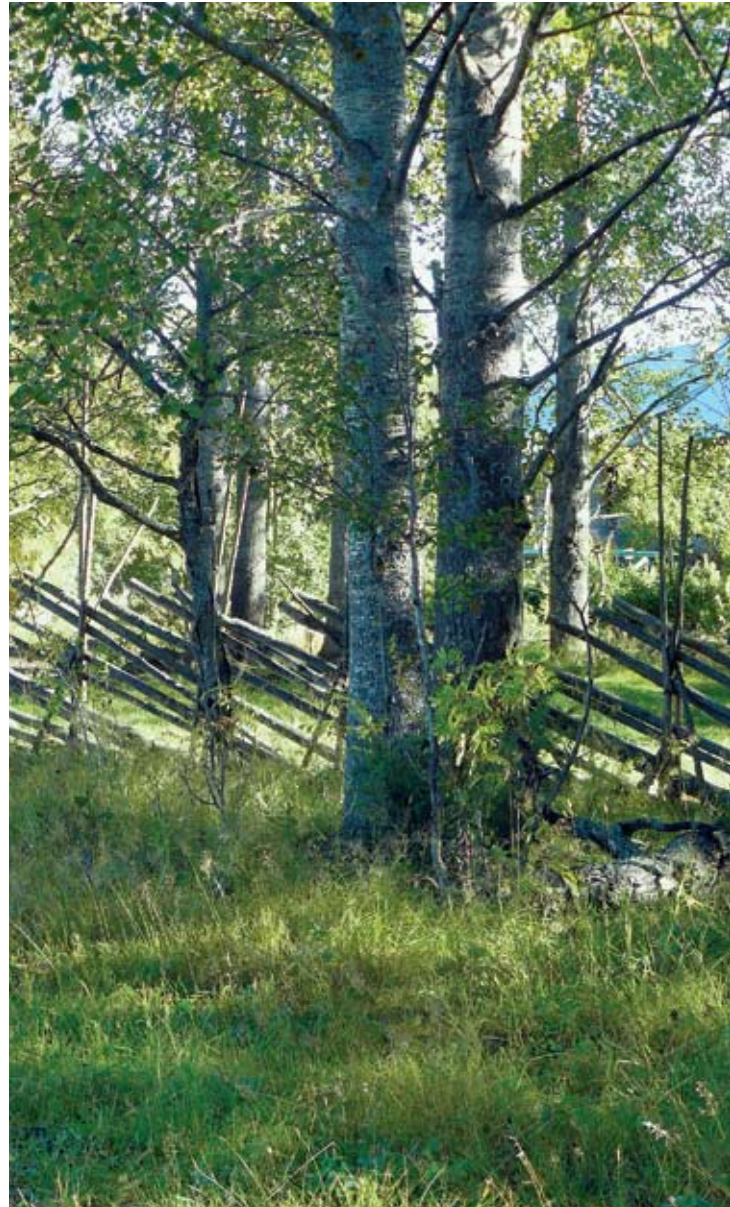
Rusalan itärinteellä sijaitsee kaunis haka-alue, katso Heinämäen haka, Heinämäki.

2.13 Syrjäjärvi, Sipinen (P) *kivikautinen asuinpaikka*

Syrjäjärven kivikautinen asuinpaikka sijaitsee runsaat 2 km Sotkamo - Ristijärvi -tien itäpuolella sijaitsevan, noin 1,1 km x 0,2 km:n kokoisen, pohjois-etelä -suuntaisen järven länsirannalla, peruskarttaan merkityn Patasniemen luoteispuolella olevan kesämökin pihassa. Maasto asuinpaikan kohdalla on melko tasaista, ja maaperä on hienoa hiekkaa. Rannassa on noin kahden metrin koruinen jyrkähkö törmä. Alueen eteläpuolella on hiekkakumpareita. Asuinpaikkalöydöt ovat tulleet esille kesämökin ja rannan väliseltä alueelta, jossa oli inventoinnin aikaan noin 4 x 4 m kooltaan olevalta alueelta rikottu pintaturvetta. Lisäksi yksi kvartsi-iskos on tullut esille mökiltä rantaan vievän polun kohdalta rantatörmän partaalta.

2.14 Välilampi, Heinävaara (P) *vanha kruununtorppa* *kaunis pieni päärakennus*

Heinävaaran itäpuolella sijaitsevalle mäelle on perustettu kruununtorppa jo vuonna 1809. Torpassa vaihtuivat asukkaat useaan otteeseen ja vuonna 1925 sinne asettui tilan nykyään omistava Heikkisten suku. Tila itsenäistyi vuonna 1935 ja sitä ennen

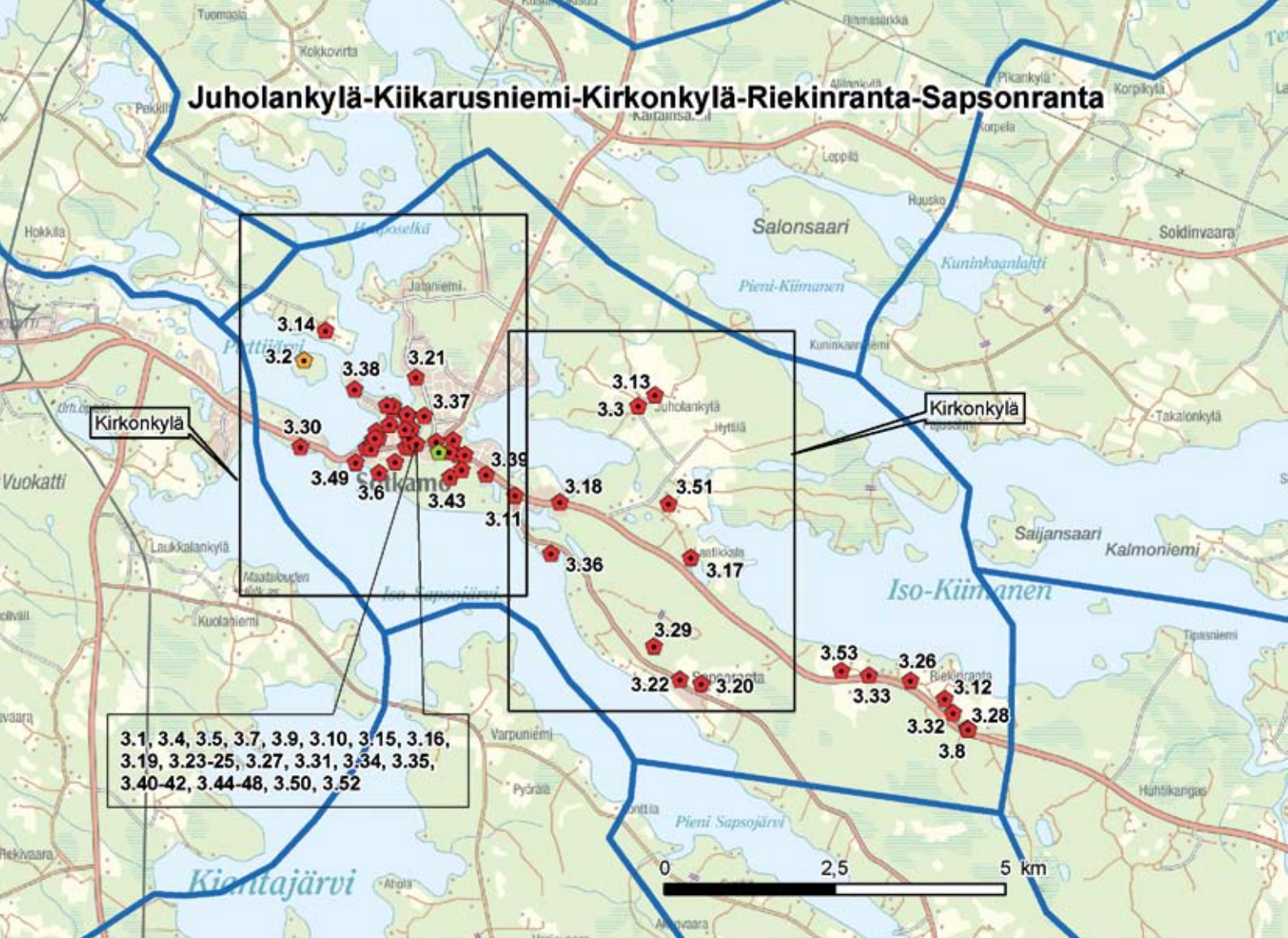

Rusalan perinnemaisemia.

vuonna 1930 valmistui uusi päärakennus, joka seisoo yhä paikoillaan kallion päällä.

Nykyään vanha talo on lautavuorattu. Siinä on pirtti, keittiö ja kaksi kamaria. T-ikkunoissa on pilkahdus jugendia, muuten rakennus on perityypillinen talonpoikaisrakennus.

Pihapiirissä on rakennuksia 1950 – luvulta 1980 – luvulle. Talon ympäristö on kaunista: korkea puusto ja lehtomainen ympäristö ovat hienoja.

5.3

Juholankylä – Kiikarusniemi – Kirkonkylä – Riekinranta – Sapsonranta

*Kirkonkylän kirkonseutu kirkkoineen ja vanhoine rakennuksineen
valtakunnallisesti arvokkaat arkeologiset kohteet
Riekinrannan monipuolinen kulttuuriympäristö rakennuksineen
Sapsonrannan valtakunnallisesti arvokas kulttuuri-
maisema ja Pöllyvaaran tervahaudat*

Kirkonkylän alue on laaja vesistön ympäröimä pääosin hiekkakankailla syntynyt pieni taajama sivukylineen. Alue on houkuttanut asukkaita kivi- kaudelta saakka, mistä kertovat kohtuullisen rikkaat löydöt keskustan tuntumasta Kiikarusnimestä ja Ammonsaaressa. Kirkko on sijoitettu helposti veneellä lähestyttävään paikkaan ja pappilalle on keksitty kelvoinen pala maata sen läheltä. Pappilan naapurissa on sijainnut Sopalan talo, jonka asema on sijainnista johtuen ollut virkatalomainen.

Schroderusten toimesta Sopalasta kasvoi Kainuun mittakaavassa varsinainen mahtitalo. Kirkon lähikylissä on ollut pari isoa taloa Juholankylällä, Riekinrannalla ja Sapsonrannalla. Sopalan lisäksi virkamiehiä on ollut asukkaina Haapalanlahdella Urpialassa ja Laatikkalassa eli nykyisessä Haapalassa, sekä Tenetin joen varren Määttälöissä, Mustolassa, Riivalissa ja Tikkalanniemellä.

Varsinainen kirkonkylä alkoi syntyä 1800 – luvun puolivälissä, jolloin Laukkalahden ja Salmen ympäristöön syntyi kauppiaita ja muuta käsityöläistoimintaa. Sopalan maista oli mistä jakaa Akkoniemelle tontteja, ja kirkonkylän ydin muokautui nykyiselle paikalleen, vaikka ympäristössä oli runsaasti jääkauden jälkeisiä suppia ja veteliä kosteikkoja (kutsuttiin aroiksi).

Kirkonkylän ympäristö on poikkeuksellinen. Järven rantoja on joka puolella ja Hiukan harjualue

tekee alueesta maisemallisesti erikoisen. Keskusta on ahtautunut pienelle niemelle, mikä tarkoittaa pienkaupunkimaista tulevaisuutta. Pääliikenneväylän varteen kohti Vuokattia purkautunut rakentamistarve näkyy taajaman nykyisessä kasvussa länttä kohti. Kirkonkylän ainutlaatuinen asemointi kauniille niemelle oli ylpeyden aihe siihen asti kunnes vanhan ympäristön hävittäminen alkoi 1950 – luvulla. Niemialue tiivistyy yhä, ja viimeiset vanhat rakennukset ovat joko hävityslistalla tai niille ei ymmärretä keksiä uutta käyttöä.

Kirkonkylää leimaakin jälkeenjääneisyys ja sisäänpäin kääntyminen. Alue kaipaisi kokonaisvaltaista suunnittelua, joka niemen pienen koon huomioiden ei ansiokkaille suunnittelijoille olisi vaikeaa. Etenkin rantojen käyttöön liittyvät ristiriidat maanomistajien ja yleisen käytön suhteen ovat ratkaisematta niemen keskeisissä kohdissa. Rakennuskannan kerroksellisuus ja sekavuus vaatisivat tarkkoja viranomaisohjeita, mikäli niemen aluetta halutaan kehittää yhtenäiseen suuntaan.

Vanha ja arvokas keskusalue Laukkalasta **kirkonseudun** kautta Sopalan ympäristöön on komea ja kulttuurihistoriallisesti arka. Alueen mahdollinen kehittäminen vaatii jatkossa muitakin kuin teknistaloudellisia lähestymistapoja.

Kiikarusniemi on pysynyt pitkään maaseutumaisena perinneympäristönä ja sillä on ollut erikoisasema vesiliikenteen solmukohdassa. Eriytyinen se on myös maisemakohteena: niemen pohjoispuolen vesiltä on mitä huikein näkymä kohti Vuokattia ja niemi näkyy hyvin moneen paikkaan ympäristössä.

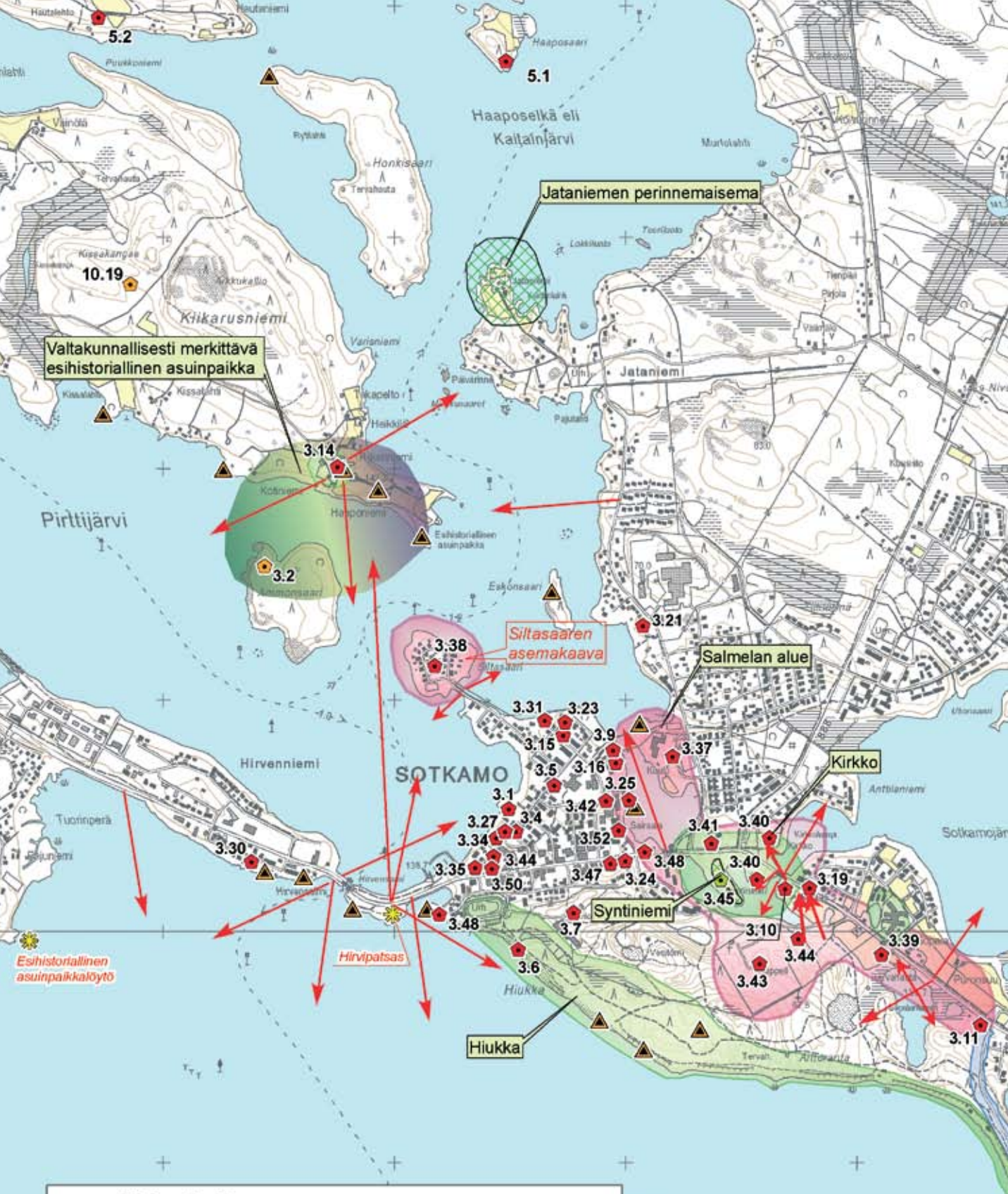
Juholankylän laajat ja kivettömät viljelysaukeat järvien välissä ovat tehokkaan maanviljelyksen piirissä. Vanhaa rakennusperinnettä ei valitettavasti ole enää paljoa jäljellä. Juholankylän nimi on mielenkiintoinen, sillä ennen isojakoa Kuninkaanniemen nimi oli Juhola ja mielikuvitusta ruokkivat tarinat Juholan / Kuninkaanniemen vanhasta historiasta ovat hyvin arvoituksellisia. Juholankylän historiasta ei tiedetä Juhola – nimistä taloa. Kuninkaanniemen historiaa on kyllä pidetty uudempana kuin Juholankylän talojen, joista osa periytyy nykyisen Kaitainsalmen Sirviölän eli Pienolan talosta. Juholankylän talot ovat olleet suuria ja niiden omistajia ovat olleet mm. erilaiset virkamiehet.

Riekinranta on kulttuurihistoriallisesti edustava kylä. Vanhoja päärakennuksia ja pihapiirejä on säilynyt runsaasti, ja tallella ovat myös vanha kylätie ja koulu.

Valtakunnallisesti arvokas **Sapsonrannan** kulttuurimaisema rantaviljelyksineen on maisemallisesti häikäisevä. Siihen liittyy Pöllyvaaran uskottoman tiheä tervahautakeskittymä.

Laukanlahti iltaruskossa.

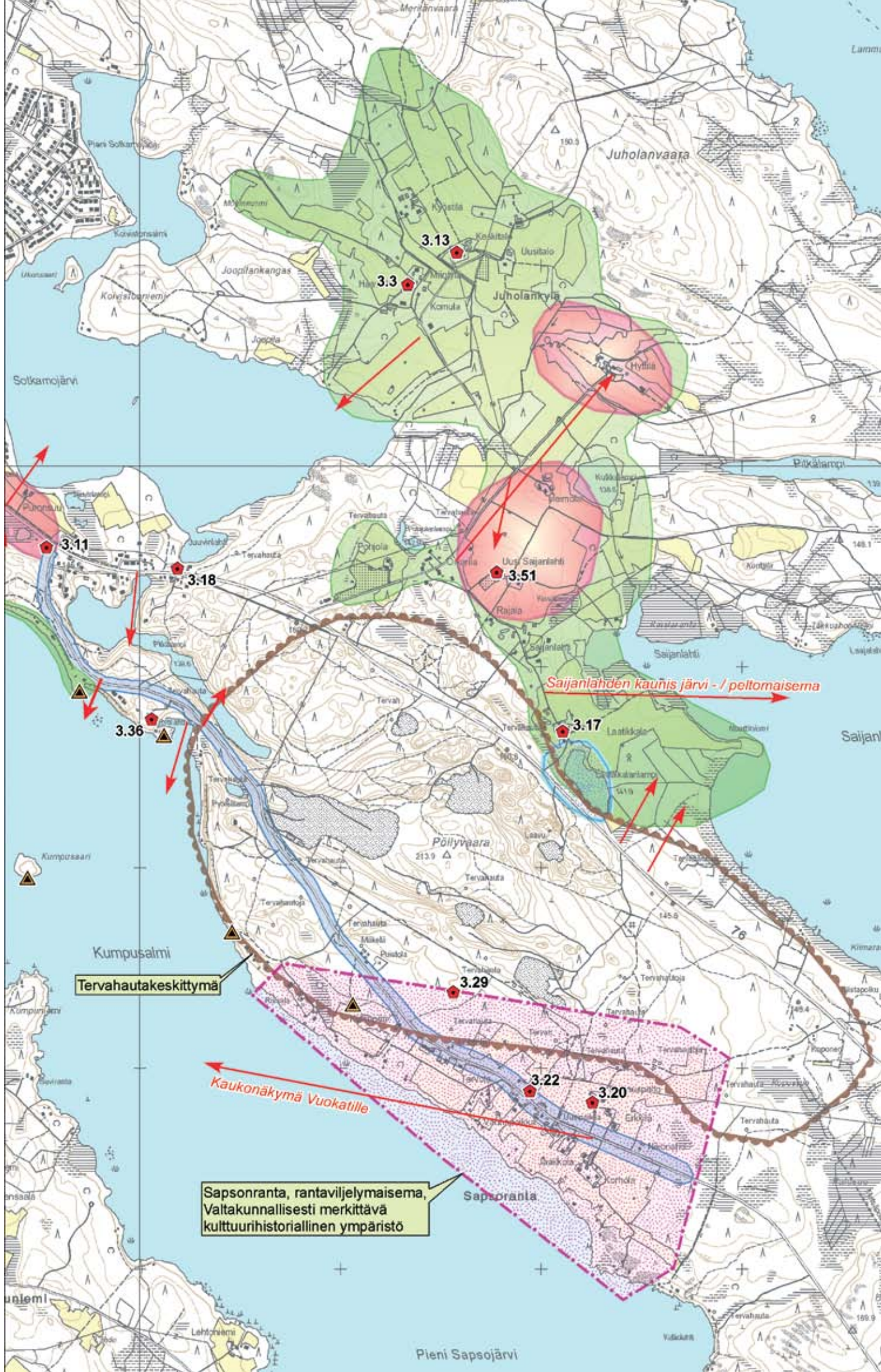

Kirkonkylä

	luetteloitu kohde		perinnemaisema-alue
	luetteloitu perinnemaisema-alue		valtakunnallisesti merkittävä kulttuurihistoriallinen ympäristö
	luetteloitu arkeologinen kohde		esihistoriallinen asuinpaikka
	arkeologinen kohde		tienvarsimaisema
	erikoisuus		lampimaisema
	arvokas ympäristö ja/tai kokonaisuus		tervehautakeskittymä
	maisemallinen alue		maisemallisesti tärkeä näkymä

0 500 1 000 m

3.1 Aatos, Kirkonkylä (M)

erikoinen kokonaisuus

kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas,

maakunnallisesti arvokas

kyläkuvallinen merkitys, järvenrantamaisemakohde, kiintopiste

Kirkonkylän Pirttijärven puoleisella sivulla erottuu niemessä vanha neliskulmainen ja rakennus. Paikalla ei ole alun perin ollut niemeä lainkaan, sillä se on tehty siirtämällä paikalle viereinen hiekkaharju niemeksi. Akkonimentien varressa Aatoksen kohdalla sijaitsi ensiksi maapoliisi Aate Tolosen ja vaimonsa Riitan Aatokseksi ristimä talo. Rakennus sijaitsi muihin niemen taloihin nähden pääty tielle päin ja tämä poikkeava suunta on ollut pohjana talon nimelle. 1900-luvun alussa Tolonen hoiti talossa myös melkoisen uutta Sotkamonsa Säästöpankkia muutaman vuoden ajan. Välillä taloa asui heidän tyttärensä Roosa miehensä Vihtori Vatasen kanssa. Vuodesta 1919 talon omisti nimismies Kaarle Ojantakanen ja tilat olivat vuokrattuina metsänhoitaja Paavo Ennevaaralle.

Nimismies Ojantakanen oli varakas mies (omisti mm. Rikkolan yli 1000 hehtaarin talon Jormasella) ja hän päätti tehdä paikalle komean asuinrakennuksen ja vielä keinoniemien päälle. Läheiseltä hiekkaharjulta johti rantaan puurakenteinen pienoisorautatie vaunuineen ja näin harju tasattiin niemeksi, jonka sivuille tuotiin hakatuista kivistä vettä kestävämmät reunukset, sekä todella pitkä kivilaituri kohti pohjoista.

Aatos rakennettiin vuonna 1924 hirrestä kaksikerroksiseksi. Perustukset ovat luonnonkiveä ja nelisivuisesta katosta tehtiin erikoisen näyttävä ja jyrkkäläppeinen. Huomattavan isoon ullakkoon tulee valoa kattolyhdystä. Tyylillisesti rakennus on sekoitus klassismia ja jugendaihteita.

Niemelle laadittiin tarkka klassinen puutarhausuunnitelma, joka piti sisällään puukujan, pyöreän etupihan, tenniskentän etupihan sivulla, takapihan puutarhan ja sekä vene-, että laivalaiturin.

Sisätiloissa korostettiin suurien ikkunoiden kautta näkymiä rantaan ja järvelle, sekä Vuokatille ja Naapurivaaralle. Tenniskenttä oli ensimmäisiä Sotkamossa; samoihin aikoihin niitä tehtiin myös Nuasjärven huviloille.

Ojantakanen möi Aatoksen seurakunnalle 17.5.1941. Samana kesänä kirkkoherra Jafet Rätty muutti taloon. Talvisodan aikaan tilat toimivat joukkosidontapaikkana Rättyjen asuessa yläkerta, ja vuonna 1943 talosta tehtiin kappalaisen pappila Mustolan pappilan lakkautuksen jälkeen. Talossa toimi kirkkoherranvirasto, kunnes puretun kirkkoherran pappilan paikalle valmistui vuonna 1969 uusi virastorakennus (kansan suussa

yleisesti ”Lättänä”). Aatoksen rakennusta käytettiin seurakunnan kerhotiloina, kunnes kunta osti sen vuonna 1988.

Kunta korjasi rakennusta 1980 -luvulla ja sisätilat saivat lastulevypinnoituksen. Vain ovet, kaunis mutta jyrkkä porras ja värilasi-ikkuna sen ylätasolla säilyivät näkyvissä vanhojen sisätilojen osalta. Rakennusta käytettiin musiikki- ja kuvataidekerhojen tiloina. Nyt tiloja käytetään pääasiassa kesäisin kuvataidenäyttelytiloina. Pitkä kivilaituri on poistettu rannasta.

Niemen komea puusto on nyt vanhaa ja sen uusiminen on ajankohtaista.

Aatos on kulttuurihistoriallisesti yksi tärkeimpiä ohjelman kohteita Sotkamossa. Sen rakennushistoriallinen merkitys on erittäin suuri. Kohteella on maisemallisesti ja taajamakuvallisesti erikoisen tärkeä asema. Kohde erottuu myös Pirttijärvelle ja taajamaan johtavalle päätielle kauniisti. Aatos on maakunnallisesti arvokas rakennus.

Ammonsaaressa kallioilla vippailtiin ja heitettiin leipiä jo kivikaudella.

3.2 Ammonsaaari, Pirttijärvi, Kirkonkylä (V) *esihistoriallinen asuinpaikka*

Ammonsaaari on Sotkamon kirkonkylän edustalla sijaitseva metsäinen ja kallioinen, noin 400–500 m halkaisijaltaan oleva saari. Saari on kolmen merkittävän vesireitin risteyskohdassa. Yksi reiteistä johtaa länteen Pohjanlahdelle, yksi itään nykyiselle Venäjälle ja yksi kaakkoon eli Karjalaan. Monin paikoin, varsinkin saaren länsiosassa, on näkyvisä avokalliota. Pohjois- ja kaakkoisosa puolestaan ovat melko pensaikkoista ja kaakkoiskärki on tasaista mäntykangasta. Vesiraja on kivikkoinen. Etelärannassa on korkea törmä, joka madaltuu sekä itää että länttä kohti. Kivikkoisuudesta johtuen vesi ei ole pystynyt syövyttämään rantaa kovinkaan pahasti. Länsiosassa on vanhan talon jäänteet ja horjuen pystyssä pysyvä rantasauna. Kivikautisia löytöjä on tullut esille eri puolilta saarta.

Vuosina 1995–1997 saaren kaakkoisosassa tutkitiin runsaslöytöinen asuinpaikka. Löydökset ovat olleet saviastianpaloja, kivi-, pii-, ja kvartsiesineitä sekä -iskoksia, palanutta luuta, rautakautinen keihäänkärki ja pronssisolki sekä 1600-luvun ortodoksiristi.

Ammonsaaari on valtakunnallisesti merkittävä esihistoriallinen kohde.

3.3 Haavikko, Juholankylä (P) *vanha pihapiiri*

Pihapiiri sijaitsee samalla kukkulalla vanhan Komulan talon läheisyydessä Juholankylän peltojen keskellä. Pihapiiri koostuu asuinrakennuksesta vuodelta 1922 ja puisesta 30 metriä pitkstä aitta/tallirakennuksesta sitä vastapäätä. Haavikon talo on tehty puretusta Komulan toisesta päärakennuksesta. Perustus on lohkokiveä ja kattomuotona on rakennusaikana muodissa ollut mansardikatto.

Kohde on huonossa kunnossa, mutta rakennuksilla on kuitenkin maisemallista arvoa kylämaisemassa. Rakennuksilla on myös rakennushistoriallista merkitystä.

3.4 Harjula eli Teboil - huoltoasema, Kirkonkylä (P) *funkkista*

Kirkonkylälle Akkonimentien varteen vuonna 1952 rakennettu funktionalistista tyyliä edustava huoltoasema on nykyään hieman syrjässä pääliikennevirrasta. Rakennus on kulmikas, tasakattoinen ja sen kahvilitilat sijaitsevat osin puoliympyrän muotoisessa tilassa. Rakennuksessa on pesu- ja korjaushalli, sekä takasivulla nykyisin varastoina

toimiva entinen kahvio ja sosiaalitilat. Rakennuksen edessä on mittarikenttä katoksineen.

Rapattu vaalea rakennus on huoltoasemaksi hyvin vähäeleinen. Rakennus on tyhjiillään ja sen kohtalo on avoin.

3.5 Hetilä, Akkonimentie, kirkonkylä (P) *kaksi vanhaa asuinrakennusta* *arkkitehti Eino Pitkänen*

Akkonimentien varrella on vanha Hetilän asuinpaikka. Aivan kadussa kiinni olevan vuonna 1917 rakennetun torpparakennuksen lisäksi tontilla on 1950-luvulla rakennettu kaunis asuintalo, sekä varastona ja autotallina toimiva pieni navettarakennus. Pihalla on myös katolla varustettu maakellari. Hetilän omistaja oli vuodesta 1927 työnjohtaja Artturi Karjalainen. Syksyllä 1954 vanhan talon tiloissa toimi alakoulu.

Varastona toimivan kaksihuoneisen vanhan talon perustus on lohkottua graniittia, julkisivulaudoituksessa on puolipaneelilaudoitusta ja suuret, vanhat T-ikkunat. Tiilikate on heikossa kunnossa.

Hirsi- ja rankorakenteinen navetta on pieni, ja siinä on pihasivulla frontooni oven kohdalla.

Uudemman asuinrakennuksen omistaa nykyään valokuvaaja ja eläkkeelle siirtynyt liikkeenharjoittaja Pentti Piirainen. Uudemman talon on suunnitellut arkkitehti Eino Pitkänen, minkä huomaa mm. räystäiden konsolien hänelle tyypillisesti käsitteilytavasta. Huonetilat ovat avarat ennen kaikkea suurten ikkunoiden ansiosta. Rapattu julkisivu on hieno. Yläkerran päädyssä on kaunis avoparveke. Talo on tyyllisesti kaunista ja vähäeleistä ”metsä-funkkista” ja sen arvoja on pyritty säilyttämään.

Kohteella on kulttuurihistoriallista arvoa ja suuri rakennushistoriallinen merkitys. Vanhan torpan säilyminen ei ole varmaa kadun läheisyyden vuoksi.

3.6 Hiukka, Iso Sapsojärvi, kirkonkylä (P) *maisemallinen harju* *pyyntikuoppia*

Hiukan hiekkainen järvenrantamaisema sijaitsee aivan kirkonkylän keskustaniemen eteläosassa. Kangasharju on osa Ilomantsin kohdalta rajan pinnasta lähtien maastossa näkyvää jääkauden muokkaamaa suurharjua, joka näkyy Tipaksella Räätijärven ympäristössä, jatkuu Hiukasta Vuokattiin ja aina Oulujärven Manamansalon kautta Oulun eteläpuolelle Hailuotoon saakka.

Hiukan hiekkaranta on noin seitsemän kilometriä pitkä ranta, joka paikoin vyöryy laajasti järveen. Rannan tuntumassa on tehty useita arkeologisia löytöjä. Historian saatossa Hiukkaan on

Hiukan harju.

*Kesän helmaan
hiekkarantaan
tahdon lepoon vaeltaa,
Hiukan hienoon
valkosantaan
talven huolet unhoittaa
Laine laulaa kaihomielin
kertoo kuinka yksin pienin
väre rantaan katoaa*

R. A. Partanen

Hiukan harju luo erittäin vahvan hengen ja omaperäiset puitteet kirkonkylälle. Sillä on erikoisen suuri maisemallinen arvo. Harju erottuu moniin suuntiin ja sen päältä avautuu valloittavia maisemia. Harjun kulttuurihistoriallinen arvo on suuri, ja sen maisemalliset arvot ovat mittaamattomat. Harjulta avautuu kohti Vuokattia kansallismaisematyyppisiä kaukomaisemia.

3.7 Hiukanhovi (hotelli Tuliketun vanha puoli), kirkonkylä (M)

*komea hirsinen kokoontumis- ja majoitusrakennus,
maakunnallisesti arvokas rakennus
kaunis pieni muuntaja*

kokoonnuttu juhlimaan juhannusta Sapsojärven ja Vuokatin vaaraketjun luomiin maisemallisesti mahtaviin puitteisiin.

Hiukan rannan kirkonkylän puoleisessa päässä sijaitsee hotelli, urheilukenttä ja yleinen uimaranta. Harjulla sijaitsee myös hautausmaa kappeleineen ja runsaasti liikuntareittejä. 1800 – luvulta saakka aina 1950 –luvulle saakka harjumaasto toimi urheiluharjoitusalueena jopa olympialaisiin harjoitteleville ryhmille. Tuolloin harjulla oli useita hypyrimäkiä ja maisematorni. Hiukan harjumuodostelmassa on suppia ja painauma, joista osassa on hyvin mielenkiintoisia suomalaisia eliöstöineen.

Hiukan alueella sijaitsee esihistoriallisen ajan pyyntikuoppa, Iso Sapsojärven koillisosassa, rannasta noin 200 m:n päässä. Alue on korkeaa harjannetta, jolla kasvaa varpuja ja jäkälää. Pyyntikuoppa on muodoltaan säännöllisen pyöreä, maastossa selvästi erottuva, halkaisijaltaan noin kaksi metriä ja syvyydeltään noin 50 cm.

Hiukanharjun kapean selän päälle kirkonkylän välittömään tuntumaan ja Hiukan uimarannan läheisyyteen vuonna 1948 valmistunut Hiukanhovi on rakennettu Mannerheimin Lastensuojeluliiton rahoittamana asiamiehenään paikallinen opettaja Toivo Lanamäki. Paikka on ollut perinteinen pitäjän karjalaani eli yleinen karjan myyntipaikka.

Hotellin tavoitteet olivat korkealla, sillä yritettiin rakentaa ”mannermainen urheiluhotelli Hiukan kankaalle”! Sen arveltiin helpottavan Sotkamon ja Vuokatinmajan (Urheiluopiston) majoitusvaikeuksia ja se ”tekisi mahdolliseksi lomanvieron myös sellaisille, jotka eivät koko ajan halua hautautua Vuokatin juurelle, sillä useimmat turistit haluavat nähdä ympärillään sivistyksen suomaa mukavuutta ja nautintopuolia lomaretkeilyllään”. Rakennukseen tehtiin kokoontumis-, ruokailu- ja majoitustiloja. Hirsisen ja pääosin kaksikerroksisen talon suunnittelijaksi epäillään kajaanilaista arkkitehti Eino Pitkästä.

Sahahirresta rakennetussa tiukan asiallisessa talossa on alakerrassa salitiloja, ja majoitustilaa yläkerrassa. Hiukanhoviin saatiin anniskelulupa ja siitä tuli erilaisten illanviettojen sekä juhlien pitopaikka yhdessä matkailijakoti Tikkasen kanssa kylän keskustassa. Matalan ja korkean rakennusosan nivelkohta on ratkaistu kauniisti rakennuksen itäisivulla.

Rakennuksessa on tiilikate ja erikoisesti veistetyt vuoliaisten päät, mikä oli arkkitehti Pitkäsen maneeeri.

Rakennuksen eteläpuolelle tehtiin uusi hotelli-rakennus Tulikettu 1980 – luvulla.

Hiukanhovi ei ole nyt käytössä ja sen ympäristö on tällä hetkellä alennustilassa.

Hiukanhovi on rakennushistoriallisesti ainutlaatuinen hirsirakennus Sotkamossa ja perusrakenteiltaan yhä kunnossa.

Kohde on maisemallisesti ottava ulkonäkönsä ja ennen kaikkea sijaintinsa puolesta. Väritys on mainio ja kätkee suuren rakennusmassan mäntymetsään.

Hiukanhovin takana sijaitsee nykyisin varastona toimiva ja hovin kanssa samaan aikaan rakennettu hiihtomajarakennus. Läheisyydessä on kookas punatiilestä rakennettu muuntajarakennus, joka on osittain yhä toiminnassa.

3.8 Härkölä – Päätal, Riekinranta (P)

*erittäin hieno rakennushistoriallinen kokonaisuus
talonpoikauskulttuurisäätiön kunniakilpi
erikoista maalauksen ja valokuvauksen historiaa
maisema-arvot poikkeukselliset, tienvarsimaisema,
järvimaisema*

Kirkonkylältä Kuhmoon päin ajaessa kiinnittyy huomio elävään usean talon komeaan järvenrantaympäristöön Riekinrannalla. Asuinpaikka on vanha: Sirviölänä tunnettu talo on isojaossa muutettu 28 Härköläksi ja 29 Päätaloksi. Härkösiä paikalla on asunut yhtäjaksoisesti aina 1750 – luvulta saakka.

Talot sijaitsevat vesireitin varrella ja sen edut sekä riasat ovat tulleet historian saatossa tutuiksi. Vanha jää- ja hevostie Kuhmoon sekä kauppareitti rajalle ja Vianaan toivat muassaan muun muassa rapparit, jotka tuhosivat talon usein.

Talon ympäristössä on poltettu todella paljon tervaa, koska sen kuljettaminen oli rannan läheisyyden vuoksi helppoa. Riekinrannan läheinen hiekkakangasalue kätkee lukuisan määrän tervahautoja, joiden varsinainen keskittymä on Pöllyvaaran ympäristössä.

Talo on kulttuurihistorialtaan merkittävä sikäli, että siinä yöpyivät useat huomion arvoiset matkailaiset mukaan lukien mm. 1800 – luvun karelianistit. Kreivi ja taidemaalari Louis Sparre asui talossa

Kaunista tarkoituksenmukaisuutta - muuntaja Urheilukadulla.

Härkölä - Päätal.

pitempään maalatun samalla kuuluisan Jouluyö-taulunsa. Muita yöpyjiä ovat olleet mm. taidemaalari Akseli Gallén-Kallelle. Lapuan liikkeen aikaan vuoden 1930 paikkeilla talon sauna tuli tunnetuksi ”hiillostuspaikkana” matkalla rajan pintaan. Vanha Sotkamo-Kuhmon tieeritti erottuu läheisyydessä helposti ja kulkee aivan pääarakennusten vierestä. Sen varrella on useita vanhoja taloja ja komea koulukäytöstä jo poistettu Riekinrannan koulu. Tien varresta löytyy myös mm. pieni kivisilta ennen Valkolaa. Härkölän ja Päätalon läheisyydessä tietä rajaa komea kuusikuja.

Vuonna 1930 Härkölä oli yksi Sotkamon suurimmista viljelytiloista, sillä 623 hehtaarin tilasta peltoa oli 30, niittyjä viisi ja laiduntakin 25 hehtaaria.

Härkölän ja Päätalon pihapiirit sijaitsevat kullmittain kiinni toisissaan. Päätalon pirtti on vuodelta 1850, mutta se on aikaisemmin ollut muualla savupirttinä. Vanhoissa Maanmittaushallituksen kartoissa Härkölä on piirretty nykyisen koulun läheisyyteen sen itäpuolelle, missä nyt on peltoaukea. Rakennus on edustava talonpoikaismallinen pääarakennus, mutta umpikuistin ikkunanpielilautakoristeet ovat erikoiset. Päätalon päädyssä on vanha ja koristeellinen tunnustuskilpi, jossa lukee ”Esi-isäin kauniin rakennustavan säilyttämisestä tunnustuksena on tämä Talonpoikakulttuurisäätiön kunniakilpi tähän naulattu”. Kilpeä anoi Sotkamo – Seura ry vuonna 1960.

Härkölän vanha pääarakennus vuodelta 1863 sijaitsee pitkittäin vanhaan kylätiehen nähden. Talo on alun perin tehty yhtä korkeaksi kuin Päätalo, mutta sitä on remontoitu perusteellisesti ja korotettu vuonna 1952. Tuolloin kaksiosaisesta lasikuistista tehtiin umpinaisempi. Taloa on käytetty vakituiseen asumiseen aina 1970 – luvulle saakka. Pääarakennukset ovat mainion näköinen pari.

Päätalon pihapiiri on kokenut muutoksia, mutta vanha vilja-aitta ja kolmiosainen suurluhti ovat edelleen tallella, joskin eivät alkuperäisillä paikoillaan. Vilja-aitta on suurikokoinen ja kaksikerroksinen, eikä siinä ole koristelua. Kuivaamona toimineen aitan seinään on veistetty valmistumisvuosi 1858. Isoluhti on sekin kaksikerroksinen ja siinä on sekä kamaikkunat ovien yläpuolella että haukkaikkunat yläkertaan. Perimätiedon mukaan isoluhti on tehty 1800 – luvun lopulla. Pihapiiriin on tehty uusi hevosyrityksen tallirakennus. Etäämpänä on erittäin suuri ja uusi navetta.

Härkölän pihapiirissä on vanha navettarakennus, joka on erikoinen rakennustekniikaltaan: vuosina 1928-29 tehty rakennus on betoniseinäinen! Se sijoittuu siten ensimmäisten betonisten navetoiden joukkoon Kainuussa. Rakennus on vaikuttavan kokoinen, ja sen punaisilla ruutuikkunoilla somistetut seinät ovat matalia, mutta katto ullakoineen laaja.

Alun perin navetassa on ollut tilat 18 lehmälle ja peräti seitsemälle hevoselle! Uudempi talo sijoittuu pihan järven puolelle, ja sen takana on Härkölän ja Päätalon yhteinen perunakellari. Pitkittäin sijoitetut kellarit erillisine sisäänkäynteineen kummankin talon puolelta erikseen tekee maakohoumasta todella pitkän näköisen. 1800 – luvun lopulla tehdyt kellarit on rakennettu holvaamalla luonnonkivistä. Härkölän vanha vilja-aitta sijaitsee kylätien varressa navetan päädyn tuntumassa ja komeiden koivujen siimeksessä. Mahdollisesti 1800 – luvun puolivälin tienoilla tehty aitta on kaksikerroksinen ja koristeeton, kuten naapurissakin: aitat ovat olleet vierekkäin. Aitan erikoisuutena ovat hirsipatsaat eli sammakot perustuksissa. Sotkamossa patsaita on Härkölän aitan lisäksi jäljellä ainoastaan Tuhkakylän Kerilän vilja-aitassa. Patsailla pyrittiin sekä pitämään aitta kuivempina, että vähentämään hyönteisten ja eläinten tuhoja.

Härkölän uudemman pääarakennuksen paikalla on sijainnut komea kammioluhti. Tämä 1800 – luvun alussa tehty rakennus on siirretty itäpuolelle pihapiirin ulkopuolelle ja siitä on tehty kovakouraisesti kuivaamorakennus. Kaksiosainen ja kaksikerroksinen arvorakennus on nyt varsin ”heikossa hapessa”. Sen asemaa ja kuntoa kannattaisi kohentaa, sillä isoluhti alkaa olla harvinaisuus.

Härkölän ja Päätalon pihapiirit ympäristöineen sisältävät todella suuren määrän kulttuurihistoriaa. Ympäristöä on hoidettu etenkin Härkölän puolella mallikkaasti. Rakennukset ovat rakennushistoriallisesti tärkeitä ja viljelty peltomaisema Kii-masjärven puolella latoineen ja rantalepikoineen on maisemallisesti erittäin hieno. Ympäristön vetovoimaisuuden avaintekijöitä on avoin näkymä pohjoiseen. Kohde sijaitsee päätien varressa ja siten sillä on suuri arvo tiemaisemassa. Härkölä ja Päätalo ovat kulttuuriympäristöohjelman tärkeimpiä kohteita.

3.9 Järvelä, kirkonkylä (P)

kaunis puistomaisessa ympäristössä sijaitseva iso pihapiiri rakennuksineen

1800 – luvun loppupuolella Sotkamossa oli useita handslankareita eli luvan saaneita maakauppiaita. Rahan käyttö maksuvälineenä yleistyi ja kauppiastoiminasta tuli tuottoisaa. Sen seurauksena kirkonkylän keskeisille paikoille syntyi kauppiaskartanoita, joista tunnetuimpia olivat Niemelä, Lassila ja Uhtua.

Lauri Tervo muutti Tipakselta Sopalan mailla sijaitsevaan Lassilan torppaan 1850 – luvulla. Tervo aloitti kaupankäynnin torpassa vuonna 1869, mutta oli saanut pitäjän räätälin paperit jo aikaisemmin. Lisäksi hänellä oli myöhemmin nahkurin

verstas. Hänen veljensä Pekka Tervo aloitti samaan aikaan kaupan Juurikkalahdessa, mutta velkaantui pahoin kiinteistökaupoissa 1880 – luvulla ja möi maansa Laurille.

Laukkalahden ympäristö oli lähtökohtana kirkonkylän kehitykselle, sillä ranta oli suojainen ja rannan tuntumaan oli helppoa rakentaa. Lisäksi Syväsalmen syväys riitti myöhemmin jopa laivaliikenteelle, joka toi paikalle ensimmäisen laivan (Elias) vuonna 1883. Kauppalaivat ”Sotkamo”, ”Vuokatti I” ja ”Vuokatti II” tulivat säännöllisen liikenteen kautta Lassilan väen ihasteltaviksi laivojen kansien ollessa talon pihan kanssa samalla korkeudella. Kauppareitti kulki Kajaanista Sotkamon kautta Ontojoen makasiineille. Kunnollinen tiestö kasvatti autoliikennettä ja lopetti laivaliikenteen tarpeettomana jo ennen sotia.

Lassilan kauppakartanon naapuri Niemelän kauppiaskartanon omistaja Nikolai Nikitin tuli Lauri Tervon kanssa toimeen paitsi ammatillisesti myös yksityisesti. Kummallakin oli oma kauppalansa: Nikitinillä sekatavarat ja pitäjänräätäli Tervolla nahkat ja vaatteet. Lassilan kauppaliiikkeen alueesta löytyy kiinnostava asemakaavapiirros Sotkamon historia – teoksen sivulta 284. Tätä rakennuskantaa ei rantasaunaa lukuun ottamatta ole enää jäljellä, mutta Werner M. ja Lilli Tervon vuonna 1901 rakennuttama Järvelän talo on säilynyt. Werner toimi maanmittarina ja tonttiti kirkonkylän Akkonien 1900 – luvun alussa. Lassilan eli myöhemmän Soinilan maista on erotettu myös kirjailija Veikko Huovisen talon paikka.

Hirrestä koottu suurikokoinen ja kaksikerroksinen päärakennus sijaitsee kauniissa puistomaisessa ympäristössä järven rannalla ja kevyenliikenteen reitin varressa. Päärakennuksessa on ollut alunpitäen suuret kuistit kummassakin päädyssä ja se onkin muistuttanut junanveturia. 50 – luvulla rakennusta on korjattu reilulla kädellä ja nykyasu on tuolta ajalta. Kate on punaista tiiltä, vuoraus keltaista vaakaponttilautaa ja ikkunat yksiruutuiset. Rakennus muistuttaaakin enemmän 50 – lukulaista kuin vanhaa päärakennusta.

Pihapiirissä on pitkä ja vanha sivurakennus. Se on lautavuorattu ja maalattu punamullalla. Kate on mustaa huopaa. Lisäksi pihapiirissä on sauna-rakennus.

Kirkonkylän keskustassa Järvelä on kohde, jonka jokainen tuntee. Puistomaisuus, suuret puut ja epätavallisen suuri päärakennus todella pitkän varaston kanssa muodostavat vaikuttavan ympäristön, joka on vielä poikkeuksellisen hyvin hoidettu. Kävelyteiden sijoittuminen ikään kuin pihamaalle tekee rannan puolesta vähemmän yksityisen.

3.10 Kansala (ja Lepola), kirkonkylä (P) *henkilö- ja rakennusten käyttöhistoria* *komea päärakennus* *asema kyläkuvassa, tiemaisema*

Kainuun suurin tila Sopala jaettiin maanmittari Werner Tervon toimesta vuonna 1893–94 kolmeen osaan eli Vanhaan ja Uuteen Sopalaan, sekä Kansalaan. Susilahden rantaniemi oli tuolloin sijaintinsa puolesta erittäin keskeinen paikka kyläkuvassa. Kirkko, hautausmaa, valtion ja manttaalikunnan vilja-aitat ja Sopalan kantatalo, joka oli kunnankokousten ja erilaisten muiden kokousten pitopaikka sekä kestiekivari, sijaitsivat kaikki ”kivenheiton päässä”. Kansala rakennettiin tälle keskeiselle paikalle, jolle kunnan alueelta tulleet olivat kautta aikain pysähtyneet levähtämään mm. ennen kirkkoon menoa. Talon isäntä Eemil Korhonen toimi kunnan kirjurina ja hän myös perusti Kansalaan kaupan matkalaisia varten. Talossa toimi vuokralla myös Kajaanin apteekin haara-apteekki limonaati-tehtaineen Ivar Suomalaisen toimesta. Kun puhelinjat vedettiin Kajaanista Sotkamoon vuonna 1903, ne johdettiin Kansalaan ja apteekkiin. Puhelinkeskus siirtyi sittemmin kirjakauppias Simo Nykäsen kirjakaupan tiloihin Laukkalahden rantaan.

Tuli tuhosi lähes koko pihapiirin 16.5.1915. Siihen saakka pihapiiriin kuului nykyisen Kuhmon tien suuntainen isompi päärakennus ja nykyisen talon paikalla pienempi L-muotoinen asuinrakennus. Lisäksi pihan itäsivulla oli puinen navettarakennus talleineen ja sen sivulla iso makasiini ja perunakellari. Rannassa nykyisen saunan läheisyydessä sijaitsi aittoja, sauna ja jääkellari. Tipaslaisten ja Ylisotkamolaisten rakentama ja ylläpitämä silta kirkolta Kansalan puolelle ei kuitenkaan palanut, kuten eivät myöskään nykyisinkin melkoisen lähellä sijaitsevat Manttaalikunnan ja Kruunun suuret makasiinit. Apteekki siirtyi palon vuoksi Niemelään. Myöhemmin talo jakaantui kolmeen osaan Kansalaan, Susilahteen ja Lepolaan. Kansalan isäntänä oli kunnan alueella hyvin tunnettu eläinlääkäri U.E. Korhonen, joka osti Susilahden takaisin osaksi Kansalaa.

Pihapiiri on nykyään komean puuston keskellä. Rakennuksiin kuuluvat vanha päärakennus, jääkellari, kaksi rantasaunaa, Lepolan pieni rakennus vuodelta 1938, varastorakennus ja perunakellari.

Nykyinen päärakennus valmistui lähinnä uittopuomeista rakennettuna vuonna 1916. Siitä tehtiin huomattavan korkea, jotta ullakkotila voitaisiin tarpeen tullen ottaa käyttöön myöhemmin. Talossa on kaksi asuinhuoneistoa. Niistä Susilahden puoleinen on lähes täysin 1950 -luvulta. Lasikuistin lasit ovat erikoisen pienet ja ne ovatkin vanhat eli

Kansalan kaunislasinen kuisti.

Koivula.

palaneen Kansalan alkuperäiset lasit. Taloa on kunnostettu vast'ikään vanhaa kunnioittaen.

Lepolan tontille järvenrantaan tehtiin sauna ja palosta säästynyt limonaatitehdas ulkorakennukseksi.

Nykyisiä jaetun päärakennuksen omistajia ovat kirkkoherran Tenon jälkeläiset ja Korhosten suku. Vanhan pappilan purkamisen jälkeen rakennusta on ulkopaikkakuntalaisten arveluissa usein luultu pääpappilaksi kirkon läheisyyden vuoksi. Taloa käytetään pääasiassa kesäasuntolina.

Kansala on kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas ja tärkeä kohde. Siihen liittyy kirkonkylän keskeistä henkilöhistoriaa ja nykyinen pihapiiri on rakennushistoriallisesti arvokas. Sijaintinsa puolesta Kansala on osa Sotkamon vanhaa ja arvokasta historiallista keskustaa. Kansalalla on tiemaisemakohteena tärkeä asema ja se rikastuttaa kirkonkylän pääraittia.

Nykyinen asemakaava ei ota huomioon paikan arvoja lainkaan, mikä on suuri puute.

3.11 Kantola, Sopalanpelto, kirkonkylä (P)

vanhoja rakennuksia

tienvarsimaisema, taajaman portti

Kesäasuntona oleva Kantolan talo sijoittuu aivan Kuhmontien tuntumaan ja Sapsoperäntien risteykseen. Komea puurivistö pihapiirin ympärillä ja taitekattoinen rakennus näkyvät hyvin lähestyttäessä taajamaa Kuhmontietä pitkin. Kantolan talo lienee tehty 1920 – luvulla, mutta pihapiirin sijaitseva aitta on ainakin 200 vuotta vanha. Aitta on yksiosainen ja – kerroksinen suorasivuinen rakennus. Se lienee kantatalo Sopalan vanhoja aittoja. Pihapiirissä on lisäksi varastorakennus 1940 – luvulta ja pari pientä piharakennusta.

Talosta johtaa erikoisen suuri lehtikuusikuja läheisen lammen rantaan sijoittuvalle hirsiselle rantasaunalle.

Kokonaisuus on hoitamaton ja lähes käyttämätön juuri nyt. Kohteella on rakennushistoriallista arvoa ja suuri merkitys tienvarsimaisemakohteena taajaman sisääntulotien porttimaisessa risteysympäristössä.

3.12 Karppila - Kestilä, Riekinranta (P)

romanttisia pieniä rakennuksia kauniissa maisemassa

Riekinrannan peltoaukean kauniisti kumpuilevaan maastoon järven rannan tuntumaan on ajan oloon kasvanut kahden pienen talon yhteispihapiiri. Isojakoon saakka taloa on sanottu Härmäläksi. Kestilän puolella on jäljellä pieni tuparakennus, kaksiosainen aitta talleineen ja navetta. Karppilan

puolella on kivinavetan rauniot ja uusi asuinrakennus, sekä kolmiosainen ja yksikerroksinen aittarivi. Kummallakin talolla on oma pieni vilja-aittansa eri puolella pihapiiriä. 1900 – luvun alussa tehdyt rakennukset ovat pieniä ja yksinkertaisia.

Pihapiirin sijainti keskellä peltota on maalauksellinen ja maisemallisesti erittäin ottava. Rakennuksilla on rakennushistoriallista merkitystä. Pihapiiri kuuluu visuaalisesti kauniina osana vanhan Kuhmontien varteen.

3.13 Keskitalo, Juholankylä (P)

henkilöhistoria

erikoisen vanha päärakennus, rakennushistoriallinen kohde

talonpoikauskulttuurisäätiön kunniakilpi

maisema-arvo suuri

Talolla on muikkeen pitkä maahistoria: Kaitainsalmen kantatalo Sirviö jaettiin 1600 -luvulla, jolloin syntyi Laatikkalana tunnettu talo. Tämä on eri talo kuin nykyinen Juholankylän Laatikkala, joka taas on vanha Kärnälä. Laatikkala on ajan oloon jaettu ja yksi sen osista on Keskitalo.

Paltamolainen herastuomari Tuomas Tervonen tuli taloon vuonna 1851 leskirouva Gustafva Elfvingin (os. Castren) tytär Wilhelmiinan mieheksi ja Tervosen suku asuu talossa edelleen. Suvun edustajat ovat kunnostautuneet mm. kunnalliselämän asioissa: ensimmäisessä köyhäinhoitokunnassa vuonna 1853 oli kahden miehen edustus ja talon isäntä Heikki toimi 1880 – luvun paikkeilla myös kirkkoväertinä. Talossa on asunut ennen Tervosia Elfvingien virkamiessukua.

Talo on toiminut Jääkäriiliikkeen etappitalona reitillä kohti Hyryn Hallan taloa. Vuonna 1930 talo on ollut yksi suurimmista paikkakunnalla: peltoa oli 30 hehtaaria ja niittyjäkin kuusi hehtaaria.

Keskitalon pirtin päädyssä on vuonna 1960 Sotkamo - Seura ry:n anoma ja samana vuonna myönnetty Talonpoikauskulttuurisäätiön kunniakilpi, jollainen löytyy myös Riekinrannan Päätalosta.

Onnettomana seisoo vanha ja heikkokuntoinen Keskitalon päärakennus Juholankylän keskeisellä paikalla mahtavien lehtikuusten siimeksessä. Mahtavan kokoisen päärakennuksen ominaisuudet ovat silti huomionarvoisia. Talo on etelä-pohjoissuuntainen ja pirtti on eteläpäässä. Pirtti on todella vanha ja sen sivulle on tehty vuonna 1855 eteinen sekä sali kamareineen. Pirtissä on multipenkkiperustus, mutta muut osat ovat rossipohjalla. Pirtin ikkunat sijoittuvat julkisivussa hyvin alas mikä on tyyppilinen savupirttien piirre. Talo on kooltaan noin 9 x 22 metriä ja kuisti on suuri sekä korkea. Kuistissa on kaksi sisäänkäyntiä, joiden päällä on kamanakunat. Kuisti on kaksikerroksinen ja siinä on kaksi

eteistä, komeroita ja portaikko talon ullakolle. Vasemmanpuoleisesta eteisestä pääsee suoran pirttiin ja uunin eteen. Pirttiin astuttuaan huomaa välittömästi sen haltijahirren olevan talon harjasuuntaan nähden väärin päin. Vanha ennen vuoden 1855 suurta muutostyötä paikalla sijainnut talo on ollut siis kulmittain eli itä-länsisuunnassa nykyiseen nähden. Näin kamarit ovat sijainneet nykyisellä pihalla ja uunin sijainti tulee perinteisen järjestyksen mukaiseksi ja ymmärrettäväksi.

Kuistin toisesta eteisestä päästään lämpimään eteishuoneeseen, jonka perällä on kamari (ruokahuone). Vasemmalle jäävät ovet tambuuriin ja keittiöön. Tambuurista pääsee saliin ja salista kahteen kamariin. Sali on suuri noin 6 x 6 metriä. Huoneita on siten yhteensä kahdeksan. Kamarien ja salin uunit ovat vanhakantaisia ns. sivu-uuneja yläliittymillä. Samanlaisia on mm. Riekinrannan Valkolassa ja Tipasojan Heikkilässä. Salin alle on tehty omalla sisäänkäynnillä varustettu kivikellari.

Pihapiiri koostuu nyt erikoisen vaikeasti yhteen-sopivista rakennuksista ja vanhasta rakennuskannasta siinä on jäljellä talon lisäksi vain suurikokoinen ja -hirsinen piha-aitta. Nykyisen tiilipintaisen asuinrakennuksen tilalla on sijainnut vanha pihapäärakennus.

Talon läheisyyteen on istutettu ensimmäisten sotkamolaisten talojen joukossa lehtikuusikuja, josta nykyiset puut ovat versoneet.

Talolla on komea historia ja se on rakennushistoriallisesti ja antikvaarisesti arvokas. Kumpuilevan peltoaukean mäkisellä kohoumalla sijaitseva päärakennus tekee sen lähiympäristön masentavaksi. Erityisesti tässä kohteessa kannattaisi antaa rakennukselle jatkoaikaa korjaamalla sitä käyttöön, joka mahdollistaisi sen säilymisen jälkipolville, edes museomaisena tilana.

3.14 Kiikarusniemi (tai Kiikarinniemi) (V)

mahtava arkeologinen löytöpaikka, vesireittien solmukohta

mahdollisesti ensimmäisiä historiallisen ajan

asuinpaikkoja Sotkamossa

kivinavetta

järvimaisema, maisemallinen kiintopiste

Niemi sijaitsee arkeologisesti hyvin keskeisessä solmukohdassa vesireittien varrella. Idästä tulee Kuhmon vedet ja reitti Vienanmereltä saakka, kaakkoon johtaa ns. Nousia Venäläisen reitti Karjalan kunnalle, ja länteen voi jatkaa Oulujärvelle, sekä merelle saakka. Siten ei ole yllätys, että niemen alueelta ja mm. läheisestä Ammonsaaressa on löydetty useampikin esihistoriallinen esine ja asuinpaikka. Sekä Kiikarusniemi, että Ammonsaaari ovat nykyään valtakunnallisesti arvokkaita

Kiikarusniemi on aina houkutelut asukkaita - kivikaudelta nykypäivään.

kohteita. Kansallismuseoon on lähetetty tieto löytyneistä kivikautisista esineistä jo vuonna 1932, mutta vasta vuonna 1982 alkoivat varsinaiset tutkimukset alueella.

Esihistoriallinen asuinpaikkalöytö sijaitsee Kiikarusniemen kaakkoisimmassa kärjessä ja itärannan keskimmaisessä pikkuniemekkeessä. Kiikarusniemi julistettiin löydön jälkeen varsin pian merkittäväksi muinaisalueeksi, jolla on poikkeuksellisen pitkä asutushistoria. Niemessä on suoritettu kaivauksia vuosina 1982, 1983, 1992 ja 1993. Silti asuinpaikka-alueen todellinen kokonaislaajuus on yhä selvittämättä.

Asuinpaikkojen lisäksi alueelta on löydetty mm. lehdenmuotoisia liuskekärkiä (nuoli), vuolukivien riipus, runsaasti ns. kampakeramiikkaa, asbestikeramiikkaa ja piiesineistöä. Lisäksi on löydetty suomalaisittain ainutlaatuinen sulatusupokas eli muotti pronssikaudelta, joka on antanut aiheen Sotkamons historia – teoksen aiheeseen liittyvään otsikoon ”Kiikarusniemen pronssinvalajat”. Esiineistö on kaiken kaikkiaan paikoin hyvin runsas ja onkin epäilty, että kyseessä olisi, ainakin osalla materiaalista, mahdollinen kätköpaikka.

Niemen nimen on arveltu tarkoittavan milloin mitäkin, kieverystä eli mutkaa vesireitillä ja kivistä hammastakin eli Kii – nimistä karia on esitetty, mutta joka tapauksessa kiikarin käyttöön se ei

liity. Vuoden 1555 ensimmäisessä veroluettelossa mainitaan Tuomas Heinosen asuneen Sotkamonsalmen niemellä, minkä epäillään tarkoittavan Kiikarinniemeä. Niemelle on perustettu varsinainen uudistalo vasta vuonna 1768. Vuonna 1805 kruununtaloa asutti vääpeli Grundstöm, jolla on ollut verotietojen mukaan ainoat suuret ikkunalasit Ala-Sotkamons alueella ja lisäksi vielä neljä pienempää. Ainoastaan Sopalassa oli tuolloin enemmän suuria laseja Sotkamossa. Samoihin aikoihin tuli käyttöön peruna, jota samainen vääpeli viljeli pitäjän alueella ensimmäisten joukossa.

Nykyään Kiikarinniemen alueella on peltoaukean ympärillä useita pihapiirejä, joista varsinainen kantatalo erottuu keskuspaikasta. Sen päärakennus on vuodelta 1922, kaksiosainen kivinavetta 1900 – luvun alusta ja kauempana rannassa sijaitseva riipi 1800 – luvun lopulta. Vuoratun hirsitalon kuistissa on komea taitettu mansardikatto. Paikalla aikaisemmin sijainnut talo on ollut kaksi kertaa suurempi eli kahden perheen talo, mutta palanut vuonna 1920. Tähän taloon nähden kulmittain on sijainnut lisäksi toinen päärakennus, joten perimätiedon mukaan pihapiirissä on ollut yli 30 huonetta. Pihan läheisyydessä on lisäksi kaksi suorasisvuista vilja-aittaa. Kiikarusniemen talon rakennuskanta on rakennushistoriallisesti arvokasta.

Kiikarusniemi on maisemallinen kiintopiste. Se rikastuttaa maaseutumaisena ympäristönä sitä näkymää, jonka jokainen havaitsee salmen eteläpuolelta eli kirkonkylältä pohjoiseen katsottaessa. Siksi on hyvin tärkeää pitää niemen peltoaukea avoimena ja hoidettuna jatkossakin. Niemestä katsottuna järvimaisema on ylitsepursuavan runsas. Paikoillaan kääntyen voi havaita lähes kaikki maisemalliset mahtitekijät Sotkamon alueella: vesistöt, saaret, salmet, vaarat, Hiukan männiköt, Vuokatin ja Naapurinvaaran. On kaukomaisemaa ja lähimaisemaa rakennuksineen, peltoineen, lehtoineen ja kallioineen. Maisema on monipuolisuudessaan fantastinen, mutta unohtunut taustalle maantieliikenneaikakaudella ja kirkonkylän kehittymisen myötä.

3.15 Koivula, kirkonkylä (P) *kaunis mansardikattoinen talo*

Keskellä Akkonien asuinalueita sijaitsee komean puurivin sivussa erittäin hyvin säilynyt mansardikattoinen päärakennus. Vuonna 1925 rakennetun talon edeltäjä on ollut nykyään talliksi nimitetty pieni hirsirakennus.

Päärakennus on tiilikatteinen, vaakavuorattu ja betoniperusteinen. Ikkunat ovat T – mallia, ja kaksi kerrosta korkea kuisti on suhteiltaan kaunis. Talossa on kuistin jälkeen eteistila, josta pääsee oikealle kahdeksi tilaksi jaettuun pirttiin. Eteisen vasemmalla puolella on kaksi kamaria ja suoraan edessä keittiö.

Pihaa rajaa suuri, autokorjaamona, varastona ja asuintiloinakin palvellut piharakennus. Sen ulkonäkö käy hyvin talon kanssa yhteen.

Koivulalla on selkeä katutilaa rajaava tehtävä yhdessä korkean puurivin kanssa ja pihapiiri on selkeän yksinkertainen. Rakennuksilla on suuri rakennushistoriallinen arvo.

3.16 Kuusikko, kirkonkylä (P) *kirjailija Veikko Huovinen erikoinen asuinrakennus*

Vuonna 1957 valmistunut kirjailija Veikko Huovisen talo sijaitsee Salmelansalmen länsirannalla. Rakennus sijoittuu vanhan kirkonkylän keskustan puistomaisen ympäristöön Niemelän lähelle. Paikalla on sijainnut aikaisemmin Lassilan kauppa-kartano.

Arkkitehti Kari Poskiparta on tehnyt puolitoistakerroksiseen taloon laajennus- ja muutossuunnitelmat vuonna 1972.

Kirjailijan talossa on erikoinen tilajako ja oma-laatuinen koristelu värityksineen. Osassa rakennusta on kattoterassi avotakkoineen.

Kohde on kulttuurihistoriallisesti arvokas.

3.17 Laatikkala, Juholankylä (P) *Sotkamon ja Kainuun kauneimpia kulttuuriympäristöjä erikoisen komea päärakennus tienvarsimaisema tervahaadat*

Kuhmontien sivussa ja Saijanlahden kauniissa harjumaisemassa sijaitseva tilasta on tietoja aina 1600 – luvulta saakka. Talon nimi on ollut Kärnälä aina isojakoon saakka, mutta ensimmäinen nimi lienee ollut Sotkamonperä.

Talo oli tyypillinen talonpoikaistalo, jonka historiaan ei liity erikoisempia omistussuhteita (kirkonmiehiä, tms.), vaikka talo sijaitsi suhteellisen lähellä kirkkoa. 1800 – luvun puolivälissä Kärnälä kuitenkin toimi käräjätalona, mikä oli luontevaa hyvien kulkuyhteyksien vuoksi.

Varallisuusveroa maksettiin aikanaan mm. lasi-ikkunoista, joita vuonna 1805 oli Kärnälässä 11 kpl eli suurelle talolle tyypillinen määrä. Talossa oli puhelin (nro 2) jo varhain, ja auto ensimmäisten joukossa Sotkamossa.

Laatikalanlampi.

Nyt Laatikkala on yksi komeimpia maataloym-
päristöjä Sotkamossa. Piermaisemia on talon ympä-
ristössä mäntyisistä harjuista uhkeaan kaukomaise-
maan, joka ulottuu rantapeltojen ja niittyjen kautta
itään Kiimasjärvelle. Ympäristöstä löytyy kaunis
Kuhmontiehen rajautuva Laatikalanlampi haka-
maineen. Rantapeltojen reunoilla on paljon luhta-
niittyjä ja alueen linnusto on hyvin monipuolinen.

Pihapiiri sijoittuu pieneen rinteeseen. Se on ker-
roksellinen sekä ajallisesti että myös asemakaaval-
taan, mutta silti paikalla on oma henki.

Pihapiirin länsisivulla sijaitseva päärakennus on
valmistunut vuonna 1918 (vanha päärakennus pa-
loi samana vuonna), ja sitä on laajennettu vuonna
1971 ja korjattu vuonna 1983. Vanha osa on man-
sardikkaton ja mittasuhteiltaan iso. Perimätie-
don mukaan rakennuksella olisi ollut suunnittelija,
mikä oli harvinaista talonpoikaistaloissa. L – muo-
toisen rakennuksen sisäkulmassa on 1950 – luvulla
tehty lasikuisti ja takasivulla laajennusosa ikään
kuin piilossa. Vanha ja palanut asuinrakennus on
sijainnut pihalla sijaitsevan holvikellarin päällä.
Sen eteläisivulla on ollut myös toinen asuinraken-
nus poikittain palaneeseen nähden.

Vanhan navetan paikalle on tehty uusi vuonna
1955. Luhtiaitta pihan pohjoissivulla on vanhalla
paikallaan. Sillä lienee ikää noin kaksisataa vuotta
ja se on koristeeton sekä yksikerroksinen. Pihapiirin
ympäriällä on useita tuoreempia rakennuksia, mutta
myös vanhoja aittoja. Koristeeton vilja-aitta on kak-
sikerroksinen ja muutoinkin kookas. Sillä lienee ikää
kaksisataa vuotta. Saman ikäinen on kenties myös
lihapuoti, joka on ennen ollut jauhoaittana. Pihapii-
rin itäisivulla on lisäksi useita latoja.

Laatikkala on yksi Sotkamon kauneimmista
kulttuuriympäristöistä. Peltoaukean reunassa Sai-
janlahden puolella aukeaa erityisen kaunis ja kan-
sallismaisematyyppinen näkymä.

Taloon liittyy paljon talonpoikais- ja henkilöhis-
toriaa. Kohde on rakennushistoriallisesti arvokas.
Laatikalanlammen ympäristö tienvarsimaisema-
na on sykkähdettävä. Talon mailla ja läheisen Pölly-
vaaran rinteillä on uskomaton määrä tervahautoja,
katso Pöllyvaaran tervahaudat, kirkonkylä.

3.18 Lahtela, kirkonkylä (P)

*kirkkoherra Eljas Lönnrot, papiston valtiopäivien
edustaja*

presidentti K. J. Ståhlberg

pienen torpan pihapiiri ja vanha huvila

Juuvinmäen notkossa Sotkamojärven puoleisen
Juuvinlahden rannassa on kyläläisten vanha vene-
rantapaikka. Paikalle on tehty pieni torppa vuonna
1885 kuljetetuista hirsistä (Riekinrannan Härkö-
län läheisyydestä). Ensimmäiset Lahtelan torpan

asukkaat ovat olleet Komulaisia, joista Eero Ko-
mulainen on ollut työmiehenä Kuninkaanniemen
talossa. Lahtelalla toimi rakentamisestaan saakka
rahtareiden kortteerina, minkä vuoksi taloon teh-
tiin pitkä talli viidelle hevoselle. Myös kirkkokansa
yöpyi pienessä talossa sisällä, ja kesällä ullakol-
lakin. Tuolloin taloon kuului myös aitta, paja, si-
kala ja savusauna. Lähimmät talot olivat Kantola
ja Sopala. Lahtela oli vähän aikaa Sopalan talon
omistuksessa, mutta se myytiin vuonna 1925 ke-
säpaikkaa etsineille sisaruksille, jotka olivat Eljas
Lönnrotin tyttäriä.

Lönnrot toimi Sotkamon kirkkoherrana, ja oli
kuuluksia herännäispappi. Hän oli ollut mukana
kaksilla säätyvaltiopäivillä. Hän siirtyi vuonna
1917 Sotkamoon Oulun tuomiorovastin virasta,
jonka toimen oli kokenut raskaaksi. Muutto Sotka-
moon oli aikalaisille ihmetyksen paikka, sillä suu-
ren muuttokuorman vuoksi häntä oli vastaanotta-
massa Kajaanin asemalla 41 sotkamolaista isäntää
hevosineen. Kun presidentti K. J. Ståhlberg vaimoi-
neen vieraili Sotkamossa vuonna 1921, oli vierailua
luonnollisesti isännöimässä kirkkoherra.

Lönnrotilla oli suuri perhe ja osa heistä osallistui
innokkaasti paikkakunnan seuralämään ja tutus-
tuivat ikätovereihinsa, etenkin em. tyttären. Lahtela
laitettiin tuolloin kuntoon: tuvan ja makuuhuoneen
käsittävä hirsimökki vuorattiin ja sille tehtiin leveä
avokuisti kesäkahvitteluja varten. Kuistilta on ole-
massa erittäin hienoja valokuvia rovasti Lönnrotin
kahvitteluhetkistä. Savusauna jouduttiin myöhem-
min siirtämään kauemmaksi paloturvallisuussyis-
tä. Rovasti kuoli vuonna 1933 ja hänen jäämistönsä
huutokaupattiin. Hyväsydämisenä hän oli taan-
nut hirmuisen määrän seurakuntalaisten velkoja
ja kuolinpesä joutui vararikoon. Jäljelle jääneet
tavarat löytyvät vieläkin Lahtelasta, kuten mm.
rovastin isän eli Ristijärven papin Frans Fredrik
Lönnrotin (joka oli lääkäri/kirjailija Elias Lönnro-
tin veljenpoika) pappilan huonekaluja. Osa esineis-
töä on lahjoitettu Kainuun Museolle, mutta jäljellä
talossa on mm. ryijy ja senkki, makuuhuoneen
”valkea kalusto” ja muutamia öljylamppuja.

1930 – luvun lopulla vanhin sisaruksista Anni
(Soininen) perheineen rakensi oman lautahuvilan
mökin läheisyyteen lähes rantaan kiinni. Alilaksi
nykyään kutsuttu pieni huvila oli aikansa tyyli-
huvila. Siinä on iso tupa makuusoppineen, keittiö,
kamari ja kaksi nättiä avokuistia, joista toisen eteen
tehtiin patio luonnonkivistä. Järven puolella on
kookkaat suorakaiteiset ikkunat. Huvilan tyyli on
sekoitus klassismia ja funktionalismia. Huvila on
korjattu käyttökuntoiseksi 1990 – luvun lopulla.

Sisaruksista useat olivat opettajia ja Lahtelaan
kokoonnuttiin kesälomien ajaksi. Lahtela oli täynnä
elämää ja seuralämä oli vilkasta. Sotkamon maa-

laistalojen väki ja kirkonkyläläiset tulivat tutuiksi. Tuosta ajasta Elli Lounela (os. Lönnrot) kertoo Kainuun Museon hallussa olevissa muistelmissaan tarkasti.

Sota-aikana Lahtela oli sotaväen käytössä. Aitas-
sa majoittuivat sotilaat, ja talossa toimi intendent-
tuuri. Muistona näistä ajoista on tuvan seinälle ri-
pustettu Mannerheimin päiväkäsky. Sotien jälkeen
talossa oli ns. pakkovuokralaisia. Talossa on tehty
remonttia 1980 – luvulla, jolloin kuisti tehtiin um-
pimalliseksi lasituksin ja se aukaistiin tuvan puo-
lelle. Talon katto uusittiin 1990 – luvun lopulla.

Lahtelalla on upea ja tarkoin taltioitu historia.
Rakennukset ovat kulttuurihistoriallisesti arvok-
kaita. Majoitustiloina nykyään toimivat tallit, hu-
vila ja torppa ovat rakennushistoriallisesti erittäin
arvokkaita. Kohde sijoittuu hyvin lähelle Kuhmon-
tietä. Torpan uhkana on useaan otteeseen ollut pak-
kosiirtyminen tiealueelta. Ottaen huomioon koh-
teen historia ja arvot, tätä tulisi kuitenkin tarkoin
harkita. Kohde on selkeä tievarsimaisemakohde.

3.19 Makasiinimuseo, kirkonkylä (M)

Sotkamon kotiseutumuseo

*erikoiset aittarakennukset, maakunnallisesti
arvokkaita rakennuksia*

Kirkon läheisyydessä Sopalan niemen puolella
Kansalan talon lähellä sijaitsee kaksi suurikokoista
aittaa. 1700 – luvun alku oli sotalisää ja siitä toipu-
minen vei pitkään. Eri puolilla maata oli jo 1600
-luvulla esitetty ajatuksia yhteisien keskitettyjen
viljasuojien perustamisesta, joiden kautta vaikeim-
pina aikoina saataisiin ruokaviljaa nälkää näkevil-
le. Sotkamossa oli päätetty jo vuonna 1672 perustaa
”hätäapuaitta”, mutta pelättiin ryöstöretkeläisten
vievän viljat ja niin rakentaminen jäi. Vuonna 1750
joukko talonpoikia kävi kiivasluontoisen isännän
Heikki Meriläisen johdolla Oulussa Laanilan vir-
katalossa maaherran puheilla. Maaherran puhei-
den jälkeen, aitta oli valmiina kirkon vieressä jo
seuraavana keväänä vuonna 1751. Aitta oli en-
simmäinen viljamakasiini Kainuussa. Meriläinen
valittiin samaisessa kokouksessa Pohjois-Suomen
talonpoikaissäädyn edustajaksi Ruotsi-Suomen
valtiopäiville. Aitta palveli noin sata vuotta, kun-
nes vuonna 1847 tehtiin uusi nykyiselle paikalleen
noin vuonna 1800 tehdyn kruunun veromakasiinin
viereen. Myöhemmin viljamakasiinia alettiin kut-
sua manttaalikunnan lainajvästöksi.

Aitat ovat jyhkeitä, korkealla perustalla ja kaksi
kerrosta korkeita. Veromakasiinia on korotettu jos-
sain vaiheessa, mikä näkyy sisätilojen puolella. Ai-
toissa on yhteensä noin kolme kilometriä hirttä.

Veromakasiinin eli nykyisen kotiseutumuseon
nurkkasalvosten ympäri on tehty voimakas-

piirteiset lautapilasterit ruunauksin eli profiili-
koristein. Pilarimaisuutta on korostettu pääte-
laudoituksella. Oikeastaan makasiinissa on kaksi
rakennusta, sillä siinä on ulospäin näkyvä hir-
sirunko ja toinen pienempi, kolme suurta laaria
sisältävä runko. Erilliset rungot estivät varkaudet,
sillä poralla ei voinut laskea viljaa ilman, että se
valui välisolaan! Samasta syystä viljalaarirungon
alle sijoitettiin kerros liuskekiveä. Rakennus on
perustettu hyvin ja syväälle. Kengitykseen eli alim-
pien ulkorungon hirsien vaihtoihin oli varaudut-
tu tekemällä salvosten sijaan tappikiinnitykset
nurkkiin. Toiseen kerrokseen pääsee portaiden
kautta ja viljapussit joko kannettiin portaita tai
nostettiin luukun kautta rissalla. Yläkerran latti-
assa on luukut laareihin.

Kun rakennus on otettu museokäyttöön 1980
– luvun alussa, näyttelytilat saatiin puhkaisemalla
sen keskimmaiseen laariin suuri aukko ja oviaukot
tämä laarista sivulaareihin. Laareissa on nyt näyt-
telytilat, joihin Sopalan talo lahjoitti lasivitriinit.
Kaksilehtisen ulko-oven sivulla on toimistotila.

Lainamakasiinin salvokset on suojalaudoitettu
ja nurkkien yläpäitä on korostettu koristeellisilla
kissanpenkeillä. Sen sisätilat ovat samanlaiset kuin
veromakasiinissa, mutta ne ovat alkuperäiskun-
nossa ja se on siten ainoa ”koskematon” lainama-
kasiini Kainuussa.

Vuonna 1997 aitat kengitettiin ja veromakasiinin
vuoraus uusittiin. Samalla lattianiskat vaihdettiin
ja kummankin aitan eteen tehtiin portaikot luon-
nonkivestä. Aitat maalattiin paikalla keitetyllä pu-
namullalla ja takasivulle tehtiin aita.

Nykyään veromakasiinissa toimii kotiseutuyh-
distys Sotkamo-Seura ry:n ylläpitämä kotiseutu-
museo ja lainamakasiinia käytetään sen varastona.
Tilat ovat talvisin kylmillään ja mikä on tyyppilinen
ongelma esineistön kannalta ulkomuseoille. Osa
esineistöstä on varastoitu Salmelan vanhan puu-
koulun tiloihin. Sijoittuminen välittömästi päätien
viereen Tielaitoksen omistamalle maalle on ongel-
ma paitsi pysäköinnin, myös museon kehittämisen
kannalta.

3.20 Maunuspelto, Sapsonranta (P, kyläalue V)

*hieno ja arvokas talonpoikainen pihapiiri ja sen
vanhat rakennukset*

*Vanhapaikan tikku-ukot
tervhautakeskittymä*

Sapsoperän kylän vanhimpiin taloihin kuuluva
Vanhapaikka lohkottiin ennen vuosisadan vaihdet-
ta ja tällöin perustettiin myös Maunuspellon tila.
Pihapiiri on tehty tilan perustamisen yhteydessä ja
se on yhä lähes entisellään. Vanha ja suurikokoinen
päärakennus, vanha ja uusi navetta, erilaiset aitat,

Lahtelan kaunis vanha sauna.

Maunuspelto kevätahavilla.

Komea meijerirakennus.

kalustosuojat, jne. muodostavat valtakunnallisesti arvokkaalla Saponperän vanhalla kylällä ainoan aidon pihapiirin.

Eteläpuolella pihaa rajaa päärakennus, joka on yksi Sotkamon suurimpia (pituus 25 metriä). Talossa on kaksi umpikuistia, joista pirtin kuistin yhteydessä on myös varastotiloja. Pirttiin tullaan oikealla puolen sijaitsevan uunin sivusta, mikä ei ole normaali käytäntö. Pirtti onkin aikaisemmin ollut sellaisen rakennuksen yhteydessä, jonka harja on ollut toisinpäin ja sen voi nähdä myös pirtin kattorakenteiden suunnasta. Pirtistä pääsee keittiöön ja edelleen kamariin. Toiselta kuistilta pääsee suoraan poikkisaliin, josta on käynti sekä keittiöön, että kahteen isoon päätykamariin. Talo on peruskorjattu 1950 – luvulla.

Vanha ankkasuojana toimiva hirsinavetta on L- muotoinen. Rakennus on matala, ja se on tehty 1800 – luvun lopussa. Sen itäpäädyssä on kaikkein vanhin osa, joka on tuotu Vanhapaikasta. Sen seinässä veistettynä on kylällä kuuluisaksi tullut kuva ukosta ja akasta tikkupiiroksena. Sen tarkoituksena on tuntematon, mutta se on harvinainen ja tekee vaikutuksen.

Navetan pohjoissiivessä on talliosa. Vanhan navetan takana piilotettuna on uusi navetta aivsiiloinen. Pihapiirin itäreunalla on 1950 – luvulla rakennettu kaksiosainen luhti, sillä vanha isoluhti on tuolloin palanut. Pihatien varressa on Vanhapaikasta tuotu vanha vilja-aitta. Se on toiminut Maunuspellossa jauhoaittana ja ikää sillä lienee 200 vuotta. Sen kulunein pääty on peitetty päreillä. Aitan vieressä sijaitsee ”tuoreempi” ja suurempi vilja-aitta, joka on suorasivuinen ja koristeeton. Luhdin takana on vielä kaksi aittaa, joista toinen on liha-aitta.

Maunuspellon tila pihapiireineen sijoittuu mielenkiintoiseen ympäristöön. Saponrannan kylä on valittu valtakunnallisesti arvokkaaksi kulttuurihistorialliseksi ympäristöksi ja sen tärkein rakennettu kohde on Maunuspelto. Talon pohjoispuolella peltojen takana sijaitsevalla Pöllyvaaran rinteellä on huomattava tervahautakeskittymä. Hautoja on yli 40 kpl, mutta osa niistä on tuhoutunut metsätöiden ja maanoton yhteydessä.

Maunuspelto on keskeinen kiintopiste kylän läpi kulkevalla Sapsoperäntiellä.

3.21 Meijerin konttori (P) moderni konttorirakennus

Kainuun Osuusmeijeri oli alkujaan Kajaanin Osuusmeijeri ja sen konttori sijaitsi Kajaanissa. Vuonna 1987 valmistui varsinaisen maitojauhteitaan yhteyteen Sotkamon Pirttijärven rantaan uusi hallintorakennus. Huomattavan suuri ja ko-

mea terassikonttori oli osoitus laitoksen voiman vuosista.

Rakennus on kolmikerroksinen. Sen massoitte- lussa on erotettavissa korkea sisääntuloaula toisen kerroksen konttoritiloineen, eteläinen yhteiskont- toritila oheistiloineen alemmassa kerroksessa ja pohjoissiipi, jossa on keittiö ja ravintolatilat. Kes- keisaulan alekerrasta on käynti suurehkoon luen- tosaliin.

Julkisivussa korostuu jyhkeys ja päättäväisyys. Tumma luonnonkivilaatoitus ja metalliset pinnat sekä juhlatavat räystäskorostukset ovat selkeitä ja näyttäviä rakenteita. Sisääntulon kohdalla on ko- rostettu lasia ja läpinäkyvyyttä, muuten rakennus kääntää selkänsä tälle puolen. Järvisivulla korostu- vat maisemaikkunat ja räystäskorostukset, joiden kohdalle on rakennettu aurinkoritiloita lasipinto- jen suojaksi. Rakennus näkyy kirkonkylän puolelle huomiota herättävällä tavalla.

Yksityiskohdissa ja sisutuksessa korostuu kes- tävyys ja helppohoitoisuus yhdessä näyttävyyden kanssa. Kolme kerrosta korkea lasikaiteinen kiil- tävästä teräksestä tehty porraskorostus on komea ilmentys. Ravintolatilat ovat kirkonkylän komeim- mat ja etenkin kabinetti huimaavan kauniilla pai- kalla Vuokatinvaaran siintäessä järven takaa.

Rakennuksen arvo tulee vuosien saatossa nou- semaan.

3.22 Merilä, Saponranta (P, kyläalue V) soluhti

*tienvarsimaisema, valtakunnallisesti merkittävä kult- tuurihistoriallinen ympäristö
uskomaton määrä tervahautoja lähialueilla*

Vanhapaikka – nimisestä naapuritalosta 1900 – lu- vun alussa erotettu Merilä on aittojensa vuoksi kulttuuriympäristökohde. Talon omistajana on toiminut poliisi ja siten taloakin kutsutaan kyläl- lä tavallisesti ”Polliisiksi”. Vanhapaikan talon historiaan kuuluu myös 1800 – luvun alkupuolella perunakuopasta löydetty kivitalta, löytäjänä silloi- nen talon isäntä Aapeli Meriläinen. Häneltä talta joutui pojan vaimolle Anna Kaisa Klemetille, joka oli tietäjä. Hän piti taltaa taikalaluna. Talon lähei- syydestä on löydetty perimätiedon mukaan paljon muutakin, mutta ”niiden perään ei ole huudeltu”. Vanhapaikka on vanha Piippola, jolla nimellä talo tunnettiin ennen isojakoa, ja joka mainitaan 1600 – luvun alussa Saponrannan talona. Vanhapaikas- ta on erotettu myös Maunuspelto (katso Maunus- pelto, Saponranta).

Merilän pihapiirin rakennuksia ovat pääraken- nus, tiilinen navetta ja kaksi aittaa. Aitat on tuotu Kuolaniemen Liuskista 1970 – luvun alussa. Isoluhti on rintamalla, kaksiosainen ja sen kammiossa on

ruusukeaukot. Aitta on hyvin samanlainen kuin Haapalanlahden Kuuselan eli Sapsolan isoluhti, vaikkakin jälkimmäinen on kolmiosainen. Kaksi- kerroksisen aitan eteen on tehty puinen kuisti ilman katosta. Isoluhti lienee kaksisataa vuotta vanha.

Toinen aitoista on kaksiosainen ja suorasiivinen perusmallinen piha-aitta. Sen kahden oven päällä on kamanaikkunat. Aitta lienee satavuotias.

Merilän aitoilla on tienvarsisijaintinsa vuoksi erikoinen asema Saponrannan kylämaisemassa. Saponrannan kylä on valtakunnallisesti arvokas kulttuurihistorialliseksi ympäristöksi. Naapuris- tossa on mm. Maunuspellon kaunis pihapiiri. Lä- heiseltä rantavyöhykkeeltä on tehty löydetty useita kivikautisia asuinpaikkalöydöksiä ja pelloilta van- hojen rakennusten pohjakiveyksiä sekä tulisijojen pohjia. Pohjoispuolen männikkökangas on sanan mukaisesti täynnä tervahautojen pohjia.

3.23 Mikkola, kirkonkylä (P) vanha mansardikattoinen rakennus

Vuonna 1928 valmistuneessa pienessä asuinraken- nuksessa on toiminut mm. kättilö Reetta Väyrynen. Talossa oli myös vuokralaisia. Rakennus on man- sardikattoinen ja se sijoittuu tiukasti Niemeläntien varteen. Tontin toinen puoli on Laukkalahn rannassa ja sillä puolen tietä on saunarakennus 1930 – luvulta.

Mikkola on puristuksissa korkeiden kerrostalo- jen keskellä ja asetelma on vaikea. Kuitenkin talolla ja saunalla on selkeä asema Niemeläntien tärkeänä historiallisena osana. Ulkoasu on materiaalin osalta ristiriitainen talon historiaan nähden. Kohteen arvoa nostaisi huomattavasti ulkoasun muuttami- nen tyyllisesti oikeiksi.

3.24 Mäkelä (Maakunnan osuuskauppa), kirkonkylä (P) osuuskauppafunkkista

Laatikkomainen, 1930 – luvulle tyypillistä ns. osuuskauppafunkkista edustava rakennus sijoit- tuu kirkonkylän pääkadun varteen ja Matkailijako- ti Tikkasen ja Toivolantien entisen pankkirakennuksen välille. Rakennuksen on suunnitellut kajaanilainen arkkitehti Eino Pitkänen. Rakennus oli ensimmäi- nen betoninen liiketalo Sotkamossa ja se valmistui vuonna 1937.

Vaaleaksi rapatun talon muita funkkispiirteitä ovat nauhamaiset ikkunat lippoineen ja itäpäädyn parveke. Ankaralinjainen rakennus oli hämmästy- tävä ulkonäöltään ja valmistuttuaan se herätti huo- miota. Nyt rakennus sulautuu hyvin kirjavaan ym- päristöönsä, mutta samalla se ankaralla yksinkertai- suudellaan rauhoittaa pääkadun yleisilmettä.

Niemelän kaunista rantaa.

Rakennus on edelleen kauppakäytössä ja yläkerrassa asutaan. Se on rakennushistoriallisesti arvokas ja eräs harvoja kainuulaisia funkkisajan rakennuksia, joka on säilynyt lähes alkuperäisessä asussaan.

3.25 Niemelä, kirkonkylä (P)

*vanha kauppakartano, jolla todella moninainen käyttöhistoria
henkilöhistoria
kivikautinen asuinpaikka*

Sotkamossa oli 1800 – luvun loppupuolella useita handslankareita eli luvan saaneita maakauppiaita. Rahan käyttö maksuvälineenä yleistyi ja kauppiastoiminta sai tuottavia piirteitä. Sen seurauksena keskeisille paikoille syntyi kauppiaskartanoita, joista Niemelä oli mm. Lassilan ja Uhtuan ohella Sotkamossa tunnetuimpia.

Niemelässä oli ollut jo pitempään asukkaita Sopalan torppareina. Laukkalahren ympäristön ranta oli suojainen ja rannan tuntumaan oli helppoa rakentaa. Lisäksi Syväsalmen syväys riitti myöhemmin jopa laivaliikenteelle, mikä toi paikalle ensimmäisen Elias – laivan vuonna 1883. Kauppalaiset ”Sotkamo”, ”Vuokatti I” ja myöhemmin 1921 ”Vuokatti II” säännöllisen liikenteen kautta

Niemelän väen ihasteltaviksi laivojen kannen sijaitessa talon pihan kanssa samalla korkeudella. Kauppareitti kulki Kajaanista Sotkamon kautta Ontojoen makasiineille. Parantunut tiestö lopetti laivaliikenteen tarpeettomana jo ennen sotia.

Enossa vuonna 1834 syntynyt Nikolai Aleksandrovitsh Nikitin muutti Nurmeksesta Sotkamoon naituaan Sopalan tyttären. Nikitin tuli viereisen Lassilan kauppakartanon omistajan kauppias Lauri Tervon kanssa erikoisen hyvin toimeen paitsi ammatillisesti myös yksityisesti. Kummallakin oli oma kauppa-alansa, Nikitinillä sekatavarat ja pitäjänräätäli Tervolla nahkat ja vaatteet. ”Venäjänuskoinen” Nikitin rakensi Niemelän kauppakartanon vuonna 1882 kolmesta eri hirsirungosta yhteen kytkien. Hän lunasti tilan itselleen vuonna 1904, mikä toimi lähtölaukauksena kirkonkylän synnylle, sillä se johti lunastuksiin muidenkin vuokratilojen kohdalla.

Nikitin oli tuon ajan monitoimimies. Hän omisti mm. Kusian myllylaitoksen ensin yhdessä nimismies Ticcanderin kanssa ja myöhemmin yksinään. Mylly jauhoikin varsin suuria määriä ja oli ns. tullimyllynä sekä tässä ominaisuudessa kolmas Kainuussa Ämmäkosken myllyjen jälkeen. Tämän toiminnan lisäksi hän ehti edistää postilaitoksen tuloa paikkakunnalle ja toimia mm. kunnankouksen ensimmäisenä esimiehenä. Nikitin oli 30 vuoden ajan kunnan keskeisin henkilö, joka nautti kaikkien luottamusta ja kunnioitusta. Hän taisteli ankarasti ajan vanhoillisuutta vastaan ja etenkin kansakoulun puolesta. Merkillisen valoisa kulttuurihenkilö toimi huonompiosaisten puolesta ja kuoli keuhkotautiin. Häntä on luonnehdittu sanoilla täsmällinen, pitkämielinen, avulias, hiljainen ja tunnollinen.

Niemelä on ollut monessa mukana. Tiloissa on pidetty kuntakokouksia, kirjasto toimi siinä vuoteen 1890 saakka sen päätysalissa ja vuodesta 1901 alkaen tiloissa toimi kihlakunnan tuomari K. J. Lund käräjineen, sekä hänen jälkeensä kihlakunnan tuomari F.S. Holstille vuodesta 1905. Talo siirtyi kunnalle vuonna 1908 ja toimi vuoden ajan kouluna Salmelan koulun remontin vuoksi. Vuonna 1913 tilat päätettiin vuokrata kunnanlääkäri V. Bergille, minkä jälkeen tiloissa piti apteekkia Ivar Suomalainen. Sitten siinä asuivat peräjälkeen kanttori Pukila ja kanttori Silvennoinen, joiden aikaan tohtori Hurskainen piti Niemelässä lääkärin vastaanottoa. Myöhemmin lääkäreinä talossa toimivat mm. Martti Tolvanen ja Aino Hänninen.

Pihapiiri oli 1930 – luvulla suurimmillaan ja tuolloin siihen kuuluivat nykyisen päärakennuksen lisäksi toinen asuinrakennus, talli- ja aittarakennus, kahvio/putkarakennus(!) ja rantasauna.

Lasiverannan takana sijaitsevista kahdessa huoneessa on toiminut myös kunnantoinmisto, mutta tilat kävivät sille pian ahtaiksi. Kunnan arkisto siirrettiin pihalle makasiinirakennukseen juuri ennen talvisotaa ja tietysti siihen osui sirpalepommi tuhoten arkiston. Kahvio/putka oli siirretty Sapsoperän Kumina-ahosta ja rakennus on purettu pois 1950 – luvulla.

Nykyään noin 26 metriä pitkä Niemelä on yksi pisimpiä vanhoja päärakennuksia Sotkamossa. Talossa on 11 huonetta ja kolme kuistia. Pihan puolen lasikuisti on koristeltu värilaseilla. Talon tyyli on säilynyt klassisena remonttien jälkeenkin. Ikkunoiden päällä on haukka- ja päädyissä kauniit aurinkoikkunat. Talo on toiminut jo pitempään päiväkotina, mikä on samalla tarkoittanut tilojen rankkaa remontointia käyttöön soveltuvaksi, mutta huonetilat sinällään ovat säilyneet. Takapihalle ja pohjoispuolelle rakennetut terveysteskuskompleksi ja kerrostalo antavat Niemelälle tilaa hierarkisesti, mutta niiden massoittelu ja pintamateriaalit eivät sovi yksiin Niemelän kanssa. Ympäristössä on komeaa puustoa.

Niemelään liittyy runsas käyttö- ja henkilöhistorian määrä. Siitä voisi kirjoittaa kirjan helposti. Ympäristö on suomalaiselle kirkonkylälle tavanomaisen kerroksellista, mutta tässä tapauksessa hengeltään kuitenkin Niemelälle tilaa antavaa. Niemen aistii vielä kulttuuriympäristöksi, joskin se on haavoittuvainen ja herkkä muutoksille. Viitteenomaiset vanhat piirteet rakennuksessa tulisi säilyttää kynsin hampain, muuten rakennuksesta tulee ulkoisesti köyhä. Niemelä kannattaa säilyttää ja sen piirteille tekisi hyvää osin ennallistava korjaus, etenkin sisätiloissa. Nykyinen käyttötarkoitus on hyvin kuluttava.

Niemelän rannasta on löydetty kivikautinen asuinpaikka. Viime vuosisadan lopulla talon pellostal esille tulleet kourutalita ja tasatalita ovat löytyneet kaivettaessa tai peltoa äestettäessä.

3.26 Okkola, Riekinranta (P)

mainio vanha pihapiiri

hirsirakenteinen navetta, itäinen varhorakenne

tervareitin rantapaikka

vanha Sotkamo-Kuhmo maantie, vanha kivilta

Vanhan Vienan kauppareitin paikalle rakennettu Sotkamo-Kuhmo maantie kulkee Riekinrannalla Kiimasjärven tuntumassa ja Valkolan talon jälkeen vanhan lohkokivisillan jälkeen saapuu Okkolan talon kohdalle. Tie on alkuaan kulkenut Okkolan pihapiirin läpi, minkä havaitsee yhä maastossa. Vanhalla tiellä on Okkolan läheisyydessä pieni kivilta.

Kaukaa Tipaksen perukoilta aina Hiidenportilta alkava Räättä loppuu Kiimasjärven rantaan talon kohdalla ja Tipaksen vanha talvi- ja hevosreitti tapasi Vienana tien Okkolan länsipuolella, jossa oli myös Tervaranta. Nimi kertoo tervan kuljetuksen siirtyneen tässä kohtaa hevoselta veneille. Räättän kankailla onkin yli viisikymmentä tunnettua tervahautaa!

Okkola on vanha Waltalan talo, nimi muuttui isojaossa. Okkolassa nykyään on pihapiiri, jota rajaa päärakennus, piha-aitta ja navetta. Pihapiirin sivulla on vanha sauna ja etäämpänä komeasti ruskettunut riihilato. Sen edessä sijainnut riihi on viety naapuriin Erolaan perinnönjaon yhteydessä. Vanha asuinrakennus on palanut vuonna 1930 ja tilalle on tuotu vanha talo Paakista. Sen alkupeäinen ikä ei ole tiedossa. Talo on pieni ja siinä on umpikuisti, sekä pirtti ja kaksi kamaria. Ikkunat on myöhemmin muutettu yksiaukkoisiksi ja se ei ole talolle eduksi. Piha-aitta on komea kaksikerroksinen luhti, joka lienee yli kaksisataa vuotta vanha.

Talon navetta on erikoinen hirsirakennus, sillä siinä on karjalaisvaikutteinen varhorakenne kujan kohdalla. Se on suuri harvinaisuus ja Sotkamossa ei ole toista säilynyttä varhoa, vaikka siitä on perimätietoa etenkin Maanselässä ja Tipaksella. Varhorakenteita ei ole enää itäsuomessakaan tiedossa kuin muutama kappale. Kusian Uittinniemiellä on toinen varhorakenteinen navetta (katso Uittinniemi, Sumsa).

Okkolan seutu on vanha liikenteen risteyskohta. Tervarannalla ja vanhoilla teillä on kulttuurihistoriallista arvoa. Okkolan pihapiiri on rakennushistoriallisesti arvokas ja varhorakenteinen navetta on rakennushistoriallisesti erikoisen arvokas.

3.27 Poliisitalo, kirkonkylä (P, M?)

Akkoniementien varressa ja Rientolan seurantaloon (nuorisotalo) vieressä sijaitsee tiilestä rakennettu virastotalo, joka valmistui 1950 – luvulla Sotkamon poliisin tiloiksi. Suunnittelijaksi epäillään arkkitehti Eino Pitkästä Kajaanista. Rapattu ja harjakattoinen talo sijaitsee aivan Pirttijärven rantapenkalla ja koostuu kahdesta kulmittain toisiinsa nähden sijaitsevasta massasta. Yhdessä seurantaloon kanssa ne muodostavat vahvan asemakaavallisen parin, joka näkyy torille saakka. Rakennusta on korjattu perusteellisesti 2000 – luvun alussa, jolloin siinä aloitti Työvoimatoimisto.

Rakennus on ulkonäöltään selkeä ja sen ainoat koristeet ovat kauniisti muotoillut kattokannattajien päät räystäällä.

Poliisitalolla on kulttuurihistoriallista ja asema-kaavallista arvoa. Sitä on esitetty maakunnallisesti arvokkaaksi rakennushistorialliseksi kohteeksi.

Pienkaupunkimainen ja selkeäpiirteinen poliisitalo.

Rientola.

Pormestari Hyökyn lasten entinen leikkimökki.

3.28 Pääatalo, Riekinranta (P).

Katso Härkölä – Pääatalo.

3.29 Pöllyvaaran tervahaudat, kirkonkylä (P)

Vaaran rinteillä on noin 40 tiedossa olevaa tervahaudan pohjaa. Osa niistä on tuhoutunut metsäkoineiden alla, mutta suuri osa on vielä jäljellä. Haudat keskittyvät vaaran etelärinteeseen ja Sapsorannan läheisyyteen. Alue täydentää ja antaa lisämerkitystä Sapsorannan valtakunnallisesti arvokkaalle kulttuuriympäristölle.

Tervahauta on tervanpoltossa käytettävä uuni-mainen rakennelma. Tervahautoina on Suomessa käytetty kahta tervahautatyyppeä, rännimäistä ja rattimaista. Suurempaa tuotantoa varten valmistettiin rattimaisia hautoja, jotka kaivettiin tuulensuojaiseen paikkaan ja joiden pohjalle rakennettiin umpinaiset säiliöt. Ennen polttamista tervaksilla ladottu hauta peitettiin huolellisesti ensin huonolla puulla, sitten sammalilla, turpeella ja mullalla. Tervaksina käytettiin pihkaisia männyn kantoja, keloja tai varta vasten kolottuja runkoja. Tervanpoltossa tervaksista tislautuu ns. nestemäinen terva kuivatislaamalla.

Haudan polttaminen kesti noin viikon, ja kuutiometristä tervaksia saatiin noin 30 litraa tervaa. Terva oli 1500-luvun lopulla Suomen päävientitavara, jota käytettiin mm. puulaivojen vuositaiseen kunnostukseen. Tervanpoltto alkoi vähetä 1800-luvun jälkipuoliskolla ja loppui 1930-luvulla. Nykyisin tervanpolttoa järjestetään perinnetapahotumana mm. maaseutunäyttelyissä.

Tervahaudan panoa valvovaa henkilö on kututtu eri lähteissä hautamahtariksi, -mestariksi, tai plehtariksi. Terva Leijona rasian kansitekstistä: "Plehtari oli tervahaudan valmistuksen eli -panon valvoja. Plehtarin toimi oli arvostettu ja siihen ei kuka tahansa kelpaanutkaan."

3.30 Rantala (Taari), Hirvenniemi (P)

Hirvenniemellä "leipomon tontilla" sijainnut nahkurinverstas houkutteli paikalle nahkurimestari Taarin. Hän osti niemeltä tontin taloa varten ja Rantalan neliön muotoinen rakennus oli valmis vuonna 1927. Suuri se ei ollut, siinä oli hellahuone ja kaksi kamaria, sekä iso eteinen. Pihalla oli pieni varasto ja yksinkertainen navettarakennus.

Taarin talo on yhä olemassa. Vuorattu, tiilikatteinen ja osin Sapsontien kadulla sijaitseva rakennus on Hirvenniemellä ainoa alkuperäisasuinen vanha talo. Puistomainen ympäristö ja järvenranta tekevät paikasta mahtavan kesäasunnon.

Rantalan talolla on kulttuurihistoriallista arvoa. Sen sijainti katualueella on tulevaisuuden haaste.

Kestilän kulmilta.

3.31 Rantalan (Hyökyn) leikkimökki, kirkonkylä (P)

jugend – tyylinen leikkimökki

Rantatien päässä hämmästyy nähdessään leikkimökin. Kyseessä on Kajaanin pormestarina toimineen F. Hyökyn kaupunkitalolle alun perin rakennettu tyylirakennus. Mökki on matkannut Sokajärvellä sijaitsevan Hyökyn huvilan kautta nykyiselle paikalleen. Rakennuksen on piirtänyt Kajaanin Tihi-senniemen sahan rakennusmestari Anton Pokin (sahaa nimitettiin Pokin sahaksi). Mökin alkuperäiset piirustukset ja Leila Suonion ottama valokuva mökistä löytyvät Kainuun Museosta.

Pohjakaavaltaan rakennus on L – muotoinen ja sen sisätaiteessa on avokuisti, jonka kautta kuljetaan sisälle mökkiin. Rakennus on sopusuhtainen ja tyyliltään sekoitus jugendia ja ns. nikkarityyliä. Rakennus on säilynyt erittäin hyvin ja se on juuri kunnostettu arvoiseensa asuun. On erikoista, että kaikista Sotkamon rakennuksista juuri leikkimökki on tyylikoristeiltaan liki runsain. Rakennus on kulttuurihistorialtaan rikas ja rakennushistoriallinen helmi.

3.32 Riekinrannan koulu, Riekinranta (P) vanha tyyppiipiirustusten mukainen koulurakennus

Riekinrannalla koulua on käyty yksityiskodissa vuodesta 1925. Härkölän maista erotetulle palstalle vuonna 1935 valmistunut koulurakennus on tehty

samojen piirustusten mukaan kuin Kuninkaanlahden, Rekivaaran, Korvanniemen, Ontojoen, Teerivaaran ja Varisvaaran koulut. Koulutoiminta lakasi vuonna 1967, minkä jälkeen tilalla on toiminut mm. puutarhayritys. Tyylillisesti rakennuksessa on hyvin yksinkertaisia klassisia piirteitä. Pihan itäpuolella sijaitsee matala sivurakennus saunoineen ja pohjoispuolella on ollut urheilukenttä.

Koulu sijoittuu laajan peltoaukean reunaan ja aivan vanhan Kuhmontien sivuun. Koululta on kauniit näkymät Kiimasjärven suuntaan.

3.33 Riekinrannan vanha tie, Riekinranta (P) historiallinen kylätieosuus

Vanha Sotkamo – Kuhmo – tie erottuu vielä mainiosti maastossa Riekinrannalla. Se näkyy Aholan talon länsipuolella mäntykankaalla ja kulkee sillan kautta Aholan eli entisen Partalan talon entiselle pihamaalle. Tien pohja kulkee Valkolan peltoaukean läpi ja on jatkuvassa käytössä Valkolan peltoaukean itäreunasta lähtien. Tie kulkee vanhan Hakopuron kivisillan, ikivanhan Tipaslaisten talvitien risteyksen ja Tervarannan kautta Okkolan pihapiirin sivuitse. Tie jatkuu kaunistaisesta maisemareittiä kohti Karppila – Kestilän peltoaukean reunaan. Siitä se jatkuu maalauksellisessa maisemassa kauniin Neulalan pihapiirin sivu Riekinrannan koulun kohdalle, jonka jälkeen hämöttää jo Härkölä – Pääntalon rakennusryhmä. Vanha tie loppuu kahden talon erikoisen hienon ympäristön kohdalla uuteen Kuhmontiehen.

Tienvarren lähes kaikki nimellä mainitut kohteet ovat tämän ohjelman erillisiä kohteita. Riekinrannan tie sijoittuu vanhalle Vienan kauppareitille ja se on hyvin todennäköisesti kulkenut samaa reittiä kylän kohdalla.

Riekinrannan vanhan tien varrella on yhä tallella huomattava määrä sotkamolaista kulttuurihistoriaa. Sen asemaa esimerkiksi kevyen liikenteen reittinä voisi tutkia ja tuoda esille. Tien varrella on erikoisen suuri määrä maisemallisesti erottuvia kohtia.

3.34 Rientola, kirkonkylä (P) Sotkamon Nuorisoseura hyvin monipuolinen käyttöhistoria suojeluskuntatalo

Kirkonkylän keskellä Akkonientien korkeimmalla kohdalla on iso Sotkamon Nuorisoseuran säätiön omistama kiinteistö. Sotkamon Nuorisoseura ry on perustettu vuonna 1891. Vuonna 1897 kunnan mailta saatiin tontti ja aloitettiin hirsitalkoilla talotarpeiden kasaaminen Kiimasjärven rantaan. Talon runko veistettiin ja kuskattiin kirkonkylälle

veneillä vetämällä. Rakennuksen ensimmäinen vaihe on tehty vuosina 1905 – 07.

Alussa tiloilla oli mitä erilaisimpia käyttäjiä, mm. työväenyhdistys, raittiusseura, kuoro, puhujaseura ja torvisoittokunta. Vuodesta 1911 lähtien tiloissa toimi kirjasto. Sotkamon Jymyn alkutaival oli nuorisoseuran alaosaston toimintaa. Sotkamon Suojeluskunta toimi Rientolassa vuodesta 1918 alkaen, ja rakennus luovutettiin kokonaan sen käyttöön vuonna 1925 sekä vihittiin Suojeluskuntataloksi vuonna 1929. Näihin aikoihin talo koki suuria muutoksia. Arkkitehti Nygård piirsi laajennuskuvat ja rakennukseen tuli nyt kellari ja lähes puolet uutta käyttötilaa. Yläkertaan tehtiin myös tiloja, joihin saatiin valoa eteläpuolen venäläistyyppisen frontoonin kautta. Nuorisoseuran toiminta tyrehtyi, mutta sotien jälkeen se taas elpyi. Vuonna 1951 Rientola ostettiin takaisin Nuorisoseuralle ja Sotkamon Urheilun Tuki ry:lle. Samalla yläkerrasta luovutettiin tiloja opetukselle. Tällöin rakennus oli hirsipintainen, mutta muutoin hyvin samanlainen kuin nykyäänkin. Elokuvatoiminta alkoi ja ulkorakennus muutettiin urheiluhalliksi. Sittenkin yläkerran toinen puoli toimi käräjätiloina ja toisella puolen perustettiin näytelmäkerho, joka toimii vielä nykyäänkin Naapurinvaaran kesäteatterina. Vuonna 1954 yläkerran tilat remontoitiin asuinhuoneistoiksi, julkisivut lautavuorattiin ja talo maalattiin läpensä. Pallohalliksi nimetty urheiluhalli vuokrattiin Kainuun toisen kiertävän mieskotiteollisuuskoulun tiloiksi. Vuonna 1960 Urheilun Tuki sai haltuunsa Pallohallin tontin rakennuksineen ja Rientola jäi Nuorisoseuralle. Toiminta sai uusia muotoja, joita olivat mm. liikennekerho ja Nuorisoklubi, jolloin toimintaan saatiin mukaan sen ajan nuorisoa. Vuoden 1966 Sotkamon Nuorisoseuran 75 – vuotisjuhlaa kunnioitti läsnäolollaan presidentti Urho Kekkonen.

1970 – luvulla talon toiminta hiipui, vaikka sitä yritettiin ylläpitää korjaamalla asuntoja ja käynnistämällä lapsiteatteritoimintaa. Sittenkin taloa käyttivät kunnan kansalaisopisto ja kulttuurilautakunta. Kesällä 1977 rakennus liittyi vesi- ja viemäriverkkoon ja keväällä 1979 rakennus asetettiin huonokuntoisuuden vuoksi lämmityskieltoon. Pakkopaikassa seura koki sykähdyttävän yksimielisen hetken ja päätti remontoida talon. Hankkeesta tuli koko Sotkamon yhteinen. Liikkeet lahjoittivat tavaraa, ja mitä erilaisimmat ihmiset ja yhdistykset heräsivät korjaamaan taloa. Sisäpuolelle tehtiin lisäeristys ja seinät paketoitiin lastulevyllä. Yläkerran tilat jätettiin varastoiksi. Seura tunsu olevansa ”velkaa” yleisölle, minkä vuoksi Naapurinvaaran luonto- ja leikkipuiston lavalla esitettiin komeaa teatteria kesäisin. Uusittuja tiloja käytettiin hyvin

ahkerasti. Niitä vuokrattiin eri tahoille ja konsertit, sekä diskot olivat hyvin yleisiä tapahtumia. Tiloissa pyöri lasten tanhupiiri ja näytelmäkerho hyvin elinvoimaisina.

Vuonna 1991 kunta vuokrasi talon nuorisotiloiksi. Nuorisotoimella onkin ollut talolle mitä erilaisinta käyttöä ja on edelleen. Taloa on korjattu hiljalleen, mutta nyt se kaipaisi suuren remontin, jolle ei oikein löydy maksajaa. Rakennuksen tämän hetkistä yleistä arvostusta kuvaa sen kohtalo poliittisen päätöksenteon kohteena, sillä nyt tälle kirkkaasti Sotkamon monipuolisimman käyttöhistorian omaavalle rakennukselle ei ole annettu edes sen ulkoasua suojaavaa statusta. 1970 – luvulla yleistynyt historian hylkäävä ajattelu kantaa edelleen, eikä elämän jälkiä nähdä lisäarvona.

Rientola on hiekkapalteen päällä betoni ja kivi-perustuksilla oleva hirsirakennus. Pohjamuoto on L, joista toisessa siivessä on salitilat näyttämöineen ja toisessa kahvio ja yhteistila. Rakennus on kaksi kerrosta korkea ja vaakavuorattu. Torin suuntaan on avokuistirakennelma, joka on osin huonossa kunnossa. Sisäpihan alkuperäinen puoleinen umpikuisti on peräisin 1920 – luvulta.

Talon länsipuolella on paikoituspiha ja pohjoispuolella rantapenkki, jossa on lahonnut Nuorisoseuran rantasauna. Rinteessä on komeaa puustoa. Talo muodostaa selkeää katutilaa rajaavan elementin Akkonimentielle yhdessä Poliisitalon kanssa. Torin suuntaan Rientola on komeimmillaan näyttäen yhä voimakkaalta ja juhlaalta.

Rientola on käyttö- ja henkilöhistorian puolesta ehkä kirkon jälkeen arvokkain rakennus Sotkamossa. Rakennushistoriallisesti se on tyyppinen seuraintalo. Sääli, että 1980 – luvun remontti on peittänyt menneisyyden jäljet sisätiloista ja vanhaan rakennukseen kuuluvasta aistikokemuksesta jää paitsi – ellei sitten kiipeä yläkertaan ja ullakolle, missä historia kukkii yhä.

3.35 Rinne (Jolman talo), kirkonkylä (P) *mansardikattoinen rakennus liikenteellisesti erittäin näkyvällä paikalla*

Akkonimentien alkupäässä sijaitsee kuin uusien talojen sekaan unohtuneena mansardikattoinen ja keltainen vanha talo, jota on kutsuttu myös Jolman taloksi siinä asuneen suvun mukaan. Talon historia alkaa neuloja Aadolf Korhosesta, joka vuonna 1899 siirsi paikalle Naapurinvaaran Pekkilästä vanhan riihen hirsirungon. Taloa jatkettiin vuonna 1906 ja sama toistettiin toiseen pätyyn vuonna 1910. 1920 – luvun remontissa rakennus sai mansardikattorakenteen. Talon osti kunnan rakennusmestarina toiminut Erkki Jolma, jolloin talo on vuorattu ja

asennettu tiilikate. Jolman vaimo on ollut kirjailija Viena Jolma. Kaunis kuistirakennelma talon pihan puolella on säilynyt. Harjun päällä sijainneesta navettarakennuksesta ei ole enää tallella mitään, mutta pihapiirissä on vanha kivikellari.

Vuokrakäytössä oleva talo sijaitsee asemakaavalisesti keskeisellä paikalla kaikkein kiivaimmin liikennöidyn kirkonkylän risteysalueen tuntumassa. Talolla on henkilö- ja rakennushistoriallista merkitystä, mutta suurin merkitys on asemakaavallinen. Se on tunnustettu uudessa asemakaavassa, jonka mukaan rakennuksen ulkoasua tulisi varjella.

3.36 Rytilahti (seurakunnan leirikeskus) ja partiolaisten maja, kirkonkylä (leirikeskus M, P)

kaunis moderni rakennus kauniissa maisemassa, maakunnallisesti arvokas partiolaisten maja

Rytilahden harjun päällä läheisen partiolaistytöjen majan maista erotetulla tontilla sijaitsee Rytilahden leirikeskus, joka tehtiin alunpitäen rakennusliike Polarin edustushuvilaksi.

Rakennuksen ja sen vasta valmistuneen laajennuksen on suunnitellut helsinkiläinen ekologiseen rakennustapaan perehtynyt arkkitehti Bruno Erat. Suuren ympyräpihan sivuille kaarevaan muotoon sijoitettu rakennus piharakennuksineen on esimerkki hyvästä suunnittelusta ja toteutuksesta. Muodoltaan, sijoitukseltaan ja väreiltään pääosin tumma rakennus on hyvin huomaamaton ja kunnioittaa harjua. Seurakunta osti rakennuksen vuonna 2005, ja laajennuksen myötä suuremmatkin leirikoulut onnistuvat sen tiloissa helposti. Sisätiloissa korostuu kestävyys, valoisuus ja punatiilipinnat. Rakennus avautuu suurten ikkunoiden kautta itään ja etelään, mikä suunnittelijalle tyypillisenä ekologisena ratkaisuna ottaa huomioon passiiviset energianlähteet.

Niemen kärjessä on vanha partiolaisten sauna ja tenniskenttä, sekä hieno uimaranta. Nämä kuuluvat leirikeskukselle.

Partiolaisten vanha maja leirikeskuksen pohjoispuolella on rakennettu 1950 – luvun alussa hirrestä. Harjakattoisen rakennuksen järvensivulla on avokatos ja talossa on suuret ruutuikkunat luukuineen. Hirsipinnalla oleva ruskea rakennus on nykyään yksityisenä kesäasuntona. Majan edustalta harjun päältä avautuva maisema Vuokatille on legendaarinen.

Rinteen kuisti.

Seurakunnan leirikeskus Rytilahdessa.

Salmelan kunnostettu vanha koulu.

3.37 Salmelan koulu, kirkonkylä (P) *vanha kaksikerroksinen hirsikoulurakennus* *kivikautinen asuinpaikka*

Salmelanniemellä sijaisi ennen koulua kauppias Antti Komulaisen omistama tila, joka alun pitäen on ollut Toivonniemen pappilan Salmelan torppa. Vaikka Juholankylän Hyttilään perustettu ensimmäinen koulu tyydyttikin opetustarpeet alkuaikoina, huomattiin varsin pian tarpeelliseksi saada koulu keskeisemmälle paikalle ja vesireittien varrelle. Salmelan vanhasta päärakennuksesta kunnostettu koulutalo vihittiin koulukäyttöön 5.10.1885.

Salmelan ensimmäinen koulutalo oli monitoimitila, sillä siinä toimi myös kuntakokoukset, veronkantajien tila, henkikirjoittajan tila ja kirkossa kävijöiden majoitustila. Siihen rakennettiin lisäluokka ja käsityöhuone vuonna 1908 ja remontin ajan koulu toimi Niemelässä. Rakennus ei riittänyt kasvavalle oppilasmäärälle ja vanhan viereen rakennettiin uusi kaksikerroksinen rakennus vuonna 1930. Tätä rakennusta kutsutaan nykyään Puu-Salmelaksi. Klassistyyllisen rakennuksen piirustukset on päivätty 12.6.1929, ja suunnittelijana toimi rakennusmestari E. Heinä. Rakennuksen perustus tuotti ongelmia savisen maaston vuoksi ja huonon suunnittelun vuoksi. Työmiehet vaihdettiin, perustus oikaistiin ja hirsityöt jatkuivat aikataulun painaessa päälle. Rakennustyö etenikin vauhdilla ja valmistui loppujen lopuksi etuajassa.

Vuonna 1953 alueelle valmistui uusi kivirakenteinen koulu. Vanha koulu toimi käsityötiloina, sekä yläkerta opettajien asuntona. Ensimmäinen Salmelan koulutalo on purettu 1950 – luvulla.

Puu-Salmela on toiminut mitä erilaisimpien toimintojen tiloina ja nyt alakerrassa toimii kansalaisopiston käsityöryhmät. Yläkerrassa pitää majaa kiertävän päiväkodin toimisto ja osa asunnoista on varastotiloina. Pieni umpikuisti sai ympärilleen ison ja ilmavan katosrakenteen 1980 – luvulla. Rakennuksen alapohja oli kengitettävä 2000 – luvun alussa ja työ tehtiin hirsirakentamiskurssin harjoitustyökohteena. Samalla julkisivua sekä kattoa korjausmaalattiin ja nyt rakennus on komeassa kunnossa. Sisätilat ovat lähes alkuperäisasuisia ja viimeisellä alapohjan korjauksella pyrittiin nämä arvot säilyttämään.

Koulualueella on tallella Salmelan vanha opettajien sauna ja sen vieressä perunakuoppa. Niemialueen kauniiden rantojen puistomaisuutta on pidetty yllä mm. laiduntamalla, niittämällä ja harventamalla.

Salmelan puukoulu on arvokas ja edustava tyylikas rakennus. Sijainti niemen ja koulualueen keskellä antaa sille lisävoimaa. Puukoulun välitön ympäristö kaipaasi kasvojen kohotusta.

Koulun pohjoispuolella sijaitsevasta niemenokasta on löydetty kivikautinen asuinpaikka. Paikalta on löydetty mm. kivinen taltta ja kvartsi-iskoksia.

3.38 Siltasaari, kirkonkylä (M) *maakunnallisesti arvokas asuinalue saarella*

Kirkonkylän pohjoispuolella sijaitseva Siltasaari on vanha hautasaari, jossa säilytettiin muuan muassa suurina kuolonvuosina 1860 – luvulla ruumiita väliaikaisesti. Muinaisen hautaperinteen mukaan hautapaikka sijaitsi saarella ja vasta kirkon rakentamisen yhteydessä ruumiiden hautaus muuttui (aluksi kirkonalushautaus, sitten hautausmaat). Saaren alkuperäinen nimi Raatosaari muutettiin häveliäisyssyistä Siltasaareksi, kun siitä tehtiin asuinalue.

Saaren asemakaavan suunnitteli arkkitehti Veijo Martikainen. Rakentaminen tapahtui 1940 – luvulta lähtien ja saari liitettiin Akkoniemeeseen maakunnallisella katuineen. Alue koostuu 20 rakennustontista, yhteisestä vene- ja uimarannasta, urheilukentästä, ympyrän muotoisesta kokoajatiestä ja ympäri saaren ulottuvasta vihervyöhykkeestä. Tonteista 9 kpl on kadun sisäpiirin puolella ja 11 ulko- eli rannan puolella. Rakennuskanta muodostuu puolitoistakerroksista lasikuistein varustetuista ja tien laitaan sijoitetuista asuinrakennuksista, sekä jokaisen pihan perän rakennetusta, tilaa rajaavasta varastorakennuksesta. Asuinrakennuksissa on nykyään lähes jokaisessa lisäsiipi. Rakennusten perustus on betonia, julkisivut vaakaponttilautaa ja katot jyrsäkiä. Sotkamossa on vähän yhtenäisiä asuinalueita. Kirkonkylän Pappilanpellolla on pieni ja suhteellisen eheä alue ja pienempi Ontojoen Kallioisen voimalaitoksella.

Siltasaaren asuinalue on maakunnallisesti arvokas.

3.39 Sopala, kirkonkylä (P) *uhkea paikallis- ja sukuhistoria* *50 – luvun pihapiiri* *osa kirkonkylän vanhinta miljöötä*

Sotkamon nykyisen kirkonkylän keskeisin napatalo on historian saatossa ollut Sopala. Sen sijainti järvien keskellä, kulkureittien läheisyydessä ja muhevamultaisessa maastossa on taannut leivän vaikeinakin aikoina. Sopukainen vesireitistö mutkineen on saattanut olla talon nimen taustalla. Lähteiden mukaan alkuperäinen talon nimi on ollut Sapsojärvi. Siikaa on aikaisemmin nimitetty Sapsoksi.

Lähistöltä on tehty useita arkeologisia löytöjä, kourutaltoista asuinpaikkoihin. Ilmeisesti tärkein

Sopalan lammelta Uuteen Sopalaan.

löytöpaikka on rakentamisen myötä tuhoutunut, sillä se on sijainnut pellon laidassa lähellä kirkkoa, missä nykyään on asuinrakennuksia.

Sopala on ollut yksi suurimmista sotkamolaisista tiloista. Esimerkiksi vuonna 1850 talolla oli kuusi renkiä ja viisi piika, mikä oli ”enemmän kuin itse kirkkoherra Toolperillä”. Tästä syystä talolla ei ole ollut koskaan torppia, jollei sellaisina pidä kahta Laukkalahden rantaan 1800 – luvulla perustettua kauppatorppaa. Myös viljelystavoissa talossa oltiin edistyksellisiä, sillä vuonna 1807 talossa kylvettiin perunaa maihin peräti kolme tynnyriä. Tuolloin talossa asui kruununvouti Daniel Elfving. Hän oli lunastanut talon Isak Schroderukselta vuonna 1796 1277 riksillä, mikä vastasi tuolloin seitsemää tavallisen talon hintaa Sotkamossa. Vuonna 1807 talon hinnaksi arvioitiin jo 1670 riksia, joka oli kolme kertaa enemmän kuin pappilan hinta!

Schroderusten sukutarinan mukaan he ovat kotoisin Saksan Mecklenburgista ja samaa alkua kuin Schröderheim -suku Ruotsin puolella. Joka tapauksessa eräs varakas Isak Schröder oli valtiiovankina Ruotsista vietynä Kajaanin linnassa ja osti vapauduttuaan Sotkamosta talon nimellä Schroderus. Varmalla pohjalla Schroderuksen suvun vaiheet ovat nimismiehenä ja suorituskomissariuksena 1700 – luvun alussa toimineen Johan Schroderuksen kohdalla, sillä hänen jälkeläisistään on tarkat tiedot. Yhteyksiä Rantsilan Schroderuksiin on ilmeisesti ollut; sukuselvitystä haittaavat aukot virallisissa papereissa. Johan Schroderus oli

naimisissa Sotkamon kirkkoherran Isak Siniuksen ja Margareta Cajanuksen tyttären, Magdalenan kanssa. Pari asutti Naapurinvaaran Tikkalanniemeä. Heidän lapsistaan lähtien sukukirjat ovat todella komeaa luettavaa, arvonimiä toisensa jälkeen: tuomareita, majureita, kappalaisia, rovasteja, valtiopäivämiehiä, jne.

Johanin poika Isak Schroderus osti Yli-Sotkamon Rikkolan talon (nykyinen Pyörälän seutu Varpuniemellä) maat kappalaiselta. Talo oli ollut kappalaisella vuokrattuna Rikkolan suvulle ja kun vuokraa ei kuulunut, talo tarkastettiin ja huomattiin, ettei ketään enää asunut paikalla. Tuolloin kappalainen päätti myydä Rikkolan talon ja myös kirkonkylän Sopalan Schroderukselle. Kappalaiselle hankittiin tilalle Varpuniemi eli silloinen Haapalan puustelli, joka oli Rikkolan naapuritalo. Isä Johan muutti perheineen Sopalaan myytyään Tikkalanniemen.

Isak Schroderus omisti myöhemmin lisäksi vielä Yli-Sotkamon Okkolan talon (Waldala) ja Yli-Sotkamon Kärnälän. Isak olikin 1700 – luvun näkyvimpiä sotkamolaisia ja vaikutusvalta ulottui aina valtiopäiville saakka, sillä hänen veljensä Abraham toimi edustajan tehtävissä 1720 – luvulla. Kun Isak kuoli Sopalassa vuonna 1796, oli hän saanut sekä maafiskaalin, että tuomarin arvonimet.

Sopala sijoittuu vanhan Vienen talvitien varteen. Siten talossa ja lähinaapureissa on aina majoitettu vieraita eri asioillaan, myös kestikievarina talo tuli tunnetuksi jo hyvin varhain. Sopala on toiminut

pitkälle 1800 – luvulle keskeisenä kunnan käräjöntien, kuntakokousten, juhlien ym. pitopaikkana. Käräjiä istuttiin noin vuodesta 1780 aina 1830 – luvulle saakka. Tuona aikana kuhmolaiset polttivat kirkkonsa, mistä heränneitä levottomuuksia selviteltiin runsaasti Sopalan pirtissä. Tältä ajalta sanotaan olevan peräisin ”Sotkamon herroihin” liittyvät kuhmolaiset kiroilut ja sutkaukset, jotka kuvasivat yleensä muualta tulleiden virkamiesten oikeudenjakoa käräjien aikana. Talon pirtissä sovittiin myös Kuhmoniemen ja Sotkamon rajasta vuonna 1842. Isovihan jälkeen hätäisesti kasattu pappila rakennuksineen toimi vanhan perinteen mukaan matkalaisten majapaikkana ja tilojen puutteesta tuskastunut kirkkoherra Abraham Sadenius mää räsi Sopalan nimismiestalon hoitamaan majatalon velvollisuuksia.

Kainuun suurin tila (mm. peltoa 127 hehtaaria) jaettiin maanmittari Werner Tervon toimesta vuonna 1893-4 kolmeen osaan eli Vanhaan ja Uuteen Sopalaan, sekä Kansalaan. Susilahden rantaniemi oli tuolloin kyläkuvassa erittäin keskeinen paikka sijaintinsa puolesta. Kirkko, hautausmaa, valtion ja manttaalikunnan vilja-aitat, kunnankokousten ja erilaisten muiden kokousten pitopaikka sekä kestikievari Sopalan kantatalo sijaitsivat kaikki ”kivenheiton päässä”. Kansala tehtiin tälle keskeiselle paikalle, jonka läheisyydessä kunnan alueelta tulleet olivat kautta aikain levähtäneet mm. ennen kirkkoon menoa (katso Kansala, kirkonkylä). Jo ennen tätä Sopalasta oli lohkaistu vuonna 1809 uusi hautausmaa Ihalaisenkankaalta. 1880 – luvulta olevan tiedon mukaan isovihan aikaan karjalainen nimeltä Ihalainen oli hiihtänyt kangasta pitkin pakoon sen verran lujaa, että jäljittäjä oli luovuttanut ja huudahtanut ”ah, pääsit sie, Ihallaenen, karkkuun!”.

Sopala oli pitkälle 1900 – lukua vielä vanhassa kuosissaan pihapiirin osalta. Vielä vuonna 1930 talossa oli yli 400 hehtaaria maata, josta peltoa 26, niittyjä 10, laidunta 3, hakalaidunta 30 ja viljelyskelpoistakin maata useita kymmeniä hehtaareja. Kuhmontien rakentaminen aivan talon kulmaa hi poen ja vanhan Sopalan purkaminen 1990 – luvun alussa hävittivät historiallisesti tärkeän kohteen. Vanhan pihapiirin länsipuolelle 1950 – luvulla rakennettu Uusi-Sopala on tällä hetkellä ympäristöönsä sopiva jälleenrakennuskauden pihapiiri. Vuonna 1952 valmistunut puolitoistakerroksinen, mutta normaalia kookkaampi päärakennus, punainen navettarakennus ajosiltoineen ja rantasauna muodostavat kauniin ympäristön Sopalanlammen rannalla. Vanhan Sopalan pihapiiristä on vielä tallella pari pientä sivurakennusta ja iso riihilato. Läheisyydessä on Kansalan talo ja muhkean kokoiset lainajyvästön ja veromakasiinin rakennukset.

Paikan henki on osin tallella, sillä voi vielä aistia pitkäaikaisen ihmiskosketuksen.

Sopalan seutu on historiaa täynnä. Paikkaan kytkeytyy niin paljon elettyä elämää, että sen huomioiminen vastaisuudessakin on tärkeää ja tavoittelemisen arvoinen asia. Sopalan alueen peltojen jäljellä oleva avoimuus kärsinee rakentamisen paineiden vuoksi ja kulttuurihistoriallinen maisema-arvo on helposti hiipumassa. Kirkonkylän sijoittuminen kolmelle niemelle on erikoista ja näitä kolmea niemeä vertaillen kirkon puoleinen ympäristö erottuu muihin nähden vanhana ja arvokkaana. Sitä ominaisuutta kannattaa vaalia, sillä se tuo kirkonkylän ympäristöön viihtyisyyttä ja ajallista syvyyttä.

3.40 Sotkamon kirkko ja seurakuntatalo, kirkonkylä (M)

suurikokoinen ristikirkko, maakunnallisesti arvokas rakennus

kirkkomaa ja kaksi perhehautaa

Varhaiset Savosta ja Pohjanmaalta Sotkamon seuduille tulleet asukkaat kuuluivat suureen Oulujärven seurakuntaan, joka myöhemmin tunnettiin Paltamon seurakuntana. Oman kirkon puuttuessa oli kirkossa käytävä Paltaniemellä ja tätä ennen jopa Manamansalossa saakka. Vahvana perimätietona kulkee Sotkamon ensimmäisestä saarnashuoneesta tieto, että se olisi sijainnut ns. Koivistonniemellä Sotkamojärven pohjoisrannan Juholankylän puolella. Kirkkoherran Gaspar Groen vuonna 1740 laatiman kirkkohistoriikin mukaan ensimmäinen saarnashuone on sijainnut ”kahden Sotkamojärven välisellä niemellä” ensimmäisen papin Mansvetus Fellmannin aikaan vuonna 1630. Fellmannin ensimmäinen asuinpaikka on sijainnut perimätiedon mukaan Nuasjärven Rimbilässä, joka tarkoittaa nykyistä Lontanniemeä. Rimbilä oli tuohon aikaan Paltamon pappilan omistuksessa.

Sotkamon seurakunta irrotettiin kirkollisesti Paltamosta vuonna 1647. Seuraava varma tieto kirkkoasioista on vuodelta 1655, jolloin sotkamolaiset olivat ostamassa kelloa Oulusta Hannu Mikonpojalta, joten ensimmäinen oikea kirkkorakennus on valmistunut noihin aikoihin. Toinen tieto liittyy alttaritauluun, jonka teki Hannu Maalari eli Saksassa syntynyt Hans Burckhard vuonna 1666. Tämä ensimmäinen kirkko paloi joko salaman tai sitten mielenvikaisen toimesta vuonna 1692. On myös väitteitä, joiden mukaan ensimmäinen olisi palanut jo aikaisemmin salamasta ja rakenteilla olleen toisen kirkon olisi polttanut kyseinen mielipuoli. Viimeinen väite pitääkin nykytiedon mukaan paikkansa, sillä toinen varsinainen kirkko

valmistui jo vuonna 1667 nykyisen kirkon paikkeille. Ensimmäinen kun oli aivan liian pieni, tehtiin paikalle ”melkoisen suuri pitäjänkirkko”. Tämän kirkon yhteydessä ollut tapuli oli tehty jo vuonna 1662.

Vuoden 1692 palon jälkeen valmistui kolmas kirkko vuonna 1694, joka osoittautui hyvin huteraksi ja sijaitsi nykyiseen nähden Pappilanpellon puolella. Kirkko oli tuettava jo ensimmäisten talvien jälkeen pitkillä tukeilla sisäpuolelta, ettei katto olisi painunut sisään. Vaarallinen rakennus määrettiin purettavaksi vuonna 1713. Samaan aikaan oli isovihan pahimmat ajat, eikä kirkkoa päästy purkamaan, joskin erikoisen huono kunto ei edes houkuttanut rappareita polttamaan kirkkoa. Kello oli ryöstetty kirkosta muun tavaran mukana jo vuonna 1712 pudottamalla se Sopalasta haettujen olkien päälle. Kellon matkasta itään on versioita yhtä monta kuin on ollut kertojia. Paikkakunnalla kerrotun version mukaan kello tipahti veteen jo ennen Kaitainsalmea Kokkonien kohdalle, mistä nykyäänkin löytyy Kellolahti.

Ankean ja karmean ajan jälkeen vanha kirkko oli pystyssä, mutta sitä korjailtiin minkä voitiin. Kaikki 29 ikkunaa olivat säpäleinä ja vanhassa kirkon kalustoon kuuluneessa pöydässä oli sapelin iskujen jälkiä. Syksyllä 1729 puuseppä G. Sommarfelt teki uuden saarnastuolin ja uusi ikkunat. Kolmas kirkko saatiin viimein purettua vuonna 1737 ja neljäs valmistui vuonna 1739. Se oli ristinmuotoinen kirkko kahdeksankulmaisine torneineen ja sijaitsi noin sata metriä nykyisestä pohjoiseen. Rakennusmestarina toimi G. Norling, sama mies kuin Kajaanin kirkkotyömaalla oli ollut jo hiukan aikaisemmin, joten ei ihme, että kirkot olivat hyvin samanlaisia. G. Norlingin varsinainen tehtävä oli toimia Kajaanin linnan puuseppänä. Hän oli kuitenkin sen lisäksi rakentanut mm. Paltaniemen kirkon saarnastuolin, piispan- ja papinpenkit ja ikkunat. Hän oli poikkeuksellisen hyvä toimestaan. Rakentamisen laadusta kertoo tämän neljännen kirkon käyttöikä: 132 vuotta. Ja Kajaanin kirkko kesti vielä pitempään!

Uusi tapulin kello tilattiin vuonna 1745, mutta kun uusi saatiin paikalle, huomattiin, ettei vanha tapuli jaksaisi sitä kannatella. Kuhmolainen Lauri Kähkönen teki uuden tapulin ja sen tilalle tehtiin uusi vasta vuonna 1806 kuuluisan kirkonrakentaja Jaakko Rijf:n suunnitelman mukaan. Kuhmonien (Kuhmo) kappeli kuului Sotkamon seurakuntaan vuosina 1753 – 1856.

1750 – luvulla hautaaminen muuttui, eikä kirkon alle enää myyty hautapaikkoja. Nykyisen kirkon vieressä on yhä kaksi kaunista puista hautamuistomerkkiä, jotka ovat kirkkoherrojen Karl Rislachin

Kirkko pakkasaamuna.

Kirkkotarhan perhehautoja.

Kirkkoherran virasto talviaamuna.

Seurakuntakeskus.

ja Johan Appelgrenin hautoja vuosilta 1841 ja 1847. Harjakattoisten rakennusten piirteet ovat samantaiset kuin toisen, näkyvämmän rakennusparin, makasiinimuseon ja viljamakasiinin. Asiaan saattaa vaikuttaa se, että aittoja korotettiin ja kunnostettiin juuri samaan aikaan kuin kirkkoherrat haudattiin. Uusi hautausmaa lohkaistiin vuonna 1809 kirkon pihalta lähtevän kesätien varteen Hiukan Ihalaisenkankaalle.

Viidennen päätytornillisen pitkäkirkon piirustukset on kirjattu vuodelle 1854 ja ne on signeerannut silloinen Oulun lääninarkkitehti Johan Oldenburg. Vanha kirkko oli kyllä kunnossa, mutta se oli jäänyt aivan liian pieneksi. Rakentaminen oli tuskien taival, sillä se ajoittui suurten nälkävuosien aikaan kulkutauteineen vuosina 1862 -68. Osa kirkonarkistoista paloi vuonna 1866. Vanha kirkko alkoi rapistua ja sen hajottamista alettiin valmistella tarjoamalla arvokkainta irtaimistoa Muinaismuseoyhdistykselle (nykyinen Museovirasto). Vuosikymmeniä rakennukseen kohdistui ilkivaltaa ja mm. oululainen Kaiku – lehti kertoi vuonna 1878 seuraavaa: ”Kesäkuun 15. päivää vasten kiipesi kaksi miestä Sotkamon vanhan kirkon torniin ja alkoivat purkaa sitä, täten häväisten satoja vuosia seissutta vanhusta”. Vanhan kirkon purkaminen alkoi kuvernöörin luvalla vasta vuonna 1885 ja sitä jatkui aina vuoteen 1894. Kirkon saarnastuoli ja alttaritaulu ovat sijoitettuina Kansallismuseon kokoelmiin. Vanha viiri, jossa on vuosiluku 1737, löytyy yhä museoesineenä nykyisestä kirkosta. Kirkon vanhat kellot vuosilta 1745 ja 1762 ovat yhä käytössä nykyisessä kirkossa. Vanhan kirkon puretut seinähirret uitettiin Tenettiä pitkin Naapurinvaaran rantaan, josta suurin osa vietiin Naapurinvaaran ensimmäisen varsinaisen koulurakennuksen seinähirsiksi ja uuden kirkon ylijäämähirsiiä Naapurinvaaran Juohteelan talon rakentamiseen. Koulu purettiin vuonna 1923 ja Juohteelan talo vuonna 1997.

Nykyistä kirkkoa tehtiin yhdeksän vuotta aina vuoteen 1870 saakka, välillä nälkápalkallakin. Rakentamisen venyessä useaan pitäjän taloon syntyi perimätietona kirkon rakentajien jäljiltä rakennuksia, mm. aittoja. Osa rakentajista menehtyi kirkon rakennusaikana.

Kirkosta tuli kuitenkin komea ja suuri. Kirkon työmaan johtajana toimi Johan Vilhelm Karlson ja urakoitsijana vihtiläinen mestarirakentaja Theodor Johan Tolpo, joka yhdessä isänsä kanssa oli vuonna 1847 mestaroinut valmiiksi yhä maailman suurimpana puukirkkona tunnetun Kerimäen kirkon.

Sotkamon kirkko on ristimallinen pitkäkirkko ja tyyllisesti se sijoittuu uusempiren ja uusrenesanssin väliseen vaiheeseen uusgoottilaisine yksityiskohtineen. Tämä näkyy ennen kaikkea aikaisempia

pidemmästä laivaosasta. On myös oletettu, että rakennusta on jatkettu muuttuneiden ihanteiden mukaisesti kesken rakentamista. Se on helppo uskoa, sillä Kerimäen kirkossa ensimmäiseksi tehty ns. ristirakenne oli paitsi aikaansa edellä, myös palveli edellä mainittua tyylien muutosta. Asiaan lienee vaikuttanut mestarin vaihtuminen kesken työmaan, sillä Tolpo kuoli vuonna 1868. Työt jatkuivat joensuulaisen Gustaf Tujuliinin valvonnassa. Aluskehikko, hirsiset seinät ja niihin liittyvän välikaton rakenteet pilareihin liittyvine sidehirsineen muodostavat siinä keskeisen jäykistävän rakenteen, jota kutsuttiin alkujaan korssverkiksi. Sitä oli helppo kehittää ja Sotkamon kirkossa rakenne on huomattavan paljon kevyempi ja yksinkertaisempi kuin Kerimäellä. Runkolaivasta erkanee sen pitkällä sivuilla kaksi lyhyttä, mutta leveää ristinvartta. Pinta-alaltaan kirkko on 1301 m² ja se on Kainuun suurin yhdessä Kuhmon kirkon kanssa.

Länsipäädyssä on 53 metriä korkea paanukatteinen torni ja itäpäädyssä sakasti. Tornin väitetään nykyisin olevan noin 50 senttiä kallellaan etelään päin. Hirret on vuorattu todella leveällä vaakaponttilaudoituksella. Sisätilassa on neljä valtapilaria, joiden varassa suurin osa kattorakenteesta lepää. Vuonna 1928 kirkkoon asennettiin Thulen urkutehtaan valmistamat pneumaattiset 15+2 äänikertaiset urut juuri rakennetulle lehterille. Kirkko oli pitkään perusväreiltään hyvin vaalea, mutta sai vuonna 1979 alkuperäistä tummaa asua muistuttavan värityksen. Talvisodan aikana vuonna 1940 kirkkoon osui kaksi pommia, joista toinen jäi suutariksi, mutta toinen räjähti särkien 60 ikkunaruu-tua ja vioittaen alttaritaulua. Kirkkoa on peruskorjattu perusteellisesti vuonna 1954 muun muassa uusimalla lämmitys ja valaistus. Arkkitehti Aarne Timosen suunnitelmien mukaan pienennettiin alttaritasannetta tuomalla sakastin seinälinjaa lähemmäs keskustaa. Näin syntyneeseen tilaan saatiin rippikoulusali ja sen yläpuolelle seurakuntasali. Samalla alkuperäisestä 2300 istuimesta tingittiin 800. Uusi väliseinä tukki ylhäällä sijaitsevan ja alun pitäen alttaritasanteelle aamun valoa tuoneen ikkunan. Alttaritaulun tekijä on taidemaalari Severi Falkman ja peräseinän maalaus on kirkkotaitelija Lauri Vällkeen teos vuodelta 1955. Maalauksessa erottuvat selvästi Vuokatin vaarat. Vanhat urut sijaitsevat lehterillä, jonne on käynti eteistilasta. Alas alttaritasanteen oikealle puolen tehtiin vuoden 1996 kunnostuksen yhteydessä uudet urut Sotkamon Urkurakentajien toimesta. Urut edustavat flaamilaista barokkiperinnettä. Tällöin istuintiloja jäi jäljelle 1400. Kirkossa on luterilaiseen tapaan hyvin vähän koristeita, vain ikkunoiden päällä ja esim. pilareiden päätteissä on muutamia puuleikkauksia.

Kirkko sijaitsee männikköisessä harjuniemessä ja sen läheisyydessä on vanha hautausmaa ja suuri paikoitusalue, sekä pääteiden risteys. Kirkkoher-ran pappilaa tai ruokoushuonetta ei ole enää kirkon läheisyydessä, vaan ne on korvattu kalsealla kirkkoherran virastolla ja lämminpiirteisemmällä seurakuntakeskuksella. Läheinen Syntiniemi on vanha kirkkoväen venerantapaikka ja sen alkuperäinen nimi on ollut Kähkösenniemi. Näköyhteyden päässä kirkon eteläpuolella on Kansalan komea vanha talo edustavine ympäristöineen ja sitä on usein luultu sijaintinsa vuoksi kirkkoherran pappilaksi, katso Kansala, kirkonkylä. Ympäristön juhlavaa ja virallista luonnetta korostavat läheiset Kuhmontien varteen sijoittuvat makasiinit, jotka toimivat paikallismuseona. Myös ortodoksien ruokoushuone sijaitsee tällä alueella.

Kirkko on arvoineen luonnollinen osa kulttuurihistoriallista ympäristöä ja tärkein yksittäinen ohjelmakohde. Kirkko toimii kirkonkylän pääraitin päätteenä ja samanlainen visuaalinen merkitys sillä on myös Ristijärven ja Kuhmon suunnasta. Kirkon ympäristö muodostaa hyvin selkeän kulttuuriympäristön, Sotkamon ”monumentaalikeskuksen”. Ympäristössä on nykykäsitksen mukainen klassinen kirkkotarhan korkeine ja vanhoine mäntypui-neen. Sisäänkäyntien eteen on tehty maaston korotus harmaagraniittimuurilla tukien. Kirkkopihalla on patsas Sankarivainajille. Aikoinaan korkeaa puustoa ei sallittu kirkkorakennusten läheisyyteen, sillä kirkon tuli näkyä ympäristöönsä. Nyt kirkkoa ei kunnolla näe puuston vallattua lähiympäristön, vain torni tulee reilusti esille. Puusto on vanhaa ja sen uusiminen tulee pian ajankohtaiseksi.

Seurakuntatalo on rakennettu vuonna 1986 Pajaniemeen kirkon lähelle. Paikalla on sijainnut aikaisemmin seurakunnan asuinrakennus. Seurakuntatalon on suunnitellut arkkitehtuuritoimisto Veijo Martikainen Ky Espoosta, ja toteuttanut sotkamolainen rakennusliike Kairake Oy. Veijo Martikainen on suunnitellut myös hautausmaalla sijaitsevan siunauskappelin ja kunnan terveyskeskuksen rakennuksen palolaitosta myöten.

Seurakuntakeskuksen eri osat muodostavat suojaavan pihapiirin sisääntulopihan ympärille. Talossa on kaksi seurakuntasalia tarjoilutiloineen ja keittiöineen. Saleihin mahtuu 350 istuinpaikkaa. Lisäksi on mm. neljä kerhotilaa, monitoimitila ja takkahuone, jotka voidaan yhdistää myös yhdeksi tilaksi. Salien suuret ikkunat tuovat saleihin avaruuden tunteen valoisuuden kautta. Muuten valkoinen sisustus on lattiapinnoiltaan savenpunaista laattaa. Ulkovuoraus on valkoista lautaa ja kate mustaa peltiä. Rakennus on edustava ja korkealaatuisesti toteutettu.

Seurakuntatalo edustaa ohjelmassa uutta arkkitehtuuria, mutta siihen liittyvät arvot ja onnistunut kokonaisuus tulevat korostamaan sen asemaa kirkon vieressä arvokohteena.

3.41 Sotkamon kirkkoherran virasto ja asuinrakennus, kirkonkylä (P)

ankaran asiallinen virastorakennus näkyvällä paikalla

Vanhan pappilan paikalle tehty virasto- sekä erillinen asuinrakennus ovat vuodelta 1967. Virastoa on laajennettu vuosina 1977 ja 2005. Rakennukset on suunnitellut arkkitehti Osmo Sillman Kajaanista. Rakennukset ovat hyvin ankaran asiallista tyyliä pulpettikattoineen. Seinät on rapattu. Alun perin pihapiirissä on ollut toinenkin asuinrakennus, mutta se purettiin kosteusvaurioiden vuoksi. Vanhan pappilan ajoilta pihamaalla on vielä tallella holvattu kivikellari.

3.42 Sotkamon paloasema, kirkonkylä (P)

moderni palo-asema torneineen

Arkkitehti Veijo Martikaisen suunnittelema paloasema valmistui vuonna 1962. Sitä edelsi pieni puinen asema nykyisen terveyskeskuksen eteläpuolella. Valkoiseksi rapattu, linjakas ja varsin tyylikäs rakennus oli uuden ajan airut, hyvin asiallinen olemukseltaan ja funktionalistista tyyliä. Pieni vinolippa sisääntulon päällä on tyylikäs.

Paloasema toimii tiloissa edelleen ja sen yhteyteen on tehty terveyskeskus vuodeosastoineen saman suunnittelijan piirustusten mukaan. Paloasemalla on tilaa kahdelle paloautolle, luentosali, toimistotilaa ja varastoja. Valkoinen ulkoväriytyy on ohjannut ympäristön muutakin värimaailmaa myöhemmin. Vuokatin alueen kasvu on herättänyt tarpeen perustaa oma asema Vuokattiin.

Valkoiseksi maalattu asema torneineen toimii maamerkinä kunnanviraston aukion tuntumassa.

3.43 Sotkamon siunauskappeli, kirkonkylä (M)

moderni siunauskappeli

Sotkamon hautausmaakangas on lohkaistu vuonna 1809 Sopalan talon mailta. 1880 – luvulta olevan muistitiedon mukaan isovihan aikaan karjalainen rappari on hiihtänyt kangasta pitkin pakoon sen verran lujaa, että ensimmäinen jäljittäjä oli luovuttanut ja huudahtanut ”ah, pääsit sie, ihalainen, karkkuun!”, mikä huudahdus oli muita jäljittäjiä lujasti huvittanut. Tästä alkaen kangasta on nimetty Ihalaisen kankaaksi.

Kappeli on valmistunut vuonna 1958 arkkitehti Veijo Martikaisen suunnitelmien mukaan. Alkuun

tiloja lämmitettiin puukamiinalla. Vuonna 1997 aloitettiin arkkitehti Jorma Tepon suunnitelmien mukaan laaja saneeraus- ja laajennustyö, jolloin kappelin ala kaksinkertaistui. Laajennukseen sisältyivät muun muassa vainajien säilytystilat, jäähyväishuone, sakasti ja aula sekä eteistilat. Myös kappelisalia laajennettiin ja urut siirrettiin kappelia etuosaan. Ulkopuolelle lisättiin tiilipintainen kello-
lotapuli.

Kappeli sijaitsee kummulla keskellä hautausmaata. Katto on teräväharjainen ja lapheet laskeutuvat suojaavasti sivuille. Sisääntuloa rytmittävät katos pilareineen ja kellotapuli. Sisätila on valoisa ja vaalea. Suuret ikkunat kappelin pohjoissivulla liittävätkin visuaalisesti sisätilat ulkotilaan. Jorma Tepon tekemät muutokset pehmentävät ansiokkaasti alkuperäistä hieman kalseaa rakennusta.

Kappeli on kulttuurihistoriallisesti arvokas. Siihen liittyy sekä normaaleja aineellisia arvoja, että mittaamaton määrä henkisiä arvoja. Kappelin itäpuolella on arkkitehti Ulla Hjeltin (os, Lukkari, Juurikkalahti) suunnittelema muistoristi. Hautausmaalta löytyy vieläkin vanhoja hautamuistomerkkejä 1800 – luvulta ja sisääntuloväylän vieressä sijaitsee erillinen sankarivainajien hautausmaa. Kappelin itäpuolelta löytyy ortodoksien kirkko (katso Sotkamon tsasouna, kirkonkylä).

3.44 Sotkamon tsasouna (rukoushuone), kirkonkylä (M)

ortodoksinen rukoushuone

Sotkamon seurakunnan hautausmaan itäpuolella sijaitsee ortodoksisen uskontokunnan paikallinen rukoushuone eli tsasouna. Vuonna 1961 valmistuneen pienen rakennuksen suunnitteli tamperelainen kaava-arkkitehti Eero Alapeuso. Tontti on lohkottu Susilahden tilasta, joka aikaisemmin kuului Kansalan talon maihin. Suomen arkkipiispa Paavali vihki rukoushuoneen Jumalansynnyttäjän suojeluksen muistolle 10.9.1961. Aikaisemmin ortodoksien hautausmaa-alueeksi oli erotettu seurakunnan hautausmaan etelälaidalla sijaitseva rinne.

Aikakautensa arkkitehtonisen hengen mukaisesti toteutettu pyhäkkö mineriittiseinineen ja korkeine piikkitorneineen oli varsin kaukana historiallisesti vanhimmista ortodoksisen perinteen rakennusmuodoista. Yleisvaikutelmaa hallitsivat kirkkosalin nauhamaiset ikkunarivit ja alttaritilan lähes koko pohjoisseinän kattanut lasi. Seurakuntalaiset eivät kylläkään nähneet ulos kirkkosalista, mutta alttaritila kylpi valossa. Arkkitehti Alapeuson suunnittelemaa ikonostaasia ei Sotkamon rukoushuoneeseen tehty. Taiteilija Helge Dahlman maalasi pyhäkköön sekä suurikokoisen alttari-ikonin Kristus Kaikkivaltias että ikonostaasin paikalle

pohjoisseinän puolelle Herran Äidin Annan syntymän ja ns. Jerusalemlaisen Jumalansynnyttäjän ikonit. Vastaavasti maalasi hän eteläpuolen seinälle Kristus Kaikkivaltiaan ja Jumalansynnyttäjän suojeluksen aiheet. Ikonografisesti merkittävin työ oli kirkkosalin kaltopöydälle, solean eteen sijoitettu Smolenskilaisen Jumalansynnyttäjän ikoni 1800-luvulta. 1970 – luvulla rukoushuoneeseen hankittiin Petros Sasakin kauniita ikoneita. Vuonna 1986 rukoushuoneeseen saatiin Sasakin suunnittelema ikonostaasi suurenmoisine koristeleikkauksineen. Oulun metropoliitta Leo vihki 2.11.1986 pyhäkön Jumalansynnyttäjän suojeluksen kirkoksi. 1990-luvulla kirkkoon saatiin Petros ja Maria Sasakin valmistamat poikkeuksellisen arvokkaat, hienostuneet kirkkolippuikonit.

Vuonna 1989 Sotkamon Jumalansynnyttäjän suojeluksen kirkon piha-alueelle valmistuivat Heikki Konosen jo 1970-luvulla tekemän karjalaistyyllisen portin ja aitauksen (Susilahden puoli) ohella arkkitehti Esko Peittolan suunnittelemat ja Kaavin Kiven valmistamat kiviset porttipylväät sekä rautaportti. Ne ovat rauhoittaneet pihaa.

Vuonna 1991 Kajaanin seurakunta toteutti arkkitehti Erkki Helasvuon jo 1980-luvulla tekemän suunnitelman kirkon ulkoasun muuttamiseksi. Arkkitehti Esko Peittolan ja insinööri Kyösti Heimon loppuun saattaman suunnittelutyön ansiosta piikkimäinen torniosa muutettiin Välimeren maiden vanhaa arkkitehtuuria jäljitteleväksi ja kirkkosalin kaarimaiset seinäikkunat perinteisemmiksi. Jo ennen kirkoksi vihkimistä sisätilan interiööriä oli korjattu arkkitehti Erkki Helasvuon suunnitelmien mukaan siten, että hallimaisen tilan luonnetta pehmentämään tehtiin pylväiköt.

Sotkamon Jumalansynnyttäjän suojeluksen kirkossa toteutettiin myös Kainuun ensimmäinen ns. praasniekkajuhla vuonna 1974 jumalanpalveluksineen, ristisaattoineen ja vedenpyhityksineen. Samoin Sotkamon ortodoksiselta hautausmaalta alkoi myös ortodoksisen perinteisen hautausmaakulttuurin tunnetuksi tekeminen ja elvyttäminen, kun Heikki Kononen valmisti standardimaisten matkalaukkuhautakivien oheen Juuan Pyötikön vanhauskoiskalmiston esikuvien mukaisesti tehdyt hirsigrobut eli hautakatokset. Ne ovat pohjoisen kulttuurialueen vanhinta hautausmaakulttuuria, jossa routaisen maan vuoksi tunnettiin väliaikaiset talvihaudat suojakatoksineen ja erilliset kirkolliset siunatut hauta-alueet. Grobu oli pohjoinen vastine Välimeren maiden (grobuhauta) kivasarkofageille. Juuri Sotkamosta saatiin 1970-luvulla hirsiset, taidokkain puukoristeleikkauksin varustetut grobut myös Kainuun ortodoksien keskushautausmaalle Kuluntalahteen.

Paloaseman torni talvella.

Tsasouna.

Sotkamon Jumalansynnyttäjän suojeluksen kirkko on ikonimaalari Petros Sasakin taiteellisesti hyvin tasokkaitten ikonien ansiosta nykyisellään hienostuneimpia suomalaisen jälleenrakennuskauden pyhäköistä. Kirkon sisäinteriööri ja ulkoasu muodostavat ehyen kokonaisuuden.

Sotkamon rukoushuone on kulttuurihistoriallisesti poikkeuksellisen arvokas irtaimiston myötä. Yksityiskohtia myöten tyyllisesti kaukaiseen Välimereen liittyvien piirteiden kautta sulavasti luontoon sulautuva kirkkomaa muodostaa korostuneen visuaalisen kontrastin läheiseen luterilaiseen kirkkomaahan. Vahinko, ettei vanha tsasounan ulkoasun perinteinen muotokieli ole riittänyt. Yksityisomistuksessa oleva Kukkulan tsasouna on näistä kahdesta perinteisempi ja alkuvoimaisempi (katso Kukkula, Sipinen).

3.45 Sotkamon työväentalo (Torppa), kirkonkylä (P)

vanha työväentalo

Sotkamossa työväenliikkeen toiminta alkoi vuonna 1906, mutta se virallistettiin vasta seuraavana vuonna. Sotkamolaisen työväenliikkeen näkyvimpiä nimiä ovat olleet kansanedustajat Matti Meriläinen Naapurinvaaralta, Heikki Mustonen Tuhkakylältä ja Osmo Polvinen Sipisiltä. Perustamisensa jälkeen Sotkamon kirkonkylän työväenyhdistys alkoi puuhata työväentaloa ja rakentaminen aloitettiin vuonna 1908. Jäiden aikaan paikalle kuljetetuista puista rakennettua hirsitaloa kutsuttiin aluksi Torpaksi tontin nimen mukaan. Alkuaikoina talossa toimi lähinnä teatteri ja pidettiin iltamia. Vuonna 1933 Sotkamon Työväen Opintoyhdistyksen omistama talo huutokaupattiin ja se siirtyi Pirttijärvi Oy:n omistukseen. Tämä antoi talolle nimen Pirtti. Sotien aikaan talo siirtyi Vuohenki Oy:lle puolustuslaitoksen varastoksi ja heti sotien päätyttyä talon lunasti Sotkamon SKDL antaen talolle taas nimen Torppa. Maailmansotien jälkeen työväenyhdistyksen toiminta kasvoi, jolloin tiloja korjattiin ja laajennettiin. Talossa pidettiin tansseja, juhlia ja muita tapahtumia. 1990 – luvulla rakennuksessa toimi ravintola. Nykyään toiminta on hiipunut ja tiloja käytetään enää tilapäisiin tarpeisiin.

Työväentalossa on kivisokkeli, hirsirunko on lautavuorattu ja kate on huopaa. Ikkunat on vaihdettu uusiin yksiaukkoisiin, mikä on ollut ulkonäölle vahingoksi. Sisätiloja ovat suuri eteinen, sali ja kahviotila keittiöineen. Salissa on näyttämökoroke. Sisäpinnat eivät ole alkuperäisiä.

Työväentalo on kulttuurihistoriallisesti arvokas. Sen rakennushistoriallinen arvo on kuitenkin alhainen nykyasuisena. Rakennuksella on tunnearvoa, joka on sidoksissa vanhenevaan omistajakuntaan,

joten rakennuksen tulevaisuus on arvoitus. Asemakaavassa rakennusta ei ole otettu esille. Rakennuksen ympäristö on hoitamaton kenttä, joka matkailuarvoja korostavassa pitäjässä on vaikea asia.

3.46 Syntiniemen niitty, kirkonkylä (P+)

Vanha kirkonkylän Pajaniemen nimi on perimätiedon mukaan vaihdettu Syntiniemeksi, koska kirkkomatkoillaan väki majoittui niemelle ja muuttui paheiden pesäksi. Perikainuulaista huumorintajua osoittava niemi nimineen sijaitsee vanhan ja poispurettun pääpappilan läheisyydessä. Niemi on luonnonkaunis ja harjumaan, joskin kalliopohjainen, ja varsin kapea. Niemen pellot ovat vanhoja ja reunoilla kiertää puurivistöjä, jotka tekevät alueesta arvokkaan oloisen. 1970 –luvulla pohdittiin pitkään niemen käyttötarkoituksen muuttamista museoalueeksi, mutta hanke ei ottanut tulta.

Kasvilajeista huomionarvoisia ovat nurmitatar ja keltasauramo. Niitty on mainio lisä taajaman arvokkaimmassa ympäristössä. Aika ajoin esiintyy arvioita, että niemi tulisi rakentaa.

Niittyä tulisi hoitaa. Niitto tai laiduntaminen säilyttäisivät alueen ominaisuudet. Rantojen puus-toa on harvennettu ja niemi onkin nykyään hyvin tunnelmallinen iltakävelykohde kyläläisille.

3.47 Tikkasen matkailijakoti, kirkonkylä (M)

vanha matkailijakotirakennus, maakunnallisesti arvokas

Sotkamon matkailun ja urheilun keskus ennen sotia vanha kivikellari

Kirkonkylän Laukkolahden ranta oli aikoinaan vene- ja laivaliikenteen keskus. 1800 – luvun puolivälistä lähtien sen rannalle alkoi syntyä pieniä puoteja ja kauppoja ja vuosisadan lopulla syntyi Laukonlahdelta uusi pääraitti koko niemialueen poikki.

Tikkasen matkailijakodin alkuvaiheet liittyvät leipomo- ja kauppatoimintaan tämän syntyneen pääraitin varrella. Matkailijakotia varten paikalle tehtiin pieni rakennus vuonna 1893. Yksikerroksista muutaman huoneen taloa jouduttiin laajentamaan varsin pian, ja varsinainen suururakka tehtiin 1920 – luvulla, jolloin talo laajeni ja nousi kaksikerroksiseksi. Hurja suosio 1930 – luvulla loihti omistajat ajattelemaan uuden hotellin rakentamista läheisen Kullankukkulana tunnetun harjun sivuun. Vuonna 1938 kunta puolsi hotellirakennuksen tekoa Kullankukkulan puolelle, mutta toinen maailmansota katkaisi hankkeelta siivet.

Tikkaset olivat ostaneet ja kuljettaneet hirret purettu Hirvensaaren verstaasta. Sodan sytyttyä

hirret käytettiin sirpalesuojien rakentamiseen ja polttopuiksi halkojen puutteessa, vaikka tulevan hotellin kaikista huoneista oli jo tehty huonevaraukset. Rakennuspaikalle jäi muistoksi vain kivijalka ja sen alapuolinen vanha kivikellari. Talossa alkoi sodan jälkeen tuolloin säännöllinen matkalaisten huoneenvuokraus, joka jatkuu edelleen. Sodan jälkeen talossa alkoi säännöllinen matkalaisten huoneenvuokraus, joka jatkuu edelleen. Tiloissa toimi myös kunnan kirjasto vuosina 1948 – 1953.

Harjakattoinen rakennus on hirttä. Betoniperustainen ja lautavuorattu talo on varustettu T – ikkunoilla. Koristeita on minimaalisesti ja tyyllisesti rakennus on klassismia.

Talo koostuu kahdesta keskikäytäväisestä kerroksesta, joista ylemmässä ovat majoitushuoneet, ja alemmassa vastaanotto-, keittiö- ja ruokailutilat. Rakennuksen länsipäädyssä on suuri kaksikerroksinen lasiportaikko. Puutarhassa on klassista tyyliä edustava pieni puutarhamaja, ja pysäköintitilan sivussa edellä mainittu vanha kiviholvikellari, sekä varasto. Pienen puutarhan puusto koostuu lehtikuusista ja sembrämännystä.

Tikkasella oli hyvä maine ja sinne kokoontui kirkonkylän ihmiset mitä erilaisimpia tapahtumia varten. Ravintolatilana ja erilaisten juhlien pitopaikkana Tikkanen oli kuuluisa. Matkailijakodissa ovat yöpyneet mm. presidentti U. K. Kekkonen ja kirjailija Ilmari Kianto. Tiloissa on yöpynyt lukematon määrä muitakin silmää tekeviä.

Tikkasen historiaan liittyy oleellisesti liikunta ja etenkin talviurheilu. 1920 ja 30 – luvuilla hiihtoa vakavasti harjoittavien keskuudessa havaittiin viereisen Hiukanharjun muodostavan hienon harjoitusmaaston, varsinkin kun jääaikaan sekä itään Pöllyvaaralle, että toisaalta länteen Vuokatin maastoihin pääsi keskeiseltä paikalta helposti.

Kainuussa oli hiihtoa harrastettu ”maailman sivu”. Kainuulainen suksimalli oli pitkä ja tarkoitettu järven jäälle. Metsästyksessä käytettiin lyhyempiä. Vanhimmat kirjalliset merkinnät ”kalhuista” eli suksista Kainuussa ovat vuodelta 1663. Kajaanilaisia pidettiin Suomessa erikoisin hyvinä hiihtäjinä aina 1800 – luvun loppupuolelle saakka ja maineen perusta oli ns. kajaanilainen suksi, jota valmistettiin etenkin Paltamossa ja Puolangalla koko maahan. Välineitä kehitti tuolloin mm. kajaanilainen tehtailija Herman Renfors esimerkiksi patentoimalla suksivoiteen.

Sotkamossa hiihtokisoja alettiin harjoittaa vuodesta 1891. Kilpailun maali oli pappilan rannassa, ja nopein suksimies oli pappilan renki Olli Korhonen. Matkustajakotia alettiin tarvita hiihtäjien majoituksessa, kun Suomen Urheiluopisto ja Suomen Latu keksivät Sotkamon paikaksi hiihtoleireilleen 1930 – luvulla. Ensimmäiset olympiakatsastukset

pidettiin Sotkamossa tammikuussa 1936, jolloin Tikkasen matkustajakoti toimi niiden majapaikkana. Sotkamoon oli rakennettu 40 –metrin maki matkailijakodin takamaastoon lähelle hautausmaata. Mäessä pidettiin mäkihyppymiesten olympiakatsastukset jo vuonna 1934. Mäki uusittiin vuonna 1935, jolloin päästiin hyppäämään 55 metrin mäkkeen ja hyppyri oli siten tuohon aikaan Suomen suurin. Nykyään siitä on jäljellä enää vauhdinotto tornin pilarien kannat maastossa ja tuskin havaittava aukko puustossa. Parhaillaan paikalla oli neljä erilaista ja eri-ikäistä hyppymäkeä. Vuokattiin rakennettiin 1940 – luvun lopulla urheiluopiston edeltäjä Vuokatin maja ja lähelle matkustajakotia ”mannermainen hiihtohotelli” Hiukanhovi. Uusi majapaikkojen myötä Tikkasen merkitys urheilijoiden majoituspaikkana väheni.

Tikkasen rooli on ajan myötä muuttunut muutenkin. Yhä hienompien rakennusten ja tilojen rakentaminen lähistölle on muuttanut käyttäjäkuntaa. Lähistön rakennuskannan uusituessa rakennus on jäänyt ympäristössään yksin. Jo 1970 – luvun alussa länsipuolelle tehtiin Sotkamon ensimmäinen elementtikerrostalo ja sitä ennen naapuriin rakennettiin osuuskaupan funkkiskiinteistö. Nyt alueella ei ole tontteja rauhoittavia ja rajaavia piharakennuksia, joten yksityisyyden puuttuminen luo alueesta vaikean.

Matkustajakoti on rakennushistoriallisesti erittäin arvokas kokonaisuus. Sen kunto on osin vain tyydyttävä ja rakennus elää kohtalon hetkiään. Matkustajakodin kulttuurihistoriallinen merkitys on erittäin suuri.

Kirkonkylä taajamakuvaan rakennuksen selkeä massa vaikuttaa katukuvaan positiivisesti. Kesällä 2007 maalattu julkisivu takaa rakennukselle näkyvän aseman pääkadun varressa jatkossakin.

3.48 Toivola, kirkonkylä (P)

vanha ja arvokas kivitalo

laivalaiturin jäänteet

arkkitehti Ulla Lukkari

Kirkonkylän pääkadun varressa Laukkolahden rannassa sijaitsee vanha laivalaituripaikka, johon vuonna 1886 perustettiin Toivolan kieväri. Se toimi laivaliikenteen keskuksena aina 1930 – luvulle saakka. Laiturista ei ole jäljellä nykyään kuin jäänteet naapurin eli Meriläisen talon kohdalla Syväsalmen puolella. Kievarin tilalle rakennettiin vuonna 1939 Säästöpankki. Suunnittelijoina toimivat arkkitehdit Ulla Lukkari (myöhemmin Hjelt) ja Liisa Karttunen, joista Lukkari oli kotoisin Juurikkalahdesta ja suunnitteli myöhemmin muitakin rakennuksia Sotkamoon.

Toivola.

Uhtua eli Kahden köyhän talo.

Uusi Saijanlahden komea aitta.

Pankkirakennus on kaksikerroksinen ja siihen liittyy yksikerroksinen asuinosa kulmittain. Näiden väliin on sijoitettu pääsisäänkäynti asuintiloihin. Rakennus on rapattu ja katettu saumapellillä. Aumakatto oli vielä 1990 – luvulle saakka katettu savitiilillä. Pihan puolen erkkeri on kaunis. Rakennus on tyyllisesti sekoitus funkkista ja klassismia. Katossa ja räystäissä on Ulla Lukkarin rakennuksille tyyppillisesti muistumaa japanilaisesta rakentamisesta.

Toivola on remontoitu perusteellisesti ja poikkeuksellisesti vanhan arvo tunnustaen ulkopintojen suhteen. Sisätiloissa on tehty pieniä muutoksia. Kadun puolen vanhat pankin ovet on säilytetty ja niihin on kiinnitetty talon historiasta kertova taulu. Remontin suunnittelusta vastasi arkkitehtitoimisto Sillman Kajaanista.

Toivola on erittäin arvokas kiinteistö kirkonkylän pääraitilla. Sillä on tärkeä asema pääkadun kiintopisteenä ja nykyisessä asussaan se korostaa paikkakunnan vireyttä oivallisesti. Talon remontointi on ollut kulttuuriteko!

3.49 Tuulensuu, kirkonkylä (P) erinomaisen suuri maisemallinen arvo konsuli Rolf Klärlich

Hiukan harjun nokka Hurtinlammen ja Sapsojärven välissä on ikivanha venevalkamapaikka, sotkamolaisten ”kotiranta”. Niemen seutu tunnettiin aikaisemmin Haminana, mutta kun kuntakokous 31.8.1890 myönsi veneentekijä Juho Karpille oikeuden tehdä paikalle mökkinsä, alettiin niimestä käyttää nimeä Tuulensuu, joka virallistui vuonna 1907. Kauppias Kalle Pekka Vuori Kajaanista osti Tuulensuun vuonna 1916. Häneltä sen taas osti insinööri Väinö Kunnas Kajaanista vuonna 1934. Vuonna 1938 tulivat Tuulensuuhun asukkaiksi maatalousneuvoja Antti Juntunen vaimonsa Johanneksen kanssa. He asuivat vanhassa talossa vuoteen 1946, jolloin taloon muutti autoilija Reino Reunanen perheineen. Tilalle on rakennettu uusi talo 1970 – luvun alussa, ja nykyään sen omistaa Merijalin makeistehtaan omistajanakin toimineen oululaisen konsuli Rolf Klärlichin perikunta. Klärlich toimi kansainvälisen Rotary Internationalin presidenttinä vuosina 1980–81.

Huvilana toimiva rakennus on hyvin loivaharjainen. Siinä on lautavuorattu yläosa ja betoninen alakerta. Rakennus on umpiasiallinen ja täysin koristeeton. Talon suuret ikkunat antavat järvelle ja Vuokatille.

Kirvesmies Keijo Tervo rakensi Hurtinlammen puolelle pyöröhirsisen saunarakennuksen 1970 – luvun alussa.

Tuulensuun rakennuksilla ja isolla tontilla puineen on poikkeuksellisen suuri maisemallinen arvo kirkonkylän ympäristössä. Niemen kärki näkyy suoraan Kainuuntielle, kahdelle järvelle, Hurtinlammelle ja Hiukan harjulle.

Rakennuksilla on kasvavaa rakennushistoriallista arvoa. Hurtinlammen rannan naapuruston saunat muodostavat mielenkiintoisen asemakaavallisen juonteen.

3.50 Uhtua eli kahden köyhän talo, kirkonkylä (P)

muhkea kivitalo

arkkitehti Eino Pitkänen

Uhtuan vanha piha-aitta

Kirkonkylälle muodostui 1900 – luvun alkuvuosina pääväylä, joka sai vähitellen myös katumaisia piirteitä. Uhtuan kauppaliike rakennettiin vuonna 1919 näin syntyneen Kainuuntien ja Akkoniemien risteykseen. Uheka ja hyvin koristeellinen nikarittyinen puurakennus oli varsinainen kylän komistus. Talossa toimi apteekki vuosina 1919 aina 17.2.1940 saakka, jolloin kauppakartano paloi palopommin räjähdysen aiheuttamassa tulipalossa.

Nykyään paikalla sijaitsee todella jyhkeä kaksioisrakennus, jonka rakennuttajat Kansallis-Osake-Pankki ja Kajaani Oy ovat olleet talon yleisesti tunnetun kutsumanimen ”kahden köyhän talo” pohjalla. Suunnittelijana toimi arkkitehti Eino Pitkänen Kajaanista. Talo on valmistunut vuonna 1958. Sen rakenteet ja materiaalit ovat olleet ajankohtaan nähden korkealaatuisia. Kate on aumattu ja savitiiltä. Julkisivu on ruskeaa jalorappausta ja korkea sokkeli taas hiottua graniittilaattaa. Pelli-tykset ja vedenpoisto ovat kuparia.

Rakennuksen massoittelu on massiivista. Rakennus jakautuu kahteen kaksikerroksiseen osaan, joita yhdistää yksikerroksinen sisäänkäynti portaitaan. Massoittelulla on korostettu rakennuttajien asemaa yhteiskunnassa. Takasivulla korkeiden osien kohdalla on kaksi kaunista porrashuonetta ikkunoihin.

Porrashuoneiden pinnoissakin on korostettu laatua, sillä lattiat ja porraspinnot ovat kauniisti toteutettua mosaiikkibetonia. Ovien kahvat ovat suunnittelijalle tyypillisiä ns. pukinsarvikahvoja.

Vanhan kauppakartanon palolta säästynyt aittarakennus sijoittuu nykyisen talon takapihalle. Punamullattu ja lautavuorattu hirsiaitta on yksikerroksinen ja siinä on upotettu katos. Kate on betonitiiltä. Rakennus on varastona, mutta sen ulkoinen olemus kaipaasi siistimistä.

Uhtuan kiinteistöllä on rakennushistoriallista ja taajamakuvan kannalta erityistä merkitystä.

3.51 Uusi Saijanlahti, Juholankylä (P)

yksi vanhimmista asuinpaikoista Sotkamossa

henkilöhistoriaa

kaunis pihapiiri

Saijanlahden historia on pitkä. Talon nimeen sisältynee lappalaisperäinen miehennimi. Ensimmäisessä veroluettelossa vuodelta 1555 Sotkamosta mainitaan Paavo Säkkinen Saija ladhen niemestä. Saidanlax esiintyy verotiedoissa isona tilana ensimmäisen kerran vuonna 1695. Tällöin paikalla asui Sotkamon kappalainen Zacharias Uhlbradt ja talo oli puolen manttaalin tila. Talon isäntänä toimi hänen jälkeensä poika Erik, joka oli Sotkamon ensimmäinen nimismies vuosina 1713 -1724. Vuonna 1722 Saijanlahdessa pirtissä olivat ensimmäiset Sotkamon maaperällä pidetyt käräjät. Isovihan aikana vuonna 1723 talo poltettiin maantasalle. Talo jakaantui kahteen osaan vuonna 1780.

Saijanlahden maisemia.

Saijanlahden kautta on kulkenut sekä talvi- että kesätie itään Kuhmoon ja aina Karjalan puolelle saakka. Talvitien kulki Saijanlahdesta jäätä pitkin Ruokoniemelle, kesätie taas kangasta pitkin Valkolan sivuitse Riekinkankaalle ja siitä edelleen Kourulehtoon. Vanhaa kesätietä löytää vielä paikoin maastosta (katso Riekinrannan vanha tie, Riekinranta). Saijanlahden historiasta löytyy myös varhaista autoliikenteen historiaa, sillä talossa on ollut pitäjän ensimmäinen ammattiautoilija. Nikke Klemetti omisti kuorma-auton ja myös henkilöauton, joka perimätiedon mukaan oli kuulunut Hella Wuolijoelle.

Saijanlahden talot paloivat vuonna 1910, ja läheisyyteen pellolle rakennettiin Uusi Saijanlahden pihapiiri. Pihapiiri on nelisivuinen ja suuri-kokoinen. Päärakennus on väritykseltään vaalea ja muut rakennukset punamullattuja. Päärakennus on tehty vuonna 1930. Hirsirakennuksessa on umpikuisti, eteinen, pirtti, keittiö ja kaksi kamaria. Yläkerta on remontoitu asuinkäyttöön ja taloa on muutoinkin kunnostettu perusteellisesti vastikään. Taloa vastapäätä on kohtuullisen suurikokoinen navetta, jossa on hirsinen lehmänavetta, varastoja ja muhkea heinävintti ajosiltoineen. Eteläsivulla on tallirakennus saunoineen ja pohjoissivulla pitkä viisiosainen aitta. Sen hirsinen osa kätkee neljä varastoaittaa ja rankorakenteinen osuus toimii nykyään autotallina. Aittarakennus on korjattu ja se on hyvin edustavassa kunnossa. Ovien päällä on kamaaikkunat ja vesikouru on puinen.

Uusi Saijanlahden pihapiiri pihapuineen on kaunis. Se erottuu laajalle ympäristöön, sillä se sijaitsee keskellä peltoaukeaa. Pihapiirillä on keskeinen maisemallinen rooli Juholankylän kylämaiseman eteläosassa. Pihapiiri on rakennushistoriallisesti arvokas kokonaisuus ja omistajan myönteinen suhtautuminen tulee vielä nostamaan sen arvoa vastaisuudessa.

3.52 Uusitalo (vanha kirjakauppa), kirkonkylä (P)

vanha kirjakaupparakennus mansardikattoineen kaunis rantamaisema

Laukkalاهden laivalaiturin läheisyyteen tehtiin vuonna 1893 pieni asuinmökki, joka siirrettiin vuonna 1920 nykyiselle paikalleen katujen risteykseen. Alkuperäiselle paikalle rakennettiin hirsistä uusi talo kirjakaupaksi. Talon rakensi vuodesta 1897 kirjakauppiiana (kaupparekisterissä 8.6.1897) toiminut Simo Nykänen, joka oli käynyt Kuopiossa kurssin puhelinkeskuksen hoitoa varten. Alkujaan rakennuksessa toimi muun muassa kunnantoinistona, kirjastona ja Sotkamon ensimmäisenä puhe-

linkeskuksena. Kirjakauppaa talossa pidettiin aina 1980 – luvulle saakka. Nykyään kauppa on varastona, mutta asuintilat ovat yhä käytössä.

Kaupan isot ikkunat portaikkoineen antavat Laukkalاهdelle. Kaupan kuisti pihan puolella on alkuperäisessä kunnossa. Talossa on peltinen mansardikatto, kauniit T – malliset ikkunat ja paneelivuoraus. Sisäisivulle on tehty uudisosa 1950 – luvulla. Pihan puolella on myös vanha autotalirakennus ja 1990 – luvulla tehty uusi asuintalo, sekä alussa mainittu vanha asuinmökki työtilana. Kirjakaupparakennuksen asuintilat ovat osin alkuperäiset ja siihen kuuluu myös asuintiloina käytetty yläkerta parvekkeineen. Rakennus sijaitsee tiiviisti Niemeläntien varrella ja yhdessä vanhemman mökin kanssa muodostaa kauniin puistomaisen kohdan rannan tuntumassa yhdessä suurten puiden kanssa.

3.53 Valkola, Riekinranta (P)

rapparitarinat

pihapiiri, erityisen suuri päärakennus kivinavetta

Valkolan historia on pitkä. Varmuudella paikalla tiedetään asutun jo 1600 – luvun lopulla ja 1700 – luvun alun raaka ja vihamielinen aika tunnetaan Valkolan kohdalla monien hurjien tarinoiden kautta.

Tyypillinen kertomus kulkee seuraavasti: ”Rapparit olivat liikkeellä ja varoitusvalkea Kalmovaa-ran päälle sytytetty. Talon väki kiirehti karkuun takamaastossa sijainneille pienille saunoille ja varapirteille. Vain talon tytär jäi jälkeen, sillä häntä huoletti talon uuniin jääneet paistokset. Hän juoksi taloon takaisin ja samassa pelmahti rapparien joukko jo pihalle ja siitä sisälle. Kauhuissaan talon väki kuikisteli puiden takaa ja jatkoi sitten karkumaille. Rapparit mellastivat, pitivät nuotioita pitkin yötä ja huutelivat muutaman päivän talon läheisyydessä. Väki palasi hiljalleen talolle ja kun päästiin pirttiin, nähtiin kauhistus: talon tyttö ripustettuna uunin sivuun, väkivaltaisen kuoleman irvistys kasvoil-laan. Näky herätti kauhua ja sitä pelättiin pitkään muistikuvana”. Tarinasta on erilaisia versioita ja se on levinnyt laajalle.

Ylisotkamo 53 Valkola sijaitsee aivan Kiimasjärven rannan tuntumassa, joten sikäli kerrottu rapparitarina tuntuu uskottavalta.

Vanhimmat merkinnät talosta löytyvät historian vuodelta 1712. Nykyään Valkolassa on vanha pihapiiri, joka on kahden suvun omistuksessa. Alkujaan täsmällinen rinkihiha on pääosin vielä jäljellä.

Siihen kuuluvat päärakennus, puolikas kivinavetta talleineen, ns. pihapirtti, piha-aitta, vilja-aitta ja jauhoaitta ovat sen rakennuksia.

Päärakennus on ollut todella pitkä. Siinä on ollut yhteen kytkettynä kaksi savupirttiä, kamarit ja salit: käytännössä kaksi isoa taloa. Samoin purettu toisen puolen kivinen navetta talleineen ja latoineen on ollut mahtava pari nykyään jäljellä olevan kivinavetan kanssa. Talosta on poistettu vanha savupirtti ja kamarit Korhosten puolelta, ja silti taloa on jäljellä yli 30 metriä. Runko koostuu yhä kahdesta pirttiosasta, joista toinen on kamareiksi muutettu vanha savupirtti. Komulaisten puolelta löytyvät komea hirsipirtti, sali, keittiö ja kamarit. Erikoisuutena ovat sivusta täytettävät ja yläliittymäiset uunit, joiden malli on ajalta, jolloin siirryttiin savupirtistä savupiippukauteen. Siten on helppo uskoa perimätietoa, jonka mukaan suurin osa taloa olisi rakennettu 1800 – luvun alkupuolella. Samoin tiedetään perimätietona, että talo on toiminut väliaikaisena pappilana kaksi vuotta ja koulunakin vuosina 1927 - 35. Opettajat asuivat kahdessa kamarissa. Talvisodan aikaan talossa toimi Kuhmon alueen muonituskeskus.

Pihapirtti koostuu kahdesta vanhasta rakennuksesta, aitasta ja pihanpäärakennuksesta. Ne on perimätiedon mukaan rakennettu 1800 – luvun puolivälin tienoilla. Piha-aitta on suorasivuinen ja kolmiosainen matala tavara-aitta. Sitä on siirretty noin sijansa verran länteen alkuperäiseltä paikalta. Vilja- ja jauhoaitta ovat molemmat suorasivuisia perusrakennuksia ja rakennettu noin 150 vuotta sitten.

Kivinavetta toimii varastona ja on tyypillinen lohkokivistä ja yläosan hirsistä koostuva navetta. Silta ei ole tallella.

Talo sijaitsee päätien varressa ja sillä on suuri maisemallinen merkitys. Suuret lehtikuuset talon sivulla korostavat sen asemaa. Vanha Vientie kulki talon kautta ja reitti näkyy lähimaastossa mm. Aholan kohdalla ja siitä kirkonkylän suuntaan. Samoin Kuhmon suuntaan kulkiessa Valkolan itäpuolelta löytyy vanha Kuhmontie kivilohkareista koottuine pienimuotoisine kivisiltoineen.

Valkolan talolla on poikkeuksellisen suuren talon ympäristö, jonka rakennuskanta on rakennushistoriallisesti arvokasta. Erityisesti päärakennus on erikoishuomion arvoinen historioineen. Kohde on kulttuuriympäristöohjelman arvokohteita.

Niemelän vanha kirjakauppa aamuauringosa.

Hirvensaaren patsas.

Karjalaisten kauppareitin vartta.

5.4

Juurikkalahti – Teerivaara – Varpuniemi

vanhoja pihapiirejä ja Varpuniemen entinen pappila

Kiantajärven ympäristön kylät sijoittuvat järvien rannoille ja vaarojen rinteille. Järveä on jo varhain kutsuttu myös Kiandoksi. Järvessä on syväne Hautaniemen kohdalla ja se on ollut kuuluisa kalapaikka ammoisista ajoista. Syvänteen kohdalla on erikoinen, suuri kivipaasi aivan erään huvilan rannassa ja sen epäillään olevan lappalaisten uhrikivi tai ns. seita. Kivessä erottuu hauska ihmisen naamakuva.

Vanha karjalaisten Maanselän reitti Laatokalle eli Nousia Venäläisen reitti on kulkenut järven kautta ja samaa reittiä ovat käyttäneet myös raparit noustessaan Kainuun vesille jo asutuksen alkuajoista lähtien.

Järven niemissä on vanhoja taloja, joista muun muassa Itä- ja Lehtoniemessä on yhä vanhaa rakennuskantaa jäljellä. Kiviniemen pihapiiri ympäristöineen on alueen kaunein kulttuurihistoriallinen kohde.

Varpuniemessä on vanha pappila sivurakennuksineen ja sen arvo on yli muiden mitä historiaan tulee. Teerivaarassa on mm. Vuorimäen talo ja Juurikkalahdessa aivan erinomaisesti säilynyt Hongikon pihapiiri ympäristöineen. Juurikkalahdessa ja Vuokatin vaarojen kainaloissa on todella kauniita vanhoja ja yhä käytössäkin olevia perinnetaloja.

4.1 Hakkarala, Tammovaara, Varpuniemi (P) *vanha pihapiiri*

Harmaa Hakkaralan pihapiiri sijaitsee lehtomaisessa Tammovaaran rinteessä omassa rauhassaan. Pirttirakennus, navetta, talliaitta, piha-aitta, riihi kylkeisineen, ruumenhuone, lato ja sauna ovat pihapiirin rakennuskantaa. Hyvin tyypillisen kainuulaisen päärakennuksen erikoisuus on sen kookas hirsikuisti. Hirsinavetta on hyvin huonossa kunnossa ja romahtamaisillaan. Kaksiosainen aittarakennus on kaunis, yksinkertainen hirsirakennus 1800 – luvulta.

Tiilikatteinen riihi on yksi parhaiten säilyneistä Sotkamossa. Rakennus on suurikokoinen ja rustokettu kauniisti. Talon henkilöhistoriaan liittyy kirjailija Veikko Huovinen ja kotiseutumiehenä tunnettu Unto ”Uti” Korhonen.

Kohde on rakennushistoriallisesti arvokas tyypillinen kainuulainen pihapiiri. Läheisyydessä ylärinteessä on toinen rakennushistoriallisesti tärkeä kohde, Kummala.

4.2 Hautaniemi, Kiantajärvi, Varpuniemi (P) *mahdollinen seitakivi*

Hautaniemi on kallioinen, pääasiassa mäntyä ja kuusta kasvava niemi. Sen nokassa on noin 2,2 m korkea ja 2-3 m paksu kivi huvilan kohdalla rannassa. Kivi on jossain määrin erikoisen näköinen, aivan kuin joku olisi nostanut sen pystyyn. Kertoman mukaan kyseessä on lappalaisten muinainen seitakivi. Kiantajärven ympäristössä on useita samankaltaisia kiviä, esimerkiksi Lehtoniemessä. Hautaniemen nimi on peräisin niemen edustalla olevasta järven haudasta, jolla on syvyyttä jopa 32 metriä. Se on yhdessä Rytilahden Pitkälammen ja Nuasjärven Mulkusaarten edustan hautojen kanssa syvimpiä kohtia Sotkamon pitäjän alueella.

4.3 Hautaranta, Kiantaperä (P) *tyypillinen vanha päärakennus*

Samalla suvulla 1800 – luvun puolivälistä ollut Hautarannan talo sijaitsee Maanselän karjalaisten kauppareitin varrella Pohjakosken suulla. Perimätiedon mukaan talon mailla on ollut kylän vanha tilapäinen hautausmaa. Luultavasta nimestä on kuitenkin peruja tervanpoltosta, jota on harjoitettu paljon talon läheisyydessä muutaman kilometrin säteellä. Rannan tuntumassa sijaitsevan pihapiirin rakennuksia ovat muuna muassa 1930 – luvulta peräisin oleva päärakennus, jolloin talossa toimi myös kyläkauppa. Talo on ollut asuttuna 1970 – luvulle, jonka jälkeen sitä on käytetty kesäasuntona. Talon edustalla on ollut kylän tervahamina ja uittoaikaan

talossa yöpyivät uittomiehet. Talvisiin majoitettiin talon kamarissa metsätyönjohtajia.

Talossa on pirtti, eteinen, keittiö ja kaksi kamaria. Ikkunat ovat T – mallia ja talo on rimalautavuorattu.

Kohteella on historiallista ja rakennushistoriallista merkitystä.

4.4 Hepolehto, Kiviranta (P) *vanha pihapiiri erikoisessa maastossa kivinavetta*

Vanha Eevalan talon entinen Lepikkoahon torppa Jormas 47 on muutettu itselliseksi varhain ja nykyinen pihapiirin rakennukset ovat 1800 – luvun lopulta. Pirttirakennus, kivinavetta, piha-aitta ja vilja-aitta muodostavat ehyen kolmisivuisen pihapiirin lehtomaisessa ympäristössä. Pihapiiri sijoittuu Vuokatin vaaraketjun (Parkuan- ja Noronvaarat) jyrkän rinteeseen ja Mustinjoen puoleisen Hepolehdonmäen väliseen kuruun.

Pohjoissivulla sijaitsevaa päärakennusta on laajennettu sekä korjailtu mm. vuonna 1957. Länsisivun kivinavetta on kookas ja sen yläkerrassa on heinäsuoja. Navetan ikä ei ole tiedossa, mutta se lienee tehty muiden rakennusten lailla 1800 – luvun lopulla. Läheisestä Vuokatinvaaraketjun rinteestä on kiviä löytynyt varmuudella tarpeeksi. Kaksiosainen piha-aitta on hirrestä ja sekin on noin satavuotias. Rakennus on koristeeton ja kaksikerroksinen. Myös vilja-aitta on periyksinkertainen talonpoikaisaitta.

Hepolehdon pihapiiri on osin kerroksellinen, mutta edustaa silti eheää kainuulaista talonpoikaista mallia. Rakennuksilla on rakennushistoriallista merkitystä.

4.5 Hongikko, Juurikkalahti (M) *rakennushistoriallisesti erikoisen arvokas pihapiiri rakennuksineen ja ympäristöineen*

Juurikkalahden kylän eteläpuoleisen vaaran metsäisessä rinteessä sijaitsee erittäin hieno AlaSotkamo 46 (80) Hongikon pihapiiri. Lehtomainen ympäristö, kumpuilevat rinnepellot, koivukuja pihatiellä ja koko vanha rakennuskanta neliömäisen, hyvin tiiviin ja matalan mallisen pihan ympärillä on sykhdyttävä. Talon noteerasi kirjassaan Kainuun mailta myös paikalla käynyt ahkera kansanperinteen kerääjä ja tallentaja Samuli Paulaharju Kainuun matkallaan 1800 – luvun lopulla.

Hirsinen päärakennus pihan pohjoissivulla vuodelta 1886 on suhteellisen kapearunkoinen, vain noin kuusi metriä leveä. Rakennus on edelleen multiisperustainen. Perustuksessa on kainuulaisittain epätavalliset tuuletustorvet keskellä sijaitsevaan

kuoppaan. Torvet olivat tavallisia Pohjanmaalla. Pienen ja kauniisti toteutetun pariovisen umpikuis-
tin kautta saavutaan eteiseen, jonka perällä on pieni
hellahuone. Eteisen oikealla sivulla on pirtti uunein-
neen. Eteisen vasemmalla puolen on kaksi pientä
makuuhuonetta uuneineen. Rakennuksen ikkunat
ovat T – mallia. Kuistin ikkunoissa ja paneeleissa
voi havaita kansallisromanttisia piirteitä. Kattovuoi-
lien päät etenkin kuistissa ovat erikoisen sirot.

Navetta väliköineen (Sotkamossa tanahua) ja
heinälatoineen sijaitsee pihan eteläsivulla. Navetta
on kivistä vuodelta 1918, joskin yläosa on hirttä,
kuten asiaan kuuluu. Heinälato on hirsinen ja sii-
nä on kansallisromantiikkaan tyyliään viittaava
päätyikkuna. Navetan pihasisivulla välikön oven
kohdalla on katossa frontooni.

Pihapiirin länsisivulla on arviolta noin satavuo-
tias kaksiosainen ja suorasivuinen piha-aitta, jossa
toinen osa on kärryaitta ja toinen tavara-aitta.

Itäisivulla sijaitsee talli-aittarakennus. Rakennus
koostuu itse asiassa kahdesta rakennuksesta, jotka
on yhdistetty ja sen jälkeen vuorattu rimautavuo-
rauksella. Tallin oven päällä räystäällä on frontoo-
ni. Varaston puoli kätkee sisäänsä tallia vanhem-
man aittarakennuksen.

Pihapiirin pohjoispuolella pellon laidalla on
vanha savusauna. Itäpuolella vanhan pihapolun
varrella on pieni vilja-aitta. Se on suoraposkinen
otsa-aitta, jonka ulosaukeava ovi kauniine saran-
oineen on alkuperäinen. Tuuletusreikä on vinoris-
timallia ja siinä on reikään sopiva puinen tuuletuk-
sen säädinpuu! Oven edessä on säilynyt siltapuu.

Aitan takana on riihi kylkeisineen. Riihi lienee
tehty 1800 – luvun lopulla, sen ovi on alkuperäi-
nen. Kaikkien rakennusten sisätilat ovat alkuperäi-
sessä asussa. Ympäröivillä pelloilla on kaksi latoa
ja pihatien varressa vanha maitolaituri.

Hongikon rakennuskanta on malliltaan siroa ja
lukumäärältään se on täydellinen. Kohde on raken-
nushistoriallisesti erikoisen merkittävä ja maakun-
nallisesti arvokas. Peltoaukea rakennuksineen on
maalauksellinen ja pienympäristönä hyvin hoidet-
tu. Kohde on pienmaisemaltaan edustava. Kohteen
säilyttäminen on paikkakunnan kulttuuriperinteel-
le erikoisen tärkeää, koska yhtä täydellisiä pieniä
pihapiirejä ei Sotkamossa enää ole. Kohteen ainoa
heikkous ovat peltiset katteet, jotka kyllä suojaavat
rakennukset mainiosti, mutta eivät ota huomioon
kohteen herkkää ainutlaatuisuutta. Toisaalta koh-
de ei ole museo ja kate on ajallemme tyypillinen
jokamiehen kate.

Läheisyydessä puolen kilometrin päässä Nur-
mestien länsipuolella sijaitsee maakunnallisesti
arvokas Uuden Kaura-ahon laidun hakoineen.

Hautaniemen seita.

Hepolehto.

Hongikko.

4.6 Itäniemi, Kiantaperä (P)

*erikoinen historia, juttuperinne
sissipäällikkö Olli Tiainen
aitat*

Itäniemen talo sijaitsee kauniissa maisemassa peltoaukealla, joka rajoittuu Kiantajärveen laskeutuvan lepikkorinteeseen. Talo sijaitsee Maanselän eli Nousia Venäläisen kuvaaman karjalaisten kauppareitin varressa. Taloon liittyy tarinoita, joista keskeisin sijoittuu sarkasodan vaiheisiin, jolloin talon isäntä on huijannut venäläisiä ja taloon on jäänyt suuri rahamäärä. Itäniemestä puhuttaessa viitattiin tähän tapahtumaan talon rikkauden lähteenä. Tarua tai totta, tarina on sotkamolaisille joka tapauksessa tuttu. On myös tarinoita, jonka mukaan talo on toiminut sissipäällikkö Olli Tiaisen tukikohtana Suomen sodan aikoihin vuonna 1808. Varsinainen majapaikka tai oikeastaan synnyinpaikka Tiaisella oli kuitenkin Tiilikanaution torpassa Älänteen rajamailla Tiilikan rajakiven läheisyydessä. Tarinassa Tiainen oli karannut miehittäjien kynsistä, ja venäläiset etenivät Maanselänreittiä pitkin etsien samalla Tiaista joukkoineen. Venäläiset saivatkin Tiaisen kiinni lopulta Puolangalla, mutta vain hetkeksi, sillä erään talon isännän ja emännän avustuksella hän pääsi karkuun, joskin sukkasillaan.

Pitäjänhistoriateoksessa Itä mainitaan perustetun itselliseksi tilaksi vuonna 1760. Isossajaossa talon nimeksi muutettiin Itäniemi. Ison tilan vanhasta rakennuskannasta ei ole jäljellä kuin aittoja. Vanha vilja-aitta on erikoinen hirren paksuuden tai oikeammin ohuuden vuoksi, sillä sen hirsillä on paksuutta alle kymmenen senttiä. Otsallinen, suorilla poskilla varustettu rakennus on sisältä kaunis ja sen laaritkin ovat tallella. Aitta on kookas, ja se on korjattu Ympäristökeskuksen avustuksella kengittämällä ja asentamalla pärekate.

Piha-aitta on erittäin hienoa työtä. Puutavara on erikoisen hyvää ja aitan ylimmät sivuhirret ovat ns. ruusulla eli kaartuvat ulospäin. Perimätiedon mukaan aitta on tehty suurten nälkävuosien jälkeen peräti kirkonrakentajien toimesta, mikä jäljestä päätellen on helppo uskoa. Muuten suorasivuisen aitan erikoisuutena ovat sen oviaukot, sillä rakennusta on siirretty ympäri ja puhkaistu entiseen taakseineen uudet oviaukot.

Kohteella on paikallistarinoihin liittyviä arvoja ja yhtymäkohtia sekä rakennushistoriallista merkitystä. Itäniemen välittömässä läheisyydessä sijaitsee Saunaniemen kivikautinen asuinpaikka.

4.7 Jokela, Kiantaperä (P)

vanhoja ja erikoisen pieniä rakennuksia

Aivan Kivijoen suiston rantatörmän kummulla sijaitsee pienen pieni pihapiirin jäännös, jonka jäljellä olevat rakennukset ovat erikoisia pienen kokonsa vuoksi. Samanlaisia lähinnä uudisrakentamisen yhteydessä esiintyneitä asuinrakennelmia on ympäristössämme ollut huomattavan paljon, mutta ne ovat sittemmin hävinneet erilaisista syistä johtuen ja käyneet harvinaisuuksiksi. Jonkin verran saman tyyppin rakennuksia löytyy lähinnä suurten tilojen pihanpäinä eli rakennuksina, joissa asui esimerkiksi rengit.

1900-luvun alussa tehty kahden huoneen asuinrakennus koostuu umpikuistista, hellahuoneesta ja kamarista. Huoneet ovat kooltaan mitoitettu sängyn koon mukaan. Kalusteet ovat tallella. Puoliksi pärevuoratussa ja kauniisti sään ruskettamassa talossa on kauniit ja keltaiseksi maalatut ristikkoikkunat klassisin vuorilaudoin. Kuistin vuoraus on tehty käsin höylätystä puoliponttilaudasta vaihtelevin leveyksin. Tulisijoja on kaksi ja tietysti eri huoneissa, joten pienessä talossa on kaksi luonnonkivistä savupiippua lähes vierekkäin!

Pihalla on vielä jäljellä taloa vanhempi koristeeton ja yksiosainen aitta, jota on käytetty puotina eli kauppana vuosisadan alussa. Rannan tuntumassa sijaitsee pieni savusauna, joka edustaa tyypillistä kainuulaista arkaaista rakennusmallia. Hirsisen osan edessä on lautainen eteisisa, jossa on ollut tila pesumuurille.

Jokela on harvinainen pienen pihapiirin alkuperäisasuinen ympäristö ja rakennushistoriallisesti arvokas.

Ympäristö on lehtomaista ja pajukoitumassa umpeen. Pihapiiriä sivuaa paikallistie, joten sillä on arvoa myös tievarsimaisemakohteen. Veneestä katsellessa mökki erottuu jokisuuhun. Läheisyydessä samalla niemellä on Kiviniemen kuvankauhis pihapiiri ympäristöineen (katso Kiviniemi, Kiantaperä).

4.8 Kiantaperän koulu, Kiantaperä (P)

vanha tyyppiirustusten mukainen koulurakennus

Kiantaperälle on valmistunut koulu vuonna 1950 samojen piirustusten mukaan, kuin tehtiin koulut Riekinrannalle, Kuninkaanlahdelle, Korvanniemelle, Rekivaaralle, Teerivaaraan ja Varisvaaralle. Tyyllisesti hirsirakennus on hyvin yksinkertaista klassismia. Keltamullatun rakennuksen pihan länsipuolella sijaitsee matala sivurakennus saunoineen ja eteläpuolella on ollut urheilukenttä. Koulutoiminta paikalla loppui vuonna 1968. Rakennus

Jokelan pikkupirtti.

Kiviniemen pihatie.

on yksityisomistuksessa ja se on säilynyt alkuperäisasuisena mäntykangasmaastossa.

Rakennukset ovat alkuperäisasuisia ja siten niillä on suuri kulttuurihistoriallinen arvo.

4.9 Kiviniemi, Kiantaperä (P)

hieno pihapiiri lumoavan kauniissa ympäristössä kulttuurihistoriallisesti ja museaalisesti arvokas rakennusperintökokonaisuus

Kiantajärven rannoilla on monia kauniita niemiä ja Kiviniemi on niistä kauneimpia. Pihatie kulkee männikköisen kankaan läpi ja kaartaa alaspäin kohti pihapiiriä aittojen sivuitse. Samaiselta tieltä pääsee myös talon sahalaituksen ja suuren puimalarakennuksen luokse, sekä naapuritalon raunioille. Kiviniemen pihapiiri sijaitsee hyvin lähellä vesirajaa. Pihapiiriin kuuluu päärakennus, kivinavetta talleineen ja aittoineen, rantasauna, aittoja, vanha kuivaamorakennus, autotalli ja pieni leikkimökki.

Kiviniemi on kyläläisten keskuudessa kuuluisa siinä asuneen Arhaman pariskunnan vuoksi. Isäntä Kusti lähti nuorena poikana vuonna 1902 Amerikkaan ja työskenteli mm. veturinkuljettajana. Kotiin palattuaan hän avioitui Elina Tuhkasen kanssa, joka oli koulutukseltaan talouskoulunopettaja. Isäntä toimi kansanedustajana vuosina 1917 – 1945. Emäntä piti kauppaa Kiviniemen luhdissa 1920 – luvulla.

Kiviniemen talo on erikoisen hyvin säilynyt vanha maalaistalo 1800 – luvulta. Taloa on levennetty vuonna 1936. Talossa on korkea umpikuisti, T – ikkunat ja keltamultamaalattu vaakavuoraus. Kuistin ovi on kaksiosainen ja sen päällä oleva ikkuna on hyvin pikkuruutuinen.

Talon edessä on kohoumana vanhemman talon pohjakiveys. Kivinavetta ja luhti talleineen ovat L- muotoisen vastapäätä taloa muodostaen kolmisivuisen pihan. Talon ja navetan välissä olevan pihatien pään sivussa sijaitsee kaunis rantasauna suurten puiden siimeksessä. Sen edessä on rannassa useita luonnonkivistä tehtyjä aallonmurtajia ja laitureita, joista yksi kaartaa lahdelle, kauniisti kohti Vuokattia. Rantasauna on hirrestä, kaksiosainen ja sen järvisivulla on pitkä kuistiosa. Saunan lähellä on hiekkarantapoukama, jonka rannalla on pusikon keskellä pieni nelisiipinen leikkimökki ja sen takana autotalli. Pihatien varrella on suorasi-vuinen aitta, jonka ovesa on Sotainvalidien veljesliiton kunniamerkki. Aitan vieressä on traktoritalli ja kuivaamorakennus. Kuivaamon tuuletusputki hattuineen on yhä tallella.

Mäntykankaalla pihapiirin eteläpuolella on vanha varastorakennus, jonka takasivulla on toimiva

tukkisaha. Varaston vieressä on korkea varasto ja kaksiosainen hirsilato yhden aumakaton alla. Peltojen eteläpäässä on kaksiosainen heinälato.

Kiviniemi on henkilöhistoriallisesti arvokas ja rakennushistoriallisesti sen arvo on erityinen. Koko pihapiirin rakennuskanta on tallella ja vielä alkuperäisasuisena. Rakennuksista on huolehdittu juuri sillä tavoin, joka mahdollistaa niiden säilymisen säästävällä tavalla. Kohde on kulttuuriympäristöistä pitävän toiveuni.

4.10 Kummala, Varisvaara (P)

kruununtorppa

arvokas päärakennus

Vuonna 1847 perustettu Ylisotkamon Kummalan torppa sijaitsee Kiantajärven itäpuolisessa Tammoaaran lepikkoisessa rinteessä. 1930 – luvulla itsenäiseksi tilaksi ostetun tilan talo rakennettiin samaan aikaan ja se on nyt mainio esimerkki tuon ajan päärakennuksen rakentamistavasta. Hirsisen talon julkisivut on vuorattu. Avokuisti on erikoisen kauniisti viimeistelty, ja muutenkin rakennuksen yksityiskohdissa näkyy rakentajan korkea osaamisen taso. Eteistilasta pääsee kahteen kamariin ja pirttiin, jossa on tallella kaunis kiviuuni rupuineen (polttopuiden kolo uunin alla).

Ympäristö on lepikkoinen ja hakamaastoa on runsaasti vielä näkyvillä.

Läheisellä Hautaniemen kalliolla sijaitsee saamelaiden seitakivi (katso Hautaniemi, Kiantajärvi). Kummalan lepikon etelärinteessä on Hakkaralan vanha pihapiiri (katso Hakkarala, Varisvaara).

4.11 Kuolasalmi, Varpuniemi

kivikautinen asuinpaikka

Asuinpaikka sijaitsee Ison Sapsojärven ja Kiantajärven välisen Kuolasalmen itäpuolella, Ryttilahden etelärannalla. Kiantaperälle johtava tie kulkee asuinpaikan eteläpuolitse. Alue on alavahkoa hiekkakangasta. Löydöt ovat kvartsi-iskoksia ja –esineitä ja ne ovat tulleet esille vesirajasta.

Kuolasalmen alkuperäinen nimi on ehkä ollut Kalasalmi, mutta muuttunut vieraskielisen virkamiehen käsittelyssä: paikallisella murteella kun voidaan kysyä yhä vieläkin ”no onkos sitä kuaoloo tullu?”.

Lehtoniemen peltoaukeaa.

4.12 Lehtola (Lehtoniemi), Juurikkalahti (P)

kerroksellinen pihapiiri hyvin säilyneine vanhoine rakennuksineen

kivinavetta

paja

perinnemaisema, järvenrantamaisema

Kiantajärven etelärannan Lehtoniemellä saattaa olla historiallista arvoa enemmän kuin äkkiä arvaisi. Talon pohjoispuolella on kivistä ja kallioista maastoa, ja rannassa on muutamia muhkean kokoisia kivilohkareita. Joitakin niistä on tutkittu ja niiden on epäilty olleen uhrikäytössä, mutta kunnan todisteita ei ole löydetty. Muutamista kivistä on löydetty myös saamelaiden seitakivien piirteitä. Niin tai näin, Lehtoniemessä on vanha pihapiiri, joka kannattaa tuoda esille. Perimätiedon mukaan pihapiiri on aikoinaan sijainnut noin sata metriä pohjoiseen nykyiseltä paikalta. Taloa pihatietä pitkin lähestyttäessä rakennukset sijoittuvat peltojen ympäröimälle peltokukkulalle linnamaisesti ennen kaikkea navetan ulkonäön vuoksi. Kivinen navetta ja sen sivurakennukset on tehty kulman muotoon. Kiviosa on rakennettu 1900 – luvun alussa. Pirttirakennus on 1920 – luvulta ja se on korjattu perusteellisesti vuonna 1962. Talossa on erikoinen ja pitkä avokuisti, jollaisia ei muulta Sotkamosta tunneta.

Saunalehdon kauniita maisemia.

Koska umpikuisteja ei ole, niiden tilalle on tehty kaksi sisäeteistä, joista toisesta mennään pirttiin ja keittiöön, ja toisesta kamarien ja salin puolelle. Sali on poikittaismallia. Talossa on erikoisen pitkät räystäät ja niiden vuoliaisten päät on veistetty kauniisti. 1960 – luvun remontissa osa ikkunoista on vaihdettu yksiaukkoisiksi, jotka eivät sovellu talon henkeen.

Pihapiirin pohjoissivulla on kaksiosainen piha-aitta, mikä tekee piiristä neliön muotoisen. Navetan puimalaosa jatkuu vielä neliöpiirin ulkopuolellekin, joten pihoja on ikään kuin kaksi kappaletta. Pihapiirin ulkopuolella on vilja-, liha-, ja jauhoaitat, paja, riihi, kuivaamo, latoja kauempana rannassa rantasauna. Rakennuskanta on siis täydellinen.

Suorasivuisessa vilja-aitassa on säilytetty vanhat viljalaarit paikoillaan. Noin 200 vuotta vanha liha-aitta lienee ympäristön vanhin rakennus. Aitta on pieni ja otsamallia, kammio on pieni ja posket ovat suorat. Jauhoaitta on koristelematon ja pieni rakennus. Vilja- ja jauhoaitoilla lienee ikää noin sata vuotta.

Lehtolan pihapiiri on komealla paikalla järven rannassa ja se näkyy hyvin laajalla säteellä Kiantajärven selälle. Sillä on suuri merkitys järvimaisemassa. Rakennuskannalla on suuri rakennushistoriallinen merkitys ennen kaikkea asemakaavalisesta, pihapiirinä. Lehtolan maisema jos mikä on tyypillinen järvenrantaan sijoittuva perinnumaisema. Peltojen viljely ja näkymien pitäminen avoimena järvelle takaavat tämän ympäristön säilymisen tulevaisuudessa.

4.13 Morttelin haka, Teerivaara (-)

Katso Suovaara – Morttelin haka, Teerivaara

4.14 Nurkkala, Juurikkalahti (P)

vanhoja rakennuksia

Juurikkalahden Nurkkalasta on tietoja 1900 – luvun alusta alkaen. Nykyinen pihapiiri on tehty suurimmilta osin ennen sotia. Siihen kuuluu pitkä pääarakennus, navetta, piha-aitta ja iso varastorakennus, sekä useita muita sivurakennuksia.

Pääarakennus on tehty vuonna 1939 ja siihen on lisätty ”elintasosiipi” 1980 – luvulla. Hirsirakennus on oikeastaan paritalo ja siinä on vaakasuuntainen lautavuoraus sekä harjakatto. Ikkunat ovat T-mallia ja perustus luonnonkivistä. Kuistit ovat avomallia ja kevyitä ulkonäöltään. Talon päädyissä on kummassakin kaksi pyöreää risti-ikkunaa.

Kerroksellisuudesta huolimatta pihapiiri on huomion arvoinen. Sillä on rakennushistoriallista arvoa, ja talon välittömän ympäristön vehreyden ristiriita muuten kivikkoiseen vaaramaisemaan on silmiin pistävää.

4.15 Ohra-Ahon laidun, Juurikkalahti (M+)

puistomainen haka

Vuokatin vaarajakson itäpuolella sijaitsevan Ohra-Ahon tilan laidunalue muodostuu harmaaleppävaltaisesta hakamaasta ja metsälaitumesta, joiden lisäksi alueella on myös vähän kuusi- ja mänty-metsälaidunta. Puistomaisen hakamaan puusto on

vanhaa ja järeärunkoista, ja puiden välissä on suuriruohoista tai heinäistä niittyä. 1900-luvun alusta saakka laidunnettuna olleiden alueiden käyttö jatkuu yhä ja hoito on suunnitelmallista. Pellon päädyssä on erinomaisen tilakokemuksen tarjoava puistomainen harmaaleppähaka. Harmaaleppät ovat harvinaisen vanhoja ja järeitä. Leppien välit ovat matalaksi syötyä ruohomattoa. Leppiä poistetaan sitä mukaan kuin ne kuivavat pystyyn, joten juuriversokasvua ei ole. Laidunkäyttö on satunnaista, mikä on ihanteellista hoitoa alueelle. Ohra-Ahon laidun on maakunnallisesti arvokas perinnemaisemakohde, jolla on edellytyksiä olla tulevaisuudessa todellinen harvinaisuus, mikäli sitä hoidetaan.

4.16 Rehula, Pöckelöperä, Juurikkalahti (P) *pieni pihapiiri vaaran rinteessä*

Rehulan torpan pihapiiri löytyy hyvin kumpareisesta lepikkomaastosta Vuokatin Sattulanvaaran itärinteeltä. Vanha talo, hirsinen navetta ja piha-aitta muodostavat pihapiirin yhdessä uuden loma-asunnon kanssa. Talossa on pirtti ja kamari. Pirtin uuni ja sisustus ylipäättään ovat 1940 – luvulta. Navetta on pieni ja matala; sen sivulla on tyypillinen sola ja vieressä heinälato, kaikki saman katon alla. Ympäristö luo kontrastin rakennusten kanssa, sillä näkymät ovat laajat ja kantavat pitkälle.

Rehulan pihapiiri on rakennushistoriallisesti huomionarvoinen.

4.17 Saunalehdon haka, Juurikkalahti (P) *maisemallinen haka*

Saunalehdon haka sijaitsee kauniissa ympäristössä Kangaspuron notkossa Tolhovaaran rinteillä. Puuaidan ympäröimä alue on kivikkoinen ja kivirauhinainen. Haassa kasvaa tiheä lepikko ja koivikko. Kasvillisuus on mesiangervoa ja suurruohoa, seassa metsäkurjenpolvea ja puna-ailakkia. Alueella on lato. Hakaan liittyy myös laidunpeltoa.

Pienimuotoisen alueen puusto on ylitieheää. Alueen pienen koon ansiosta sen säilyttäminen olisi kohtuullisen helppoa, ja paikan kauneuden vuoksi hyvin suositeltavaa.

Saunalahden laakso kokonaisuudessaan on tavallista edustavampi perinnemaisemallinen ympäristö.

4.18 Suoniemi – Morttelin haka, Teerivaara (P) *vanhoja rakennuksia hakamaastossa*

Teerivaaran itärinteellä sijaitsee pieni pihapiiri pienen peltoaukean laidassa. Vaatimaton asuinsija on säilynyt kuin ihmeen kaupalla, vaikka paikka

on ollut ilman asujaa jo pitkään. Pihapiirissä on päärakennus, piha-aitta ja puuvarasto. Navetta on purettu noin kymmenen vuotta sitten. Pihapiirin pohjoissivulla oleva suuri siirtokivilohkare tutuu ikään kuin pihapiiriin kuuluvalta.

Päärakennus on harvinainen, sillä siinä on säilynyt vanha hirsinen kaksoispirtti väliköineen. Toista pirttiä on myöhemmin käytetty kamarina ja välikköön on rakennettu keittiötila. Perimätiedon mukaan vanhempi pirtti on tehty 1910 – luvulla. Rimalaudoitettun rakennuksen kamaripääty on huonossa kunnossa.

Rakennukset ovat hyvin tarkoituksenmukaisia ja koristeettomia. Piha-aitta on suorasivuinen ja yksiosainen matala tavara-aitta hirrestä. Kuluneisuudesta päätellen aitta lienee tehty 1800 – luvun lopulla.

Pihapiiri on kulttuurihistoriallisesti arvokas tyypillinen pieni asuinpaikka. Kunto on heikko ja rakennukset vaativat välitöntä huoltoa.

Pieniä peltoja viljellään, ja lähistöllä on todella hienoja perinneympäristöjä hakamaiseen ja lepikoineen. Tämä Morttelin hakana tunnettu alue on tosin jo osin menettänyt arvonsa perinnebiotooppina. Entinen laidunalue muodostui vaaran pohjoisrinteellä ja sen alapuoleisessa puronotkossa sijaitsevasta harmaaleppävaltaisesta hakamaasta ja metsälaitumesta. Huomionarvoinen kasvilaji laitumella oli rohtotädyke. Lisäksi jyrkällä rinteellä sijaitsevassa lepikossa oli lähteisiä tihkupintoja, joilla kasvoi mähkää ja maariankämmeköitä. Karjanhoidon loputtua tilalla vuonna 1999 tuottamaton haka metsitettiin ja maakunnallisesti arvokas kohde on hiipumassa metsäksi.

4.19 Takkula, Teerivaara (P) *isoluhti*

Vuokatinvaaran tahtuessa eteläpäästään matalammaksi sijoittuu sen kaakkoisrinteeseen vanha asuinpaikka, josta on tietoja aina 1600 – luvulta saakka. Määtän suku on asuttanut taloa aina vuodesta 1723 saakka eli isovihasta alkaen. Viralliseksi uudistaloksi Takkula on mainittu vuonna 1760, mutta sitä ennenkin Teerijärven läheisyydessä on sijainnut asuinsija, jota on kutsuttu Tetriksi.

Vanhasta pihapiiristä on jäljellä vain pari aittaa. Ensimmäinen niistä on komea isoluhti, ja toinen on vilja-aitta. Isoluhti on kaksiosainen ja – kerroksinen. Pituutta sillä on kymmenen metriä ja leveyttä viisi. Kammio-osa on kapea ja sillä on lähinnä koristelumerkitys. Kammiossa onkin kaksi suurta koristekuviota eli ruusuketta. Hirsikonsolien no-kissa on niin ikään koristelua ja sisäänpäin aukeavat pystylautaovet ovat alkuperäiset. Isoluhti lienee tehty 1800 – luvun alussa ja saman ikäinen

Suoniemen torppa.

Teerivaaran entisen koulun kaunista pihaa.

Vuorimäki.

lienee myös pihatien varressa sijaitseva suorasivui-
nen aitta. Etelänpuoleinen sivu on hyvin kulunut,
joten aitta on ollut näillä sijoillaan hyvin pitkään:
ehkä rakentamisestaan saakka. Aitassa on päre-
kate.

Aitoilla on rakennushistoriallista merkitystä.

Takkulan ympäristössä on runsaasti viljelty-
jä peltoja ja hakamaita. Takkulan pelloilta kohti
kaakkoa aukeaa kaunis maisema Teerijärvelle ja
Teerivaaran rinteille.

4.20 Teerivaaran koulu, Teerivaara (P) *vanha tyyppiipiirustusten mukainen koulurakennus*

Teerivaaralla koulun pito aloitettiin yksityiskodis-
sa jo vuonna 1929. Oikea koulu valmistui Teerivaa-
ran talon maista erotetulle palstalle vuonna 1943
samojen piirustusten mukaan kuin tehtiin koulut
Riekinrannalle, Kuninkaanlahdelle, Rekivaaralle,
Korvanniemelle, Ontojoelle, Teerivaaraan ja Varis-
vaaralle. Asiallisessa rakennuksessa on myös tyyliä
klassisia piirteitä. Koulussa on suuri eteistila, kaksi
luokkasalia ja opettajien asunnot kahdessa kerrok-
sessa. Rakennuksen pihan itäpuolella sijaitsee ma-
tala sivurakennus saunoineen ja pohjoispuolella on
sijainnut urheilukenttä.

Rakennus toimi kouluna vuoteen 1968 asti, jon-
ka jälkeen se oli pitkään kunnan kesäleiritalona.
Nykyään vanha koulu on metsästysseuran omis-
tuksessa.

4.21 Uuden Kauran-ahon laidun, Juurikkalahti (M) *romanttinen mansikkahaka*

Uuden Kauran-ahon komea laidun muodostuu
harmaaleppä- ja kuusivaltaisista hakamaista ja
metsälaitumista, jotka polveilevat kauniina tilan
pihatien ja peltojen ympärillä. Pitkään jatkunut
perinteinen laidunnus on luonut alueelle tuorei-
den niittyjen lisäksi myös harvinaisempia kasvil-
lisuustyyppejä, kuten ruohovaltaisia kuivia ketoja.
Ahomansikka ja nurmitatar ovat alueella kasvavia
huomionarvoisia kasvilajeja, kuten myös kissan-
kämpä ja jäkki, jotka huopakeltanon ja tuoksusi-
makkeen kanssa ovat erittäin yleisiä koko alueella.
Laidunalueiden puuston rakenne vaihtelee, ja la-
hopuuta on runsaasti. Tilan laitumia on vuosikym-
menien ajan laidunnettu ja perinteinen lypsykarjan
laidunnus jatkuu yhä hoitosuunnitelman turvin.
Peltojen lomassa kumpareisessa maastossa pol-
veilevat perinnebiotoopit vanhoine latoineen ovat
maisemallisesti kauniita. Laidun soveltuisi hyvin
matkailukohteeksi sijaitessaan Nurmestien sivus-
sa. Laidun on maakunnallisesti arvokas perinne-
maisema. Läheisyydessä on Hongikon erikoisen

arvokas pihapiiri ympäristöineen (katso Hongikko, Juurikkalahti).

4.22 Varisvaaran koulu, Varisvaara (P)

vanha tyypipiirustusten mukainen koulurakennus

Varisvaaran ympäristössä koulua pidettiin tilapäis-tiloissa vuodesta 1926 lähtien. Koulurakennus valmistui vuonna 1939 samojen piirustusten mukaan kuin tehtiin koulut Ontojoelle, Riekinrannalle, Kuninkaanlahdelle, Korvanniemelle, Rekivaaralle, Teerivaaraan ja Kiantaperään. Asiallisessa rakennuksessa on myös klassisia piirteitä. Koulussa on suuri eteistila, kaksi salia ja tilat opettajien asunnoille. Rakennuksen pihan pohjoispuolella sijaitsee matala sivurakennus saunoineen ja länsipuolella on ollut urheilukenttä. Koulutoiminta loppui vuonna 1962. Rakennus on huonokuntoinen, yksityisomistuksessa ja sille kaavaillaan uutta käyttöä. Ympäristö on ränsistynyt ja pajukoitunut. Nykyinen omistaja on pohtinut rakennuksen siirtoa läheiseen järven rantaan matkailurakennukseksi.

4.23 Varpuniemi (Wanha Warpuniemi), Kuolansalmi (M)

vanha pappilarakennus pihapiireineen, maakunnallisesti arvokas

Varpuniemen alueen vanhoja asuinpaikkoja ovat olleet Haapala eli Varpuniemi ja Rikkola joka tunnetaan nyt paremmin Pyörälän ympäristönä. Ensimmäinen näistä on ollut puustellina ja toinen kappalaisen omistuksessa 1700 – alkuun saakka. Aiemmin Rikkola oli ollut vuokrattuna Rikkolan suvulle, mutta kun vuokraa ei kuulunut, talo tarkastettiin ja huomattiin, että siellä ei asunut enää ketään. Rikkola autioitui lopullisesti vuonna 1708, ja kappalainen möi Rikkolan Isak Schroderukselle eli uudelle Sopalan isännälle. Elettiin sarkasodan jälkeistä aikaa ja kappalaiselle alettiin etsiä uutta pappilan paikkaa. Kappalainen asui tuolloin Sopalassa. Uudeksi kappalaisen pappilaksi ostettiin Haapalan puustelli. Kappalaisena tuolloin toiminut Jacob Chydenius ei kuitenkaan paikasta pitänyt ja osti itselleen Hiltulan eli nykyisen Tervon talon. Chydenius valittiin pian kirkkoherraksi Kuusamoon ja seuraaja sai tyytyä Varpuniemen Haapalaan. Sotkamoon ja Tervon taloon ehti kuitenkin syntyä myöhemmin kuuluisuutta saavuttanut poliitikko ja taloustieteilijä Antti Chydenius (katso Tervo, kirkonkylä).

Haapalan ympäristössä oli niitä terveellisuuden ja kauneuden elementtejä, joihin pappiloiden sijoituksessa pyrittiin: puutarhamaisuutta vanhan

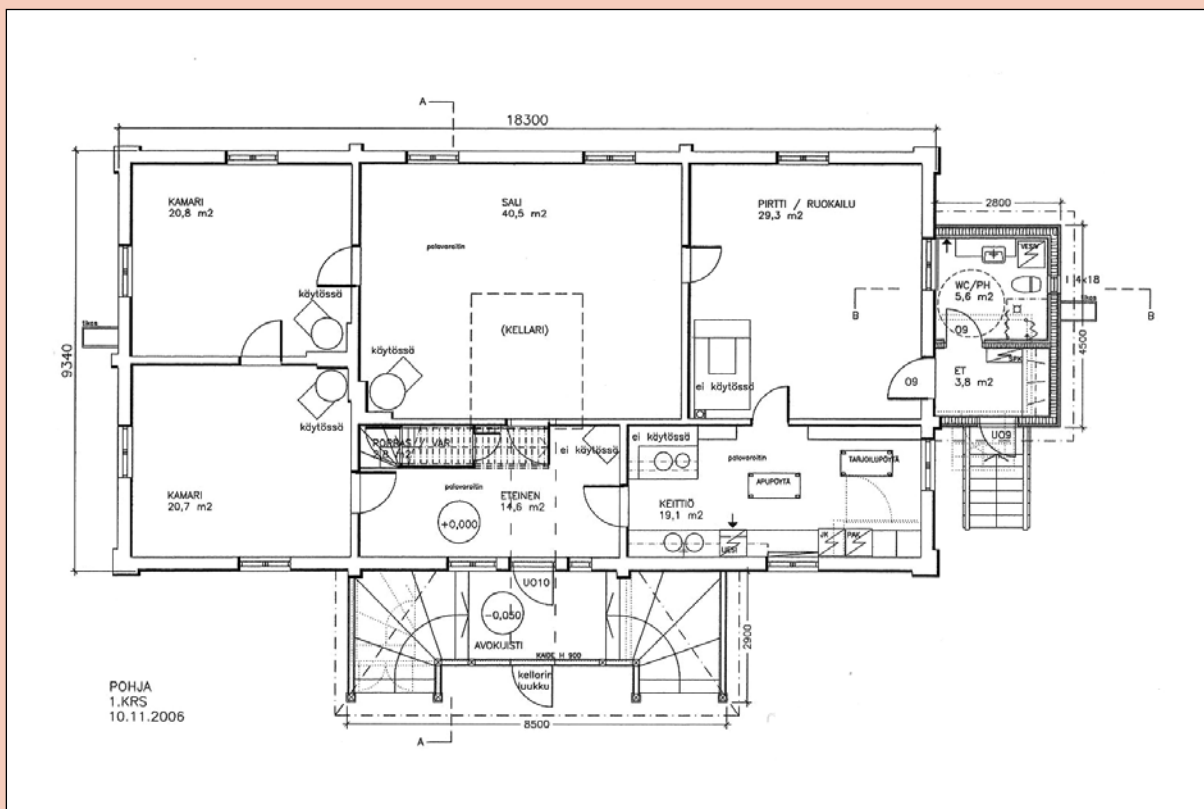
talon ympärillä, kauniit kaukonäkymät Vuokatille, näkymät pihatien varteen ja pelloille, järvenrannan läheisyys, aurinkoisuus ja maaseudun ihmiskäden jättämien jälkien näkyminen. Lisäksi tuohon aikaan pyrittiin yleensäkin ”maaseudulle” eli irti kirkkojen ympäristöstä, mitä puolusteltiin Varpuniemen kohdalla myös mahdollisilla vainolaisten hyökkäyksillä.

Pappila oli kuitenkin kappalaisten mielestä liian vaikean matkan päässä varsinkin rospuuttokausina. Siksi päädyttiin ratkaisuun, jossa uudeksi pappilaksi ostettiin Mustolan tila Tenetin rannalta. Varpuniemen pappilasta tuli siten perintötila vuonna 1885, jolloin Mustolan myyneet Hyvöset muuttivat paikalle. Varpuniemellä on syntynyt mm. presidentti Ståhlbergin isosetä Gabriel. Kirsti Bergrothin kirja ”Oma muotokuva” kertoo pappilan elämästä 1800 – luvun lopulla.

Varpuniemellä on ollut vanha puustelli, jonka jäänteitä oli jäljellä vielä 1970 – luvulla. Tuolloin rakennukset sauna ja navetan latoa lukuun ottamatta purettiin ja osa materiaalista kuljetettiin Paltaniemen pappilan korjaustarpeiksi. Paikalla on yhä paljon puolilahoa purkutavaraa, mm. suuria hirssiä ja valtavaa leveitä lattialankkuja, sekä pohjakiveykset vatukossa.

Pappilarakennus on tehty vuonna 1827 loivaan rinteeseen maaston korkeimman kohdan viereen. Rakennus on pohjois-eteläsuuntainen, pääsisäänkäynti on itään. Suuri pihapiirin on suhteessa rakennuksen kokoon nähden. Se koostuu pienestä hirsiaitasta, kalustovajasta, ladoista, vastapäätä pappilaa sijaitsevasta hirsinavetasta ja navettaan nähden kulmittain sijaitsevasta tallista. Lisäksi pohjoispuolella on sauna 1950 – luvulta ja vanha pariaitta, sekä riihen jäänteet. Itäpuolella pellon keskellä sijaitsee vanha kaksikerroksinen vilja-aita. Pihan puolella päärakennusta on leveä pääkuisti ja pohjoispäädyssä pienempi palvelijainkuisti. Pääkuistin keskeltä on luukku, josta pääsee rakennuksen keskellä olevaan kiviholvikellariin. Pääkuisti on tehty kesällä 2007 ja mukailee alkuperäistä avokuistia, joka on näkyvissä säilyneessä vanhassa valokuvassa. Palvelijainkuisti on purettu vuonna 2006 ja tullaan rakentamaan uudelleen kesällä 2008 mukaillen vanhaa. Julkisivulauoitus on uusittu kahdelta sivulta kesällä 2007 ja samalla rakennuksen ulkoväriä muuttui punamullasta keltaiseen, mikä värinä on tyypillisempi päärakennuksille.

Pihapiirin päärakennuksen paikka on piirin länsisivulla, mikä oli 1700-luvulta lähtien tietoinen valinta pappiloiden kohdalla. Myös se ihanne, että vanha talo rakennuksineen sijoittui varsinaisen pappilan pihan ulkopuolelle ns. karjapihan puolelle, on toteutunut Varpuniemellä.

Varpuniemen entisen pappilan nykyinen pohjapiirros.

Mansardikattoinen pappila on tyyliltään myöhäisbarokkia ja siinä on tiukka karoliininen pohjakaava. Ikkunoissa on kustavilaiselle ja empirityylille tyypilliset ristikarmit, mikä on tietysti puoltanut paikkaansa etenkin pappilan kohdalla. Karoliininen pohjakaava on ollut käytössä vielä 1800-luvun alussa ja siten se on ollut virkataloon varsin sovelias. Nurkkapilasterit ja räystäskarniisien muodot ovat mahtavat. Eteläpäädyssä ovat kamarit ja keskellä eteistila kapeine porraskomeroineen ullakolle, sekä käynti isoon keskeissaliin. Pohjoispäädyssä on keittiö ja pirtti, joka on aikaisemmin voinut olla myös ruokailuhuoneena.

Ullakolla on päädyissä kaksi kamaria, joiden matalat sivut ovat toimineet varastoina. Ullakon kamarit ovat hirsiseinäisiä, lämmöneristettyjä ja niissä on sivutäyttyiset yläliittymäiset uunit.

Alakerran tilat ovat korkeita, joskin nykyään niissä on tilaa madaltavat pinkopahvit.

Esimerkiksi Haapajärven pappilan on rakennuksena ollut ennen muutoksia lähes samanlainen kuin Varpuniemi.

Alakerran sisustus on 1950-luvulta: maalatut pinkopahvit katossa, pinkopahvit seinissä ja tapetti päällä, lattiat maalattuja lankkulattioita lukuun ottamatta salin lattiaa, joka on lankutettu uudelleen vanhan päälle ja ylimpänä juuttipohjainen linoleumi. Salin pahvit tullaan remontin yhteydessä poistamaan huonon kunnon vuoksi ja esille otetaan vanha höylälautakatto.

Kamareissa ja salissa on pönttöuunit, pirtissä on uuni ja keittiössä iso puuhella luonnonkivestä.

Yläkerran ullakkotila on pinnoittamaton ja kärkeä, mutta kamarit ovat siistit ja hyvin mielenkiintoiset. Eteläpäädyn kamarissa on käsinmaalattuja lautapinnat repeilleen pinkopahvin alla ja pohjoiskamarissa sanomalehtitapetointi. Lehistä osa on todella vanhoja, kuten on myös eteläkamarin uuni. Kamarien piiput ovat ns. makaavia hormoneja.

Rakennus on palvelut pappilana, asuntona ja kesäasuntona. Nyt se otetaan mahdollisesti matkailukäyttöön, mikä puoltaa paikkaansa matkailuvaltaisessa ympäristössä rikastuttavana lisänä (Vuokatista 8 km). Tiloja korjataan sisältä alkaen

2007. Sähköistys ja lämmitysjärjestelmä on uusittava. Yläkerran ullakkoa kohennetaan pinnoiltaan. Pääkuisti on huonossa kunnossa ja se uusitaan keväällä 2007 sellaiseen asuun kuin vanhimmat valokuvat esittävät. Kirkkoherran pappilassa Sotkamon Toivonniemessä on ollut samantyyppinen kuisti, joskin leveämpi. Tästä kuistista on paljon kuvia. Myös päätykuisti uusitaan, sillä siihen tulee wc- ja pesutila. Perustus on tehty suurista graniittilohkareista tasoittaen. Lisäksi on käytetty luonnonkiveä täytteenä. Alapohja on alta tuulettuva ja sen kunto on hämmästyttävän hyvä. Julkisivuverhous on vaihtelevan levyistä puoliponttilautaa, paksuus tuuman. Pilasterit ovat samaa lautta. Vesilaudat ovat oikeastaan 2x8 tuumaista lankkua, joka on muotoiltu. Ikkunapenkit ovat lautta ja ikkunoiden muuten yksinkertaisissa vuorilautoissa on sivulautoissa tyypilliset jo Antiikin ajoilta tutut uritetut pienet nappikoristeet. Ikkunat ovat kuusiruutuiset ja empiremäinen ristikarmi yläosassa suhteessa 1:2. Suurin osa lasituksista on vanhaa ja ohutta sekä mutkittelevaa ”lin lasia”. Katto on tyypilliseen 1700-luvun lopun ja 1800-alun tapaan mansardi. Alun perin kate on ollut uralautaa, sitten 4 kerroksista pärettä. Huopakate on aseteltu paikoilleen 40-luvulla ja nyt se on uusittu.

Pihapiirin rakennuskantaa kohennetaan samalla, kun mietitään mm. navetan uusiokäyttöä.

Ympäristön autenttisuus siistimisen jälkeen nähdään matkailun vetovoimatekijäksi.

Pappilan pihapiiri ja peltoaukean puolikas kuusuluvat tilaan. Kaivoja on ollut useampia, mutta nyt niiden kunto on heikko. Ympäristö oli päässyt pusikoitumaan, mutta uusi omistaja on riisunut pihapiirin pajukosta. Pihassa on korkeaa kuusipuustoa, joka näkyy maamerkkinä kirkonkylälle. Varpuniemi on museaalisesti ainutlaatuinen vanha pappilamiljöö, joka on uuden omistajan myötä pelastettu viime hetkellä. Vanha pappila on kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas maakunnallinen kohde ja rakennushistoriallisesti todella arvokas. Uusi käyttö pyrkii pitämään sen arvot ennallaan ja tuomaan niitä paremmin esille. Pappilan lähiympäristö on metsittymässä umpeen eikä 1800-luvulla ollutta näköyhteyttä järven rantaan ole enää. Vanhan Rikkolan asuinympäristön jäänteitä ei enää ole näkyvissä, paikalla on vain lepikkoinen mäenharjanne.

Varpuniemi.

Tervonlahden vanha sauna.

Teerivaaran maisemia.

4.24 Vuorimäki, Teerivaara (P) keto, lepikot tyyppipäärakennus 1930 – luvulta pihapiiri

Verotiedoissa Vaarankylän Kanalan Vuorimäen torppana aina 1900 alkuun esiintyvä talo sijaitsee aivan hurmaavan ja kumpuilevan peltoaukean keskellä Teerivaaran lakialueella. Vuorimäeksi kutsuttu talo on ennen isojakoa sijainnut nykyisen Mustinlehdon paikalla samalla kylällä, mikä sekoittaa talojen nimityksiä nykyään historiankirjoihin verrattuna.

Päärakennus on tehty 1930 – luvulla ja siinä on pirtti, eteinen ja keittiö, sekä kaksi kamaria. Ikkunat ovat T-mallia ja keittiössä on ns. sali-ikkuna. Samanlaisia päärakennuksia tehtiin samaan aikaan hyvin paljon. Pirtin alla on kivikellari, jonne johtaa katettu kiviseinäinen sisäänkäynti päädyistä. Kuisti on kaunis ja matalapiirteinen. Sen vuoraus on vanhaa ja ikkunoiden päällä on kauniit vuorilautaleikkaukset. Sisäpinnat ovat pahvia ja tapettia. Pirtin uuni on todella suurikokoinen luonnonkiviuuni,

jonka etumuurissa ei ole hiilitilaa, vaan suoraan hääkäreiän alla kolo hiilille. Tavallisesta poiketen hella kivihuuvineen sijaitsee uunin pitkällä sivulla. Sisustus on kaunis ja ehjä.

Nykyistä edeltänyt asuinrakennus on sijainnut pihapiirin koillispuolella. Nyt pihapiiriin kuuluu talon lisäksi suorasivuinen pariaitta, kaksiosainen talliaitta ja tiilestä muurattu navetta talleineen ja saunoineen. Saunan takana sijaitsevat vilja-aitta ja riihi. Ympäristön ketomaisuus kukkamerineen on henkeäsalpaava ja jo se riittää tekemään paikasta ikimuistaisen vierailijalle.

Vuorimäen talonpoikainen ja kerroksellinen pihapiiri on ympäristöineen kokemus. Pihapiiriä peltoineen on hoidettu viimeisen päälle ja ahkerasti.

Vuorimäki on rakennushistoriallisesti arvokas ja perinnemaiseman jäänteet ovat hyvin edustavia. Omistajat kieltävät kohteen valokuvauksen.